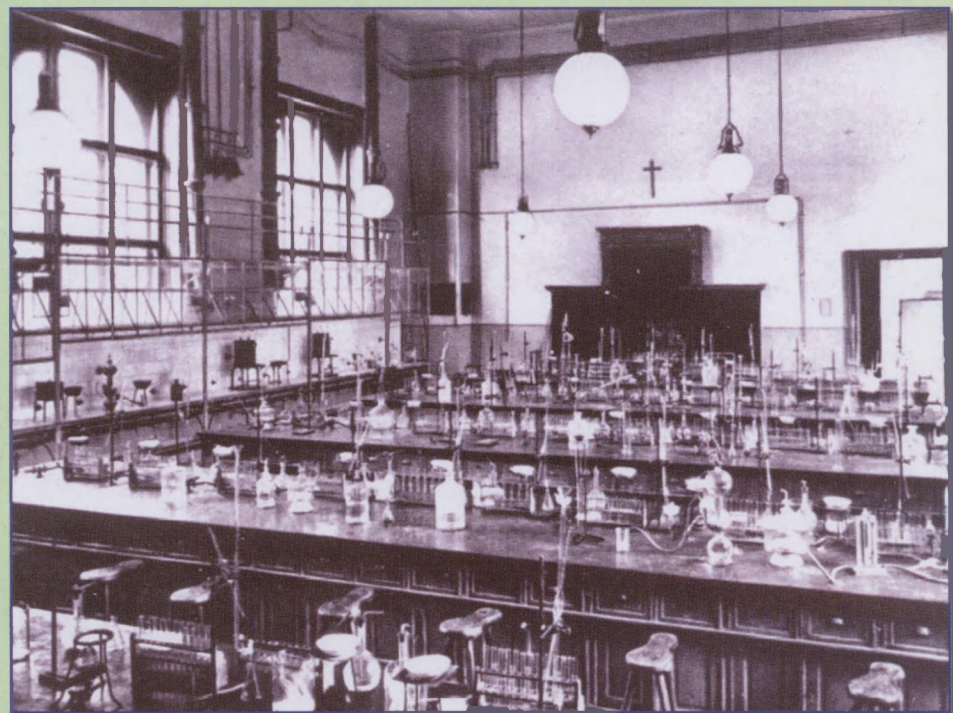

HA
9.245

NEVELÉSTÖRTÉNET

HISTORY OF EDUCATION • ERZIEHUNGSGESCHICHTE • HISTOIRE DE L'EDUCATION

2006 -12- 14

HA 9 245

NEVELÉSTÖRTÉNET

HISTORY OF EDUCATION • ERZIEHUNGSGESCHICHTE • HISTOIRE DE L'EDUCATION

NEVELÉSTÖRTÉNET

HISTORY OF EDUCATION – ERZIEHUNGSGESCHICHTE – HISTOIRE DE L'EDUCATION

A SZÉKESFEHÉRVÁRI KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA FOLYÓIRATA

Felelős kiadó:

SZABÓ PÉTER rektor, főiskolai tanár, tanszékvezető

Szerkesztőbizottság:

SZABÓ PÉTER a szerkesztőbizottság elnöke

AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN (Pécs), BALOGH MIHÁLY (Budapest),
CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF (Székesfehérvár), HORVÁTH MÁRTON (Budapest),
NÉMETH ANDRÁS (Budapest), KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA (Győr),
PUKÁNSZKY BÉLA (Szeged), SZABOLCS ÉVA (Budapest)

Nemzetközi tanácsadók:

CHRISTOPH LÜTH (Potsdam, Németország)
LEONCIO VEGA GIL (Salamanca, Spanyolország)
YASSINE ZOUARI (Rouen, Franciaország)

Szakmai támogatók:

MTA Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti Albizottsága
MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság
Neveléstörténeti Munkabizottsága

Főszerkesztő:

TÖLGYESI JÓZSEF

A szerkesztőség munkatársai:

PAPP JÓZSEF szerkesztő
BESSENYEI JÁNOS technikai szerkesztő

SZÉPHEGYI ILDIKÓ szerkesztőségi titkár

06/22/543-429

nevelestud_kutatokozpont@uranos.kodolanyi.hu

Fordítás: A Kodolányi János Főiskola Idegennyelvi Lektorátusának tanárai

Szerkesztőség:

Kodolányi János Főiskola
8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.
06/22/543 429, 06/30/600 9186
nevelestud_kutatokozpon@uranos.kodolanyi.hu

HU ISSN 1785-5519

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK	5
FEHÉR KATALIN	
Sajtó és iskola a 18. századi Magyarországon	5
SZABÓ EMŐKE	
A fogarasi református partikuláris kollégium és diáktársadalma az 1639 és 1693-as évek között	27
SURÁNYI ISTVÁN	
A szocialista oktatáspolitikai Székesfehérvár általános iskolai oktatásában (1948-1990)	56
VARGA LÁSZLÓ	
A Kisdednevelés című folyóirat gyermekképei	99
TÓTH PÉTER	
A hazai rajzoktatás története a népoktatási törvényig. A rajziskolák ___	115
SZONTAGH PÁL	
A Józsefváros közoktatása 1950-1994 között	137
KÖZLEMÉNYEK	162
PALLÓS ZSUZSANNA	
A svéd neveléstörténet a viking- és középkorban	162
KRISTON VIZI JÓZSEF	
Eötvös küldte és hazavárta őket	171
MIKLÓS ZOLTÁN	
A Ludovika Akadémia bemeneti szabályozása, a felvétel rendje (1872-1944)	176
CSŐSZ-JUTTEAU KATALIN	
Pioniers e France. Franciaország úttörői a Francia Kommunista Párt politikájában az 1961-70-es évek idején	189
ERDÉLYI MARGIT	
Egy szlovákiai egyetemi kar első évei	197
SÁNTHA KÁLMÁN	
Történeti áttekintés a 20. századi pedagóguskutatásról	206

MEGEMLEKEZÉS 215

KÉRI KATALIN

Miguel Unamuno emlékezete (1864-1936) 215

KÖNYVISMERTETÉSEK*Jáki László, Bakó Endre, M. Tóth Antal, Lányi Katalin,**Csiszár Miklós, Tölgyesi József* 224

TÁJÉKOZTATÓ A SZERZŐK SZÁMÁRA .....

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS AZ 1997 ÉVRE ..... **BORÍTÓ 3****E SZÁMUNK SZERZŐI:**

BAKÓ ENDRE főszerkesztő, irodalomtörténész, Debrecen; CSISZÁR MIKLÓS könyvtárvezető, Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, Veszprém; CSŐSZ-JUTTEAU KATALIN tudományos munkatárs, Centre Interuniversitaire d'Etudes Hongroises, Párizs (Franciaország); ERDÉLYI MARGIT dékán, tanszékvezető, Selye János Egyetem, Komarno (Szlovákia); FEHÉR KATALIN főiskolai tanár, ELTE Pedagógiai-Pszichológiai Kar, Budapest; JÁKI LÁSZLÓ fősztályvezető, szerkesztő, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest; KÉRI KATALIN tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézet, Pécs; KRISTON VIZI JÓZSEF játékkutató, Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, LÁNYI KATALIN neveléstörténész, Budapest; MIKLÓS ZOLTÁN igazgató, Telepy Károly 12 Évfolyamos Iskola, Budapest; M. TÓTH ANTAL egyetemi tanár, tanszékvezető, Budapest-Veszprém; PALLÓS ZSUZSANNA könyvtáros, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest; SÁNTHA KÁLMÁN főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola Pedagógiai Intézet, Székesfehérvár; SURÁNYI ISTVÁN neveléstörténész, Székesfehérvár; SZABÓ EMŐKE tanár, PhD-hallgató, Budapest; SZONTAGH PÁL igazgató, Vajda Péter Általános Iskola, Budapest; TÓTH PÉTER főiskolai docens, Műszaki Főiskola Mérnökpedagógiai Intézet, Budapest; TÖLGYESI JÓZSEF főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola Pedagógiai Intézet, Székesfehérvár; VARGA LÁSZLÓ igazgató, Veörös Sándor Általános Iskola, Mezőörs.

Címlapkép:

(Forrás: Tanszermúzeum. CD-ROM. OPKM-kiadás.)

Műszaki szerkesztés:

Quadrat 64

Nyomdai munkák:

ALTO Nyomda, Székesfehérvár

Felelős vezető:

Molnár Tamás és Vass Tibor

TANULMÁNYOK

SAJTÓ ÉS ISKOLA A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

FEHÉR KATALIN

Fehér, Katalin : Press and school in the 18th century Hungary. The study indicates the Hungarian (and more respect the European) historical path of newspaper reading conception at school. The author introduces those high schools , higher education institutions , editors and contributors whose roles are essential in the comenius thought. She unravels those needs of society, which justified the necessities to familiarize the students with the existent press. Fehér analyses the educational decree (published in 1777) the role of Ratio Educationis in this conception also.

Katalin Fehér: Presse und Schule in Ungarn des 18. Jahrhunderts. *Die Studie stellt die Geschichte des Zeitunglesens in der Schule in Ungarn (und in Europa) dar. Die Autorin gibt die Mittelschulen ,Hochschulen, Verlage bekannt, die in der Verwirklichung des Comeniusischen Gedanken eine Rolle spielten. Sie zeigt die Bedürfnisse der Gesellschaft auf, die das Lesen der aktuellen Presse in den Schulen begründeten. Sie analysiert die Rolle des Schulgesetzes Ratio Educationis (1777).*

Fehér Katalin: Presse et école dans la Hongrie du XVIIIe siècle. - L'étude présente l'histoire de la lecture de la presse dans les écoles de Hongrie (et dans quelques aspects, en Europe). L'auteur présente les établissements d'éducation secondaire et supérieure, les maisons d'édition et toutes les personnes ceux qui ont eu un rôle quelconque dans la réalisation de la pensée coménienne. Elle mène une enquête sur les besoins sociaux qui ont rendu nécessaire la présentation de la presse de l'époque aux étudiants. Elle analyse l'ordonnance sur l'éducation de 1777, et le rôle de la *Ratio Educationis* dans ce domaine.

Már a 17. században történtek törekvések Európában arra, hogy a sajtót az iskolázás magasabb szintjein oktatási célokra használják fel. Sajtótörténeti szakirodalomunk a sajtó és nevelés kapcsolatának ezeket a kezdeti lépéseit nagyon röviden és érintőlegesen vette számba, a nevelés- és iskolatörténeti szakirodalom pedig csak a korszak tantervi újításainak keretében említésszerűen tárgyalja. Pedig a kérdés sajtótörténeti és neveléstörténeti szempontból is érdemes a figyelmünkre.

AZ ISKOLAI ÚJSÁGOLVASÁS ESZMÉJE

Az első legkorábbi nyom, amely arra utal, hogy a sajtó által nyújtott információk az iskolai oktatásban is felhasználhatóak lehetnek, *Comeniustól* származik. Sárospataki tartózkodása alatt, az iskolai oktatás kiegészítésére, 1651-ben ő vetette fel először azt, hogy a korabeli újságok közül néhány olvastatása alkalmas lenne. Sárospatakon írta a *Scholae pansophicae classibus septem adornandae Delineatio*¹ című munkáját, melyben röviden kifejti, miért, milyen tananyagok esetén, és milyen korú tanulóknál érdemes az újságokat az oktatásban felhasználni.² *Comenius* már a 17. század közepén felismerte, hogy az újságok iskolai olvastatása hármas célt szolgálhat: elősegítheti a latin nyelv alaposabb ismeretét, hiszen a klasszikus latin szövegek nem tartalmazznak a későbbi századokban kialakult fogalmakra vonatkozó latin kifejezéseket. Emellett a kortárs történelem megismerésére is alkalmasak az újságok, mert azok a különböző országok uralkodóira, népeire, háborúira vonatkozóan is ismereteket nyújtanak. Ugyanígy hasznosak az újságok a földrajz tanulása szempontjából is: azokban gyakran van szó a különböző országokról, vidékekről. Hetenként egy órát javasol az iskolai újságolvasás céljára, a szerda déli órát, amikor az egész iskolai ifjúság előtt felolvashatnák és magyarázhatnák az újságok híreit.

Érdemes kitérni arra a kérdésre, hogy *Comenius* mely korabeli újságokat javasolta az iskola számára. A latin szöveg szerint „ordinarie Mercatorum Novellae, ubi haberi possunt”, vagyis „a rendes kereskedelmi újságokat, ha azokat meg lehet szerezni”. Itt a 17. század első felében már erősen elterjedt ún. ordinari Zeitungokra gondolhatott *Comenius*, amelyek főként kereskedelmi célokat szolgáltak. Emellett említi még a Frankfurtban 1604-től félévente rendszeresen megjelenő *Mercurius Gallobelgicus*³ című periodikát, mely ugyan nem volt újság, hanem az adott félév eseményeiről beszámoló folyóiratszerű krónika, de mégis alkalmas volt a modern történeti-földrajzi ismeretek közvetítésére. A *Mercurius Gallobelgicus* a kor jellegzetes terméke, amelyet egész Európában olvastak.

Igen érdekes lenne kideríteni, hogy *Comenius* sárospataki tartózkodása alatt voltak-e újságolvasó órák a kollégiumban. Erre biztos adatok nincsenek, de mindenesetre érdekes egybeesés, hogy a Rákóczi család sárospataki könyvtárában megtalálhatóak voltak a *Mercurius Gallobelgicus* kötetei. (onoki 1976) Megkockáztatható az a feltételezés, hogy praktikus okokból, esetleg éppen a könyvtárban meglévő számok miatt javasolta a *Comenius* a *Mercurius Gallobelgicus* olvastatását az iskolában.⁴

ÚJSÁGOLVASÓ ÓRÁK AZ EURÓPAI ÉS A HAZAI GIMNÁZIUMOKBAN

Az újságolvasó órák gondolata *Comenius* nyomán Németországban bukant fel ismét. 1657-ben például a bresloui Elizabeth Gimnáziumban bevezették a latin újságok olvasását mint új tantárgyat. (Bialowons, Günther 1975) Pár évvel később a pietisták⁵ körében került elő az újságolvasó órák gondolata. A 17. század végén *August Hermann Francke*⁶ a Halle melletti Glauchaban nemes ifjak számára létesített Paedagógiumának⁷ tantervében⁸ heti egy alkalommal szerepel az újságolvasás, mégpedig hétfőn délután 3-tól 5-ig.⁹ A latin nyelvű újságokból a tanulók nem csak az új felfedezéseket ismerhetik meg, vallotta *Francke*, hanem földrajzi, történelmi és genealógiai ismereteiket is szélesíthetik általa. A tanterv IV. fejezetében *Francke* a német újságok olvastatását is előírja a földrajzi tanulmányok kiegészítésére. Módszertani javaslatként felveti, hogy a tanár az óra előtt maga is olvassa el az újságot, az óra elején hívja fel a tanulók figyelmét a legfontosabb dolgokra, hogy az időt jól ki lehessen használni.¹⁰ Az iskolában francia nyelvet is tanítottak, ennek kiegészítésére francia nyelvű újságok olvastatását írja elő a tanterv, mely az 1699-1702 közötti időszakra vonatkozik. A különböző újságok iskolai olvastatása során *Francke* bizonyára arra a következtetésre jutott, hogy egy – elsősorban az iskolai újságolvasás céljára létrehozott – lap még eredményesebben szolgálná a kitűzött célt, ezért 1708-ban megindította saját újságját *Hallische Zeitung* címmel.

Bél Mátyás 1704 és 1707 között Halléban folytatott egyetemi tanulmányokat. *Francke* nagyra becsülte a tehetséges fiatalembert. Lehetőséget biztosított számára, hogy két évig a pedagógiumban tanítson, így *Bél Mátyás* tapasztalatokat szerezhetett az újságolvasás iskolai alkalmazásával kapcsolatban is.

Hazatérése után előbb a beszercebányai, majd 1714-től 1719-ig a pozsonyi evangélikus iskola rektoraként működött, mely az ő tevékenysége nyomán a 18. század legjelentősebb, legszélesebb hatósugarú, legtekintélyesebb hazai evangélikus oktatási-nevelési intézményévé vált. 1719-ben, amikor a pozsonyi evangélikus gyülekezet vezető lelkészéül hívták meg, lelkészi munkája mellett sokat foglalkozott az iskola ügyeivel is. Az őt követő új rektorokkal, *Marth J. Mátyással*, majd 1721 júniusától *Beer Frigyes Vilmossal* együtt irányította az iskola modernizálásának második szakaszát.

Bél Mátyás rektorsága éveiben, és azután is, mikor már csak szellemi irányítónak vett részt az iskola ügyeiben, a Halleban megismert pietista pedagógia elveit igyekezett érvényesíteni a pozsonyi evangélikus iskolában. (Markusovszky Sámuel 1896) Az *Ephemerides scolasticae*¹¹ című tanulmányi naplóban, amelyet *Bél* rektorsága alatt, 1718-tól kezdve kezdtek el vezetni, már 1720-ban felbukkan a külföldi újságok olvastatásának a gyakorlata. E sze-

rint a tertiában, mely a syntaxisták osztálya volt, a rektor vezetésével rendszeresen felolvasták – akárcsak *Franckenél*, Halléban – a pozsonyi iskolában is a hírlapokat: a lipcsei latin, a bécsi német újságot, és egyes szavakhoz, kifejezésekhez nyelvi, földrajzi és történeti magyarázatokat fűztek. Ezzel a módszerrel segítették a latin, a német, a földrajzi és történeti tanulmányokat.

E kezdeményezés nem volt egyedi jelenség ezekben az években. Források vallanak arról, hogy a Felvidék más iskolavárosaiban, és nem csak a pozsonyi iskolában folytak újságotolvasó órák. Erről az 1690-től az 1740-ig terjedő időszak legjelentősebb iskolatörténetében, a Rezik–Mattheides-féle *Gimnaziológiában* olvashatunk. A kézirat¹² említi, hogy az evangélikus iskolák poétikai osztályaiban helye volt az újságok rendszeres olvastatásának:

„*Novellarum lectionem, quibus Juventutis profectus eleganter aguetur, in uberio rem notitiam mapparum Geographicarum introducit.*”¹³

A *Gimnaziológia* fennmaradt kéziratváltozatai¹⁴ közül többen történik említés az egyes iskolák leírásánál, hogy ott a 18. század első felében olvastak latin és német nyelvű újságokat a felsőbb osztályokban a nyelvi és földrajzi-történelmi tanulmányok kiegészítésére.¹⁵

Talán már az említett külföldi lapok olvastatása közben alakulhatott ki *Bél Mátyás*ban az az elhatározás, hogy maga is kiad egy újságot, abból a megfontolásból, hogy a hazai vonatkozások jobban lekötik a tanulók figyelmét, mint a távoli országok hírei.¹⁶

A lap, hazánk első rendszeresen megjelenő újságja, a *Nova Posoniensia* 1721. januárjában indult.¹⁷ A pozsonyi Royer nyomdában készítették, negyed-rét nagyságban, kéthasábos tördeléssel. Az ismert számok azt bizonyítják, hogy a lap hetenként jelent meg. A főlaphoz havonta egyszer melléklet is kapcsolódott *Syllabus rerum memorabilium* címmel. A szerkesztő nevét nem tünteti fel a lap, de minden bizonnyal *Bél Mátyás* szerkesztette volt tanártársai, *Marth J. Mátyás* és *Beer Frigyes* Vilmos segítségével.

Hogy az újságot iskolai felhasználásra is szánták, fennmaradt levelek bizonyítják. Már az első szám megjelenése után igyekezett a szerkesztő a lapot a felvidéki evangélikus iskolák rektorainak figyelmébe ajánlani. 1721. március 22-én *Bohus György* késmárki rektorhoz intézett levelében írja:

„*Noua Posoniensia, apud nos imprimi coepta eo Tibi commendo confidentius, quo sunt latinius scripta. Dabis ergo operam ut ea publice in ludo vestro queant legi, qua in re quin facilem sis habiturus Perillustrem Dominum Sponer nullus dubito. Pretium earum una cum mercede cursoris, vix florenos 6. Superabit.*”¹⁸

Olvasták a lapot más iskolákban is. Fennmaradt *Bél Mátyás* egy levele, melynek címzettjét nem ismerjük, de feltételezhető, hogy egy felvidéki iskola

tanárához, rektorához szól. Ebben Bél előfizetési felhívást küld a címzettnek, és megjegyzi, hogy milyen hasznos kezdeményezés a *Nova Posoniensia*.¹⁹

Sopronban egészen biztosan ismerték és olvastatták a lapot az evangélikus iskolában. *Haynóczi Dániel*, aki 1718-tól *Deccard János* mellett prorektori tisztet töltött be a soproni evangélikus gimnáziumban, 1722 januárjának elején levélben köszönte meg *Bél Mátyás*nak a *Nova Posoniensia* mellékletének rendszeres küldését.²⁰ Feltételezhető, hogy Eperjesen és Lőcsén is ismerték és olvasták az iskolákban a *Nova Posoniensia* számaint.

Érdeemes megvizsgálni, milyen újság volt, és újság volt-e valójában a *Nova Posoniensia*? A heti rendszeres megjelenés és tartalmának egy része a korabeli hírlapokhoz sorolja, még akkor is, ha a tudományos folyóiratokra emlékeztető jegyeket is fedezhetünk fel benne. Az újság jelentős részét a hírlapokra jellemző anyag, rövid, néhány soros referáló hírek töltik ki. Ezeket úgy csoportosította a szerkesztő, hogy a legtávolabbi országokból származók voltak elől, a pozsonyi és az egyéb hazai hírek pedig az újság végén. A hírek legnagyobb részét külföldi eredetűek, melyek forrásául a szerkesztőhöz eljutó külföldön kiadott lapok szolgáltak.

Folyóiratszerű jegyeket visel a *Syllabus*, amelyet havonta mellékel a szerkesztő a főlaphoz, és amelyben az adott hónap nevezetesebb eseményeiről tájékoztatta az olvasókat, megmagyarázva az ismeretlennek tűnő földrajzi-történelmi fogalmakat. Helyet kaptak benne különböző tudományos tartalmú közlemények, amelyekben a tudományos életről, akadémiaírókról, tudós társaságokról, új felfedezésekről, természeti jelenségekről és megjelent könyvekről számoltak be. Többször megnyilatkozik a *Nova Posoniensia*ban Bél államismereti érdeklődése is. Abból az anyagból, amelynek gyűjtését Magyarország leírásának elkészítéséhez már akkor megkezdte, nem egyszer közölt lapjában is részleteket.

Bél Mátyás lapja azonban nem volt hosszú életű. Az újság jellegén az 1722. július 29-i számtól kezdve lényeges változás figyelhető meg: a lap iránya konzervatívabbá válik. Megváltozik a lapfej is, amely 1722 közepéig egy magyar és egy császári címert tartó angyalt ábrázolt, július 29-től az új fejlécen az angyal helyét kétfejű sas foglalja el, amelynek testén látható a magyar címer. A változásról az újság hangjának módosulásán kívül a *Nova Posoniensia* egyik pozsonyi példányán olvasható későbbi bejegyzés is tájékoztatást ad. Az iskola későbbi lelkésze, *Mossóczi-Institoris Mihály*²¹ egy, a pozsonyi evangélikus iskola könyvtárának birtokában lévő *Nova Posoniensia* szám címlapjára azt jegyezte fel, hogy

„Ez az első hírlap Magyarországon. Ezen derék és hasznos vállalat szerkesztői valának a pozsonyi ág. hitv. evang. iskola oktatói. A jezsuiták áskálódásai miatt kénytelenek voltak az alig megkezdett munkát abbahagyni,

és ellenfeleiknek átengedni, folytatás végett. De nemsokára ők is abba hagyták, mivel az eredmény kétségkívül nem felelt meg törekvéseiknek és óhajtaiknak.” (Markusovszky Sámuel 1902)

A *Nova Posoniensia*t tehát megindítása után egy és negyed évvel a jezsuiták szerezték meg. A pontos okokat nem ismerjük, de bizonyosnak vehető, hogy a lapban megnyilvánuló felvilágosult szellem és a protestánsok helyzetével kapcsolatos információk közlése eredményezhette a jezsuiták közbelépését. Erre az adott számukra lehetőséget, hogy a cenzúrát *III. Károly* rendelete a jezsuitákra bízta²², és a pozsonyi jezsuita kollégium igazgatója, a kinevezett városi cenzor élni kívánt a rábízott hatalommal. A jezsuiták megkísérelték, hogy az újságot saját szolgálatukba állítsák, de ez nem sikerült: konzervatív iskolarendszerükbe nem tudták beilleszteni az újságolvasást.²³

Közvetlen utódja és folytatója nem akadt *Bél Mátyás* kezdeményezésének, új, iskolai célokra is felhasználható lap hosszú ideig nem indult hazánkban.

ÚJSÁGKOLLÉGIUMOK AZ EURÓPAI EGYETEMEKEN

A 18. század második felében a sajtó hatalmas fejlődésen ment keresztül. Európa-szerte egyre több újság és folyóirat látott napvilágot. Ebben az időszakban az egyetemeken és akadémiákon számos helyen kezdték felhasználni a sajtót az oktatásban, főként az államtudomány és segédtudományai tanítása során. Az okok könnyen beláthatók. Az újságok és folyóiratok a jelennel foglalkoztak, folyamatosan új híreket közöltek a világ eseményeiről, az egyes országokban bekövetkezett politikai, vallási, gazdasági, tudományos változásokról, ezért nélkülözhetetlen forrást jelentettek az államtudományi tárgyak oktatásához. Kevés forrás maradt fenn ezekről az ún. újságkollégiumokról, de tudjuk, hogy pl. Németországban Wolfenbüttelben, Halleban, Jenában és Göttingenben tartottak ilyeneket. (Groth, Otto 1948) Jenában *Martin Schmeitzel*,²⁴ Göttingenben pedig *Schlözer*²⁵ tartott nevezetes és nagyhatású újságkollégiumokat.

Nyomtatásban fennmaradt *Schmeitzel* újságkollégiumainak vázlata 1723-ból (*Schmeitzel, Martin 1723*) és *Schlözer* egy munkája 1777-ből, melyben leírja a már évek óta heti 2-3 órában tartott újságkollégiumának célját, tartalmát és módszerét.²⁶ *Schlözer* meg akarta tanítani hallgatóit az újságolvasás művészetére. Ennek feltétele az, hogy az újságolvasó különbséget tudjon tenni az újságokban olvasható hírek és az azokhoz fűzött kommentárok között. Hangsúlyozza: meg kell tanulni felismerni a fontos és a jelentéktelen híreket, még akkor is, ha az utóbbiakról szóló híradások a hosszabbak. *Schlözer* politikai és államismereti érdeklődése miatt lenézte a korabeli újságoknak azt a gyakorlatát, hogy az udvari ceremóniakról hosszú tudósításokat írtak, ugyan-

akkor hiányolta, hogy gazdasági, társadalmi és politikai kérdésekről csak röviden szólnak. Érdekes *Schlözer* véleménye az újságok valódi és valótlan híreivel kapcsolatban. Szerinte minden újság azt írja címlapjára: *Relata refero*, mindegyik az igazat akarja írni, nem az újságíró a hibás, ha valamelyik híre nem bizonyul igaznak. Nem szabad az újságot többre tartani, mint ami: hírek és ítéletek gyűjteményének, amelyek különböző vidékek különböző embereitől származtak; a legtöbb esetben az újságíró igazságokról nem győződhet meg. *Schlözer* nagy jelentőséget tulajdonított az újságoknak, de óva intette tanítványait attól, hogy mindent elhiggyenek, amit az újságban látnak. Az újságolvasás művészete abban áll, hogy a hallgatók kritikával olvassanak újságot, hiszen ezek fontos eszközei a tájékozódásnak, de vakon nem szabad hinni a közölt hírekben.

Az újságkollégium módszeréről a következőket írja: minden félévben kiválasztja azokat a legjelentősebb eseményeket, amelyekkel egy ideig minden újság tele van. Ezeknek az eseményeknek azután a göttingai könyvtár segítségével alaposan utánanéz, hozzáolvas, hogy a híreket megfelelő földrajzi, történelmi és politikai magyarázatokkal tudja ellátni. *Schlözer* meg kívánta tanítani hallgatóit arra is, hogy az újságokban óvatosságból elrejtett rövid, de fontos híreket is észrevegyék és jelentőségüknek megfelelően értékeljék.²⁷

Számos magyar hallgató látogatta Göttingenben *Schlözer* újságkollégiumait, ezek hatása a hazai sajtó kezdeti szakaszára nagyon nagy.

A RATIO EDUCATIONIS ÉS AZ ISKOLAI ÚJSÁGOLVASÁS

Hazánk szempontjából is érdekes tény, hogy az újságok iskolai felhasználásának gondolata az oktatáspolitikai szintjén az 1770-es évek elején, az osztrák tanügyi reformmunkálatok során merült fel először. Ekkor Bécsben olyan felvilágosult gondolkodású férfiak kerültek a legmagasabb állami és udvari tisztségekbe, akik a *Swieten* által megalapozott eszméket vitték tovább.

Példaként említhetjük *Anton Pergen*²⁸ grófit, aki diplomataként Európa számos országában megfordult, és tapasztalatait felhasználva tanügyi reformjavaslatokat nyújtott be *Mária Teréziának* 1770-ben és 1771-ben.²⁹ (Mellékletében megtalálható *Francke* hallei paedagógiumának ismertetése, az ott folyó újságolvasó órák említésével.) A javaslat lényege az, hogy az osztrák iskolarendszer elavult, alapvető változtatásra szorul. A szerző hangsúlyozza, szükség van az oktatásügy egyházi irányításának megszüntetésére és állami felügyeletének mielőbbi bevezetésére.

Témánk szempontjából is találunk a javaslatban egy érdekes megjegyzést. A földrajzi, valamint a természetre és az államrendre vonatkozó ismeretek ta-

nításáról szóló résznél találkozunk az újságok heti egy alkalommal történő olvastatásának felvetésével:

„*Es würde nicht allein zu einer sehr angenehmen Abwechslung im geographischen Unterricht, sondern sogleich zur besten Wiederholung des Erlernten dienen, wenn wöchentlich ein Schüler nach dem andern ein paarmal eine wohlgeschriebene Zeitung öffentlich vorläse und der Lehrer die darin vorkommende geographische sowohl, als Natur und Staatsmerkwürdigkeiten den Schülern auf eine unterhaltende Art zu erklären.*”³⁰

Pergen gróf javaslata nem valósult meg, de előkészítette a talajt a küszöbön álló nagy tanügyi reformnak.

A *Ratio Educationis* keletkezéstörténetét, tartalmát, hatását, jelentőségét, részletesen feltárta már a magyar neveléstörténeti szakirodalom.³¹ A benne körvonalazott új tantárgy, az újságot olvasás, a *studium novorum publicorum* kérdését azonban csak mellékesen, említésszerűen tárgyalja egy-egy könyv vagy tanulmány, pedig e tárgykör vizsgálata mind sajtótörténeti, mind neveléstörténeti szempontból rendkívül fontos. A *Ratio* alkotói fontos szerepet szántak a bevezetendő újságot olvasó óráknak. Ezekben a foglalkozásokon a gimnázium felsőbb évfolyamait látogató, és az akadémiákon tanuló fiatalok (vagyis az ország jövőendő értelmisége) elmélyíthetik a különböző stúdiumok keretében már megszerzett ismereteket, tájékozódhatnak a gazdasági, társadalmi, politikai és tudományos élet aktuális eseményeiről, vagyis megismerkedhetnek a lapok által (természetesen csak megsűrve) közvetített új, felvilágosult eszmékkel.

A *Ratio Educationis* összeállítója, Ürményi József³² 1776-ban kérte fel Piller Celesztin³³ piarista szerzetest, aki ekkor a pesti gimnáziumban tanított, hogy dolgozza ki az új tárgy – a *studium novorum publicorum* – módszertanát. A kéziratos mű címe: *De publicorum novorum studio existimatio*.³⁴ Piller tervezetében óvatosan fogalmaz, mivel a tárgy bevezetésének már a gondolata is ellenállást váltott ki számos egyházi vezető részéről. Ő nem elsősorban az iskolai újságot olvasásnak a földrajzi, történeti, államismereti tanulmányok szempontjából hasznos voltát hangsúlyozza, hanem azt, hogy az újságokban számos vallási és erkölcsi szempontból buzdító erejű hír található, és ez jó példát nyújthat az ifjúságnak. Éppen ezért javasolja, hogy az újságot olvasó órákon csak a jó erkölcsű és szorgalmas hallgatók vehessenek részt, a hanyagok és a fegyelmetlenek ne.³⁵

A *Ratio Educationis* előírása szerint az újságot olvasó órákat az iskolarendszer magasabb szintjein kell bevezetni: a gimnáziumokban és a királyi akadémiákon rendkívüli tárgyként.

A gimnáziumokra vonatkozó 155.§ a következőképpen fogalmaz:

„Nem csekély mértékben befolyásolja az állampolgárok műveltségét, és nem ritkán bő hasznot szerez számukra azoknak az eseményeknek az ismerete, melyek nap mint nap történnek a földkerekség különböző részein, hiszen az új eseményeknél semmi sem kerül gyakrabban szóba köztük. Bizony röstelkedhetnénk, ha ezen a téren a magyar ifjak tájékozatlanok maradnának. Ezért nemcsak arra kell lehetőséget adni a gimnáziumban, hogy olvassák az új híreket, de arra is, hogy az ezekből származó és az ezekből várt tanulságokat is levonhassák..... a gimnázium igazgatója a tanév elején kezdje el ezeket az új eseményeket tárgyaló előadásokat, és maga tartsa azután hetenként két alkalommal.”³⁶

A királyi akadémiák filozófiai tagozatán is be kell vezetni az újságközlemények olvasását, mondja ki a 177.§. A logika, a fizika, a természetrajz, a matematika, a hazai és világtörténelem, az egyháztörténet mellett itt előadásokat kell tartani újságközlemények alapján.

„...e foglalkozásoknak az a sajátossága az akadémián, hogy a vezetésre kiszemelt tanár az események elbeszélése során szőjön közbe hasznos megjegyzéseket, utalva a földrajz, a történelem és más kapcsolódó tudományok vonatkozásaira.”³⁷

A *Ratio Educationis* a királyi akadémiák jogi tagozatán is kötelezővé teszi az „újságközleményeket tárgyaló”³⁸ előadást. Nehezen megoldható kérdésként merült fel a *Ratio* alkotóiban, hogy milyen újságokat javasoljanak a gimnáziumok és akadémiák számára. A *Ratio* előírásai itt ellentmondóak. A 183.§-ban olvashatjuk:

„Valamennyi akadémia járassa mind a közéleti, mind a tudományos eseményeket közlő lapokat, részint hogy a tanárok ne legyenek a világon történt események tekintetében röstelli való módon tájékozatlanok; részint, hogy a tanulni vágyó növendékek...tanulmányaikat rendben és sikeresen végezhessék.”³⁹

A főként külföldről beszerezhető lapok azonban nagyon drágák voltak. Feltehetően ezért, de a jobb ellenőrizhetőség kedvéért is előírja a *Ratio* egy külön iskolai célra készülő lap létrehozását:

„A királyi egyetemen szerkesztik majd azt a közlőnyt, amely a leginkább emlékezetre méltó esetekről hírt fog adni.”⁴⁰

Egy ilyen lap létrehozása egyedülálló vállalkozás lett volna, hiszen az ország jövőendő értelmisége műveltségét tette volna a korábbiaknál jóval szélesebbé, korszerűbbé irányított keretek között. A *Ratio* megalkotói sokféle funkciót szántak ennek az egyetemen szerkesztendő lapnak.⁴⁷ Tájékoztatnia kellett volna a gimnáziumok magasabb osztályait és az akadémiákat látogató ifjúságot a politikai dolgokról, a tudomány legújabb vívmányairól, meg kellett volna ismertetnie velük a korabeli élet által felvetett kérdéseket, el kellett

volna mélyíteni bennük a földrajzi, történelmi, államismereti stúdiumaik során szerzett ismereteket. Emellett hírt kellett volna adnia a hazai tanügy eseményeiről, a frissen megjelent hazai és külföldi könyvekről, az idegen országokban működő tudós társaságok tevékenységéről.

Egy ilyen lap szerkesztése elsőrendű érdeke lett volna a magyar szellemi életnek, de az anyagi alap biztosítása, a megfelelő szerkesztő megtalálása nagy nehézségekbe ütközött. 1778 és 1784 között különféle tervek születtek a lap alapításával kapcsolatban.⁴²

TERVEK AZ ISKOLAI ÚJSÁGOLVASÁS CÉLJAIT SZOLGÁLÓ LAP KIADÁSÁRA

A helytartótanács 1778. szeptember 7-én 4766. számú leiratában felszólította a budai egyetem tanácsát⁴³, hogy dolgozza ki a kiadandó lap tervét. Mivel a *Ratio* a gimnáziumokban, valamint az akadémiák filozófiai és jogi fakultásaiban írta elő az újságolvasást, a terv kidolgozásával e három iskolatípus előljáróit bízta meg az egyetem tanácsa. A filozófiai kar részéről *Makó Pál*⁴⁴, a jogi kar részéről *Stur József*⁴⁵, gimnáziumi részről pedig *Molnár K. János*⁴⁶ budai főgimnáziumi igazgató vett részt a munkában. Mindhárman elkészítették tervezetüket.⁴⁷

Makó Pál tervezete önálló koncepcióra és széleskörű tájékozottságra vall. Úgy gondolta, hogy a heti egy óras tantárgy igényei miatt egy – a politikai hírlap és a tudományos folyóirat kritériumainak egyaránt megfelelő – lap szerkesztése és kiadása az egyetemen túlságosan nagy anyagi és szellemi áldozattal járna. A politikai lap szerkesztéséhez egész Európát behálózó levelezőgardára, hatalmas nyelvismeretre és rengeteg pénzre lenne szükség. Emellett az egyetem tanárai között nincsenek olyanok, akik erre időt tudnának szakítani az oktatás mellett. Ezért tehát egy olyan tudományos folyóirat kiadását javasolja, amely megismerteti a magyar olvasókkal a külföldi tudományos eredményeit és alkalmas arra, hogy a magyar szellemi alkotásokat külföldön népszerűsítse. A folyóiratba nem csak a budai egyetem tanárai írhatnak, hanem a vidéken élő értelmiségiek is. Példaként olyan korabeli külföldi tudományos lapokat említ, melyek mintául szolgálhatnak. (*Journal des Scavans, Monthly Review, Journale d`Italia à Modena, Göttinger Anzeigen*). A létrehozandó lap címe *Miscellanea Budensia* lehetne.

Molnár János sokkal konzervatívabb állásfoglalása szerint olyan politikai és tudományos közleményeket tartalmazó laptípust lenne érdemes az iskolák céljára kiadni Budán, mely másodközléseket tartalmaz, olyanokat, melyek más európai lapokban már megjelentek. Így csak a válogatás munkája hárulna a szerkesztőkre.

1779 tavaszán született meg a jogi kar tervezete a lap ügyében. *Stur József*

rövid javaslatában hangsúlyozta egy tudományos folyóirat kiadásának hasznát. Ő elsősorban a könyvismertetések közlését tartotta fontosnak, de az új külföldi és hazai tudományos hírek is helyet kaphatnának a lapban – írta. Egyetlen új momentum fedezhető fel tervezetében, mégpedig az, hogy az egyetemi könyvtár feladatává tenné az ismertetendő könyvek, valamint a külföldi, elsősorban egyetemi kiadványok, periodikák beszerzését.

A tanügyi bizottság 1779. szeptember 4-én tárgyalta a lap ügyét, de megfelelő anyagiak hiányában a döntést elhalasztották.

Az iskolai újságolvasás céljainak megfelelő lap kérdése még felmerült néhányszor a következő évek során. A magas költségek miatt arra is gondoltak, hogy új lap kiadása helyett vásárolják meg az 1771 és 1776 között Bécsben német nyelven megjelent *Allergnädigst privilegirte Anzeigen aus sämtlich kaiserlich-königlichen Erbländern herausgegeben* című folyóirat⁴⁸ megmaradt példányait, mely megfelelne az újságolvasó órák követelményeinek, és Bécsben még kapható. Ez az ötlet aztán úgy módosult, hogy elhatározták, nem az *Anzeigen* teljes anyagát használják fel, hanem egy, a hazai történelemre, földrajzra szorítókozó kompendiumot adnak ki iskolai használatra.

Közben az *Anzeigen* szerkesztője, *Tersztyánszky Dániel*⁴⁹ kompendium helyett egy új, negyedévenként megjelenő, 12 íves, kizárólag magyar anyagot tartalmazó periodika kiadását javasolta *Beyträge zur königlichen ungarischen Erbländer* címmel.⁵⁰

Adatok maradtak fenn a pozsonyi katolikus gimnáziumban az 1780. április 5-én tartott tanári értekezletről, melyen az igazgató közölte a tantestülettel, hogy *Tersztyánszky Dániel*, aki a *Ratio Educationis* munkálataiban is részt vett, és aki 1779-től pozsonyi királyi kamarai tanácsosként Pozsonyban élt és dolgozott, újságkiadási tervének támogatását kéri az iskola tanáraitól. Mivel Magyarországon „a közjót szem előtt tartó, különféle tárgyakról szóló latin nyelvű újságok nincsenek”, *Tersztyánszky* felkéri az iskola tanárait, hogy írásaikkal támogassák a tervezett lapot. Közölik, hogy milyen tárgyakról írnának szívesen, és milyen honoráriumot kívánnak.⁵¹ A tanárok támogatásukról biztosították az újság tervét.

1780. május 21-én a tanügyi bizottság is tárgyalta a tervet, de a lap végül nem valósult meg,⁵² mert az egyetemi tanács nem támogatta a javaslatot, viszontért a kompendium-változathoz azzal a kiegészítéssel, hogy az iskolai céloknak egy latin nyelvű kompendium inkább megfelelne, mint egy német. Azt is hozzáteszik, hogy azt ne az egyetemi nyomda jelentesse meg. 1780. október 6-án a királynő úgy határozott, hogy küldjék fel neki a tervezett kompendium egy összefüggő részét, ezután dönt arról, hogy vállalja-e a költségeket az állam. Arról nincsenek dokumentumok, hogy a latin nyelvű kompendium egyáltalán elkészült-e.

Tersztyánszky azonban változatlanul kitartott egy önálló iskolai lap kiadásának tervénél. November 13-án kelt *Idea Ephemeridum publicarum*⁵³ című tervezete szerint olyan latin nyelvű lapot adna ki, mely maradéktalanul megfelel a *Ratio* szellemének. A hetenként kétszer, szerdán és szombaton megjelenő újság címe *Selecta Istropolitana* lenne. A kiadást *Patzkó Ferenc* pozsonyi nyomdász (az első magyar nyelvű lap, a *Magyar Hírmondó* kiadója) vállalta. Az újság beszámolna minden „hasznos dologról”, történeti, földrajzi, természettudományi témákról. Közölné a királyi rendeleteket, különös tekintettel az iskolaügyet érintőekre. Hírt adna a Magyarországon megjelenő könyvekről, tudományos eredményekről. A külföldi eseményeket az európai lapok nyomán közölnék. *Tersztyánszky* részletesen írt a kiadás várható költségeiről is. A tervezetet 1780. november 15-én tárgyalta a helytartótanács. Megvalósulására azonban nem került sor.

Több mint négy év múlva, 1784. december 16-án *Horányi Elek*, a pesti piarista gimnázium történelemtanára nyújtott be lapalapítási tervet a helytartótanácsához.⁵⁴ A tervezet, ugyanúgy, mint *Tersztyánszkyé*, a *Ratio* 155.§.-ából indul ki. Utal arra, hogy az iskolai újságolvasás céljait szolgáló lap nem valósult meg. Célja egy nyolcadrét formájú hetilap kiadása a pesti Trattner-nyomdában *Memoriae Istropolitanae* címmel. A tervezet szerint Horányi híreket közölt volna a külföldi és magyarországi egyházi, politikai ügyekről, a gazdaság, az ipar, a kereskedelem állapotáról. A lap hazai és külföldi könyvek ismertetéseit is közölné. Mivel a tervezet megfelelt a *Ratióban* megfogalmazott igényeknek, a lapindítási engedélyt gyorsan megadták. Ennek ellenére a lap nem valósult meg, valószínűleg az előfizetők kis száma miatt.

Tehát a sok terv és próbálkozás ellenére a kifejezetten iskolai újságolvasás céljait a szolgáló lap végül is nem valósult meg.

MILYEN LAPOKAT OLVASTAK AZ ISKOLÁKBAN?

Érdekes kérdés, hogy egyáltalán volt-e olyan periodika, mely a *Ratio Educationis* által előírt lap szerepének megfelelt? Sajtótörténészeink feltételezik, hogy az *Ephemerides Vindobonenses* volt ez a lap. (Kóckay 1957)

Az *Ephemerides Vindobonenses* 1776. július 5-én, tehát a *Ratio Educationis* megjelenése előtti évben indult Bécsben, nyolcadrét nagyságban, kéthasábos formában. Fejlécén a császári kétfejű sas látható egy címerrel és két mitológiai alakkal. Eleinte hetenként egyszer, később kétszer jelent meg. Időnként, ha a lap terjedelme kevésnek bizonyult, toldalékot, Appendixet csatoltak hozzá. A lapot a bécsi Kurzbeck-nyomdában készítették szép tipográfiai kiállításban. Szerkesztője *Keresztúry József*⁵⁵ volt.

Az előfizetési felhívásban a szerkesztő vázolja megindítandó újságának

programját és létrejötteinek szükségességét. A művelt nemzetek példájára hivatkozik, ahol már csaknem mindenütt van hírlap. Ugyanezt olvashatjuk *Piller Celestin* 1776-ban írt kéziratában, melyben *Ürményi* megbízása alapján a *Ratio Educationis*ba felveendő studium novorum publicorum módszer-tanát vázolta. A továbbiak során azt ígéri *Keresztúry*, hogy a legnagyobb hűséggel szándékozik a hírlapban beszámolni arról, ami a világban történik, de csakis azokról az eseményekről, amelyeknek közlése kulturális vagy gazdasági szempontból valamiféle haszonnal jár. *Piller* tervezetének is az az alapelve, hogy az újságot olvasó-stúdiumnak hasznosnak és érdekesnek kell lennie. Végül arról ír, hogy a magasabb osztályokba járó kiváló előmenetelű diákok számára milyen hasznos olvasmány lehet az *Ephemerides Vindobonenses*.⁵⁶ *Piller* is korlátozza a „collegium novorum publicorum”-ban résztvevő diákok körét: egyrészt úgy, hogy csak azok számára írja elő, akik magasabb irodalmi tanulmányokat szándékoznak folytatni, másrészt pedig elvként állítja fel, hogy csak nemes származású vagy pedig egészen kiváló tanulók vehetnek részt az újságot olvasó órákon.⁵⁷

Ezek az egyezések arra vallanak, hogy *Keresztúry* ismerte *Piller* tervezetét, ami elfogadható feltételezés, hiszen *Keresztúry* jól ismerhette *Kollár Ádámot*, (akinek szerepét a *Ratio Educationis* létrehozásában tisztázta már a szakirodalom), és rajta keresztül *Ürményi Józsefet* is, aki felkérte *Pillert* a tervezet elkészítésére. *Keresztúry József* és *Kollár Ádám* rendtársak voltak, mindketten jezsuiták. Tudjuk, hogy *Kollár* ekkor a bécsi udvari könyvtár igazgatója volt. Így minden okunk megvan feltételezni azt, hogy *Keresztúry*, aki Bécsben szerkesztette lapját, személyesen is kapcsolatban állt *Kollárral*. A lap – programja szerint – a kor hazai és külföldi eseményeiről akart beszámolni. *Keresztúry* nem szándékozott mindenfélét, válogatás nélkül közölni, csak azt, ami haszonnal jár az olvasók számára. A politikai hírek mellett beszámol irodalmi, tudományos, művészeti és gazdasági eseményekről is. Az újságot elsősorban magyar, horvát, szlávón, dalmát, erdélyi és lengyel olvasóknak készíti, akik számára a latin második anyanyelv. Ezért elsősorban ezekre az országokra terjed ki a hírlap érdeklődési köre, és főleg ezeket a népeket érintő rendeletekről és az ezekben az országokban lejátszódó egyházi és világi eseményekről számol be. Az előfizetési felhívás végül felkéri az említett országok művelt férfiai, hogy segítsék a vállalkozást, és hazájuk közlésre méltó eseményeiről tudósítsák a hírlap szerkesztőjét.

Az újság első száma 1776. július 5-én jelent meg. A híreket országok, azon belül városok szerint is csoportosítva hozta. Első helyen mindig a Németországból és a Bécsből származó hírek állottak. Ezután következtek a magyarországi, olaszországi, franciaországi, angliai, lengyelországi, törökországi, oroszországi, dániai, svédországi hírek. E közlemények valóban sok-

rétűek voltak, hisz egész Európára, sőt néha Ázsiára, Afrikára és Amerikára is kiterjedtek. A hírek megjegyzés nélküli, többnyire más újságokból kivonatolt közlemények voltak. A külföldi hírek közül csupán csak azok élénkebbek, amelyek bécsi eseményekről számoltak be. Ez érthető is, hiszen ezeket saját élményei alapján írhatta a szerkesztő. A magyarországi közlemények hangján érezhető, hogy azok álltak a szerkesztőhöz legközelebb. Levelezők tudósításai nyomán beszámol különböző vidékek nevezetesebb eseményeiről: tűzvészekről, árvizekről, földrengésekről, az időjárásról és a termésről. A magyarországi események közlése során néha fel is hagy az egyszerű referáló modorral és megjegyzéseket is tesz, főleg akkor, ha valamilyen hasznos példa követésére buzdíthat. Gazdasági kérdésekről rendszeresen hírt adott *Oeconomica* című rovatában, mert – miképp a szerkesztő ezt még a lap indulása előtt írta –, ez jár a legtöbb haszonnal az olvasók számára.

A magyarországi hírek jó része foglalkozik a nevelésügyi reformmal és az iskolaügy átszervezésével. A *Ratio Educationis* megjelenése alkalmából részletesen, több számon keresztül ismerteti a rendelkezést, a magyar iskolaügy átszervezését és új felépítését. A lap később is rendszeresen beszámolt az iskolákat érintő hírekről, kinevezésekről, áthelyezésekről.

Volt az újságnak egy rovata *Res literariae* címmel, melyben a megjelent könyvekről olvashatunk rövid ismertetéseket. Találunk a lapban kisebb híreket találmányokról, felfedezésekről is az *Inventa* című rovatban.

Az újság nyelve latin volt, részben azért, mert a szerkesztő a lapot a műveltek és nem a köznép számára készítette, részben, mert a birodalom sok országot foglal magába, ahol az anyanyelven kívül leginkább latinul beszélnek.

Kik voltak az olvasók? Nyugodtan állíthatjuk, hogy elsősorban az iskolai tanulóiifjúság. Őket nevezi meg egyedül határozottan a szerkesztő, mint olyan olvasóréteget, amelyre számít. Az eddig elmondottak is arra utalnak, hogy *Keresztúry* lapját elsősorban valóban a *Ratio Educationis* által előírt újságolvasó kollégiumok részére szánta.⁵⁸ A latin nyelv az 1770-es években még nem vesztett vezető szerepéből, hiszen Magyarországon nemcsak az egyház, hanem a törvényhozás, a bírászkodás, a közigazgatás és az oktatás nyelve is ez volt. *Keresztúry* szól arról, hogy hírlapja által az ifjúság könnyebben megtanulja a jelen eseményeit latinul elbeszélni, mint a klasszikus szerzők művein keresztül. Tehát a gyakorlati, a hivatali és politikai életre – melynek nyelve a latin volt –, szándékozott az ifjúságot előkészíteni.

Keresztúry lapja 1785-ben szűnt meg, amikor *II. József* bevezette a német hivatalos nyelvet.

Határozottan állíthatjuk, hogy e lap szolgálta elsőként a *Ratio* által előírt újságkollégium megvalósítását. Erre mutatnak – mint láttuk –, *Keresztúry*nak a felvilágosult abszolutizmushoz közelálló nézetei nevelésügyi kérdésekről,

az újság előfizetési felhívása és *Piller* tervezete között levő egyezések, a hír-
lap bőséges híradásai a *Ratio Educationis*ről és a vele kapcsolatos oktatás-
ügyi kérdésekről, és nem utolsósorban az, hogy maga a szerkesztő is a tanuló-
ifjúság számára ajánlotta lapját.

Felmerül még egy kérdés: a *Ratio Educationis* szövegében többször előfor-
dul az iskolai újságolvasás céljaira kiadni kívánt, és az egyetemen szerkesz-
tendő latin nyelvű lap, melyet *Ephemerides Budenses* címen emlegetnek.
(177. §.) Volt-e valami köze az 1790 áprilisában indult és 1793-ban megszűnt
Ephemerides Budenses című, *Tertina Mihály* által szerkesztett újságnak a
*Ratio Educationis*ban emlegetett hasonló című laphoz? Kutatók⁵⁹ kiderítet-
ték, hogy bár *Tertina* lapja számított a tanulóifjúságra, mint olvasóközönség-
re, sőt az 1791. november 8-i számban előfizetésre szólítja fel az iskolákat,
megjegyezve, hogy az újságolvasást a *Ratio Educationis* előírja, nem iskolai
célokra készült újságról van szó. A szerkesztő a lapot nem az ifjúság, hanem a
latinul jól beszélő, politikailag számottevő réteg, főként a nemesi-értelmiségi
réteg számára adta ki. Nem ez volt tehát a tervezett egyetemi újság, nem is le-
hetett, hiszen felvilágosult irányzata miatt nem számíthatott hivatalos támo-
gatásra, a cenzúrával is többször összeütközésbe került.

Ezek után joggal merülhet fel a kérdés: vajon megvalósult-e a *Ratio* által elő-
írt iskolai újságolvasás a magyar oktatásban? Voltak-e újságolvasó órák a gim-
náziumokban és az akadémiákon? Milyen újságokat olvastattak ott, ahol be-
vezették a tárgyat? *Fináczy Ernő* szerint az iskolai újságolvasás csak egy-két
nagyobb iskolában folyt, ahol a tanár a maga pénzén járatta az *Ephemerides*
Vindobonenses című lapot, az intézetek nagyobb részében azonban elma-
radt a foglalkozás. (Fináczy 1902. 359-360) Ez a megállapítás nem helytálló.
Valóban kevés adat maradt fenn az újságolvasó órák bevezetéséről a külön-
böző iskolákban, de a szórványos adatokból az derül ki, hogy a hetvenes évek
végén és a nyolcvanas évek elején, sőt az 1790-es években is nem csak egy-egy,
de számos magyar katolikus iskolában bevezették a collegium novorum pub-
licorum című tárgyat.

A pozsonyi katolikus gimnáziumban már az 1777/78-as tanévtől kezdve
Faitser Ferenc igazgató heti két órában tartott újságolvasó órát rendkívü-
li tárgyként. (Schönvitzky 1896. 281-282) A győri katolikus gimnáziumban is
folytak újságolvasó órák már a *Ratio* megjelenését követő tanévtől kezdve.
Április végéig szerdán és szombaton, májustól kezdve csak szombatonként
voltak újságolvasó órák. Itt ugyan nem az igazgató tartotta az órákat, de min-
den alkalommal ő is jelen volt. (Acsay Ferenc 1901. 214-215) A kecskeméti pia-
rista gimnáziumban a IV. és V. évfolyam számára rendkívüli tárgyként heti hét
órában tartott újságolvasó órát az igazgató, melyen kizárólag a jeles tanu-
lók vehettek részt. (Junker 1896. 27) A kőszegi katolikus gimnáziumban ele-

inte nehézségeket okozott a rendkívüli tárgyak, így az újságot olvasás bevezetése, de már 1778 tavaszán sikerült megvalósítani. Itt is az igazgató tartotta az órákat. (Pacher 1895. 68) A veszprémi katolikus gimnáziumban a IV-V. osztályokban tanították rendkívüli tárgyként a collegium novorum publicorum című tárgyat, melyet az igazgató, *Mulai Konstantin* adott elő a jeles tanulóknak már az 1777/78-as tanévtől kezdve. (Tölcsey 1895. 33)

A győri királyi akadémia bölcséleti karán az 1777/1778-as tanévtől kezdve mindkét félévben szombatonként voltak az újságot olvasó órák. (Németh 1897. 19) 1792-ben vezették be az újságot olvasó órákat az egri jogakadémián, ahol szintén szombatonként folyt a stúdium tanítása. Itt a világ- és a hazai történelem tanára tartotta az órákat, mindkét félévben heti két órában, olyan formában, hogy a felolvasott újságot földrajzi, történelmi és egyéb magyarázatokkal kommentálta. (Udvardy 1898. 134) A sort még folytathatnánk.

Arról is kevés adat maradt fenn, hogy milyen újságokat olvastak az iskolákban. Számos helyen, ahol előírt tantárgy volt a collegium novorum publicorum, vagy az *Ephemerides Vindobonensest* olvasták, vagy külföldi lapokat rendeltek meg erre a célra.⁶⁰

Érdekes kérdés, hogy az 1780-tól kezdve megjelenő magyar nyelvű újságokat ismerték és olvasták-e a magyar iskolák tanulói, tanárai. Számos adat vall arról, hogy igen. Sőt, nem csak olvasták az újságokat, hanem sok tanár és az idősebb tanulók közül jó néhányan írtak is a lapokba.

A pozsonyi *Magyar Hírmondó* már megjelenésének első évében, 1780-ban eljutott hazánk csaknem minden tájára. Olvasták a lapot a Felvidéken, Erdélyben éppúgy, mint a Dunántúl és az Alföld városaiban. Az előfizetők között szép számmal találunk tanárokat, iskolaigazgatókat.⁶¹ Az újság tudósítói között is sok a tanár. Küldött a lap számára tudósításokat *Pataki Sámuel*⁶² Kolozsvárról, *Benyák Bernát*⁶³, a piarista gimnázium tanára Pestről, *Tessedik Sámuel*, a szarvasi mezőgazdasági iskola vezetője, és számos más, az ország különböző városainak iskoláiban működő tanár. 1784-ben, amikor *Révai Miklós* vette át a pozsonyi *Magyar Hírmondó* szerkesztését, ingyen küldte a lapot a „Főbb Oskoláknak” is, Budára, Pestre, Egerbe, Zágrábba, Nagyváradra, Kolozsvárra, Nyagenyedre, Debrecenbe, Sárospatakra azzal a nem titkolt céllal, hogy a tanulóifjúság és a tanárok olvassák a magyar nyelvű lapot. A *Magyar Kurír*, mely *Szatsvay Sándor* szerkesztésében indult Bécsben, 1786-ban szintén sok iskolába és sok tanárhoz jutott el.

A Bécsben 1789 és 1795 között megjelent *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (1792-től *Magyar Hírmondó*) című lap nagyon népszerű volt, 1300 előfizető járatta. A szerkesztők ingyen küldték meg a lapot a gimnáziumokba, hogy ezzel is elősegítsék a magyar nyelvű újságok olvasását a tanárok és a tanulók

körében. Járt az újság az ekkortájt országszerte sorra alakuló magyar irodalmi diáktársaságoknak is.

A *Mindenes Gyűjtemény*, az 1789-ben indult első ismeretterjesztő folyóiratunk is szoros kapcsolatot tartott fenn a korabeli iskolákkal. A lap munkatársai között találjuk például *Bodola Jánost*, a nagyenyedi református kollégium teológia és egyháztörténet tanárát, *Szombati Jánost*, a sárospataki kollégium tanárát és másokat. A folyóiratnak az egész országra kiterjedő szerzőgárdája volt. Érkeztek cikkek a korszak jelentős iskolavárosaiából, Kolozsvárról, Debrecenből, Sárospatakról, Pápáról, Nagyenyedről, Kőszegről, Pozsonyból, Pestről, Máramarosszigetről. Ezt a lapot is olvasták például a pozsonyi papi szeminárium hallgatóiból alakult irodalmi diáktársaság tagjai, közülük *Fejér György* és *Döme Károly* írt is a *Mindenes Gyűjtemény*be. A pesti papi szemináriumban a *Dayka Gábor* körül kialakult társaság tagjai is olvasták a komáromi folyóiratot, sőt, a lap hírt adott a pesti kispapok magyar nyelvi törekvéseiről. Az összesen csak 137 előfizetőt számláló lap nem volt hosszú életű, 1792-ben megszűnt.

* * *

Ha megpróbáljuk felmérni az iskolai újságot olvasás bevezetésére irányuló törekvések jelentőségét Magyarországon az ötlet felvetődésétől, a 17. század második felétől kezdve a 18. század végéig, elmondhatjuk: mind sajtótörténeti, mind neveléstörténeti szempontból fontos kezdeményezéssel van dolgunk, és e kettő időszakunkban szorosan összefügg. Comenius már 1651-ben megfogalmazta, hogy mennyire szükséges a modern fogalmak megismertetése a tanulóifjúsággal, és, hogy ennek jól használható eszköze az újság. Az ő felvetése nyomán Európa-szerte, és a 18. század húszas éveitől kezdve hazánkban is gyökeret vert az iskolákban ez a gyakorlat, bár céljában, tartalmában és módszereiben az idők során módosulások figyelhetők meg. Az iskolai újságot olvasás elterjedtségéről pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, de a sok apró hír arra enged következtetni, hogy a hazai iskolákban a 18. század folyamán jelen voltak az újságok, a latin, a német és a század végén a magyar nyelvűek is, és szervezeten az órákon, vagy öntevékenyen az órákon kívül a tanárok és a diákok olvasták a lapokat.

Végleges tényként azt állapíthatjuk meg, hogy az iskolai újságot olvasás 18. századi gyakorlata miként Európában, úgy hazánkban is jelentős mértékben hozzájárult a felvilágosult gondolatok terjesztéséhez.

JEGYZETEK

- ¹ J. A. Comenii (1657): *Scholae pansophicae classibus septem adornandae Delineatio. Didactica Opera Omnia*. Amsterdam. Cap. VI. Operarum ordo, § 77. 28.
- ² „A történelmi ismeretek begyakorlása az emlékezetgyakorlatok közé sorolható, mert hiszen a tanuló e tárgy kölcsönös kikérdezését sem fogják mellőzni, de itt mégis valami mást lehet bevezetni: Például azt, hogy hetenként tűzzünk ki egy órát (esetleg szerdán éppen a déli órát, mindjárt ebéd után), s akkor az iskola egész ifjúsága előtt olvassák fel a *Kereskedők Újságját*, ha meg lehet szerezni. Ha ezt nem lehet, akkor a Francia-Belga Merkúrból olvassák fel és magyarázzák meg azokat a nevezetes dolgokat, melyek az elmúlt félév folyamán bárhol a földkerekségen megtörténtek. Ennek a dolognak hármass haszna lesz: 1. a nyelv használatának erősítése; 2. a jelenkor történetének némi megismerése: megtudjuk például, hogy milyen királyok élnek jelenleg, kikkel élnek békében vagy viselnek háborút ezek vagy azok a népek, milyen ütközetek történtek és milyen kimenettel; milyen városokat szálltak meg vagy foglaltak el stb.; 3. végül tanulják így a földrajzot és a vidékek fekvését is, bár más tárggyal foglalkoznak. A tanító pedig mindent bővebben világítson meg az efféle dolgokban járatlan itteni tanulóknak, mivelhogy az író csak röviden beszél el az eseményeket (a helyeket és a személyeket ismerő olvasóknak).” *Comenius Magyarországon*. Összeáll., bev. és jegyz. Kovács Endre. Bp. 1962. 145 p.
- ³ A Mercurius Gallobelgicusról: Pajkossy Györgyné (1970): *A két Mercurius Gallobelgicus*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei V. Bp. 1971. 239-248. A periodika pontos címe: *Mercurii Gallobelgici Succenturiati, sive rerum in Gallia et Belgio potissimum: Hispania quoque, Italia, Anglia, Germania, Hungaria, Transylvania, vicinisque locis*. A frankfurti őszi és tavaszi vásárra jelentek meg a kötetek, és az előző félév eseményeit rögzítették. A kiadó, Sigismund Latomus, kizárólag periodikus kiadványokat adott ki. Magyarországon neve harmadik helyen áll a periodika címében, és a hazánkra vonatkozó híryanagy is a harmadik helyet foglalja el az egyes számokban. A Mercurius a kor jellegzetes terméke, egész Európában olvasták. Hírei befolyásolták az olvasókat, de híryanagának hitele megkérdőjelezhető.
- ⁴ A 17. század második felében néhány magyarországi iskola könyvtárában is voltak példányok e periodikából. A szakirodalom számon tartja, hogy a besztercebányai, a kassai, a pozsonyi, a soproni, a szabolcai és a zágrábi jezsuita iskolák könyvtáraiban is voltak Mercurius Gallobelgicus-kötetek. Vö. Pajkossy Györgyné: i. m. 244.
- ⁵ Mióta a 17. században a pietizmus, mint fogalom jelentkezett, és mint mozgalom elterjedt, számtalan mű, köztük jó néhány monografikus munka foglalkozott vele. Ezek sorából kiemelhetjük: Erich Beyreuther (1978): *Geschichte des pietismus*. Stuttgart
- ⁶ Műveinek bibliográfiája: Paul Raabe - Almut Pfeiffer (2001): *August Hermann Francke 1663-1727*. Bibliographie seiner Schriften. Tübingen
- ⁷ A Francke által létrehozott oktatási intézmények (árvaház, népiskola, gimnázium) sorában foglat helyet a királyi paedagógium, mely bentlakásos intézmény volt, vagyonos nemes ifjak számára. Az intézményekről: Payr Sándor (1908): *A pietizmus paedagógikája*. Pozsony, 81-96.
- ⁸ Ordnung und Lehr Art, wie selbige in dem Paedagogio zu Glaucha an Halle eingeführet ist (1699-1702). In: Richter K. (1871): *A.H. Francke. Schriften über Erziehung und Unterricht*. Berlin. 461-546.
- ⁹ „Nachmittag von 3 bis 5 Uhr werden Montags die Lateinischen Zeitungen gelesen, daraus sie nicht allein die neuerfundenen Dinge Lateinisch lernen nennen, sondern es wird auch zugleich die Geographie, Historie und Genealogie wiederholet: wo etwas merkwürdiges vorkommt, wird es in die dazu verfertigen Diaria unter gewisse Titul eingetragen.” In: Richter, K. i. m. 488.
- ¹⁰ „Von der Geographie: .... Es werden auch bey dieser Lection die teutschen Zeitungen tractiret, welche der Praeceptor zuvor durchlieset, und zum Anfange der Lection, die vornehms-

ten Puncta erzhet, damit nicht dadurch der Lection selbst zu viel Zeit entgehen möge." In: Rihter, K.: i. m. 518.

- ¹¹ Ephemerides Scholasticae. Rationarium Lectionum Scholasticarum Scholae Poseniensis Evang ab. Anno 1718 usque ad annum 1754. Kézirat. Ustredna Knížnica SAV Bratislava – Lycealna Knížnica.
- ¹² „Joannis Rezik Gymnasiologia Evangelico-Hungarica sive historia scholarum et earundem rectorum celebriorum opera et studio ... Samuelis Matthaeides ... nuper Lycei Eperiesiensis intra et extra moenia moderatoris, et simul Slavorum nationis pastoris, ex auctoris annotationibus autographis et aliorum documentis, ad annum 1728. eruta. Editio prima Gryphisvaldiae [Greifswald]. Denuo describere coepit Martinus Lautsek Turocino Martinopolis [Turócszentmárton], ecclesiae Felsősjóiensis et Redoviensis [Redova] pastor immeritus anno 1772. die 14. Julii." Egykorú kézirat. Csak részben Laucsek Márton kézírása. A címlapon megjegyzések: „Vere editam fuisse Gymnasiologiam non scit Wiet[or].” – „Potius tertia [editio]. Prima editio ita dicendo hujus Gymnasiologiae est in bibliotheca... Conventus Pos[oniensis]; ego vero alteram possedi adhucdum errantem, multis multorum notis auctam et cum Poseniensi collatam; haec tertia est amplissima - sed non continuata.” OSZK Kézirattár Quart. Lat. 29/I-II. k. 300, 271 f.
- ¹³ („Bevezette az újságok olvasását, mellyel az ifjúság előmenetelét és a térképek ismeretét jelentősen előmozdította.”) Rezik, Johannis (1902): i. m. Sect I. Cap 1. 4. f. Vö. Fináczy Ernő (1902): *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II.* Bp. 45.
- ¹⁴ A kéziratváltozatok leírása, és lelőhelyeik: Kordován László (1988): *A Rezik-Matthaeides-féle Gimnaziológia kéziratai.* Bp.
- ¹⁵ Pl. az eperjesi, a körmöcbányai, a lőcsei, a losonci, a selmechányai, a besztercebányai evangélikus gimnáziumokban.
- ¹⁶ A Nova Poseniensiáról: Dezsényi Béla (1948): *A Nova Poseniensi és az újságolvasók a XVIII. században.* In: *Horváth János Emlékkönyv* Bp. 142-163. A lap mintájául Francke 1708-ban, ugyanebből a célból megindított Hallische Zeitung című újságja szolgált.
- ¹⁷ Megjelenésének pontos napját nem ismerjük, mert mind a megmaradt pozsonyi, mind pedig a budapesti példányokból hiányoznak az első számok. De Bél Mátyás 1721. január 23-án kelt, Ráday Pálhoz intézett levelében már említi, hogy Pozsonyban is nyomtatnak újságot, melyből legközelebb mutatványszámot küld. („Nunc et Posonii imprimantur nouellae, quarum specimen proxime sum missurus”) In: *Bél Mátyás levelezése.* Szerk., bev. és jegyz. Szelestei N. László. Bp. 1993. 86.
- ¹⁸ („A nálunk nyomtatni kezdett Nova Poseniensiát annál melegebben ajánlom, mivel latinul íródott. Szorgalmazd, hogy iskolátokban nyilvánosan lehessen olvasni. Nem kétem, hogy Sponer úr is könnyen rááll az ügyre. Az ára postaköltséggel együtt alig kerül többre hat forintnál.”) Bél Mátyás Bohus Györgynek. Pozsony, 1721. március 22. In: *Bél Mátyás levelezése.* Szerk. bev. és jegyz. Szelestei N. László. Bp. 1993. 87-88. Bohus György (1687-1722) Besztercebányán született. Szülővárosában majd 1708-tól a wittenbergi egyetemen tanult. Hazatérése után előbb Selmechányán volt nevelő, majd a késmárki evangélikus iskola tanáraként, később rektoraként működött. Nevéhez fűződik az iskola pietista szellemű átszervezése, melyet a pozsonyi iskola mintájára hajtott végre. Erről: Bohus György Bél Mátyásnak. Késmárk 1720. május 19. In: *Bél Mátyás levelezése.* Szerk. bev. és jegyz. Szelestei N. László. Bp. 1993. 72.
- ¹⁹ Bél Mátyás ismeretlenek. Pozsony, 1721. május 1. In: *Bél Mátyás levelezése.* Szerk., bev. és jegyz. Szelestei N. László. Bp. 1993. 88-89.
- ²⁰ Haynóczi Dániel Bél Mátyásnak. Sopron, 1722 január eleje. In: *Bél Mátyás levelezése.* Szerk. bev. és jegyz. Szelestei N. László. Bp. 1993. 93.
- ²¹ Institoris Mihály (mossóczi) (1731-1803) evangélikus lelkész. Gimnáziumi tanulmányait Pozsonyban végezte, majd 1751-től 1756-ig Debrecenben tanult a református kollégiumban. 1756-ban magyar és szlovák lelkésznek választották Pozsonyban, emellett az evangélikus gimnáziumban a teológushallgatókat tanította. Értékes könyvtárát az evangélikus iskolának adományozta.

1721. március 30-án, a pesti vallásügyi tárgyalások idején látott napvilágot III. Károly rendelete, mely a nagyszombati egyetem kancellárjára, illetve az általa megbízott személyekre bízta a könyvek és sajtótermékek cenzúrázását.
- ²³ A katolikus szerzetesrendek közül a felvilágosodás eszméitől megérintett piaristák voltak azok, akik Kelet-Európa egyes országaiban lapokat adtak ki, de a jezsuiták nem használták fel az időszaki sajtót más országokban sem. Ők, mint cenzorok, a 18. században sokkal inkább gátolták, mint segítették a hírlapirodalom kibontakozását.
- ²⁴ Schmeizel, Martin (1679-1747) egyetemi tanár, a politikai statisztika megalapítója és első művelője. Brassóban született, gimnáziumi tanulmányait is ott végezte. 1700-tól 1702-ig Jenában, később Wittenbergben, és Halleban folytatott egyetemi tanulmányokat. Előbb a jenai majd a hallei egyetemen tanított.
- ²⁵ Schlözer, August Ludwig (1735-1809) egyetemi tanár, történetíró. Teológiai tanulmányokat végzett Göttingenben és Wittenbergben, majd 1755-től mint nevelő működött Stockholmban, Upsalában, később Oroszországban, Szentpéterváron. 1769-1804-ig a göttingi egyetem professzora.
- ²⁶ Entwurf eines Zeitungs Collegii. In : *Entwurf zu einem Reise-Collegio von A. L. Schlözer*. Göttingen 1777. 21-30. A műről: Haacke, Wilmo: Schlözers Göttinger Zeitungskolleg von 1777. In: Für den Tag schreiben. Festschrift Dr. phil. Viktor Wurm. Verleger und Chefredakteur. 70. Geburtstag. Göttingen 1968. 35-46. és Kókay György (1983): Göttinga és a magyar újságírás kezdetei. In: uő: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Bp. 98-105.
- ²⁷ Rendkívül érdekes, hogy Schlözer újságkollégiumának 1777-ben, Göttingenben megjelent vázlatát magyarul közli 1818-ban a Tudományos Gyűjtemény. Huszár Károly (1818): *Javallat Újság-Collegyom felől*. Tudományos Gyűjtemény, VII. 115-119.
- ²⁸ Pergen, Johann Anton von (1725-1814): osztrák diplomata. Életről és működéséről átfogó, új összefoglalás: Paul P. Bernard (1991): *From the Enlightenment to the Police State. The Public life of Johann Anton Pergen*. Urbana.
- ²⁹ Pergen, A. (1770): *Instruction für die Orientalische Akademie als ein allgemeiner Plan für Öffentliche Erziehungs und Schulanstalten*. 470 f. Kézirat. Hof-Haus und Staatsarchieve (Wien.) A tervezetet kivonatossan közli: Helfert, J.A.: *Die österreichische Volksschule*. Prag 1860. 196-224. A javaslatot ismerteti: Fináczy Ernő (1902): *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. II. Bp. 41-45.
- ³⁰ (Nem csupán nagyon kellemes változtatás lenne a földrajz tanításában, hanem egyszersmind a tanultak legjobb ismétlésére is szolgálna, ha hetenként egyszer egy-egy tanuló nyilvánosan felolvassa egy jól megírt újságot, és a tanár az abban említett földrajzi, természeti és államismereti vonatkozásokat szórakoztató módon elmagyarázná a tanulóknak.) Pergen, A.: i.m. 300. vö. Fináczy Ernő (1902): *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. II. Bp. 1902. 45.
- ³¹ Fináczy Ernő (1901): *Az 1777. évi Ratio Educationis alapelvei*. Akadémiai Értesítő, 375-384., Ravasz János (1958): *Az 1777-i Ratio Educationisról*. In: *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Bp. 423-456., Csóka J. Lajos (1936): *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*. Pannonhalma., Mészáros István (1982): *Két Ratio Educationis: kiteljesedés vagy hanyatlás? Magyar Pedagógia 2. sz.* 190-203.
- ³² Ürményi József (1741-1825) oktatáspolitikus. Életrajzának és munkásságának legújabb feldolgozása: Pruzsinszky Sándor (1990): *Ürményi József*. Bp.
- ³³ Piller Celestin (1742-1821) piarista áldozópap és tanár. Vácon, Szegeden, Pesten, Selmecen, Kőszegen tanított. Tankönyveket, egyházi műveket írt.
- ³⁴ OSZK Kézirattár Fol. Lat. 2997. 78-90 ff. „Caelestini Piller e Scholis Piis Gymnasii regii Ginsiensis directoris localis De publicorum novorum studio existimatio.”
- ³⁵ Ez a gondolat a Ratio Educationis 155 §-ban így jelenik meg: „Zárja ki ebből (az újságolvasó órákból) a lustákat és a figyelmetleneket, viszont a többi tanulót, a jó gondolkodásúakat és a szorgalmasakat bocsássa be.” Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Ford. jegyz. és mutatók: Mészáros István (1981). Bp. 122.
- ³⁶ Uo. 122.

³⁷ Uo. 140.

³⁸ Uo. 146.

³⁹ Uo. 144.

⁴⁰ Uo. 122.

⁴¹ A Ratio latin szövege a lapot „ephemerides publicae”, ill. „literarie” szavakkal említi.

⁴² Erről: F. Csanak Dóra (1975): A Ratio Educationis és az iskolai újságolvasás. *Magyar Könyvszemle*, 243-260. és Szelestei N. László (1976): Tersztyánszky Dániel iskolai-újság tervezete. *Magyar Könyvszemle*, 390-396.

⁴³ Az egyetemi tanács a négy fakultás igazgatójából, a budai főgimnázium igazgatójából és az egyetem jegyzőjéből állt. Elnöke a teológiai fakultás igazgatója, Szabó András (1738-1819) volt.

⁴⁴ Makó Pál (1724-1793) jezsuita, majd a rend megszűnése után világi pap, kiváló fizikus, matematikus, a Ratio Educationis latin nyelvű szövegezője. Tankönyveit Európa-szerte használták. Róla: M. Zemplén Jolán (1964): *A magyarországi fizika története a XVIII. században*. Bp. 240-253. Wirth Lajos (1997): *Makó Pál élete és életműve*. Jászberény.

⁴⁵ Stur József, az egyetem természetjogi majd római jogi tanszékének tanára. Vö. Eckhart Ferenc (1936): *A Jog- és Államtudományi Kar története*. Bp. 88

⁴⁶ Molnár K. János (1728-1804) jezsuita, a rend megszüntetése után világi pap. Pozsonyban, Bécsben, Grazban tanult, Nagyszombatban, Győrben, Budán a rend gimnáziumaiban tanított. A rend feloszlata után lelkészkedett, 1776-ban a budai gimnázium igazgatójává nevezték ki. 1784-ig működött mint tanár, sokféle tudományt tanított. Ürményi József is a tanítványa volt. Számos műve jelent meg, ő írta az első magyar nyelvű fizikai, építészeti és pedagógiai művet.

⁴⁷ OL. A 39 Acta Generalia 1779/5150. A tervezetek latin nyelvű szövegét közli: F. Csanak Dóra: i.m. 247-249., 251-252., 254.

⁴⁸ A lapot a Kollár Ádám által alapított „tudós társaság” adta ki, de a tényleges szerkesztést Tersztyánszky Dániel végezte. A lap földrajzi, természettudományi, gazdasági és történeti vonatkozású cikkeket és könyvismertetéseket közölt.

⁴⁹ Tersztyánszky Dániel (1730-1800) kamarai levéltárnok, 1779-től pozsonyi kamarai tanácsos. Részt vett a Ratio Educationis megalkotásában.

⁵⁰ Tersztyánszky lapalapítási terveivel foglalkozó iratok lelőhelye a Magyar Országos Levéltár. C-67. Departamentum litterario-politicum. Universitas Budensis. 1778. Fons 39. Pos 1-2. Fons 19. Pos 1-20. Az iratokról Kenéz Győző készített kivonatokat, melyek megtalálhatóak az MTA Irodalomtudományi Intézetének levéltárában.

⁵¹ Schönvitzky Bertalan: i.m. 221-222.

⁵² Vö. F. Csanak Dóra: i.m. 251.

⁵³ A tervezet latin nyelvű szövegét közli: Szelestei N. László (1976): Tersztyánszky Dániel iskolai-újság tervezete. *Magyar Könyvszemle*, 391-394.

⁵⁴ A beadvány szövegét közli: F. Csanak Dóra: i.m. 258-259. A tervezett lapról: Csaplár Benedek (1883): *Révai Miklós élete II*. Bp. 162. és Kókay György (1970): *A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei (1780-1795)*. Bp. 422 p.

⁵⁵ Keresztúry József (1739-1794). Tizenöt éves korában a jezsuita rendbe lépett, majd Nagyszombatban a grammatikai osztály tanára lett. 1764-ben, jóval a rend feloszlata előtt, kilépett a Jézus-társaságból és Varasdón, majd Grácban folytatta tanulmányait. Előbb irodalmat majd jogot tanult, később ügyvédi gyakorlatot folytatott. Varasdón közjegyző lett, majd Bécsbe költözött, ahol udvari ágens volt hosszabb ideig. 1789-ben II. Józseftől nemességet kapott.

⁵⁶ Ephemerides Vindobonenses. 1777. 166.

⁵⁷ Máté Károly (1947): *Sajtó és nevelés*. Bp. 6. és Dezsényi: i. m. 157.

⁵⁸ Dezsényi Béla: i. m. 158.

⁵⁹ Vö. Windisch Éva (1955): Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének kérdéséhez. *Magyar Könyvszemle*, 312-319. és Dezsényi Béla: i. m. 158.

⁶⁰ A győri királyi akadémia igazgatója, Apfalter József apát-kanonok például azzal a kéréssel

fordult a tanügyi bizottsághoz, hogy az általa oktatási célokra megrendelt bécsi és regensburgi latin nyelvű hírlapok 1778. és 1779. évi előfizetési díjait juttassák vissza az akadémiának. A kérést elutasították pénzhányra hivatkozva. OL A 39 Acta Generalia 1780/337.

⁶¹ Goriupp Alisz (1925): Az első magyar újság előfizetői. *Magyar Bibliofil Szemle*, 98.

⁶² Pataki Sámuel (1731-1804) orvosdoktor, a kolozsvári református kollégium tanára.

⁶³ Benyák Bernát (1745-1829) piarista tanár és író.

IRODALOM

Acsay Ferenc (1901): *A győri katolikus főgymnasium története*. Győr. 214-215.

Bialowons, Günter (1975): *Geschichte der deutschen Presse von den Anfängen bis 1789*. Leipzig 119.

Fináczy Ernő (1902): *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. II. Bp. 359-360.

Groth, Otto (1948): *Die Geschichte der deutschen Zeitungswissenschaft*. München. 376.

Junker László (1896): *A kegyes tanítórend kecskeméti főgymnasiumának története*. Kecskemét. 27 p.

Kókay György (1957): Az Ephemerides Vindobonenses (1776-1785). *Magyar Könyvszemle*, 347-358.

Markusovszky Sámuel (1896): *A pozsonyi ág. h. ev. lyceum története*. Pozsony. 127-224.

Markusovszky Sámuel (1902): *Érdekes adatok a Bél Mátyás féle hírlaphoz*. *Nyugatmagyarországi Híradó* 4. sz. 3.

Monok István (1996): *A Rákóczi-család könyvtárai*. Szeged. 63.

Németh Ambrus (1897): A győri tudomány akadémia története keletkezésétől 1785-ig. In: *Értesítő a pannonhalmi Szent Benedek Rend győri gymnasiumáról*. Győr. 19.

Pacher Donát (1895): *A kőszegi gymnasium története*. 1677-1895. Kőszeg. 68.

Schmeitzel, Martin (1723): *Abriss zu einem Zeitungs-Collegio welchen er in einem publico collegio Seinen Herren Auditoribus zur Continuation der neuen Historie umständlich deutlich erläutern will*. Mit einer Vorrede von der Einrichtung dieses collegii. Jena.

Schönvitzky Bertalan (1896): *A pozsonyi katolikus főgymnasium története*. Pozsony. 281-282.

Tölcséry Ferenc (1895): *A kegyestanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgymnasium története*. Veszprém. 33.

Udvardy László (1898): *Az egri érseki jogliceum története*. Eger. 134.

A FOGARASI REFORMÁTUS PARTIKULÁRIS KOLLÉGIUM ÉS DIÁKTÁRSADALMA AZ 1639 ÉS 1693-AS ÉVEK KÖZÖTT

SZABÓ EMŐKE

The Reformed Particularist (not Central) College and its Society of Students in Fogaras between 1639 and 1693. - The study depicts the society of students in a Reformed college in Transylvania. The author represents the social (political, economical) background that determined the function of schools and the possibility and circumstances of students' schooling during the reign of Transylvanian sovereigns amid religious tolerance. The author also introduces and offers a topographical identification of the places from where students had gone to the college of Fogaras. The register of students is of high value historically, which represents the power of the college to organise schooling in the region.

Das reformierte partikulare (nicht zentrale) Kollegium von Fogaras und seine Studentengemeinschaft zwischen den Jahren 1639 und 1693. - *Die Studie stellt die Studentengemeinschaft eines siebenbürgischen reformierten Kollegiums vor. Die Verfasserin stellt jenen gesellschaftlichen (politischen, wirtschaftlichen) Hintergrund dar, der während der Herrschaft der siebenbürgischen Fürsten – in der Zeit von religiöser Toleranz – die Betätigung der Schulen, die Möglichkeit und den Umstand von Einschulung der Studenten bestimmt hat. Die Verfasserin hat die Ortschaften, woher die Studenten ins Kollegium geraten sind, topografisch auch begrenzt. Das Nannenverzeichnis der Schüler hat dokumentarischen Wert, und daraus ist auf die organisatorische Kraft des Kollegiums zu folgern*

L'internat calviniste particulier (ne dépendant pas des pouvoirs centraux) de Fogaras et ses élèves entre 1639 et 1693. - L'étude présente la communauté des élèves d'un internat calviniste de Transylvanie. L'auteur esquisse l'arrière-plan politique et économique définissant le fonctionnement des écoles, les possibilités et les circonstances particulières de la scolarisation des enfants sous le règne des princes de Transylvanie pendant cette période de tolérance religieuse. L'auteur donne également une topographie des communes dont les élèves de l'internat de Fogaras ont été d'origine. La liste des noms des élèves, qui nous permet de tirer des conclusions par rapport à la force centripète de cet internat au niveau régional, est d'une valeur documentaire.

Tanulmányom a fogarasi református partikuláris kollégium XVII. századi matrikuláját dolgozza fel. Tényanyaga eredeti kutatás eredménye: a szakirodalom által eddig feldolgozatlan levéltári forrásra támaszkodik, a fogarasi református partikuláris kollégium 1639-1693-as évek közötti aláírási jegyzőkönyvére. A forrásanyag Románia Országos Levéltárának Brassói Igazgatósági részlegén található a Fogarasi Egyházközség levéltári anyakönyvének második kötetében, az új számozás szerint a 191. r, v (466.

r, v)-198. r, v (473. r, v) és a 199. r (474. r) lapokon. A matrikulát ívrét méretű papírra írták latin nyelven. Terjedelme tizenhét oldal, ebből tíz oldal a szabályzat (törvények) szövege az eskümintával együtt és hét a névsor. Az eredeti matrikula nem maradt ránk, de ennek teljes szövegét egy számunkra ismeretlen másoló beírta a fogarasi anyakönyvbe öt bejegyzéssel együtt, amelyet Uzoni Miklós egészített ki egy bejegyzéssel.¹

BEVEZETÉS

Az Erdélyi Fejedelemség egyházpolitikáját valójában az egy vallás uralmának biztosítása jellemezte, de ez nem zárta ki a toleranciát a többi felekezettel szemben. Bethlen Gábortól Apafi Mihályig a református fejedelmek saját vallásuk uralmát próbálták biztosítani akár államhatalmi eszközökkel is. Ez természetes volt abban a korban, amikor Európa országait az egy vallás uralma jellemezte.

Az Erdélyi Fejedelemség utolsó periódusában Fogaras abba a szerencsés helyzetbe került, hogy a központi udvar székhelyévé választották. Ez nemcsak a katonai és politikai székhely létrejöttét jelentette, hanem a református valláson alapuló szellemi központét is. A fejedelmi udvar Fogarasra való költözködésének kezdetekor a szellemi központ alapja a helyi református eklézsia lett, melynek rövid időn belül meg kellett felelnie a „fejedelmi” elvárásoknak. Ezért Apafi Mihály rendeletére a helyi konzisztóriumot bírói hatáskörrel ruházták fel, a fogarasi református ekléziát esperesi színódussá léptették elő és a helyi városi iskolát magasabb szintre emelték.

A FOGARASI ISKOLA MŰKÖDÉSÉNEK ANYAGI HÁTTERE

A reformáció nemcsak tudatosította az iskolaügy általános fontosságát, hanem a lehetőségeihez képest meg is oldotta azt. A reformátorok szerint az iskolaügy a hatalmon lévők felelőssége, tehát az állam felelőssége. Ez természetes volt abban a korban, amikor az államvezetés és az egyház kapcsolatát szoros függőségi viszony jellemezte. Az elvárásnak a fejedelmi udvar eleget is tett, mivel igyekezett az egy vallás uralmát biztosítani, aminek egyik lehetőségét a saját felekezeti iskolahálózat bővítésében és egyre magasabb szintre hozásában látta.

A FEJEDELMI TÁMOGATÁS

A fogarasi partikuláris kollégium abban a szerencsés helyzetben van, hogy a fejedelmi okiratok között megőrizték az iskolával kapcsolatos feljegyzéseket. Fennmaradtak azok a dokumentumok, amelyek bizonyítják a kincstári vártartomány kötelezettségeit, amiket a papnak, tanítónak, diákoknak kellett juttatni. Összehasonlítás céljából összegeztem a fogarasi várkapitány, a fő prédikátor, a második prédikátor, a magyar scholamester és a scholabeli magyar diákok évi jövedelmét az 1662., 1666., 1672. és 1678-as évek járandóságára vonatkozóan. 1678-ban az alkalmazottak összjövedelme (a természetben kapott javakat is pénzbe átszámítva) 7000 forint, amiből a kapitányé 1100 forint (15,71%), a főpredikátoré 160 forint (2,28%), a kápláné 90 forint (1,28%) és 32 forint (0,45%) a scholamesteré (Prodan 1976).

A fogarasi fő prédikátor évi jövedelme tételekbe lebontva:

	1662	1666	1672	1678
Készpénz	40 forint	50 forint	50 forint	50 forint
Gránát posztója 12 sing vagy ruházatjára pénz	40 forint	72 forint	72 forint	72 forint
Bor	120 veder	160 veder	160 veder	160 veder
Disznó	2 darab	2 darab	2 darab	2 darab
Bárány	15 darab	15 darab	15 darab	15 darab

A második prédikátor évi jövedelme:

	1662	1666	1672	1678
Készpénz	25 forint	35 forint	35 forint	35 forint
Búza	16 köből	22 köből	22 köből	22 köből
Bor	25 veder	40 veder	40 veder	40 veder
Disznó	1 darab	1 darab	1 darab	1 darab

A fogarasi scholamester jövedelme évenként:

	1662	1666	1672	1678
Búza	8 köből	8 köből	8 köből	8 köből
Bor	32 veder	32 veder	32 veder	32 veder
Disznó	1 darab	1 darab	1 darab	1 darab

A scholabeli deákok járadéka:

	1662	1666	1672	1678
Készpénz	2 forint	12 forint	12 forint	12 forint
Búza	1 köből	14 köből	14 köből	14 köből
Sajt	1 darab	4 darab	4 darab	4 darab
Disznó	-	2 darab	2 darab	2 darab

A FOGARASI FŐKONZISZTÓRIUM HOZZÁJÁRULÁSA AZ ISKOLA FENNTARTÁSÁHOZ

A fogarasi református partikuláris kollégium gyors fejlődésének egyik titka a fogarasi konzisztórium hatékony működésében rejlik. A fogarasi konzisztóriumot a fejedelmek indíttatása alatt hozták létre, hogy védelmezzék saját vallásukat a vár tisztjeivel és esetleg más előhatóságokkal szemben. Kialakítása már Bethlen Gábor idejében megkezdődött, aki a város főtisztjéhez és a város lakóihoz intézet rendeletében két főgondnokra és két gondnokra bízta az egyházközség igazgatását és jövedelmének kezelését (Pokoly 1910,120). Apafi Mihály tovább bővítette és erősítette ennek a konzisztóriumnak a hatáskörét². Ez a bizottság a kollégium belső törvényeivel összhangban felügyeleti szerepet töltött be és érdekképviseleti szervként lépett fel az iskola összes világi vonatkozású ügyében. Fogarason a XVII. század végén az egyik legjövödelmezőbb forrás a vásárvám volt, aminek összegéért kemény csaták folytak, annak ellenére, hogy a fejedelmi rendeletek a református egyháznak adományozták ezt a bevételt. A konzisztóriumnak sokszor csak nagy nehézségek árán sikerült megvédenie ezt a jövedelmi forrását a várkapitánysággal szemben. Például 1661-ben a városi református vezetőség azzal indokolta a vámból eredő jövedelem igénylését, hogy meg kell javítani a templomot, az iskolát és a prédikátor házát. Apafi Mihály újra a református egyháznak ítélte a vásárvámot, de csak 1663-ban sikerült teljes mértékben érvényesíteni ezt a rendeletet. Ennek következtében 1664-ben nagymértékben emelték a papok, tanítók jövedelmét és a diákok járandóságát is. Ennek a jövedelemforrásnak a segítségével sikerült újjáépíteni a templomot az 1663-as és az 1712-es tűzvész után, valamint ez a vámbevétel a későbbi Habsburg-korban (Juhász 1996, 68) is a református egyházat illette.

A KÖZÉPKORI „HAGYOMÁNY” ISKOLAFENNTARTÓ EREJE

A fogarasi iskola támogatását nagymértékben befolyásolta a lutheránus egyháztól öröklött középkori hagyomány. Ez azt jelentette, hogy a város minden lakója köteles volt adózni az uralkodó egyháznak. Bornemissza Anna fejedelemasszony 1664. évi rendelete a következőképpen védte a „város egyházának” jogait: *„Mert itt a mi ecclesiánk az előtte vot szász ecclesiának helyébe következvén, valamint a szász lakosok fizettek az ő tanítójoknak, úgy azolta az kik azoknak helyekbe következtek, azon rendtartás szerint fizettek a mi tanítónknak, bár tanításokat nem hallgatták is. (...) Fogarason lakó magyar, német, román, rác, görög, örmény és egyéb nemzetből és vallásból való, házat, örökséget bíró emberek”* különbség nélkül adják meg a város papjait és tanítóit megillető fizetést (Juhász 1996, 66). A

rendeletéről tanúskodik Réthy Péter fiskális magánjellegű nyilvántartása, ami-
ben az egyháznak szóló járadékáról számol be az 1644 és az 1673-as évek kö-
zött (Prodan 1976, 235-266)

	1644	1665	1666	1667	1668	1669	1670	1671	1672	1673
Összkalogyák száma	277	168	249	195	167	280	234	176	195	280
Papnak	8	8	10	7	6	12	10	20	8	16

Ha tíz év átlagát számítjuk, akkor az évi gabonatermésének 4,72 százalé-
kát szolgáltatta be az egyház javára. A fenti adatok érdekessége az, hogy az
évenkénti adomány az időjárás viszonyoktól, a termék mennyiségétől és mi-
nőségétől, a háborús helyzettől függött. Ezeknek a változó körülményeknek
voltak kitéve a papok, a tanítók és a diákok. De járandóságukat még így sem
számíthattak biztosan, mert aki egyáltalán beszolgáltatta a tartozását, az ak-
kor tette, amikor vagy lehetősége volt rá, vagy amikor már nem tudta tovább
halasztani, tekintet nélkül a diákokra és a tanítókra.

KÜLÖNLEGES JUTTATÁS, A DIÁKOK EBÉDELTETÉSE

Fogarason létezett egy sajátos módja a diákok segítésének, amellyel az er-
délyi református iskolarendszerben máshol nem találkozunk. A sorbanfő-
zéssel a diákok ellátására a város lakosai is kötelezve voltak: évi katalógus
szerint vendégül kellett látniuk a diákokat, akik valószínűleg a látogatás idő-
pontjának kiválasztásakor figyelembe vették a családban sorra kerülő szüle-
tés- vagy névnapot, és az ünnepeltet saját verssel köszöntötték. Az 1677. ja-
nuár 30-i rendelet szerint 253 családnak kellett ebédet adnia: 186 családnak
évente négyszer, 66 családnak kétszer, egy családnak egyszer, ez összesen 877
ebédet jelent. A fentebb említett évben Misztótfalusi Kis Miklós húsz diáknak
volt tanítója. Számításaink szerint mindegyik diák negyvenszer ebédelhetett
a városbeli polgároknál házról házra járva. Azonban ha a húsz tógátus diák-
hoz igazítjuk a kisdíákok számát is, akkor minden diák körülbelül tízszer ebé-
delhetett egy évben a fogarasi családoknál. A város polgárait utcák szerint
osztották be, s akik nem tudtak ebédet adni, azoknak évente legalább egy ke-
nyeret és 6 dénárt kellett adniuk. A rendelet megtagadóit 25 pénzzel büntet-
ték (Prodan 1976, 865-869)

A KOLLÉGIUM DIÁKJAI

A névsor tulajdonképpen az aláírási jegyzőkönyv, a matricula studiosorum.
A református kollégiumokban a diákokról nem vezettek pontos nyilvántar-

tást, ezért a jelenlegi kutatás számára ezek az aláírási jegyzőkönyvek az iskola diákjairól szóló egyetlen hiteles dokumentumok. A matricula studiosorumba azoknak a diákoknak a neve került be, akik elvégezték az első négy osztályt, tehát teljes mértékben elsajátították a latin nyelvet. A sikeres vizsga után teheték le az esküt és kerülhetett bele a nevük a matriculába. Ezzel az ünnepélyes eskütétellel vált a diák az iskolai önkormányzat teljes jogú tagjává, vállalva, hogy betartja a kollégium törvényeit.

A matricula csak az esküt letett diákokról nyújt információt. Így a kollégium teljes létszámáról nincs pontos információnk. Az iskolák legtöbbszörében a legalsó osztályokba járt a tanulók összlétszámának 70-80%-a. A matricula szerint Fogarason az ötvennégy év alatt 285 tógátus diák volt, így az összdíáklétszám 1150-re tehető.

A diáknévsor összesen 319 nevet tartalmaz, de az iskolát 285 felsős diák látogatta. A különbség abból adódik, hogy harminchárom diák neve többször is szerepel.

A diákoknak csak a származási helyét sikerült kideríteni. A származás helyét (a tanítóékkal együtt) a „vezetéknévből” állapítottam meg, ugyanis az 1750-es évekig a mai értelemben vett családnevet jobbra a származási hely nevéből képezték. Ennek megfelelően a diákokat és tanárokat abból a helységből valónak származtattam, amelyikre a neve utal. Az adatok között találtam 23 pontosan nem azonosítható nevet (8,07%-ot). Ezek közül kilenc már ebben az időben családnévként szerepel, tizennégy név esetében pedig több változat lehetséges (de a variánsokat mind felsoroltam), egy név tájegységet jelöl, két nevet egyáltalán nem sikerült származási helyhez kötni.

Ha a bejegyzések következtetések, akkor a szász diákok könnyen és pontosan azonosíthatók, mert a nevük mellé odaírták, hogy „saxo”, összesen hat szász diák volt (2,14%), azonban 1644 után ez a bejegyzés teljes mértékben hiányzik.

A helységnevek felölelik a korabeli Erdélyi Fejedelemség és Magyarország egész területét. Az első periódusban inkább a közelebbi vonzáskörből érkeztek a diákok, míg később már Magyarország távolabbi részeiről is. A diákság zöme a székelyföldről származott. A legtöbben, 95-en Háromszékből jöttek, ez az összdíáklétszámnak 33,33%-a, utánuk az udvarhelyszékiek következnek.

1. Az *Erdélyi Fejedelemség* részeiről összesen 223 diák (81,75%) tanult a fogarasi iskola felsőbb osztályaiban a következő *szóródásban*:

1. 1. Az erdélyi megyék területéről 28 diák (12,55%) jött Fogarasra a következő helyekről:

Belső-Szolnok vm.: Bálványoscsaba 1, Ormány 1, Somkerék 1. Összesen: 3 diák (10,71%-a az erdélyi megyékből jöttek összlétszámának);

Doboka vm.: Nagyiklód 2 (7,14%);

Fehér vm.: Benedek 2, Dombos 2, Fehéregyháza 1, Keresztvár 1, Magyarlapád 1, Marosújvár 1, Nagyenyed 2, Petek 3, Székelyzsombor 1, Tótfalu 2. Összesen: 16 diák (57,14%);

Hunyad vm.: Hacacszel 1, Nagymás 1, Szántóhalom 1. Összesen: 3 diák (10,71%);

Küküllő vm.: Kend 1, Somogyom 1. Összesen 2 diák (7,14%);

Torda vm.: Torda 2 (7,14%).

1. 2. A székely székekből jöttek adatai a következők: összesen 129 diák (57,84%):

Aranyosszék.: Felvinc 2 (1,55%);

Háromszék:

Sepsiszék: (Nagy-, Közép- és Száraz-) Ajta 6, Besenyő 1, Bikfalva 1, Borosnyó 1, Bölön 1, Egerpataka 1, Étfalva 1, Gidófalva 2, Illyefalva 3, Kálnok 1, Köpec 1, Lécfalva 1, Lisznyó 1, Oltszem 1, Réty 5, Szacsva 2, Szemerja 1, Sepsiszentgyörgy 2, Uzon 2. Összesen: 34 diák (35,78%);

Orbaiszék: Barátos 10, Kovászna 12, Páké 2, Papolc 2, Zabola 3, Zágon 17. Összesen: 46 diák (48,42%);

Kézdiszék: Kézdimártonfalva 1, Kézdivásárhely 9, Maksa 1, Márkos 2, Ozdola 1, Sárfalva 1. Összesen: 15 diák (15,78%)

Háromszékből összesen 95 diák jött (a székelyföldiek 73,64%-a);

Marosszék: Fintaháza 1, Kibéd 6, Makfalva 1, Márkod 2, Mezőbánd 1, Nyárádtó 1. Összesen: 12 diák (9,30%);

Udvarhelyszék: Bethfalva 1, Bögöz 1, Erdőfüle 1, Etéd 1, Galambfalva 2, Köröspatak 1, Siklód 1, Székelydália 2, Székelydobó 3, Székelymogyorós 1, Székelyszenterzsébet 2, Székelyudvarhely 2, Telekfalva 1, Vágás 1. Összesen: 20 diák (15,50%);

1. 3. A Szászföld alábbi településeiről tanult Fogarason 66 diák (29,59%):

Beszterce-vidéke: Beszterce 2 (3,03%);

Brassó-vidéke: Bácsfalva 2, Barcarozsnyó 3, Barcaújfalu 1, Brassó 1, Csernátfalva 3, Krizba 5, Prázsmár 1, Szászveresmart 1, Szerenye 1, Türkös 2.

Összesen: 20 diák (a szászföldiek 30,30%);

Fogaras-vidéke: Alsóárpás 1, Felmér 2, Fogaras 15, Luca 1, Sárkány 1, Sinka 1.

Összesen: 21 diák (31,81%);

Kőhalomszék: Garad 1, Halmágy 4, Kőhalom 2, Kóbor 4, Szásztúykos 1, Turzon 1, Zsiberk 2. Összesen: 15 diák (22,72%);

Medgyesszék: Nemes 1 (1,51%);

Nagysinkszék: Kissink 3, Nagysink 2. Összesen: 5 diák (7,57%);

Segesvárszék: Hégen 1, Nagyszőlős 1. Összesen 2 diák (3,03%).

1. 4. Az *Erdélyi Fejedelemséghez* tartozó területekről összesen 14 diák (4,91%) szerepel pontos származási hellyel:
Bihar vm.: Bihar 2, Bihardiószeg 1, Cséfa 1, Éradony 1, Harsány 1, Micske 1, Örvénd 1, Püspöki 1, Szalacs 1, Szalonta 1. Összesen: 11 diák (78,57%);
Kővár-vidéke: Kővár 1 (7,14%);
Máramaros vm.: Máramarossziget 1, Visk 1. Összesen: 2 (14,28%);
2. A *Magyar Királyság* következő helyeiről jöttek tanulni a Fogarasi Iskola felsőbb osztályaiba. Összesen 25 diák (8,77%):
Abaúj vm.: Hejce 1 (4%);
Baranya vm.: Pécs 1 (4%);
Békés vm.: Békés 1 (4%);
Bereg vm.: Munkács 1 (4%);
Borsod vm.: Miskolc 1 (4%);
Gömör vm.: Gömör 1, Rimaszombat 1. Összesen: 2 (8%);
Hajdú kerület: Nánás 1, Szoboszló 1. Összesen: 2 (8%);
Heves vm.: Gyöngy 1 (4%);
Hont vm.: Szokolya 1 (4%);
Pest m.: Megyer 1 (4%);
Szabolcs vm.: Kisvárda 2, Nyíradony 1. Összesen: 3 diák (12%);
Szatmár vm.: Ecsed 1, Nagybánya 1, Szatmárnémeti 2, Vámfalu 1. Összesen: 5 diák (20%);
Temes m.: Temesgyarmat 1 (4%);
Turócz vm.: Szucsán 1 (4%);
Zala vm.: Sásd 1 (4%);
Zemplén vm.: Helmec 1, Medgyaszó 1. Összesen: 2 (8%).
- Összegzőképpen megállapíthatjuk a következőket:
 erdélyi megyék: 28 (9,82%),
 székely székek: 129 (45,26%),
 szászföld: 66 (23,15%),
 az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó területek: 14 (4,91%),
 Magyar Királyság területe: 25 (8,77%),
 teljesen vagy részben azonosítatlan: 23 (8,04%)
 összesen: 285 (100%).

A kiterjedt vonzaskör bizonyítja a kollégium jó hírének növekedését. Nehéz megállapítani, miért választották oly sokan ezt az iskolát annak ellenére, hogy esetleg más (jobb hírnevű) református kollégium közelebb volt származási helyükhöz. A földrajzi szomszédság, a kollégium növekvő hírneve, a

fejedelmi udvar vonzása, a jobb ösztöndíjrendszer mind oka lehetett a választásnak. Egy másik ok az ellenreformáció. Például a Szatmár megyéből érkezők magas létszáma annak tulajdonítható, hogy ezen a vidéken ekkor kezdődött el a helyi kálvinista tanintézetek bezárása. A protestánsok öntudatossága azonban annyira erős volt, hogy akár nagyobb áldozatok árán is református iskolákban taníttatták gyerekeiket. Többen menekültek ide a török hódoltság területéről is. Érdekes módon fogarasi diák csak 15 volt (7,36%), annak ellenére, hogy ebben a korszakban a népszaporodás növekvő tendenciájú³.

A FOGARASI TANÍTÓK

A XVI-XVII. században a protestáns iskolarendszer felfogása szerint a tanítókodás csupán átmeneti állomás volt az értelmiségi életpályán. A kollégiumból kikerülő ifjak pályájuk legelején mindig tanítottak egy, két vagy három évet. A református hagyomány szerint a rectorokodással szerezték meg a gyakorlati tudást a leendő lelkészek, de így lehetett megkeresni a peregrinációhoz szükséges pénzösszeg egy részét is.

Fogaras az enyedi kollégiumnak volt a partikulája. Ennek a kapcsolatnak az egyik jellemzője az volt, hogy a fogarasi iskola a rektorait általában Enyedről kérte. Így az 1662-1711-es évek közötti nyolc rektori kérelemmel Fogaras beilleszkedett a „rendszeresített” rektoriák közé. (Jakó, Juhász 1972) Az anyaiskola szabta meg a tanulmányi rendet, amit kisebb vagy nagyobb sikerrel követtek is a filiák rectorai. A kölcsönös kapcsolat még azt is jelentette, hogy Enyedről vették át a törvényeket és az anyakollégiumba ment továbbtanulni a legtöbb fogarasi diák.

A pénzszerzés szempontjából Fogaras kiváltságos helynek számított a fejedelmi udvar közelségének köszönhetően. Az itteni rektori helyet csak a legjobbak kaphatták meg, s azt is csak akkor, ha pártfogójuk elég befolyásos személyiség volt. Így kapta meg Misztótfalusi Kis Miklós a rektorságot 1677 és 1680 között. Az „erdélyi féniks”, mint rangban és évben is az első enyedi diák, ezt a helyet választotta. Ebben közbejárt az is, hogy 1674-től itt volt lelkész Horti István⁴, aki gyermekkorától pártfogolta. A fogarasi rektorság jól jövedelmezett, Misztótfalusi Kis Miklós három év alatt 350 tallért gyűjtött össze (700 Ft.), amellyel már elindulhatott Amsterdamba.

A feldolgozott ötvennégy év alatt a fogarasi iskolában huszonkilenc tanító volt, közülük hat segédtanító. Csak két alkalommal, 1685-től két évig és 1689-től négy évig volt az iskolában egy scholamester és két segédtanító. Adataink szerint Fogarason a tanítók egytől nyolc évig tanítottak átlag két és fél évet.

Az alábbi névsor a rektorok, scholamesterek és segédtanítók neveit, a rek-

tori pályafutás kezdetét, a Fogarason tanított évek számát, valamint a diákok számát tartalmazza.

<i>A scholamester neve</i>	<i>Tanítási évek kezdete</i>	<i>Tanítási évei</i>	<i>Tanított diákok száma</i>
Szenci János ⁵	1639	5	37
Lázári János	1644	8	58
Uzoni Miklós	1652	2	8
Remetei K. Mihály	1654	1	13
Helmecezi Király János ⁶	1655	1	6
Szerdahelyi János	1656	4	6
Fogarasi K. Tamás	1660	3	5
Almási István	1663	1	5
Szentgyörgyi György ⁷	1664	2	11
Eperjesi Mihály ⁸	1666	2	13
Jánki Márton és Eperjesi Mihály	1668	1	5
Szatmárnémeti György	1669	1	11
Szeregyei Mihály	1670	2	19
Szekeresi István	1672	2	18
Szilágyi Mihály	1674	2	11
Deák István	1675	2	21
Misztótfalusi Kis Miklós	1677	3	20
Ikafalvi Pap Márton	1680	2	8
Szentmiklósi György ⁹	1682	2	8
Rozgonyi P. János ¹⁰ Galgóczi Jánossal és Szénási István segédtanítók	1683	1	16
Selyei P. János Olábaksai Ferenc és Bihari György segédtanítók, valamint Kisvárdai Péter kántor	1685	2	7
Miskolczi Dávid, Kisvárdai Péter kántor és Munkácsi Sámuel segédtanító	1687	2	8
Pataki N. Mihály	1689	2	16
Ábrányi M. István és Szentmiklósi János segédtanító	1693	-	9

AZ ISKOLA TÖRVÉNYEI

A forrás első részét, terjedelmében tíz oldalt, az iskola törvényei alkotják. Általuk nyerünk egy kis betekintést az akkori diáktársadalomba, diákéletbe, megismerkedhetünk a diákok és tanárok feladatkörének, kötelezettségeinek hivatalos leírásával. Ugyanakkor a törvények megléte a bizonyíték a fogarasi iskola minőségi meghatározásra is, mert egy korabeli kollégium létrejötté-

nek egyik feltétele a saját szabályzat létrehozása. A tanárok feladatköréből kiolvasható az iskola szintbeli leosztása. Hat csoportosra¹¹ tervezték a fogarasi kollégium oktatását, ami azt jelenti, hogy egy olyan iskolaegyüttest szerettek volna létrehozni, amely elemi, közép- és felsőfokú képzést nyújt teológiai és filozófiai fakultással együtt, tehát egy anyakollégiumot. Sajnos, ebből csak öt csoportot sikerült beindítani, így a fogarasi kollégium csak egy partikuláris szintet ért el¹².

Az iskolatörvények három csoportba oszlanak. Az első a tanulókat érinti, a második ugyancsak a tanulókat, de ezek már a különtörvények, a harmadik a tanítókra vonatkozik.

Az első törvénycsoportban a protestáns iskolaszellemmel találkozunk, mely szerint a tanulás olyan fontos, mint az istentisztelet. Nem hanyagolható el sem a templom, sem az iskola és a tanítókat ugyanaz a tisztelet illeti, mint a közösség lelkészeit. Az éneklés szent dolog a templomon belül és azon kívül. Az első törvénycsoport egy másik része felsorolja az öltözködés mikéntjét: a kollégiumban tilos a fejedelmi udvarban és a katonák között divatos ruhák hordása, kimondottan a vörös színűek és a tunika viselete, mert az a városi polgárok között felháborodást kelthet. A tiltások vonatkoznak a tiszteletlen viselkedésre, ivászatra, dorbézolásra, az anyagi javakban való kártevésére és az anyanyelv használatára. Az anyanyelv használata azért tilos, mert akadályozza a latin nyelvben való előrehaladást. A legsúlyosabb bűn az emberölés, melynek elbírálása már nem tartozott az iskola fennhatósága alá. Ha a diák aláírta az eskütétel szövegét, akkor elkötelezte magát a törvények betartására és egy évig kiérdemelt helye volt az iskola társadalmában. Beiktatáskor a kollégiumban lakó diákoknak 25 dénárt, míg a kintlakó diákoknak ennek a dupláját kellett fizetniük. Az így begyűlt pénzösszeg egyharmada a rectort illette.

A különtörvények az oconomusokra vonatkoznak, akik az iskola belső rendjét felügyelték: az esti hazajövetelt és kapuzárást, a Bibliaolvasást és az istentiszteleten való részvételt. Tilos volt a lármázás és a dohányzás. A különtörvények utolsó két paragrafusa a szakácsokra vonatkozik, akiknek a rector által megszabott élelmiszeradagot kellett igazságosan szétosztaniuk.

A tanároknak szóló részből tudjuk meg, hogy a rektornak tanítási ideje csak félnapra és félévre vonatkozott. Ha a tanár valami kihágást követ el, akkor a város nemesi törvényszéke előtt felelt tetteiért.

A tanárok feladatköréből olvasható ki a szintekre leosztott tananyag leírása is. Az abecedariusoknak nagyon alaposan meg kellett tanítani az olvasást-írást. A második csoportban a rudimentaristák tanultak, a tananyag az ige-, főnév- és melléknévragozást tartalmazta. A diákoktól ezen a szinten már elvártak egy kezdetleges latin nyelvtudást. Az alapszókincset a két fő imádság (Miatyánk és az Apostoli hitvallás) anyaga képezte, de ezt kiegészítették a kol-

légiumi élet alapvető lexikájával. A harmadik csoportban a grammatisták tanultak. Itt szónyomozással vezették rá a diákot arra, hogy a szófajnak milyen funkciója van a mondatban. Megismerkedtek mind a nyolc szófajjal: a főnévvel, a melléknévvel, az igével, a határozószóval, az igenévvel, a kötőszóval, az elöljárószóval és az indulatszóval. Itt már tanári motiválásra reprodukálni tudták a nyelvet, egyszerű mondatokat tudtak alkotni. A syntaxisták csoportjában tértek át az egyszerű mondatból az összetettbe. Komoly latintudással kellett rendelkezniük, ugyanis tanáraik elvárták, hogy ebben a csoportban már spontánul használják a nyelvet. Ezen a négy szinten a kizárólagos cél a latin nyelv elsajátítása volt, beleértve a nyelvtant, a szókincset és az élőbeszédet. Az ötszintes fogarasi partikuláris kollégium létrejöttének alapja az alfabetáriák, conjugisták, grammatisták és syntaxisták osztályából szerveződött iskola, de a minőségi ugrást a poeta-rethores-oratores csoport létrejötte jelentette. A diákok vizsgával bizonyították tudásukat, és ha megfelelték, akkor lettek tógátusok. Ebben a csoportban Horatius versei képezték a vizsgaanyagot. A hatodik szinten kellett volna logikát, teológiát és filozófiát tanítani.

A másoló a paragrafusok végén utólag beírta a büntetéseket is. Például a dohányzást három dénárral büntették, miközben a lopást 50 dénárral, súlyos esetben kicsapással. A legmegbélyegzőbb az lehetett, amikor a diák nevét még a kollégiumi jegyzőkönyvből is kitörölték, aminek egy példájával a fogarasi matrikulában is találkozunk. A büntetéseket azonban csak nagyon komoly eljárás után rótták ki. Az *economus* komoly és hosszadalmas megfontolás után terjeszthette a felsőbb hatalmak elé a törvényszegés tényét, és azt is csak előzetes figyelmeztetés után, azonban ha elmulasztotta a jelentést, akkor őt büntették hat dénárral.

A törvények után egy oldalnyi terjedelemben az eskütétel szövege¹³ következik, alatta a kiolvashatatlan aláírással.

ÉRDEKMOTIVÁLT ISKOLAALAPÍTÁS

Az 1700-as évek első felében a fogarasi partikuláris kollégium nem tudta megtartani addigi színvonalát és hanyatlani kezdett. A fő ok a reformáció viszszaeszesztésében, a vártartománynak az ellenreformációt pártoló Habsburg kézre jutásában rejlik. Megszűnt a fejedelmi udvar anyagi pártfogása, így már hírneves tanárokat sem lehetett hívni a magasabb fizetés felajánlásával. Ugyanakkor a diákokat a fejedelmi udvar közelségéből adódó lehetőségek reménye sem vonzotta.

A XVIII. század elejére a fejedelmekori Erdély egyik gazdag református „ecclesiájából” újra egy átlagos református hitközösség lett, ezzel együtt a fo-

garasi partikuláris kollégium is visszasüllyedt egy városi református iskola szintjére.

Megállapítható, hogy a fogarasi városi iskolának partikuláris kollégiumi szintre való emelése egy érdekmotivált iskolaalapítás volt, melyet a fejedelmi udvar fogarasi otltéte váltott ki. Az anyagi áldozatok nagysága vagy a tanítók rátermettsége folytán néha magasabb rangra emelkedhettek iskolák, de a fogarasi kollégium esetében az erdélyi fejedelemség megszűntéig nem volt elegendő idő arra, hogy az iskola önmagában annyira megerősödjön, hogy a jelentékeny anyagi támogatás megszűnése után önállóan megtartsa elért szintjét és színvonalát.

JEGYZETEK

- ¹ Uzoni Miklós jelzi, hogy sajátkezü bejegyzést írt (manu propria) méghozzá magyarul. 1639 előtről őt rektort, közvetlen elődjait említi: Tiszabetzi Gáspárt, Keresztúri Andrást, Gerte Pétert és Barátosi Istvánt, valamint Lázári Jánost, akit személyesen már nem ismert. Ő írja még: „*Voltak még Uzoni Miklós előtt Oskola Mesterek, kik itt fel sem íratattak.*” A másik őt bejegyzést a másoló írta latinul. Az utolsó egy kicsapásról tudósít, ami az akkori pályafutás egyik legszégeylenetesebb befejezését jelentette; a többi a segédtanítói és kántori tisztséget említi.
- ² Apafi a konzisztóriumot olyan bírói hatáskörrel ruházta fel, amely a fogarasi református eclesiát olyan kormányzati-fegyelmi fórummá tette, amilyen más református egyházközségek esetében a parciális (esperesi) szinódus volt. Juhász István: Az erdélyi egyházak XVII. századi együttélésének kérdései a fogarasi vártartományban. In. *Hitvallás és türelem*. Kolozsvár, Református Egyház Misztótfalusi Sajtóközpontja, 1996. 67.
- ³ 1632-1640-ben - csak a férfiak létszámát feltüntetve - a lakosság létszáma 0,9-ről 14-re emelkedett.
Erdély rövid története (1989). Budapest, Akadémiai Kiadó, 267. Lásd még: Pascu, Ștefan (1972): *Populație și societate. Studii de demografie istorică*. Editura Dacia, Cluj, 62-64.
- ⁴ Horti István: (Kolozsvár, 1630 - Gyulafehérvár, 1689) Gyulafehérvárt tanult, ahonnan 1651-ben rektornak ment Nagybányára. Az Utrechti egyetemen együtt tanult Apáczai Csere Jánossal. 1654-ben visszatér Nagybányára. 1674-től Fogarason és Gyulafehérrótt lelkész. Ő fedezte fel és segítette Misztótfalusi Kis Miklóst, majd később ugyancsak ő szorgalmazta a Biblia kiadásában, valamint ő is indítja útjára. Keserű Bálint (szerk., 1965): *Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, 1 k. Budapest-Szeged, 278.
- ⁵ Szenczi János neve az 1625. július 11-i névlistán szerepel, amit a Kolozsvári Gimnáziumban jegyezték fel. Keserű Bálint i. m., 258.
- ⁶ Helmecezi Király János neve egy 1665-1668 táján készült katalógus kötéstáblájára van „felfirkálva”. Nevét újra 1679-ben említik, mint bibliotecarius diákét a Kolozsvári Kollégiumból, ő a legrégebbi név szerint ismert kollégiumi könyvtáros. 1676. IX. 9-én Apafi Miklós és Teleki Anna halálával kapcsolatban írt verset. Keserű Bálint i.m., 257. és 346.
- ⁷ Szentgyörgyi (Beke) György 1639-ben vagy 1640-ben született Sepsiszentgyörgyön, 1659-ben Kolozsváron Apáczai Csere János által megbízott praeceptor. 1664 és 1666 között praeceptor Fogarason, 1666. augusztus 26-án már a leydai egyetem anyakönyvében van feljegyezve a neve: „Georgius Szentgyorgyi Transylvanus”, ahol Coccejus egyik legjelesebb és leghívebb tanítványa. 1670. III. 13. és 1671. decembere között a marosvásárhelyi patrikula igazgatóságában szerepel, mint rector. 1671 és 1679 között pap Káposztásszentmiklóson, majd visszatér Marosvásárhelyre, ahol élete végéig lelkész, itt is hal meg 1691-ben vagy 1692-ben. Zoványi

- Jenő (1977): *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 592.
- ⁸ Eperjesi Mihály (? , 1646 - Vízakna, 1745) Nagyenyedről került Fogarasra 1666. június elején. Azután a leydeni, marburgi és heidelbergi egyetemeken tanult. Miután visszatért, lelkész Nagyenyeden és Vízaknán. 1684-ben Misztótfalusi Kis Miklós bibliakiadásának érdekében tett lépéseket. Zoványi Jenő: i. m., 172-173.
- ⁹ Szentmihályi P. Sz. György valószínűleg azonos Szentmihályi György 1686. évbéli kővári prédikátorral, majd az 1699. évbéli ormányi és az 1719-23 közötti désaknai református pappal. Keserű Bálint i. m.: 345.
- ¹⁰ Rozgonyi P. János (Kézdivásárhely, 1648 - Kolozsvár, 1711) Kolozsváron tanult, ahol seniorságot viselt. Majd 1676-tól Utrechtben, Leydenben tanult. Hazajöve 1680-ban Székelyudvarhelyen, 1683 és 1685 között Fogarason volt rector. 1685-től lelkész Kolozsváron, ezután valószínűleg Zabolán. 1690. április és 1691. február között újra Fogarason volt, de most már lelkészként. Éltnék következő állomása Szék, ahol esperesnek is megválasztották. Innen 1708-ban kerül Kolozsvárra, ahol élete végéig, 1711-ig volt lelkész. Zoványi Jenő: i. m., 515-516.
- ¹¹ Ebben a korban a diákok még nem voltak osztályokra lebontva és szintjüknek megfelelően meghatározatlan időtől függetlenül addig maradtak egy-egy csoportban, amíg el nem sajátították annak tananyagát.
- ¹² Az öt szint jelenlétét támasztja alá Pokoly József is Az erdélyi református egyház története című művében (IV. kötet, Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest 1904, 277.), bár Nagy Géza szerint Fogarason a XVII. század második felében, 1688-ban vannak logikát, teológiát és filozófiát tanuló diákok (Lásd. Nagy Géza (1985): *Fejezetek a református egyház 17. századi történetéből*. Budapest, 137.)
- ¹³ „Az 1688. aug. 25-én a tiszteletreméltó, nagyméltóságú és főtisztelendő úr, a híres Rosgonyi Mihály, ugyanúgy nagytiszteletű Berekszászi Mihály, valamint az akkori rektor úr Miskolczi Dávid által a Fogarasi Református Egyház jövődöbéli rektorai számára mihez tartás végett megfogalmazott Törvénykönyv eskümintája a Fogarasi Iskolából:
„En N.N. a ti törvényes képviselötek előtt, akinek döntéshozatali joga van e tiszteletreméltó magas iskolában, a fölséges három személyű, egy igaz Isten: Atya, Fiú és Szentlélek nevében, ma e jelen megbízatásom alkalmával tiszta lelkiismerettel nyilatkozom, hogy joggal hűséget vállalok az iskola lektorával szemben, hogy kötelességeimet teljesítem, hűséges leszek, az iskola ájtatos fegyelmét betartom, az előadott anyag lelkiismeretes teljesítését példaadó módon fogom szolgálni. Ezen iskolához tartozó polgárok felülvizsgálatát elfogadva, személyes hozzájárulásommal és jószándékommal a viszonyt ápolni fogom. Amit a felügyelő iskolai tanár észrevesz, és bölcsességével személyem és az iskola javára irányít, mindent elfogadok. És mindazok, akikkel szemben észrevételünk, hogy a rosszra hajlanak vagy ismétlésre ajánlottak (mert a jóban elmarasztalnak), nem késlekedem ezeket az iskola rektorának a figyelmébe ajánlani; s a felettesekkel egyetemben jó lelkiismerettel, megfontoltan jobb belátásra téríteni. Ha javíthatatlanok, akkor elmélekdem fölöttük és bejelentem észrevételeimet.
A három személyű egy Isten úgy segítsen engem.”

IRODALOM

Jakó Zsigmond - Juhász Gyula (1972): *Nagyenyedi diákok 1662-1848*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 21.

Juhász István: Az erdélyi egyházak XVII. századi együttélésének kérdései a fogarasi vártartományban., In. *Hitvallás és türelem*. Kolozsvár, Református Egyház Misztótfalusi Sajtóközpontja, 1996. 68.

Pokoly József (szerk. 1910) *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VIII*. Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 120.

Prodan, David (1976): *Urbariile Țării Făgărașului*. București, Editura Academiei Socialiste România 2. kötet, 218-219, 330-331., 508-509., 885.

A FOGARASI PARTIKULÁRIS KOLLÉGIUM DIÁK- ÉS TANÁRNÉVSORA

Megjegyzés a közlés módjáról

A feldolgozott forrásanyag -az eskümintá és a törvények szövegén kívül- teljes egészében betűhíven van közölve.

A bizonytalan olvasatokra a zárójelbe tett kérdőjel hívja fel a figyelmet.

A rövidítések szögletes zárójelben vannak feloldva.

A római számokkal jelzett lapjegyzetek figyelemztet a szövegben keresztülhúzott szavakra és a megjegyzésekre, melyet ha más kéz írt be, akkor azt külön jeleztem.

Az arab számok a névazonosítást jelölik, melynek rövidítései a következők:

m. – megye v – verző

Mo. t. – Magyarország területe r – rehtó

t. – területe

v. – vidék

vm. – vármegye

A névazonosítás utáni zárójelben az évenkénti létszám található. Ha egy diák neve többször szerepelt, akkor nevét csak először jelöltem. A nem pontos névazonosítás esetében felsoroltam a lehetséges változatokat.

196. r.

Nomina Studiosorum Ab Anno 1639 Scholam hanc nostram Salutantium: Sic ejusdem Scholae Rectorum hoc ordine Sequuntur.

Anno Domini praedictus Joannes Szenczi¹ ad officium Rectoratus in Scholam Fogaras. introductus est. Cujus Studiosorum Nomina:

Steph[anus] Illyefalvi²

Valent[inus] Leszfalvi³

Paulus Bethfalvi⁴

Steph[anus] v. Maxai⁵

Karol Zágoni⁶

Márk[us] Nyárádtóvi⁷

Mich[ael] G. Szalontai⁸

Joannes Z. Gidofalvi⁹

Nicolaus Retyi¹⁰

Emericus F. Miske¹¹

Petrus Z. Retyi¹⁰

Georg[ius] D. Barátosi¹²

Lucas Sarsiensis¹³

Joannes Osdolai¹⁴

Steph[anus] lit[eratus] Szent Ersebeti¹⁵

Joannes Suri (?)¹⁶

Nicol[aus] P. Retyi¹⁰

Petrus Lisznyói¹⁷

Mich[ael] lit[eratus] Portorsensis saxo¹⁸

Steph[anus] Pákai¹⁹

Marti[nus] Szakmári²⁰

Steph[anus] Baratosi¹²

Valent[inus] Bekesi²¹

Joannes Glosius Novizoliensis²²

Stepha[nus] Pákai¹⁹

Francis[cus] Zágoni⁶

Micha[el] Kóbori²³

Thomas Krizbai²⁴

Paulus Voldorfiensis²⁵

Basilus Bessenyei²⁶

Mich[ael] saxo Honthmán²⁷

Thomas Kovásznai²⁸

Thomas Sz[ent] Imrei²⁹

Joannes Fogarasi³⁰

Georg[ius] Siberki saxo³¹

Mich[ael] Siberki saxo³¹

Steph[anus] Etedi³²

Johannes Lázári³³ in Scholam Fogaras,

ad idem officium Duce Deo Anno 1644

introductus, Cujus Studiosor[um] Nomina:

Fridericus Tikosiensis saxo³⁴

Georg[ius] Nagj Krizbai²⁴

Georg[ius] Benedeki³⁵
 Mich[ael] Benedeki³⁵
 Jacobus Felmeriensis saxo³⁶
 Georg[ius] Fig. Felmeriensis³⁶
 Thom[as] Schejblerus Nagj Sink³⁷
 Petrus Marcus Halmágji³⁸
 Mathias Mercator Kissinkiensis³⁹
 Michael Schaseus Rupensis⁴⁰
 Georg[ius] Szekely Fogarasi³⁰
 Lucas HermLapidan ensis⁴¹
 Joh[anes] Nagj Fogarasi³⁰
 Steph[anus] Albrich (-)
 Joh[anes] Sart[or] Fogarasi³⁰
 Paulus Pattantus Fogarasi³⁰
 Andreas Rosain Kőhalmi⁴⁰
 Egidius Montanus⁴²
 Georg[ius] Fülekfalvi⁴³
 Thomas Galambfalvi⁴⁴
 Georg[ius] Kőrőspataki Szilagiensis⁴⁵
 Steph[anus] Kőbori²³
 Joannes Szecsvei⁴⁶ (?)
 Joannes Clein Crucensis saxo⁴⁷

196. v.

Thomas Hegeni Saxo⁴⁸
 Daniel Coron[ensis] Pásmariensis⁴⁹
 Franc[iscus] Zágoni⁶
 Laurentius Nimisensis saxo⁵⁰
 Step[hanus] Veres Fogarasi³⁰
 Laurent[ius] Frank Kis Sinkiensis saxo³⁹
 Joh[annes] Textori Kissinkiensis³⁹
 Thom[as] Kis Fogarasi³⁰
 Georg[ius] Homm Sinkosiensis⁵¹
 Andr[reas] Dállyai⁵²
 Mart[inus] Bogrinus Sárkányi⁵³
 Steph[anus] Petki⁵⁴
 Joh[annes] Luczai⁵⁵
 Mart[inus] Bőgőzi⁵⁶
 Franc[iscus] Bogathi⁵⁷
 Andr[reas] Bácsfalvi⁵⁸

Mich[ael] N. Krizbai²⁴
 Georg[ius] Retyi¹⁰
 Joan[nes] Krizbai²⁴
 Mart[inus] Eger Pataki⁵⁹
 Franc[iscus] Zágoni⁶
 Georg[ius] Bithi Zágoni⁶
 Micha[el] Mogjorosi⁶⁰
 Petr[us] Szántó⁶¹
 Petrus Porsolt⁶²
 Andreas Kovásznai²⁸
 Ladis[laus] Zágoni⁶
 Mich[ael] Kosa Zágoni⁶
 Mart[inus] Borosnyai⁶³
 Steph[anus] Somogji⁶⁴
 Georg[ius] Ajtai⁶⁵
 Mart[inus] Krizbai²⁴
 Paul Szemerjai (Kihúzza).⁶⁷
 Joan[nes] Uzoni⁶⁶, „Rectores Scholae Caspar
 Tiszabetzi, Andreas Kereszturi, Petrus Gerte,
 Steph. Baratosi” Más kéztől: „Voltak még
 Uzoni Miklos előtt Oskola Mesterek, kik itt
 fel sem irattattak. Ezek Mindjárt előttem
 Baratosi István, az előtt Gerte Péter, az előtt
 Kereszturi András, az előtt Tiszabetzi Gáspár,
 ki püspök uala, az előtt lehetett Lázári János,
 kit en nem ismertem. Nicolaus Uzoni manu
 propria „
 Nicolaus Uzoni⁶⁶ Duce Deo et Auspice Christo
 Anno Domini 1652. Die 9 Junij in Scholam
 Fogaras ad officium Rectoratus introductus
 est. nomina studiosorum ejus:
 Paulus Szemerjai⁶⁷
 Joannes Uzoni⁶⁶
 Michael Fogarasi³⁰
 Greg[orius] Csutak Zágoni⁶
 Michael Vásarhelyi⁶⁸
 Gregor[ius] Füleji⁴³
 Steph[anus] Politoris Fogarasi³⁰
 Jacobus Coronensis⁶⁹
 Michael K. Remetei⁷⁰ Deo Duce ad idem
 officium in Scholam Fogaras Anno 1654.

Die 11 Junij introductus, cujus studiosorum

Nomina:

Mich[ael] Amb[rosius] Fogarasi³⁰

Step[hanus] Polit[oris] Fogarasi³⁰

Jac[obus] onensis⁶⁹

Joan[nes] CorVeresmarti⁷¹

Andr[reas] Felvintzi⁷²

Georg[ius] Papoltzi⁷³

Gaspar Kovásznai²⁸

Georg[ius] Sz. Ersebeti¹⁵

Joann[es] B. Zágoni⁶

Valent[inus] Teleki⁷⁴

Mich[ael] Dobai⁷⁵

Steph[anus] Enyedi⁷⁶

Sigis[mundus] Szigethi⁷⁷

197. r.

Joannes Király Helmeczi⁷⁸ Deo Auxiliante
in Scholam Fogaras Anno 1655. Die 9 Junij
introductus in idem of. Cujus Stud. Nomina:

Steph[anus] Zabolai⁷⁹

Steph[anus] Kovásznai²⁸

Joh[annes] Kovasznai²⁸

Joan[nes] Uzoni⁶⁶

Dani[el] Ormányi⁸⁰

Steph[anus] Sárdi⁸¹

Joannes Szerdahelyi⁸² ad officium Rectoratus

Deo Duce in Scholam Fogaras Anno

1656. mense Junio introductus est. Cujus

Studiosorum Nomina:

Laurent[ius] Udvarhelyi⁸³

Steph[anus] Zagoni⁶

Steph[anus] Cs. Zágoni⁶

Joannes G. Zágoni⁶

Step[hanus] Halmágyi³⁸

Nicol[aus] Zágoni⁶

Thomas K. Fogarasi³⁰ Deo Providente

ad idem Officium in Scholam Fogaras.

Anno 1660 itroductus. Cujus Studiosorum

[Nomina]:

Steph[anus] Vásárhelyi⁶⁸

Steph[anus] Kővári⁸⁴

Joan[nes] Fejéregyhazi⁸⁵

Steph[anus] Bányai⁸⁶

Benedictus Csefei⁸⁷

Stephanus Almasi⁸⁸ ad idem Officium in

Scholam eadem [Fogaras]. Deo Praesente

Anno 1663 introductus. Cujus Studiosorum

[Nomina]:

Benedic[tus] Csefei⁸⁷

Sam[uel] Somkereki⁸⁹

Mich[ael] Almasi⁸⁸

Steph[anus] Nánási⁹⁰

Georg[ius] Bistriciensis⁹¹

Georgius Sz. Györgyi⁹² Deo dante ad idem
officium in Scholam eandem (!) [Fogaras].

Anno 1664 mensis octombris 24 introductus.

Cujus Studiosorum [Nomina]:

Steph[anus] Nánási⁹⁰

Valent[inus] Marcusfalvi⁹³

Steph[anus] Marcusfalvi⁹³

And[reas] Gyarmathi⁹⁴

Mathi[as] Thordai⁹⁵

Mich[ael] Sz[ent] Györgyi⁹²

Joan[nes] Bistriciensis⁹¹

Joan[nes] Vásárhelyi⁶⁸

Steph[anus] Zágoni⁶

Joan[nes] Barátosi¹²

Sam[uel] Zágoni⁶

Thom[as] Zágoni⁶

Michael Eperiesi⁹⁶ Deo Duce ad officium idem

in Scholam Fogaras. Anno 1666, Die 12 Julij

introductus. Cujus Studiosorum [Nomina]:

Joannes Vásárhelyi⁶⁸

Mich[ael] Sz. Györgyi⁹²

Steph[anus] Zágoni⁶

Sam[uel] Zágoni⁶

Thom[as] Baratosi¹²

Andr[reas] Eperjesi de Enyed⁷⁶

Mich[ael] Csabai⁹⁷

Paulus Nagi Szőlősi⁹⁸

Georg[ius] Barátosi¹²

Steph[anus] Vásárhelyi⁶⁸
 Martinus Tűrkősi⁹⁹
 Steph[anus] Vásárhelyi⁶⁸
 Steph[anus] Mártonfalvi¹⁰⁰

197. v.

Martinus Jánki¹⁰¹ D. Praeceptoris suo
 meritissimo. D. Michealis Eperjesi⁹⁶ Deo Duce
 Succesit. Anno 1668. Cujus Studiosorum

[Nomina]:

Samuel Zágoni⁶

Steph[anus] Zágoni⁶

Mich[ael] Barátosi¹²

Basilius Fintai¹⁰²

Michael Petki⁵⁴

Georgius Szatthmár Nemethi²⁰. Anno 1669.

Die 27 Maji Deo Volente in Schol[am]

Fog[aras] ad idem officium introductus.

Cujus Studiosorum [Nomina]:

Joan[nes] Barátosi¹²

Steph[anus] Zágoni⁶

Basil[ius] Barátosi¹²

Mich[ael] Petki⁵⁴

Joan[nes] Fogarasi³⁰.

Joan[nes] Ajtai⁶⁵

Daniel Ajtai⁶⁵

Gregor[rius] Ajtai⁶⁵

Joan[nes] Csernátfalvi¹⁰³

Mart[inus] Tűrkősi⁹⁹

Lucas Csernátfalvi¹⁰³

Michael Szeregyei¹⁰⁴ Hungarus. Anno 1670

Die 20 Maji. Deo dante ad idem officium

in Scho[lam] eandem introductus. Cujus

Studiosorum tandem dux.

Martinus Nagj Almási¹⁰⁵

Mich[ael] Barátosi¹²

Dan[iel] Ajtai⁶⁵

Luc[as] Csernátfalvi¹⁰³

Steph[anus] Vásárhelyi⁶⁸

Greg[orius] Ajtai⁶⁵

Franc[iscus] Diószegi¹⁰⁶

Valent[inus] Papolczi⁷³

Mich[ael] Udvarhelyi⁸³

Thomas Barta Barátosi¹²

Sam[uel] Szalacsi¹⁰⁷

Steph[anus] Zágoni⁶

Joan[nes] Garadnaji¹⁰⁸

Valent[inus] Illyefalvi²

Andr[reas] Bikfalvi¹⁰⁹

Steph[anus] Turzai¹¹⁰

Mich[ael] Bihari¹¹¹

Ambros[ius] Ecsedi¹¹²

Mathias Zombori¹¹³

Stephanus Szekeresi¹¹⁴ Ungarus. In Scholam

Fogaras Deo Duce. Anno 1672. Die 23

Maji ad idem officium introductus. Cujus

Studiosorum [Nomina]:

Steph[anus] Vásárhelyi⁶⁸

Gregor[rius] Ajtai⁶⁵

Valent[inus] Papolczi⁷³

Mic[hael] Udvarhelyi⁸³

Thomas Barátosi¹²

Steph[anus] Zágoni⁶

Sam[uel] Szalacsi¹⁰⁷

Steph[anus] Szathmári²⁰

Martin[us] Politoris¹¹⁵

Thomas Árpasi¹¹⁶

Christoph[orus] Fogarasi³⁰

Paul[us] Petki⁵⁴

Steph[anus] Gidófalvi⁹

Sigis[mundus] Veres¹¹⁷

Georg[rius] Iklódi¹¹⁸

Martin[us] Iklódi¹¹⁸

Georg[rius] Halmágyi³⁸

Martinus Kóbori²³

198. r.

Michael Szilágyi¹¹⁹ a Clar. Viro D. Andr. Tarpai

una cum Caeteris D. Inspectoribus Anno

1674. Die 15 Junij ad officium Rectoratus

in Scholam Fogaras introductus. Cujus

Studiosorum [Nomina]:

Sam[uel] Szalacsi¹⁰⁷
 Martin[us] Politoris de Fogaras³⁰
 Christoph[orus] Fogarasi³⁰
 Steph[anus] Gidófalvi⁹
 Martin[us] Iklódi¹¹⁸
 Georg[ius] Iklódi¹¹⁸
 Georg[ius] Halmágyi³⁸
 Mart[inus] Kóbori²³
 Steph[anus] Rima Szombati¹²⁰
 Petrus Szokolyai¹²¹
 Nicol[aus] Galambfalvi⁴⁴
 NB. Anno 1675 Die 9 Aprilis. Sunt delati libri
 in rationem Scholae a D. Stephanum Deak¹²²
 uxore vidua nro tres 1. Zach. Ursini Catech 2.
 Psalmus Davidius metris Compichentus. (?) 3.
 Martius ubi Pariser Carmina Exhibentur.
 Franc[iscus] Gyöngyősi¹²³
 Petrus Horvai¹²⁴
 Joannes Halmagyi³⁸
 Mich[ael] Felvinczi⁷²
 Steph[anus] Ótzeni¹²⁵ (?)
 Joan[nes] Kőpeczi¹²⁶
 Steph[anus] Thordai⁹⁵
 Baltazar Kibedi¹²⁷
 Petrus Sijklódi¹²⁸
 Paulus Héczei¹²⁹
 Nicolaus Kovásznai²⁸
 Mich[ael] Viski¹³⁰
 Georg[ius] Vásárhelyi⁶⁸
 Petrus Szűcsányi¹³¹
 Mart[inus] Szerenyei¹³²
 Joan[nes] Kovásznai²⁸
 Clement[inus] Kovásznai²⁸
 Joan[nes] Eradani¹³³
 Andr[reas] Rosnyai¹³⁴
 Sam[uel] Fogarasi³⁰
 Andr[reas] Kisvárdai¹³⁵
 Nicolaus A. M. Tótfalusi¹³⁶ Introductus est
 ad officium Rectoratus Deo Succurente in
 Scholam Fogaras. Anno 1677. Die 5 Junij a quo
 hic reperti et recepti studiosi:

Steph[anus] Thordai⁹⁵
 Paulus Heczei¹²⁹
 Nicol. Kovásznai²⁸
 Mich[ael] Viski¹³⁰
 Georg[ius] Vásárhelyi⁶⁸
 Petrus Szacsvai⁴⁵
 Martin[us] Szerenyei¹³²
 Joan[nes] Barta de Kovásznai²⁸
 Clement[inus] Kovásznai²⁸
 Joan[nes] Er Adoni¹³³
 Andr[reas] Rosnyai¹³⁴
 Sam[uel] Fogar[as] Vágási¹³⁷
 Andr[reas] Kis Várdai¹³⁵
 Steph[anus] Vásárhelyi⁶⁸
 Mich[ael] Kendi¹³⁸
 Mart[inus] Kibedi¹²⁷
 Sam[uel] Kalnok¹³⁹
 Mich[ael] Retyi¹⁰
 Georg[ius] Telekfalvi⁷⁴
 Simeon Pecsai¹⁴⁰
 Martinus Pap Ikafalvi¹⁴¹ ad moderandum
 Scholae Fogaras introductus est. Anno 1680.
 Die 3 Junij. Cujus Studiosi:
 Michael Kendi¹³⁸
 Mart[inus] Kibedi¹²⁷
 Petrus Totfalusi¹⁴²
 Sigis[mundus] Vámfalusi¹⁴³

198. v.

Benedic[tus] Kibedi¹²⁷
 Georg[ius] Kibedi¹²⁷
 Franciscus Kibedi¹²⁷
 Andr[reas] Rosnyai¹³⁴
 Georgius P. Sz. Miklósi¹⁴⁴. Anno 1682. Die 1
 Junij in Scholam Fogaras ad officium idem
 introductus est. Cujus Studiosi
 Mich[ael] Kendi¹³⁸
 Petr[us] Totfalusi¹⁴²
 Bened[ictus] Kibedi¹²⁷
 Joan[nes] Kovásznai²⁸
 Joan[nes] Veg. Lit. de Voldorf²⁵

Mart[inus] Csernátoni¹⁰³
Steph[anus] Harsányi¹⁴⁵
Joan[nes] Makfalvi¹⁴⁶
Ioannes P. Roszgoni¹⁴⁷ Vir. Clar. ac Docissimus
ad officium Rectoratus in Scholam Fogaras
una cum Praecep. Ioannes Galgoczi¹⁴⁸ et
Stephano Szenasi¹⁴⁹. Anno 1683. die 26 Junij
introducitur. Cujus Studiosi
Mich[ael] Kendi¹³⁸
Petr[us] Totfalusi¹⁴²
Joan[nes] Kovásznai²⁸
Joan[nes] V. Voldorfi²⁵
Steph[anus] Harsanyi¹⁴⁵
Joan[nes] Makfalvi¹⁴⁶
Sigism[undus] Totfalusi¹⁴²
Joan[nes] Vásárhelyi⁶⁸
Petrus Nyir Adoni¹⁵⁰
Joan[nes] Bekesi¹⁵¹
Steph[anus] Dobolyi⁷⁵
Greg[orius] Bihari¹¹¹
Nicol[aus] Zabolai⁷⁹
Ladis[laus] Ethfalvi¹⁵²
Steph[anus] Fogarasi³⁰
Mich[ael] Hernád Nemethi¹⁹
Georgius P. Séllyei¹⁵³ Duce Deo et Auspice
Christo. Anno 1685. Die 3 Julij in Scholam
Fogarasianam ad officium rectoratus
introducitur. a quo Studiosi hic inversi et
recepti
Greg[orius] Bihari¹¹¹ Senior
Steph[anus] Ákom Fogarasi³⁰
Mich[ael] Hernád Némethi¹⁹
Franc[iscus] Baxai¹⁵⁴ Praecep[tor]
Petrus Kisvárdai¹³⁵ Cantor
Franc[iscus] Szőlősi¹⁵⁵
Georg[ius] Püspöki¹⁵⁶
Joan[nes] Bóloni¹⁵⁷
Mich[ael] Márkodi¹⁵⁸
Sam[uel] Munkácsi¹⁵⁹
Dávid Miskólczi¹⁶⁰ Prospiciente ita Deo Anno

1687. Die 1 Julij in Scholam Fogaras in idem
Officium introlatus. Cujus Studiosi:
Petrus kis Várdai¹³⁶ Senior et Praeceptor
Steph[anus] Ákom Fogarasi³⁰
Franc[iscus] Szőlősi¹⁵⁵
Joann[es] Bóloni¹⁵⁷
Sam[uel] Munkácsi¹⁵⁹ Praeceptor
Petrus Kibedi¹²⁷
Steph[anus] Mezei¹⁶¹

199. r.

Michael N. Pataki¹⁶² Sylvanus ex Dei
dignatione introducitur est ad Gubernium
Scholae Fogarasiensis. Anno 1689. die 6 Julij.
Cujus Studiosi:
Stephanus Mezei¹⁶¹ Senior scholae et
Praeceptor
Micha[el] Márkodi¹⁵⁹. Fuit senior Scholae et
in omnes juramenti partes peccator inventus
legibus Publici Domnatus Scholae validus.
Elias Illyefalvi²
Ladis[laus] Zabolai⁷⁹
Petrus Batsfalusi⁵⁸. Eliminatus est
ignominiose
Sigism[undus] Markodi¹⁵⁸
Georgius Bándi¹⁶³
Zach[arias] Dallyai⁵²
Paulus Zágoni⁶
Gabriel P. Szepsi⁹²
Georgius Munkácsi¹⁵⁹
Albertus Helymetzi⁷⁸
Georgius Dobolyi⁷⁵
Johann[es] Fogarasi³⁰
Joseph[us] Ajtai⁶⁵
Georgius Orvendius¹⁶⁴ (?)
Stephanus M. Abrányi¹⁶⁵ Ungarus Auspice
Sacro et Duce Deo introducitur ad
Directionem Athenaej Fogarasiensis. Anno
erae Christianae 1693. Die 1 Julij. Nomina
Studiosorum ejus recipiendorum:
Joh[annes] Sz[ent] Miklosi¹⁴⁴ Senior

Joh[anes] Megyaszai (?)
 Georg[ius] Megyeri¹⁶⁶
 Georg[ius] Dobollyi⁷⁵
 Sam[uel] Szoboszlai¹⁶⁷
 Johann[es] Etsegi¹⁶⁸ (?)
 Johann[es] Schulerus¹⁶⁹
 Johannes Miskoltzi¹⁶⁰
 Johannes Szombati¹⁷⁰ (?)
 Nicolaus Gömöri¹⁷¹

NÉVAZONOSÍTÁS

1. Szenc, Pozsony vm., Mo. t. (tanító - 1639)
2. Illyefalva, Sepsisz., Kovászna m., Ilieni (1639:1, 1670:1, 1689:1)
3. Lécfalva, Sepsisz., Kovászna m., Leț (1639:1)
4. Betfalva, Udvarhelysz., Hargita m., Betești (1639:1)
5. Maksa, Kézdisz., Kovászna m., Moacșa (1639:1)
6. Zágon, Orbaisz., Kovászna m., Zagon (1639: 2, 1644: 5, 1652: 1, 1654: 1, 1664: 3, 1666: 2, 1669: 1, 1670: 1, 1689: 1)
7. Nyárádtó, Marossz./m., Ungheni (1639:1)
8. Szalonta, Bihar vm./m., Salonta (1639:1)
9. Gidófalva, Sepsisz., Kovászna m., Ghidfalău (1639:1, 1672:1)
10. Réty, Sepsisz., Kovászna m., Reci (1639:3, 1644:1, 1677:1)
11. Micske, Bihar vm./m., Mișca (1639:1)
12. Barátos, Orbaisz., Kovászna m., Brateș, Mönschdorf (1639:2, 1644:1, 1666:2, 1668:1, 1669:2, 1670:2)
13. Sárfalva, Kézdisz., Kovászna m., Săulești (1639:1)
14. Ozsdola, Kézdisz., Kovászna m., Ojdula (1639:1)
15. Székelyszenterzsébet, Udvarhelysz., Hargita m., Eliseni (1639:1, 1654:1)
16. Már családnévként szerepel a XVI. század első felében (1639:1)
17. Lisznyó, Sepsisz., Kovászna m., Lisnău (1639:1)
18. Marosújvár, Fehér vm./m., Ocna de Mureș, Miereschhall (1639:1)
19. Páké, Orbaisz., Kovászna m., Pachia (1639:2)
20. Szatmárnémeti, Szatmár vm./m., Satu Mare, Sathmar (1639:1, tanító - 1669, 1672:1)
21. Magyarbükös, Marossz./m., Bichiș, de lehet Békés is Békés vármegyében, Mo. t. (1639:1)
22. Barcaújfalu, Brassó-v./m., Satu Nou, Neudorf-Burcenland (1639:1)
23. Kóbor, Kőhalom-sz., Brassó m., Cobor, Kiwern (1639:1, 1644:1, 1672:1, 1674:1)
24. Krizba, Brassó-vm./m., Crizbav, Krebsbach (1639:1, 1644:4)
25. Dombos, Fehér vm., Brassó m., Văleni, Woldorf (1639:1, 1682:1)
26. Besenyő, Sepsisz., Kovászna m., Beșeneu (1639:1)
27. Családnév, vezetőt jelent (1639:1)

28. Kovászna, Orbaisz., Kovászna m., Covasna, Kovasna (1639:1, 1644:1, 1654:1, 1655:2, 1675:3, 1677:3, 1682:1)
29. Marosszentimre, Fehér vm./m., Sântimbru, de lehet Nyárádszentimre, Marossz./m., Eremieni vagy Görgényszentimre, Kászonszék, Maros m., Gurghiu, Görgen (1639:1)
30. Fogaras, Fogaras-v, Brassó m., Făgăraș, Fogarasch (1639:1, 1644:6, 1652:2, tanító - 1660, 1669:1, 1672:1, 1674:1, 1675:1, 1683:1, 1689:1)
31. Zsiberk, Kőhalomsz., Brassó m., Jiberga, Seiburg (1639:2)
32. Etéd, Udvarhelysz., Hargita m., Atid (1639:1)
33. Lázári, Szatmár vm., Mo. t. vagy Máramaros vm./m., Lazuri (tanító - 1644)
34. Szásztyúkós, Kőhalomsz., Brassó m., Ticușul Vechi, Deutsch-Tekes (1644:1)
35. Benedek, Fehér vm/ m., Benedic (1644:2)
36. Felmér, Fogaras-v, Brassó m., Felmer, Felmern (1644:2)
37. Nagysink, Nagysinksz., Brassó m., Cincu Mare, Grossschenk (1644:2)
38. Halmágy, Kőhalom-sz., Brassó m., Hălmeag, Halmagen (1644:1, 1656:1, 1672:1, 1675:1)
39. Kissink, Nagysinksz., Brassó m., Cincșor, Kleinschenk (1644:3)
40. Kőhalom, Kőhalom-sz., Brassó m., Rupea, Repts (1644:2)
41. Magyarlapád, Fehér vm./m., Lopodea Nouă (1644:1)
42. Családnév, jelentése hegyi (1644:1)
43. Fülekfalva, Nógrád vm, Mo. t. vagy Erdőfüle, Udvarhelyszék, Hargita m., Filius (1644:1, 1652:1)
44. Nagy-, Kisgalambfalva, Udvarhelysz., Hargita m., Porumbenii Mari, - Mici (1644:1, 1672:1)
45. Köröspataki, Udvarhelysz., Hargita m., Crișeni vagy Sepsiköröspatak, Háromszék, Kovászna m., Valea Crișului; a Szilágyi valószínűleg a tájegységet jelöli, de már a XIV. században családnévként szerepel (1644:1)
46. Szacsva, Sepsisz., Kovászna m., Saciova (1644:1; 1677:1)
47. Keresztvár, Fehér vm., Brassó m., Teliu, Thell (1644:1)
48. Hégen, Segesvárszék., Brassó m., Brădeni, Henndorf (1644:1)
49. Prázmár, Brassó-v./m., Prejmer, Tartlau (1644:1)
50. Nemes, Medgyessz., Szeben m., Nemeș, Niemesch (1644:1)
51. Ó-, Újsinka, Fogaras-v, Brassó m., Șinca Veche, - Nouă, Alt-, Neuschinca (1644:1)
52. Székelydália, Udvarhelysz., Hargita m., Daia (1644:1, 1689:1)
53. Sárkány, Fogaras-v, Brassó m., Șercaia, Scharken (1644:1)
54. Petek, Fehér vm., Hargita m., Petecu, Petsch (1644:1, 1668:1, 1672:1)
55. Luca, Fogaras-v, Brassó m., Luța, Lutza (1664:1)
56. Bögöz, Udvarhelysz., Hargita m., Mugeni, Begesen (1664:1)
57. Oltbogát, Kőhalomsz., Brassó m., Bogata Olteană vagy Marosbogát, Marossz./ m., Bogata (1664:1)
58. Bácsfalva, Brassó-v./m., Baci, Batschendorf (1664:1. 1689:1)
59. Egerpataka, Sepsisz., Kovászna m., Aninoasa (1664:1)
60. Székelymogyorós, Udvarhelysz., Hargita m., Aluniș (1664:1)
61. Szántóhalom, Hunyad vm./m., Sântuhalom (1644:1)

62. Családnév (1664:1)
63. Nagy-, Kisborosnyó, Sepsisz., Kovászna m., Boroşneu Mare, - Mic, Gross-Wainmdorf, Klein-Waindorf (1664:1)
64. Somogyom, Küküllő vm., Szeben m., Şmig, Schmiegen (1664:1)
65. Nagy-, Közép-, Szárazajta, Sepsisz., Kovászna m., Aita Mare, - Medie, - Seacă (1664:1, 1669:3, 1672:1, 1679:1)
66. Uzon, Sepsisz., Kovászna m., Ozun, Usendorf (tanító - 1652, 1652:1, 1655:1)
67. Szemerja, Sepsisz., beolvadt Sepsiszentgyörgybe (1644:1)
68. Kézdivásárhely, Kézdisz., Kovászna m., Târgu Secuiesc, Szekler-Neumarkt (1652:1, 1660:1, 1664:1, 1666:2, 1670:1, 1675:1, 1677:1, 1683:1)
69. Brassó, Brassó-v./m., Braşov, Kronstadt (1652:1)
70. Remete, Marossz./megyében, Remetea vagy Udvarhelyszékben, Hargita m., Călugăreni (tanító - 1654)
71. Szászveresmart, Brassó-v./ m., Rotbav, Rothbach (1654:1)
72. Felvinc, Aranyossz., Fehér m., Unirea, Oberwint (1654:1, 1675:1)
73. Papolc, Orbaisz., Kovászna m., Păpăuţi (1654:1, 1670:1)
74. Telek, Orbaiszékből, Kovászna m., Telechia vagy Fehér vm./m., Ciugud (1654:1, 1677:1)
75. Székelydobó, Udvarhelysz., Hargita m., Dobeni (1654:1, 1683:1, 1689:1)
76. Nagyenyed, Fehér vm./m., Aiud, Strassburg (1654:1, 1666:1)
77. Máramarossziget, Máramarossz./m., Sighetul Marmăţiei (1654:1)
78. Helmec, Zemplén vm., Mo. t. (tanító - 1655, 1689:1)
79. Zabola, Orbai sz., Kovászna m., Zăbala, Gebissdorf (1655:1, 1678:1, 1689:1)
80. Ormány, Belső-Szolnok vm., Kolozs m., Orman, Armeniendorf (1655:1)
81. Küküllősárd, Küküllő vm, Maros m., Şard vagy Székelysárd, Marossz./m., Sardu Nirajului, de lehet Magyarsárd, Kolozs vm./m., Şardu vagy Küküllősárd, Fehér várm./m., Sosdea (1655:1)
82. Szerdahely, Szerdahelyszék, Hunyad m., Miercurea Sibiului, Reussmarkt (tanító - 1656)
83. Székelyudvarhely, Udvarhelysz., Hargita m., Odorheiu Secuiesc, Odorhallen (1656:1, 1670:1)
84. Kővár, Kővár-v, Máramaros m., Chioaru (1660:1)
85. Fehéregyháza, Fehér vm., Maros m., Albeşti, Weissenkirch (1660:1)
86. Nagybánya, Szatmár vm., Máramaros m., Baia Mare, Neustadt (1660:1)
87. Cséfa, Bihar vm./m., Cefa (1660:1)
88. Kézdiálmás, Kézdi sz., Kovászna m., Mereni vagy Pusztaalmás, Marossz./m., Merişor, Apfeldorf, de lehet Küküllőálmás is, Küküllő vm., Szeben m., Alma (1663:1)
89. Somkerék, Belső-Szolnok vm., Beszterce-Naszód m., Şintireag (1663:1)
90. Nánás, Hajdú kerület, Mo. t. (1663:1)
91. Beszterce, Beszterce-v, Beszterce-Naszód m., Bisztriţa, Bistric (1663:1, 1664:1)
92. Sepsiszentgyörgy, Sepsisz., Kovászna m., Sfântu Gheorghe, Sankt Bistritz (tanító - 1664, 1664:1, 1689:1)
93. Márkosfalva, Kézdisz., Kovászna m., Mărcuş (1664:2)

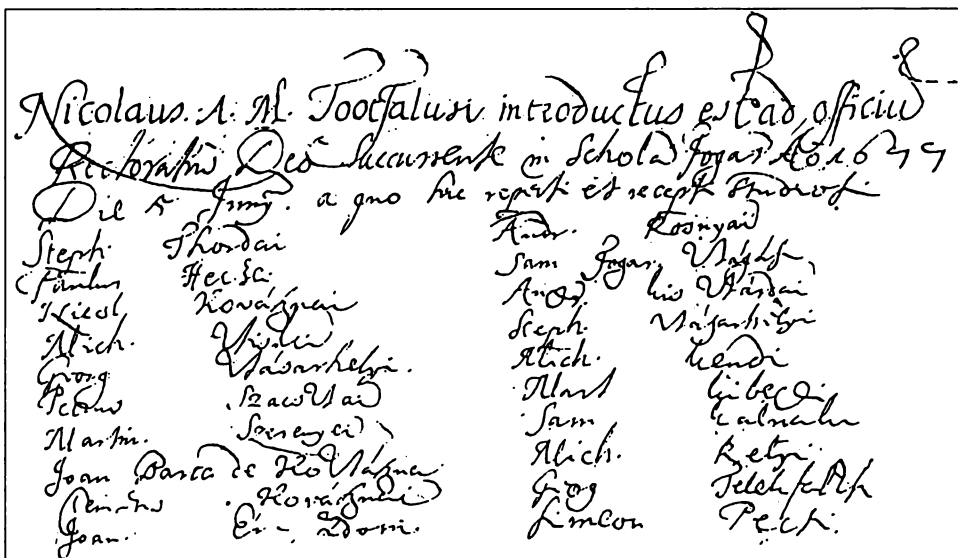
94. Feketegyarmat, Arad vm./m., Iernata Neagră vagy Csigérgyarmat, Arad vm./m., Iernata (1664:1)
95. Torda, Torda vm., Kolozs m., Turda, Thorenburg (1664:1, 1675:1)
96. Eperjes, Sáros vm., Szlovákia t., Prešov (tanító - 1666)
97. Bálványoscsaba, Belső-Szolnok vm., Kolozs m., Ceaba (1666:1)
98. Nagyszőlős, Segesvársz., Brassó m., Seleuşul, Grossalisch (1666:1)
99. Türkös, Brassó-v./m., Turches, Türkeschdorf (1666:1, 1669:1)
100. Kézdimártonfalva, Kézdisz., Kovászna m., Mártineni (1666:1)
101. Jánk, Szatmár vm., Mo. t. (tanító - 1668)
102. Fintaháza, Marossz./m., Cinta (1668:1)
103. Csernátfalva, Brassó-v., ma Hétfalu része (1669:2, 1682:1)
104. Szeregnye, Ung vm., Mo. t. (tanító - 1670)
105. Nagyalmás, Hunyad vm., Kolozs m., Almasul Mare (1670:1)
106. Bihardiószeg, Bihar vm./m., Diosig (1670:1)
107. Szalacs, Bihar vm./m., Sălacea (1670:1)
108. Garad, Kőhalomsz., Brassó m., Dacia, Stein (1670:1)
109. Bikfalva, Sepsisz., Kovászna m., Bicfalău (1670:1)
110. Turzon, Kőhalomsz., Brassó m., Turzun, Freithum (1670:1)
111. Bihar, Bihar vm./m., Biharia (1670:1, 1683:1)
112. Ecsed, Szatmár vm., Mo. t. (1670:1)
113. Székelyszombor, Fehér vm., Brassó m., Jimbor (1670:1)
114. Családnévként szerepel már a XVII. század közepétől (tanító - 1672)
115. Családnév, jelentése csiszár (1672:1)
116. Alsóárpás, Fogaras-v., Brassó m., Arpaşul de Jos, Unterarparasch (1672:1)
117. Családnévként szerepel már a XIV. század közepétől (1672:1)
118. Kisiklód, Doboka vm., Kolozs m., Icloda, Miculeni (1672:2)
119. Valószínűleg a tájegységet jelölte már ebben az időben és családnévként szerepel már a XIV. század közepétől (tanító - 1674)
120. Rimaszombat, Gömör vm., Mo. t. (1674:1)
121. Szokolya, Hont vm., Mo. t. (1674:1)
122. Családnévként szerepel már a XIV. század közepétől (tanító - 1675)
123. Gyöngy, Heves vm., Mo. t. (1675:1)
124. Családnévként szerepel már a XV. század közepétől (1675:1)
125. Oltszem, Sepsisz., Kovászna m., Olteni (1675:1)
126. Kőpec, Sepsisz., Kovászna m., Căpeni (1675:1)
127. Kibéd, Marossz./m., Chibed (1675:1, 1677:1, 1680:3, 1687:1)
128. Siklód, Udvarhelysz., Hargita m., Şiclod (1675:1)
129. Hejce, Abaúj vm., Mo. t. (1675:1)
130. Visk, Máramaros vm., Ukrajna t. (1675:1)
131. Szúcsán, Turóc vm., Szlovákia t. (1675:1)
132. Szerenye, Brassó-v./m., Şirmea, Schirnen (1675:1)

133. Éradony, Bihar vm./m, Adoni (1675:1)
134. Rosnyó, Brassó-v./m., Rânşov, Rosenau (1675:1)
135. Kisvárda, Szabolcs vm., Mo. t. (1677:1, 1687:1)
136. Misztótfalu, Máramaros vm./m., Tăuţii de Jos (tanító - 1677)
137. Vágás, Udvarhelysz., Hargita m., Tăietura (1677:1)
138. Kend, Küküllő vm., Maros m., Chendu, Kend (1675:1)
139. Kálnok, Sepsisz., Kovászna m., Calnic (1675:1)
140. Pécs, Baranya vm., Mo. t. (1675:1)
141. Ikafalva, Kézdisz., Kovászna m., Icafalau (tanító - 1680)
142. Tótfalu, Fehér vm./ m., Tăuţii (1680:1, 1683:1)
143. Vámfalu, Szatmár vm./m., Vama (1680:1)
144. Bethlenszentmiklós, Küküllő vm., Maros m., Sânmiclăus vagy Székelyszentmiklós, Udvarhelyszék, Hargita m., Nicoleni, de lehet Káposztásszentmiklós is, Udvarhelyszék, Hargita m., Nicoleşti (tanító - 1682, 1693:1)
145. Harsány, Bihar vm., Mo. t. (1682:1)
146. Makfalva, Maros vm./m., Ghindari (1682:1)
147. Rozgony, Abaúj vm., Mo. t. (tanító - 1683)
148. Galgóc, Borsod vm., Mo. t. (tanító - 1683)
149. Családnévként szerepel már a XVI. század közepétől (tanító - 1683)
150. Nyíradony, Szabolcs vm., Mo. t. (1683:1)
151. Békés, Békés vm., Mo. t. (1683:1)
152. Étfalva, Sepsisz., Hargita m., Zoltan (1683:1)
153. Selye, Marossz./m., Şilea Nirajului (tanító - 1685)
154. Oláhbaksa, Kraszna vm., Szilágy m., Bocşa vagy Közép-Szolnok vm., Szilágy m., Bocşa (1685:1)
155. Szőlős, Segesvársz., Maros m., Seleuş, Grossalisch vagy Kisszöllős, Küküllő vm., Maros m., Kleinalisch (1685:1)
156. Püspöki, Bihar vm./m., Episcopia Bihorului (1685:1)
157. Bölön, Sepsisz., Kovászna m., Belin, Blumendorf (1685:1)
158. Márkod, Marosszék./m., Mărculeni (1685:1, 1689:1)
159. Munkács, Bereg vm., Ukrajna t. (1685:1)
160. Miskolc, Borsod vm., Mo. t. (tanító - 1687, 1693:1)
161. Családnévként szerepel már a XVI. század elejétől (tanító - 1687)
162. Patak, Zemplén vm., Mo. t. (tanító - 1689)
163. Mezőbánd, Maros sz./m., Band, Bandorf (1689:1)
164. Örvénd, Bihar vm./m. (1689:1)
165. Abránfalva, Udvarhelyszék, Hargita m., Ordăneşti (tanító - 1693)
166. Megyer, Pest m., Mo. t. (1693:1)
167. Szoboszló, Hajdú kerület, Mo. t. (1693:1)
168. Érség, valószínűleg már ebben az időben a tájegységet jelöli és családnévként szerepel(1693:1)

169. Családnév (1693:1)
 170. Felső-, Alsószombatfalva, Fogaras-v., Brassó m., Sâmbăta de Sus, - Jos vagy Udvarhelysz.,
 Hargita m., Sâmbăteni (1693:1)
 171. Gömör, Gömör vm., Mo. t. (1693:1)

Az eredeti és az átírt névsor

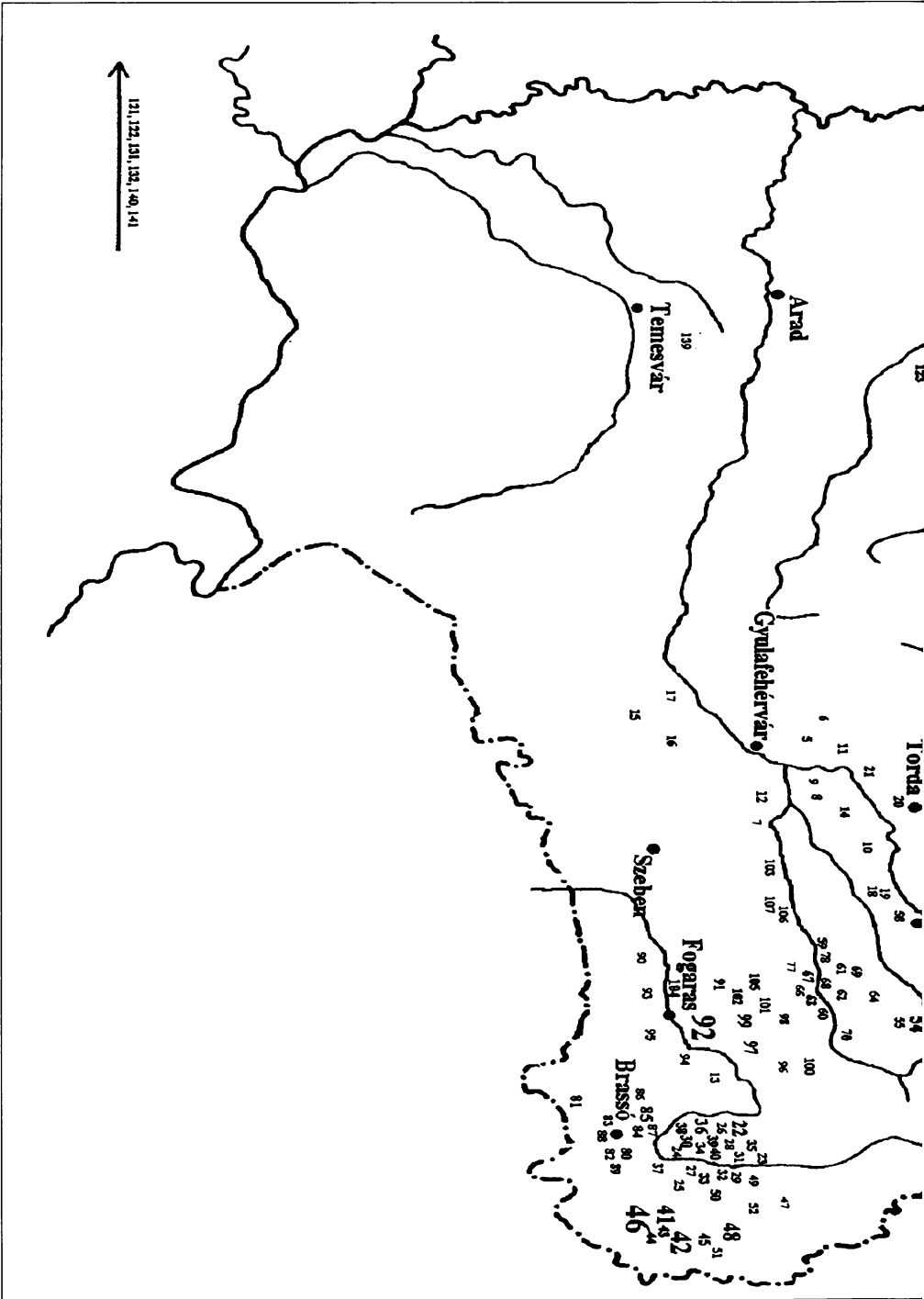
Nicolaus A. M. Tootfalusi Introductus est ad officium Rectoratus Deo Succurrente Fogaras. Anno 1677. Die 5. Junij a quo hic reperti studiosi:

Steph(anus) Thordai	Andr(reas) Rosnyai
Paulus Heczei	Sam(uel) Fogar. Vágási
Nicol. Kovásznai	Andr(reas) Kis Várdai
Mich(ael) Viski	Steph(anus) Vásárhelyi
Georg(ius) Vásárhelyi	Mich(ael) Kendi
Petrus Szacsvai	Mart(inus) Kibedi
Martin(us) Szerenyei	Sam(uel) Kalnok
Joan(nes) Barta de Kovásznai	Mich(ael) Retyi
Clement(inus) Kovásznai	Georg(ius) Telekfalvi
Joan(nes) Er Adoni	Simeon Peci

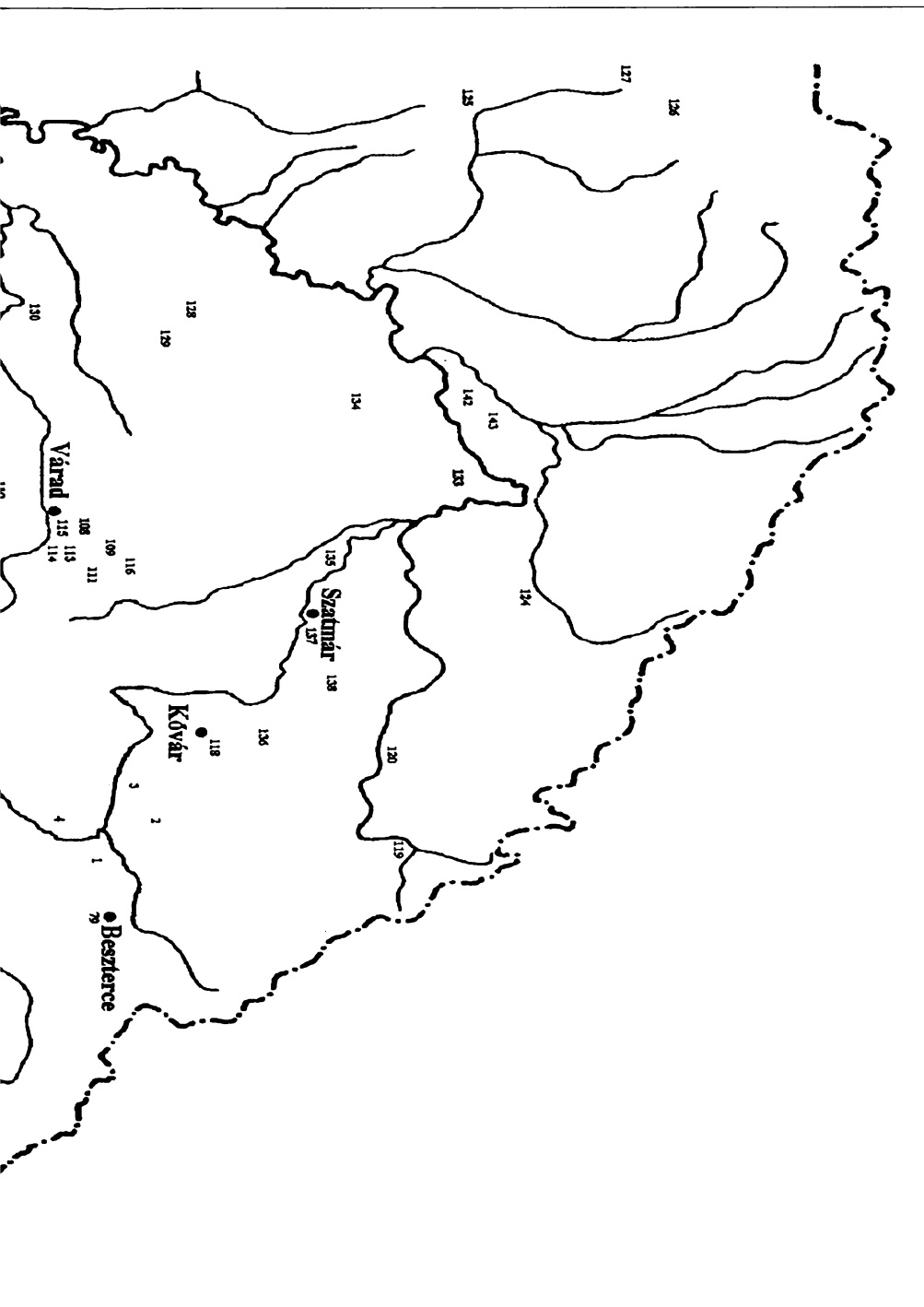

A térképen szereplő számok helységnevmegfelelőinek névsora:

1. Bálványoscsaba	29. Gidófalva	57. Mezöbánd	85. Felmér	113. Máramarossziget
2. Ormány	30. Illyefalva	58. Nyárádtő	86. Fogaras	114. Visk
3. Somkerék	31. Kálnok	59. Bethfalva	87. Luca	115. Hejce
4. Nagyiklód	32. Kőpec	60. Bögöz	88. Sárkány	116. Pécs
5. Benedek	33. Lécfalva	61. Erdőfüle	89. Sinka	117. Békés
6. Dombos	34. Lisznyó	62. Etéd	90. Garad	118. Munkács
7. Fehéregyháza	35. Oltszem	63. Galambfalva	91. Halmágy	119. Miskolc
8. Keresztvár	36. Réty	64. Köröspatak	92. Kóhalom	120. Gömör
9. Magyarlapád	37. Szacsva	65. Siklód	93. Kőbor	121. Rimaszombat
10. Marostújvár	38. Szemerja	66. Székelydála	94. Szásztlyúkos	122. Nánás
11. Nagyenyed	39. Sepsiszentgyörgy	67. Székelydobó	95. Turzon	123. Szoboszló
12. Petek	40. Uzon	68. Székelymogyorós	96. Zsibek	124. Gyöngy
13. Székelyzsombor	41. Barátos	69. Székelyszenterzsébet	97. Nemes	125. Szokolya
14. Tótfalu	42. Kovászna	70. Székelyudvarhely	98. Kissink	126. Megyer
15. Hacaszal	43. Páké	71. Telekfalva	99. Nagysink	127. Kisvárd
16. Nagyalmás	44. Papóc	72. Vágás	100. Hégen	128. Nyíradony
17. Szántóhalom	45. Zabola	73. Beszerce	101. Nagyszőlős	129. Ecsed
18. Kend	46. Zágón	74. Bácsfalva	102. Bihar	130. Nagybánya
19. Somogyom	47. Kézdimártonfalva	75. Barcaroznyó	103. Biharószeg	131. Szatmárnémeti
20. Torda	48. Kézdivásárhely	76. Barcaújfalu	104. Cséfa	132. Vámfalu
21. Felvinc	49. Maksa	77. Brassó	105. Éradony	133. Temesgyarmat
22. Ajta	50. Márkos	78. Csernátfalva	106. Harsány	134. Szucsán
23. Besenyő	51. Ozsdola	79. Krizba	107. Micske	135. Sásd
24. Bikfalva	52. Sárfalva	80. Prázsmár	108. Örvénd	136. Helmece
25. Borosnyó	53. Fintaháza	81. Szászveresmart	109. Püspöki	137. Medgyaszó
26. Bőfőn	54. Kibéd	82. Szerenye	110. Szalacs	
27. Egerpatataka	55. Makfalva	83. Türkös	111. Szalonta	
28. Étfalu	56. Márkód	84. Alsóárpás	112. Kővár	

A SZOCIALISTA OKTATÁSPOLITIKA SZÉKESFEHÉRVÁR ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁSÁBAN (1948-1990)

SURÁNYI ISTVÁN

This paper which is part of a series of studies introduces the history of education in Székesfehérvár between 1948 and 1956. It covers the period starting with the nationalising of schools in Hungary ending with the uprising in 1956. The paper presents economic and political changes on both national and local level that affected local educational policy.

Pedagogues and educationalists played a key role in these changes. They were compelled to participate in trainings of political and professional nature. A vital part of their training was to learn how to persuade parents to accept the concept of socialist pedagogical values. An extensive reference is enclosed, which covers numerous ministerial decrees and those enacted by the Communist Party.

Der Autor überblickt in diesem Teil einer Studienreihe - die das Schulwesen von Székesfehérvár darstellt - die Zeitperiode zwischen 1948 und 1956, von der Verstaatlichung der Schulen bis zur Revolution. Er stellt jene politischen, wirtschaftlichen und schulpolitischen Veränderungen sowohl auf der Landesebene als auch auf der lokalen Ebene vor, die eine Wirkung auf die örtliche Schulung ausübten. In Letzgenannten hatten die Pädagogen eine große Rolle, die regelnäßig an vorgeschriebenen politischen und fachlichen Bildungen teilnahmen und ihnen wurde das Überzeugen der Eltern von der Akzeption der sozialistischen Erziehungskonzeption vorgeschrieben. Zu der Studie gehört eine besonders große Bezugnahme, die über die verschiedenen Partei- und Staatsverordnungen Aufschluss gibt.

Dans ce chapitre de la série présentant l'éducation à Székesfehérvár, l'auteur décrit la période entre 1948 et 1956, c'est-à-dire entre la nationalisation des écoles jusqu'à la révolution. Il énumère les changements de la politique locale, de l'économie et de la politique de l'éducation, qui ont exercé une influence à la scolarité dans la ville. Dans ce dernier les enseignants avaient un rôle prépondérant, ceux-ci ont participé incessamment à des stages de formation politique et professionnelle. Ils étaient chargés de faire accepter la nouvelle conception d'éducation aux parents. L'étude est complétée d'une bibliographie importante qui donne beaucoup de renseignements sur les directives du parti et de l'état.

I. A RÁKOSI-KORSZAK, A NAGY IMRE- ÉS HEGEDŰS ANDRÁS-KORMÁNY IDŐSZAKA (1948-1956)

I. A SZOCIALISTA KÖZOKTATÁSPOLITIKA KIÉPÍTÉSÉT MEGHATÁROZÓ TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGPOLITIKAI TÉNYEZŐK

Az államosítást jelentő „köztulajdon” megvalósítása, és a többpártrendszer felszámolását követően a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) kisajátította a hatalmat, s ezzel elkezdődött a „sztálini típusú” diktatúra. 1949. augusztus 18-án fogadta el az országgyűlés a Magyar Népköztársaság alkotmányát, ami kimondta, hogy hazánk „a munkások és dolgozó parasztok állama” és ennek értelmében „minden hatalom a dolgozó népé”. Az országgyűlés még e hónap 23-án megválasztotta a jogkörénél fogva törvényerejű rendeleteket hozó és kibocsátó új államhatalmi szervet, az Elnöki Tanácsot.¹

A Rákosi és kiszolgálói által irányított „törvénykezés” könyörtelenül félreállította azokat, akik valamilyen módon és formában gátolhatták volna hatalmukat. 1949-től – szovjet tanácsadók közreműködésével – újabb koncepciók perke kezdődtek. A *Mindszenty József* esztergomi érsek ellen indított büntetőeljárás a MAORT-per, a „tábornokok pere”, és a nagy nemzetközi visszhangot keltő Rajk-per követte. A megfélemlítés az egykori „elvbarátokat” sem kímélte. 1950 áprilisában *Szakasits Árpád*, majd *Marosán György* és más olyan politikusok bebörtönzésére került sor, akik kiemelkedő szerepet töltek be a két munkáspárt egyesítésében.

Az MDP 1951. februárjában tartott II. Kongresszusa² után tovább erősödött a sztálini mintára adaptált „személyi kultusz” és az „osztályellenség” elleni harc jegyében indított *zaklató*, majd *megfélemlítő* és egyre fokozódó *bűntető jellegű* megtorlás. A Rákosi-rezsim „végső győzelméig” tervezett tisztogató hadjárat egyre kegyetlenebb küzdelmet indított: a „klerikális reakció”³, és a múltat képviselő „polgárság” (földbirtokosok, gyárosok, miniszterek, államtitkárok, tábornokok stb.) ellen. Sőt, a hataloméért folytatott harc az egykori „illegális korszak kommunista vezetőit” sem kímélte. Tisztségeiből felmentették, majd 1951 májusában letartóztatták *Kádár János* belügyminisztert, *Kállai Gyula* külügyminisztert, *Losonczi Géza* államtitkárt, *Donát Ferencet*, Újhelyi *Szilárdot*. A „múlttal való végleges leszámolás” szellemében 1951 májusában és júniusában a belügyi szervek 12 704 személyt telepítettek ki a fővárosból, és még ennél többet a vidéki városokból.⁴ Koholt vádak alapján 1950-től 1953 áprilisáig 600 ezer személy ellen indítottak eljárást és 350 ezer-

nél több embert marasztaltak el. Rövid idő alatt megteltek a szovjet „Gulág” mintára létesített Kistarcsa, Recsk, Kazincbarcika, Oroszlán munkatáborai.

Az MDP Központi Vezetősége 1948 novemberében döntött a szövetkezetpolitikai irányelveiről, amely a mezőgazdaság „szocialista átszervezésének” fokozatos végrehajtását jelentette. A magyar parasztságot a „kényszerrel végrehajtott betagosítás” mellett fokozott mértékben sújtotta a „beszolgáltatás” terhe, és „osztályellenségének” kikiáltott *birtokos parasztság* – a korabeli megalázó megjelöléssel élve „kulákok” – *gyakori megszegényítése* (újságcikkek, faliújságok, csasztuskák), *kényszervallatása*, az egyre szaporodó *közel-látási perek* és az azt követő *deportálások*. 1948 és 1953 között mintegy 400 ezer embert ítéltek el, jórészt „közellátási büntett” címen.⁵

1952 augusztusában Rákosi Mátyás – a pártfőtitkári tisztségének megtartása mellett –, mint miniszterelnök magához ragadta az állam irányítását is. A kormányátalakítást követően *Dobi István* miniszterelnök az Elnöki Tanács élére került és – az 1949 óta háttérbe szorított – *Nagy Imre* miniszterelnök-helyettesi, majd az 1952. november 14-én átalakított kormányban minisztertanács-elnökhelyettesi funkciót kapott.

Sztálin halálát (1953. március. 5.) követően – az SZKP Központi Bizottsága utasítása értelmében – a MDP központi vezetősége 1953 júniusában tárgyalta a „sztálini korszak” hiányosságait, és a „változtatások” érdekében tettek határozati javaslatot.⁶ Továbbá megszüntették a Szervező Bizottságot és a főtitkári tisztséget. A pártvezetői és a miniszterelnöki funkciót szétválasztották. *Rákosi Mátyás* a párt első titkára lett, a miniszterelnöki posztra pedig *Nagy Imrét* javasolták.

Az 1953. május 17-ei parlamenti választásokat követően június 4-ére összehívott országgyűlés az Elnöki Tanács elnökévé ismét *Dobi Istvánt* választotta. A kormány elnöke – a leköszönő Rákosi Mátyás helyett – *Nagy Imre* lett.⁷

A pártvezetés és a kormány szervezésében 1953. július 11-én Budapesten tartott pártaktíva értekezleten *Rákosi Mátyás* első titkár a beszédében a „sztálini korszak” hiányosságairól és azok kijavítása érdekében hozott párt-határozatról beszélt. Többek között ugyan állást foglalt a *nehézipar lassító üteme* mellett, de továbbra sem mondtak le annak további fejlesztéséről. Azonban egyetértett azzal, hogy „az egyénileg gazdálkodó parasztságot gazdaságilag támogatni kell”. Ugyanekkor hangoztatta a kulákok elleni harc további fontosságát, mivel „a kulák kulák marad, listával vagy lista nélkül” – mondta. Végül szólt arról is, hogy „pártunk és különösen pártvezetésünk munkája közben súlyos hibákat is követett el”. Megállapítását azonban – a reá jellemző módon – néhány mondattal később a következőként magyarázta: „az alkotómunka hevében hibákat is követtünk el”.

Nagy Imre hozzászólásában a kormány gazdaságpolitikáját képviselte. Az

általá ismertettek összességében a megnyugtató „magyarázkodást” szolgálták, amit miniszterelnöksége alatt számos pozitív kormányintézkedés követett. Méltányosabb rendeletek szabályozták a *beszolgáltatást*, növelték a *termelőszövetkezeti tagok háztáji földjének területét, csökkentették a parasztság adóját*. Törvényerejű rendelet jelent meg az *ipargyakorlás engedélyezéséről*. Az állam irányító szervei rendeleteket alkottak az *igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséről*, a közkegyelem gyakorlásáról. Ugyanakkor lassan haladt a személyi kultusz időszakában elítélt személyiségek elleni nyílt vagy titkos politikai perek felülvizsgálata. 1953 végéig még csak egy-két ismertebb kommunista politikust rehabilitáltak. 1954 tavaszán került sor a „politikai elítéltek ügyének” rövidített úton való felülvizsgálata.⁸ Még ugyanebben az évben rehabilitálták *Donáth Ferencet, Haraszi Sándort, Kádár Jánost, Kállai Gyulát, Losonczy Gézá*t és másokat. A Rajk-per és a volt szociáldemokrata vezetők (Marosán György, Ries István, Szakasits Árpád stb.) sorsa ekkor még nem volt ismert. A törvénytelenül elítéltek nagy részét továbbra is fogva tartották.

Az MDP 1954 májusában tartott III. Kongresszusán elhangzott hozzászólások már jelezték a Nagy Imre, illetve a Rákosi mögé felsorakozók ellenvéleményét és a várható politikai harc kezdetét. Nagy Imre beszédében az *államigazgatás és a tanácsok feladatairól, a megnövekedett adminisztráció csökkentéséről, a helyi tanácsok nagyobb önállóságáról, a parlamentáris demokrácia erősítéséről* szöveg. Javaslatot tett a lakosság széles néptömegeit magában foglaló „népfrontmozgalom” megalakítására, amit a testület elfogadott.⁹

A két tábor közti politikai csatározás – az SZKP vezetőinek támogatásával – Nagy Imre pártból való kizárásához, kormányelnöki tisztségének írásban történt lemondásához, majd felmentéséhez vezetett.¹⁰ Az 1955. április 18-án hozott országgyűlési határozat értelmében az ország új miniszterelnöke *Hegedűs András* lett.

Az 1955-ös esztendő második felében a Hegedűs-kormány rövid működése alatt bekövetkezett gazdasági helyzet,¹¹ továbbá a belpolitikai, külpolitikai események az akkor már agonizáló *magyar pártvezetés személyi cseréjéhez* vezetett.¹² A szovjet pártvezetés javaslatára az MDP központi vezetőségének 1956. július 18 – 21. között tartott ülésén – (A. Mikoján jelenlétében) *Rákosi Mátyást felmentették első titkári tiszte és politikai bizottsági tagsága alól*. Az első titkár *Gerő Ernő* lett. Több eddig mellőzött vezetőt: *Kádár Jánost, Kiss Károlyt, Marosán Györgyöt* és *Révai Józsefet* beválasztották a politikai bizottságba. *Kádár János* a központi vezetőség egyik titkára lett.¹³

1956 szeptemberében már érezhető volt az 1956. október 23-án útjára indult magyar forradalom előszöle. A *Petőfi Kör* újra elkezdte tevékenységét,

országszerte számos új értelmiségi kör alakult. A sajtóorgánumok a „személyi kultusz maradványainak megszüntetéséért” szálltak síkra. A *Magyar Írók Szövetsége* 1956 szeptemberében tartott közgyűlésén a felszólalók többsége Nagy Imre rehabilitálását és az 1948 óta elkövetett hibák okozóinak felelősségre vonását követelte. A budapesti Kerepesi-temetőben 1956. október 6-án több tízezer gyászoló részvételével ünnepélyes keretek közt vettek végső búcsút *Rajk Lászlótól* és mártírhalált halt társaitól. A rendőrség és a honvédség kivégzett tábornokainak temetésére október 13-án és 20-án került sor.

1956. október 22-én a *budapesti, a miskolci, a pécsi és a soproni egyetemisták* által rendezett diákgyűléseken szintén csatlakoztak a *Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségéhez* (MEFESZ) és pontokba foglalták követeléseiket. A budapesti Műszaki Egyetem gyűlésén pedig úgy határoztak, hogy „a már pontokba foglalt követelések demokratikus megerősítésére és a lengyel szabadsághozzájárulással való szolidaritásuk kifejezésére”¹⁴ október 23-án békés tüntetést szerveznek.¹⁵

A rendőrség által engedélyezett nagyszabású demonstrációra 15 órakor a Petőfi-szobornál került sor. A tömeg innen a Bem térre, majd az egyre nagyobb számú tömeg az Országház elé vonult, ahol (az esti órákban) Nagy Imre szólt az egybegyűltekhez. Beszédét a résztvevők többször megszakítva a következőket skandálták: „Gerőt a Dunába, Nagy Imrét a kormányba!”; „Aki magyar, velünk tart!”, „Ez a haza magyar haza, minden ruszki menjen haza!” Ezrek vettek részt a Budapest több területén szervezett tüntetéseken is. 21 órakor nagy tömeg részvételével ledöntötték Sztálin szobrát. Szinte ezzel egy időben a rádió védői és a követeléseiket nyilvánosságra hozatalához ragaszkodó felkelők között *elkezdődött a fegyveres harc*.

Az egyre szélesedő, majd az egész országra kiterjedő forradalmi események miatt a párt vezetése „ellenforradalmi, fasiszta elemek” cselekedeteinek minősítve és azok megszüntetésére – a Varsói Szerződésre hivatkozva – szovjet katonai segítséget kért. A szovjet csapatok október 24-ei budapesti megjelenését fegyveres szembenállás fogadta Pesten a *Corvin közben, a Baross téren, a Práter utcában, a Tompa utcában, a Tűzoltó utcában*, Budán a *Széna téren* és a *Móricz Zsigmond körtéren*, továbbá a főváros külterületein *Csepelen* és *Újpesten*. Majd – néhány nappal később – az ellenállás központja a *Maléter Pál* parancsnok által vezetett *Kilián laktanya* lett.

A fővárostól érkező hírek hatására október 24-25-től tüntetések, felvonulások zajlottak a vidéki városokban, majd a községekben is. Számtalan elnevezésű (forradalmi, nemzeti, demokratikus) helyi bizottság vette át a települések irányítását. A gyárakban, üzemekben megkezdték munkájukat a munkástanácsok. Győrött október 30-án megalakult a forradalmi szervezetek egyetlen regionális tömörülése, a *Dunántúli Nemzeti Tanács*.

Nagy Imre október 24-én újból elfoglalta hivatalát, majd kormányt alakított.¹⁶ Zászlót bontottak és megkezdték szervező munkájukat a betiltott demokratikus pártok¹⁷ és folytatódott a 20. század magyar forradalmának 50 évvel ezelőtti zajló arany és fekete gyászbetűkkel írható napjai, órái és percei.

A magyar nép támogatásával országszerte zajló 1956-os forradalmi eseményeinek – azokat az „ellenforradalmi, fasiszta elemek cselekedeteinek” minősítő – kommunista pártvezetés szovjet csapatok bevonásával vetett véget.¹⁸ 1956. november 4-én a szovjet csapatokkal együtt Budapestre érkezett *Münnich Ferenc* és *Kádár János* is, majd ez utóbbit *Dobi István*, az Elnök Tanács Elnöke azonnal kinevezte miniszterelnökké. Kádár János a reggeli órákban elmondott beszédében bejelentette a „*Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány*” megalakulását és ezzel kezdetét vette az 1990-ig tartott „Kádár-korszak”.

II. SZÉKESFEHÉRVÁR TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI TÉNYEZŐI 1948 ÉS 1956 KÖZÖTT

Az országgyűlés által kodifikált 1950. évi I. törvény a polgármesteri hivatalok feladatkörét – szovjet mintára – a tanácsokra ruházta.¹⁹ Az új helyi államigazgatási forma Székesfehérvár törvényhatósági jogú város jogállását megszüntette és a Székesfehérvári Járási Tanács irányítása alá rendelte. E döntés értelmében a városi tanácsnak 1954-ig szinte semmi gazdasági és hatósági önállósága nem volt.

Fejér megye párt- és tanácsi vezetésének „kijelölése” alapján a „munkásosztály, a dolgozó parasztság és a haladó értelmiség legjobbjainak behívásával” 1950. augusztus 15-én alakult meg Székesfehérvár ideiglenes tanácsa. A tanácsi testület döntése alapján a tanácselnöki tisztet *Promper Ferenc* (vállalatvezető), az elnökhelyettesi tisztet *Szénágy László* (MÖVOSZ ellenőr), a titkári tisztet *Bebessi Imre* (perkátai vezetőjegyző) látta el.²⁰

A tanács végrehajtó bizottsága 1950. augusztus 18-án tartott első ülésén döntött *Csomaini Ambrus* (Pénzügyi osztály), *Szénási László* (Terv, Statisztikai és Munkaerő-gazdálkodási osztály), *Bebessi Imre* (Igazgatási osztály), *Páros László* (Ipari, Kereskedelmi, Mezőgazdasági osztály), *Molnár Tibor* (Építési és Közlekedési osztály) *Kucsera Zsuzsanna* (Oktatási, Népművelési, Közegészségügyi és Népjóléti osztály) osztályvezetői kinevezéséről.²¹

Az 1950. október 22-én tartott első tanácsi választáson 102 tanácstagot és 51 póttagot választottak. A választási listára a népfrentbizottságok azon jelöltjei kerülhettek – a korbéli megállapításokat idézve –, „akik munkájukkal a

népi demokráciához való tántoríthatatlan hűségükkel, becsületességükkel kiérdemelték a dolgozó nép bizalmát, szeretetét és megbecsülését”.²²

A tanács alakuló ülésén újjáválasztották a tanács eddigi elnökét, elnökhelyesét és titkárát, továbbá a végrehajtó bizottság tisztségviselőikön kívüli 8 tagját: *Horváth Istvánt, Kocsis Antalt, Kucséra Zsuzsannát, Páros Lászlót, Szabó Elemérné, Molnár Tibort, Szabó Istvánt és Sós Ferencet*. 1950. december 8-án választották meg a tanács *pénzügyi; terv-, statisztikai, munkaerő-gazdálkodási; mezőgazdasági; kereskedelmi és közellátási; ipari; építési és közlekedési; közegészségügyi és közellátási; oktatási, valamint népművelési* állandó bizottság.

A minisztériumok átszervezéséről szóló 1950. évi 4. tc. életbelépését követően 1951 elején újra átalakították a városi tanács apparátusának osztályszerkezetét.²³ A törvény szellemében a *titkárságon* belül a „pártpolitika állami képviselőként” *káder és fegyelmi, ellenőrző és információs*, valamint *elnöki adminisztrációs csoportot* hoztak létre. Az *ipari, a kereskedelmi és a mezőgazdasági* osztályt külön osztályokká szervezték, az oktatási, népművelési, közegészségügyi és népjóléti osztálytól pedig leválasztva az egészségügyi feladatokat, önálló *közegészségügyi és népjóléti* osztályt hoztak létre.²⁴ 1952. január 11-én a végrehajtó bizottság határozatot hozott újabb *elnökhelyettesi* állás létesítéséről, majd ez év augusztusában (a *lakásgazdálkodási ügyek, a szolgáltató és köztisztasági* vállalatok, az *ivóvíz és csatornázási* feladatok, továbbá a *várostervezéssel és rendezéssel kapcsolatos kérdések* ellenőrzésére és munkájuk irányítására) létrehozták az ún. *kommunális osztályt*.

Az 1954-es tanács törvény megszüntette Székesfehérvár járási alárendeltségét.²⁵ A megyeszékhely – a Fejér Megyei Tanács felügyeletével – járási jogú városi rangot kapott. Ezt követően növekedett a tanács önállósága, számos vállalat került irányítása alá. A törvény értelmében újra átszervezték a tanács szakigazgatási osztályainak szerkezetét: megszüntették az építési és közlekedési, valamint a kommunális osztályokat. Helyettük létrehozták az *általános, az építési, a közmű és szolgáltató*, valamint a *lakásgazdálkodási* önálló csoportból álló *városgazdálkodási osztályt*.²⁶

Az 1954. november 28-án tartott tanácsválasztást követően a tanácselnöki tisztelet 1956 májusáig *Hegedűs Péter* töltötte be, majd az 1956. június 12-én tartott rendkívüli végrehajtó bizottsági ülés *Bokán Józsefet* választotta elnöknek.²⁷

Az „egypártrendszer” diktatúrája továbbra is gátat szabott a városi önkormányzati jogkör növelésének, elsődleges feladata továbbra is a *párt által irányított felsőbb hatalmi szervek döntéseinek* végrehajtása maradt. A város gazdasági fejlődését továbbra is a tervezőgazdálkodás által diktált programok határozták meg.

Az 1956-os forradalmi események hatására újjáalakult pártok a *Független Kisgazdapárt*, a *Nemzeti Parasztpárt*, a *Polgári Demokrata Párt* és a *Magyar Dolgozók Pártja* képviselői 1956. október 27-én tartott ülésükön a *nemzeti bizottságok* létrehozásáról döntöttek. A városi tanács közigazgatási munkáját pedig – a felfüggesztett végrehajtó bizottság helyett – a *Nemzeti Bizottság Városi Intézőbizottsága* és a *tanács Munkástanácsa* közösen irányította. A városi intéző bizottság október 30-án 10 főt – többségében párttagot – bocsátott el. Továbbra is hivatalában maradt a végrehajtó bizottság elnöke, *Bokán József* és a végrehajtó bizottság titkára, *Bebessi Imre*. A tanács működésének közigazgatási munkája – a forradalmi események miatt – október végére már nem volt zökkenőmentes.²⁸

AZ IPAR ÉS A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALISTA ÁTALAKÍTÁSA

A hazai viszonyokhoz hasonlóan Székesfehérvár iparának, kereskedelmének és mezőgazdaságának háború előtti teljesítőképessége 1949-re helyreállt. A város iparának átalakítása a – „*központi beruházások*” programja szerint – az első 5 éves terv idején kezdődött. Az 1952-ben hozott politikai döntés értelmében a *Vadásztölténygyár* utóda a Villamossági Televízió Rádiókészülékek Gyára (VTRGY, majd VIDEOTON) 1955-ben készítette el az első *komplett rádiókészülékeit*. A háború előtti repülőgép-javító *Általános Mechanikai Gépgyár* (a későbbi IKARUSZ) profilját megváltoztatva a *gépipari termékfajták* egész sorával foglalkozott. 1954-ben megkezdődött a *Magyar-Szovjet Bauxit Alumínium Részvénytársaság vezérigazgatósága* alá tartozó, majd önálló igazgatósággá váló Könnyűfémű (KÖFÉM) fejlesztése. Továbbá az állami vállalatok sorába került a *Déli-Vasúti Javítóműhely*.

A város 1945 előtti kézműves jellegű építőipara is átalakult. A *Fejér megyei Állami Építőipari Vállalat* az 1950-es évek elején kapcsolódott be a lakásépítési programba. Tevékenységének 80%-át Székesfehérváron fejtette ki, építőipari kapacitásának 50%-át pedig a lakásépítés kötötte le.²⁹

A Rákosi-korszak legsötétebb éveiben tovább folyó „kollektivizálás” értelmében úgymond „bevonták” a városban működő *kisipari, szolgáltató ipari, kereskedelmi és vendéglátást biztosító ellátó magáncégek* engedélyeit, majd *Kisipari Termelő Szövetkezet* (Asztalos, Építőipari, Fémipari, Víz-és Fűtésszerelő, Egyesült Cipész, Ruházati, Fodrász, Fényképész, Háziipari) néven „közös tulajdonba” vették. Az államosított magán kereskedelmi üzletek³⁰ a *Népbolt Vállalat*, a háztulajdonosoktól „elkommunizált” lakások pedig a tanács által irányított *Ingatlan Kezelő és Ingatlanközvetítő Vállalat* kezelésébe kerültek.

A tanácsai irányítás létrejöttével a volt *községi tulajdont képező közszol-*

gátlatási üzemek és ipari vállalatok (Víz- és Csatornamű, Ingatlankezelő, Köztisztasági Vállalat, Vágóhíd és Húsfeldolgozó, Temetkezési Vállalat, Kertészeti Vállalat, Kenyérgyár), a városban működő nyomdák (Vörösmarty, Csitáry, Debreczeni, Minerva, Pannónia, Antal és Szöllösy nyomdák) megyei, illetve városi tanácsi kezelésbe kerültek. Továbbá tanácsi vállalatként működött - az elektromos berendezések és kisgépek gyártására szakosodott *Székesfehérvári Finommechanikai Vállalat*, és az 1950-ben alakult - elsősorban épülettatarozási munkákkal és mezőgazdasági létesítmények építésével foglalkozó - *Fejér Megyei Tanács Építőipari Vállalat*.

1950-es évek közepén a városban működő 8 minisztériumi, 10 helyi ipari vállalat és a 8 kisipari szövetkezet 10 ezer főt, a magánipar pedig 610 főt foglalkoztatott.

A lakosság egészségügyi ellátását 1949-ig a magánrendelők, különböző biztosítók szakrendelése és a Szent György Kórház biztosították. Az egészségügy (orvosi és gyógyszerellátás) államosítását követő *egységes állami egészségügyi ellátás* bevezetését követően létrejött a városi *felnőtt-, majd a gyermekorvosi* (körzeti) *rendelés, az anyák védelmét szolgáló védőnői hálózat*, a fogászati szakrendelés, az éjszakai orvosi ügyelet, az *üzemorvosi szakrendelés* és az *Állami Gyógyszerellátó Központ*hoz tartozó gyógyszerterek.³¹

A Rákosi-korszak legsötétebb éveiben - az országos helyzethez hasonlóan - Székesfehérvár *birtokos és az 50 kat. holdnál kisebb földtulajdonnal rendelkező parasztságát, a földbérleket és alkalmi földmunkásokat* nagymértékben sújtotta az MDP „termelőszövetkezeti” programja, az egyre nagyobb mértékű „közteherviselés”, és az „osztályellenségnek” tartott birtokos parasztság, a korabeli megnevezéssel élve „kulákgazdák” 1948-49 fordulóján történt összeírása, majd állandó üldözése. Székesfehérvár területén ekkor 138 birtokost nyilvánítottak kuláknak³² és 1950 márciusában alakult meg a város „szocialista mezőgazdasági üzeme”, a Szabad Élet Termelőszövetkezet.

A hivatalos kimutatások szerint Székesfehérváron 1952-ben „a kulákok száma 120 fő volt, beadási kötelezettségének 22 - 23 tett, illetve tudott eleget tenni, a velük szembeni feljelentések szigorú ítéleteket eredményeztek, 1 főt internáltak, 2 főt 1-1 évi börtönbüntetéssel, 1 főt 3 és félévi börtönbüntetéssel sújtottak, a többi esetben ekkor még nem volt ítélet.”³³

A székesfehérvári megtörtént korabeli esetekről részletesen beszámolnak az „Egy nép kiáltott aztán csend lett” és „Az 1956-os forradalom Székesfehérvárott” című 1996-ban, a honfoglalás millecentenáriumának évében megjelent könyv szerzői: *Csurgai Horváth József, Farkas Gábor és Komlósi József*.

*SZÉKESFEHÉRVÁR LAKÓNÉPESÉGÉNEK NÖVEKEDÉSE, A BÖLCSŐDEI, ÓVODAI, ÁLTALÁNOS
ÉS KÖZÉPISKOLAI HÁLÓZAT FEJLESZTÉSE*

A város 1949-ben regisztrált 42 260 fő népessége az egyre növekvő iparfejlesztés következményeként 1956-ra 50 318 főre nőtt. A 8 ezer főt meghaladó állandó lakólétszám-növekedést a városba betelepült szak- és segéd munkás munkakört ellátó, *családot alapító fiatalok* és az 1948 és 1956 közötti 4 149 fő természetes szaporulat alkotta.

A korabeli tervgazdálkodás értelmében – Székesfehérvár nagyipari fejlesztése mellett – prioritást kapott egyrészt az *állami erőből megvalósuló lakásépítés*, másrészt a *bölcsődei, óvodai, általános és középiskolai iskolahálózatés szakemberképzés (szakmunkás, technikus)* gyorsütemű fejlesztése.

Az első jelentősebb lakásépítkezés a *Béke téri*, és a jelenlegi *Prohászka úti* lakóházak építésével indult meg, majd a *Deák Ferenc* utcai és a *Horvát István lakótelepi*. 1950-től 1956-ig 1200 új lakás épült fel. A lakások és az üzemek jobb vízellátását biztosította a már háború előtt is működő kisteljesítményű (Sóstó, Aszalvölgy) korszerűsítése és a csóri vízmű 1955-ben történő átadása. A nők fokozottabb munkába állásával szükségessé vált a *bölcsődei* és az óvodai *hálózat kialakítása* és a férőhelyeinek fejlesztése.³⁴

A lakosság létszámának növekedésével arányosan nőtt a *tanköteles korú gyermekek* száma. Az 1948/49-es tanévben a város 11 általános iskolájában 4517 gyermek tanult. Az 1950/1951-es tanévben 5291, az 1955/1956-osban 6197, az 1980/1981-esben 12 010 tanulót tartottak nyilván. A már működő általános iskolák mellett új intézményként kezdte meg munkáját a *Kossuth Lajos Általános Iskola* (1952), a *Csala-pusztai Általános Iskola* (1953) és a *Zentai Úti Általános Iskola* (1954).

Az iskolák államosítása után³⁵ új szakiskolaként, illetve gimnáziumként, intézményként kezdte meg a munkáját a *Dolgozók Középiskolája* (1948), a *Dolgozók Általános Gépipari Technikuma* (1948), a *Vasvári Pál Tanítóképző Intézet* (1950), a *Jáky József Útépítési Technikum* (1950), az *Egészségügyi és Ápolóképző Szakiskola* (1950), a *Dolgozók Közgazdasági Középiskolája* (1951), a *Székesfehérvári Táncsics Mihály Szakérettségis Kollégium és Tanfolyam* (1951), a *Székesfehérvári Óvónőképző Intézet* (1952) és a *323-as Sz. Vörösmarty Mihály Építőipari Szakmunkásképző Intézet* (1954).

III. KÖZPONTI, TERÜLETI, HELYI TANÜGYIGAZGATÁS ÉS FELÜGYELET (1949–1956)

A fordulat évét követően az egypártrendszerre jellemző „diktatórikus központi irányítás” és „szigorú pártellenőrzés” az oktatás területén is érvényesült. A közoktatásügyi igazgatásról szóló 4155/1949. sz. Korm. rendelettel azonos időben jelent meg az *egységes iskolarendszer kialakítását és az uralkodó párt politikájának megfelelő központi, területi és helyi irányítását szabályozó* 1210/57-1949. sz. miniszteri utasítás.

Az új tanügyigazgatási és felügyeleti átszervezéssel a közoktatásügyi kormányzatnak az volt a célja, hogy közös irányítás alá vonja az alsó és középfokú oktatási intézményeket az óvodáktól a középiskolákig és a kollégiumokig. Ezzel a reorganizációval a kormányzat előkészítette a tanácsrendszer kialakítását.

1. A LEGFELSŐBB SZINTŰ (MINISZTERIUMI) MŰVELŐDÉSÜGYI SZAKIGAZGATÁS

A művelődésügyi szakigazgatáshoz tartozó államigazgatási feladatokat 1949-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium látta el.³⁶ Ekkor jelent meg a 4156/1949. sz. Korm. rendelet, amely a középfokú szakoktatási intézményeket – kivéve a nem kifejezetten középfokú jellegű ipari és kereskedelmi tanuló iskolákat – újra a VKM hatáskörébe utalta.³⁷ Még ugyanebben az évben az 1949. évi 15. sz. törvény külön Népművelődési Minisztérium (NM) létesítését rendelte el, amely átvette a könyvtári, népművelődési, irodalmi és művészeti, majd az 1952. évi 25. sz. tvr. értelmében a múzeumi ügyek intézését is.

A minisztertanács 9/1951-es számú rendeletével „a népi művészetek fejlesztése és a kulturális tömegmozgalom művészi tevékenységének előmozdítása” érdekében létrehozta a *Népművészeti Intézetet*. Az Elnöki Tanács 1951. január 14-én közzétett 1951. évi 2. sz. törvényerejű rendelete pedig döntött a *testi nevelés és a sportélet szocialista átszervezéséről*. A törvény értelmében külön országos hatáskörű szervként létrehozták az *Országos Testnevelési és Sportbizottságot*. E rendelethez kapcsolódóan – a minőségi és a tömegsportot is figyelembe véve –, még e hónap végén a Szakszervezetek Országos Tanácsának Elnöksége határozatot hozott az „egységes rendszerű szakszervezeti sportegyesületek” létrehozásáról.³⁸

Az országgyűlés 1951. májusi ülésén hozott törvényt az önálló *Állami Egyházügyi Hivatal* felállításáról, amely átvette a vallásügyek intézését.³⁹ 1951. május 19-től a vallásügyek kiválása folytán a tanügyigazgatási szaktár-

ca *Közoktatásügyi Minisztérium* (KM) néven folytatta működését, tényleges hatásköre is csak az oktatásügyre szorítkozott.

A következő években a *Közoktatásügyi Minisztérium* egységes tanügyigazgatást biztosító hatásköre fokozatosan csökkent. Előbb a művészeti gimnáziumok kerültek a népművelési miniszter irányítása alá, majd 1950 nyarán alakult meg (1956 őszéig működött) a szakmunkásképzés irányításának központi intézménye, a *Munkaerő Tartalékok Hivatala* (MTH). 1952-től pedig a szakminisztériumokhoz tartoztak a mezőgazdasági, az ipari és a közgazdasági gimnáziumok.⁴⁰ A túlzottan szakosított technikumok tanügyigazgatási, szervezeti és felügyeleti kérdéseit pedig a *Technikumai Tanács* felállításáról szóló minisztertanácsi határozattal kívánták megoldani. Az 1953. évi IV. törvény alapján önálló *Felsőoktatási Minisztérium* is létesült, ezt azonban az 1953. évi VI. sz. törvény megszüntette, illetve a két szaktárcát *Oktatásügyi Minisztérium* (OM) néven egyesítette.

2. TERÜLETI TANÜGYIGAZGATÁS ÉS FELÜGYELET

1. Tankerületi főigazgatóság

Az iskolák államosítását követően a területi tanügyi igazgatást az 1210/57-1949. VKM számú rendelettel átszervezték.⁴¹ Ennek megfelelően a *tanügyigazgatást és az iskolafelügyeletet* (megyékre épülve) *27 tankerületre osztották* (1.§.), melynek élén az államfő által kinevezett *tankerületi főigazgató* állt. (2.§.)

A Fejér Megyei Tankerületi Főigazgatóság Székesfehérvárott a Zalka Máté u. 2 sz. alatti hivatalban működött. A tankerületi főigazgatóság munkáját *Herczeg Pálné* főigazgató irányította.

A létrehozott új tankerületi tanügyigazgatás elnevezésén kívül minden másban különbözött a *régi magyar közoktatási szervezet főigazgatóságaitól*. Fő célkitűzése az *uralkodó párt határozatait végrehajtó, a szocialista elvekre épülő egységes* (óvodától a középiskoláig) *közoktatási irányítás és ellenőrzés megvalósítása* volt. A szervezeti átalakítással egyidőben végrehajtott „*őrségváltás*” után számos „*párthű*” pedagógus – a korabeli kifejezéssel élve „*káder*” – került a közoktatás irányításába.

Az általános iskolában az általános ellenőrzést és felügyeletet a *körzeti iskolafelügyelők*, a szaktárgyi felügyeletet és irányítást pedig az *általános iskolai szakfelügyelők* végezték.

A közoktatásügyi miniszter 1951-ben újra szabályozta az *általános és középiskolák* felügyeletét, amelyben még erőteljesebben érvényesült a „*kommunista jellegű centrális irányítás*” elve. Ennek megfelelően a „*szocialista ideológiához*” alakított új szabályzat a szakfelügyelet célját az alábbiak szerint

határozta meg: *„Tervszerűen kiépített szakfelügyelői hálózat, amely egységes központi irányítással működik, ellenőrzi, és hathatós segítséget nyújt az általános iskolák felső tagozatában és a középiskolákban tanító közismereti szaktanároknak. Érvényre juttatja a szaktárgyak oktatásában a párt és a kormány határozatait, valamint a KM és szakminisztériumok rendeleteit. Az ország különböző részeiben általános és középiskolákban vizsgálva az egyes tantárgyak oktatását, felderíti azokat az eredményeket, amelyek országosan hasznosíthatók és felfedi azokat a hiányosságokat, amelyeknek kijavítására országos intézkedésre van szükség. A szaktanáítók és szaktanárok látogatásával közvetlenül segítséget nyújt a szaktárgyi oktatás megjavítására, a nekik adott bírálat formájában. Az általános és középiskolákban a tananyagot szervesen és fokozatosan összekapcsolva minden szaktárgy oktatásában el kell érniük, hogy a tanulók a marxista-leninista tudományos világszemlélet alapján alapos tárgyi ismereteket szerezzenek.”*

A miniszteri rendelet az eddig működő szaktárgyi felügyelet mellett az 1950-ben életre hívott „iskolafelügyelők”, új nevükön „általános tanulmányi felügyelők” munkaköri feladatait is újra szabályozta. *„Nagy szükség van rájuk – írja a szabályzat –, mert a burzsoá nevelés maradványait ki kell iktatnunk az iskolából, és ki kell fejlesztenünk a szocialista nevelő- és oktatómunkát, amely sok helyen csak jelszavakban érvényesül.”* Feladatuk: *„tervszerű irányítással és ellenőrzéssel, és az iskolalátogatás során nyújtott közvetlen segítséggel javítsák az iskola oktató-nevelő tevékenységét... Az így megszervezett általános felügyeleti rendszeren keresztül lépést teszünk abban az irányban, hogy a közoktatás területén ötéves tervünket megvalósítsuk, iskoláinkban a kommunista erkölcs szellemében, a marxista-leninista világnézet alapján alapos tárgyi tudással rendelkező szocialista átlampolgárrá neveljük ifjúságunkat.”*

2. A helyi tanácsi tanügyigazgatás

Az 1950. évi I. sz. tanácstörvény értelmében életre hívott tanácsrendszer kialakításával a tanügyigazgatást is átszervezték. A tankerületi főigazgatóságok eddigi feladatait az 1950 júniusában megalakult *Fejér Megyei Tanács Oktatási Osztálya* vette át. Az iskolák *általános felügyeletét* a megyei oktatási osztály elvi irányítása alatt álló *tanulmányi felügyelők*, szakirányú felügyeletét *szakfelügyelők* látták el.

Székesfehérvárott a tanács végrehajtó bizottsága 1950. augusztus 18-án tartotta alakuló ülését.⁴² Ekkor választották meg a VI. szakosztályból álló új osztálystruktúra vezetőit. A városi VI. számú, Oktatási, Népművelési, Közegészségügyi és Népjóléti Osztály élére a végrehajtó bizottság tagja,

Kucsera Zsuzsanna tanítónő került.⁴³ Az osztály ekkor két szakcsoportból, a *közoktatási és közművelődési*, valamint *egészségügyi és szociálpolitikai csoportból* állt. A művelődésügyi csoporthoz 1 népművelődési előadó, 1 *oktatási előadó* és 1 *csoportvezető* tartozott.

A művelődési csoport feladat- és jogkörét a tanács által jóváhagyott *Működési Ügyrend* szabályozta. Mint a tanács végrehajtó bizottságának hivatali szerve, főleg *személyzeti és kádermunkával*, valamint *gazdasági ügyintézés* (bérszámfejtés, felújítások, intézmények fenntartásának megszervezése stb.) foglalkozott. Az iskolák *szaktárgyi munkájának* felügyeletét a már előzőekben említett *megyei irányítású* tanfelügyelet látta el.

A művelődési csoport munkájában – javaslattevő és ellenőrző feladattal – részt vett a tanács által megválasztott *Oktatási Állandó Bizottság* és a *Népművelési Állandó Bizottság*.⁴⁴ A bizottságok a tanács által jóváhagyott – a párt oktatáspolitikájára épülő – munkaterv szerint tartották üléseiket. Ezeken megtárgyalták a tanács művelődési-oktatási csoportja (majd osztálya) által a tanács végrehajtó bizottsága és tanácstestülete elé terjesztett beszámolókat, programokat. Feladataikhoz tartozott a középtávú és az éves tervekben megjelölt közoktatási ill. közművelő célkitűzések végrehajtásának ellenőrzése.

Az 1951-es APPARÁTUSI ÁTSZERVEZÉSEK ÉS ÚJ TANÁCSI FENNTARTÁSÚ INTÉZMÉNYEK

A tanácsi apparátus osztályszerkezetének 1951-es átszervezését követően⁴⁵ a városi szociálpolitikai kérdések az ekkor szervezett *egészségügyi és szociálpolitikai osztályhoz* kerültek. Az újjászervezett *oktatási és népművelési csoportból* oktatási és népművelési osztály vezetésére *Szabó Jenő* tanár kapott megbízást.

1951-től változás történt a városban működő *közművelődési és közoktatási intézmények fenntartása és a munkáltatói jog* területén is.⁴⁶ A megyei tanács oktatási osztályától a *városi tanács* kezelésébe került:

- a Palotavárosi, a Széchenyi utcai, a Felsővárosi, az Öreghegyi, a Maroshegyi, a Mancz János, a Szárazréti, a Vasútvidéki napközis óvoda,
- a József Attila Gimnázium, a Teleki Blanka Általános Leánygimnázium, az Építőipari Technikum, a Közgazdasági Technikum, a Gépészeti Technikum és az Állami Tanítóképző,
- a Kossuth Lajos Általános Iskolai Diákotthon, a Pedagógiai és Közgazdasági Gimnázium Leánykollégiuma, a Gépipari Technikum Diákotthona, az Általános Gimnázium Fiú Diákotthona, a Szakérettségis Kollégium, az Állami Közgazdasági és Pedagógiai Fiú Diákotthon, az Állami Középiskolai Leánykollégium.

Az 1954. ÉVI TANÁCSTÖRVÉNY ÉS HATÁSA

Az 1954. évi 10. törvény módosította a tanácsi szakigazgatási szervek jogállását.⁴⁷ A törvény szavai szerint „önálló intézkedési, irányítási és hatósági jogkörük van, és a jóváhagyott terv és költségvetés, továbbá a megállapított létszám és béralap keretében önállóan gazdálkodnak, illetve intézkednek”. (53. §.) A hangoztatott önállóság mellett – a „demokratikus centralizmus” követelményeinek megfelelően – a tanács szakigazgatási szerveinél továbbra is a kettős alárendeltség érvényesült. Egyrészt a *végrehajtó bizottságnak*, másrészt a *felettes szakigazgatási szerveknek* (járási, megyei) voltak alárendelve.

Az Oktatásügyi Minisztérium – az 1945. évi tanács törvény alapján – újra szabályozta a tanácsi oktatásügyi szakigazgatás szervezeti és működési szabályzatát.⁴⁸ E szerint a megyei tanács oktatási osztálya irányítja és ellenőrzi a járási és a járási jogú városi oktatási osztályok működését. Közvetlenül irányítja és ellenőrzi az általános gimnáziumok, az ipari és mezőgazdasági szakirányú közgazdasági technikumok (a szaktárgyak felügyeletét kivéve), valamint a fenti iskolákhoz tartozó, illetve kapcsolódó diákotthonok, a javító-nevelő intézetek és a gyógypedagógiai intézetek munkáját. A megyei oktatási osztály ellátja a középiskolák szakfelügyeletét, a szaktárcák irányítása alatt álló szakközépiskolák általános felügyeletét és a közismereti tárgyak tanulmányi felügyeletét. *A tanács tehát ténylegesen pedagógiai felügyeletet gyakorolt minden olyan intézmény felett, ahol három éven felüli kiskorúakat gondoznak, és szervezte a pedagógusok továbbképzését is.* A megyei oktatási osztály pedig az oktatásügyi miniszter szakirányítása alatt állt.

Az új tanács törvény Székesfehérvárt járási jogú várossá nyilvánította. A *városi művelődési osztály* ezt követően már önálló intézkedési irányítási és hatósági jogkört kapott, és a jóváhagyott költségvetés, továbbá a megállapított létszám és béralap keretében önállóan gazdálkodott, illetve intézkedett.

A már többször említett „pártpolitikára épülő demokratikus centralizmus” értelmében azonban megmaradt az oktatási osztályok kettős alárendeltsége. Továbbra is a végrehajtó bizottságnak, másrészt a felettes szakigazgatási szerveknek, és végső fokon az oktatási kormányzatnak voltak alárendelve.

Az OM 104-12/1954. sz. utasítása értelmében az eddigi városi oktatási csoportot városi oktatási osztállyá szervezték. Az osztály vezetőjévé az eddigi vezetőt, *Szabó Jenő* tanárt nevezték ki. Az osztályvezető munkáját 3 fős oktatási és 3 fős művelődési csoport segítette. Az iskolák gazdasági munkájának irányítására *Zámori Imre* számadó igazgató, a városi tanulmányi felügyeletre pedig *Szabó Gáborné* kapott megbízást.

A művelődésügyi osztály irányításához ekkor 12 óvoda, 10 általános iskola, 4 középiskola, 4 diákotthon, 1 dolgozók iskolája, 1 nevelőotthon, 1 úttö-

rőház tartozott. A város iskoláinak szakfelügyeletét továbbra is a járás két szakfelügyelője látta el.

Szabó Jenő osztályvezetőt, 1955. június 17-én „saját kérésére” beosztása alól felmentették, és kinevezték az újonnan létesített *Zentai Utcai Általános Iskola* igazgatójává. Az új osztályvezető kinevezéséig *Deák János* tanárt bízták meg az osztály irányításával.

1955. szeptember 9-én nevezték ki az oktatási osztály élére *Sebes Imrénét*, a városi pártbizottság titkárának feleségét. 1956. augusztus 31-től *Zámori Imre*, a művelődési osztály gazdaságvezetője kapott erre megbízást.⁴⁹

1955. október 1-jén – a művelődési osztály felügyeletével – létrehozták az alsó fokú oktatási intézmények (hat fő) központi gondnokságát. A *vezető-gondnokból*, 4 *gondnokból* és 1 *könyvelőből* álló gazdasági csoport feladata a város irányításához tartozó 12 óvoda, 12 általános iskola és 8 napközi otthon gazdasági ügyeinek (illetményszámfejtés, könyvelés, bankügyek, felújítások stb.) intézése volt.

3. Az általános iskolák igazgatóinak szervező, irányítási és ellenőrzési feladatai

Az államosítást követően Székesfehérvár 11 általános iskolájának igazgatói az előzetes „kádervizsgálat” megállapításait figyelembe véve, valamint a párt és az állami szervek egyetértésével *Auerbach Margit*, *Nahóczky Adrienn*, *Jolbey Irén* tanítónők, *Fejes István*, *Bartal Károly*, *Hornyák György*, *Nemes Sándor*, *Mészáros Ferenc* tanítók, *dr. Petrusz Béla* középiskolai és *Turnovszky Rezső* polgáriskolai tanár 1948. augusztus 15-ei dátummal kaptak megbízást a megyei tankerületi főigazgatótól.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint a „határozatlan időre” megbízott 11 igazgató közül 2 fő rendelkezett tanári, 9 fő tanítói végzettséggel; 3 fő volt nő és 9 fő férfi; a megbízás előtt is igazgatói beosztása volt 7 főnek; a MDP tagja volt 8 fő.⁵⁰

Az 1950 szeptemberében megjelent Rendtartás a „szocialista elveket” figyelembe véve részletesen meghatározta az iskolák igazgatóinak vezetői feladatait és jogait. Az „egypártrendszer elveinek” megfelelően az igazgatóknak az iskola nevelő-oktató munkáját érintő döntések meghozatala *előtt ki kellett kérnie az iskola pártcsoportjának véleményét*. Személyi és gazdasági kérdésekkel nem foglalkoztak. E feladatokat a városi tanács tanulmányi csoportja látta el.

Az 1954. évi 10. tanácstörvény életbelépését követően is az iskolavezetői (igazgatói, igazgatóhelyettesi) munkakör betöltésének alapvető követelménye volt a *párt politikája melletti elkötelezettség* és legalább a *tanítói végzettség*. A továbbra is meghatározott időre megbízott (kinevezett) vezetők

nek (igazgató, igazgatóhelyettes) vállalniuk kellett az ideológiai és a szakmai továbbképzésen való részvételt.

A igazgatók rendszeresen részt vettek a szervezett szakmai és ideológiai továbbképzésben. Az 1958-ban készült kimutatás szerint a 13 igazgató közül 7 fő rendelkezett pedagógiai főiskolai végzettséggel, 3 igazgató a pécsi tanárképző főiskola levelező tagozatára járt, 3 igazgatónak csak tanítói végzettsége volt. Öt igazgató végezte el a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemet.

A város iskoláit érintő tanügyi kérdések megtárgyalásának fóruma a *tanulmányi csoport* által tartott városi *igazgatói munkaközösségi* értekezletek voltak. A megbeszéléseken a tanács Oktatási és Népművelési Állandó Bizottságainak vezetői, és a város párt- és tömegszervezeteinek vezetői is részt vettek.

1948 és 1957 között az általános iskolák élén – a korabeli jegyzőkönyvek kifejezését idézve – a következő kádercseréket hajtották végre:

- Bajcsy-Zsilinszky téri, majd Petőfi Sándor Általános Iskola: *Auerbach Margit* (1948); *Opoleczer Oszkárné* (1949); *Baksa György* (1949-1951); *Láng Hugó* (1951-1953); *Selley Kornélia* (1953-1955); *Kiss Andorné* (1955-től),
- Béke téri Általános Iskola: *Palotás János* (1949-1951); *Soltész Ágostonné* (1951-1959);
- Ezredéves Általános Iskola: *Nahóczky Adrienn* (1948-1952). (Az iskolában 1952 és 1957 között óvónőképző működött.)
- Koppány Utcai, majd Úttörő Általános Iskola: *Jolbey Irén* (1948-1957),
- Kossuth Lajos Általános Iskola: *Hornnyák György* (1952-1958).
- Maroshegyi, majd Táncsics Mihály Általános Iskola: *Turnovszky Rezső* (1948-1960).
- Marx téri, majd II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola: *Kovács József* (1948/49-es tanév); *Szederkényi György* (1949/50-es tanév); *Várhelyi István* (1950/51-es tanév I. félév); *Szabó Kálmán* (1950/51-es tanév II. félév); *Vági Róbert* (1951/52-es tanév, I. félév); *Szilágyi Lajos* (1952. február 29-től – 1972).
- Selyem Utcai Általános Iskola. *Bartal Károly* (1948-1954).
- Széchenyi Utcai, majd Móricz Zsigmond Általános Iskola (a volt Református Általános Iskola): *Nemes Sándor* (1948-1959).
- Szárazréti, majd Vörösmarty Mihály Általános Iskola: *Hornnyák György* (1945-1952); *Lakocsai Lászlóné* (1952-1954); *Kovács Lajos* (1954-1957);
- Szent István, majd Május 1 Általános Iskola: *Fejes István* (1948-1949), *Jolbey Irén* (1949-1951); *Szilágyi Lajos* (1952); *Baksa György* (1953-1959),
- Zentai Úti Általános Iskola: *Szabó Jenő* (1955-1962).

IV. A SZOCIALISTA OKTATÁSPOLITIKA TÜKRÖZŐDÉSE SZÉKESFEHÉRVÁR ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁSÁBAN (1948-1956)

1. A SZOCIALISTA OKTATÁSPOLITIKA FŐBB VONÁSAI AZ 1956-OS FORRADALOMIG

A Rákosi-korszak tanügyi politikája

Az egységes állami iskolarendszer létrejöttével az oktatási-nevelési intézményekben (óvodától az egyetemig) alapvető követelménnyé vált, hogy az *új társadalmi rend, a szocializmus megbízható építőjét* képezze. A köznevelés terén 1948 közepén végbement fordulatról Révai József a MÁVAG-ban 1948. szeptember 16-án tartott beszédében a következőket mondta: „*A szocializmust a kultúra terén is fel kell építeni! Biztosítani kell a munkásosztály vezető szerepét nemcsak a gazdasági életben, a kormányzatban, hanem a kultúrában, az ideológiában is...Igen, materialisták vagyunk! Mi elbírjuk, hogy az iskolában arra tanítják a gyermekeket, hogy hat nap alatt teremtették a világot. De ne akarja senki megakadályozni, hogy ugyanakkor mi arra tanítsuk, hogy a természet és társadalom fejlődésének szigorú törvényszerűségei vannak. Nem várunk 50 évig.*”⁵¹ Az idézett követelményeknek megfelelően a politikai hatalmat gyakorló párt pedagógiájában elméleti síkon is csak a *marxizmus-leninizmus alapján álló szocialista* szellemű neveléstudomány kapott helyet és szerepet.⁵²

A szocializmus építése „mint társadalmi igény” a pedagógiai szaksajtóban is egyre szélesebb teret kapott. Mérei Ferenc a Köznevelés 1948. november 15-ei számában megjelent Falakon belül és Simon László A közgazdasági középiskola jövője című cikkében veti fel az iskola „szocialista embertípus kinevelésének feladatát”. Gyalmos János a Köznevelés 1948. 24. számában megjelent Szaktanítói tanfolyamok című cikkében a következőket írta: „A népi demokrácia iskoláiban is éppen úgy, mint az egész országban szocializmust építő munkának kell folynia.” A Köznevelés 1949. 1-2. számában Ortutay Gyula miniszter az Új esztendő és Bóka László Hétköznapi feladatok című cikkében szintén a „szocializmus építésének köznevelési feladatairól”, Lukács Sándor pedig az Embernevelés 1949. januári számában Szocialista köznevelésért címmel irt tanulmányt. Az általános iskola 7. és 8. osztálya számára kiadott történelemtankönyv írói munkaközösségének Kossuth-díjra való felterjesztésben pedig ez áll: „Pedagógiai és ideológiai szempontból is kielégítő, az általános iskola igényeinek megfelelő marxista-leninista történelemtankönyv”.⁵³

Az Országos Köznevelési Tanács feladatát átvevő Országos Neveléstudományi Intézet (ONI) közreműködésével számos intézkedés született.⁵⁴ Módosították az osztott és részben osztott népiskolák, valamint a fiókiskolák

óratervét.⁵⁵ 1948-ban szovjet mintára bevezették a hétjegyű osztályzási rendszert. Az 1949/50-es tanévtől kettővel csökkentették a választható tantárgyak számát, fakultatív tárgy lett a hittan, a felső tagozat óratervében pedig már az orosz nyelv tanítása is szerepelt.

A tantervi változtatásokat az 1945 és 1948 között kiadott „*koalíciós*” tanönyvek cseréje követte. „*Ezek az új könyvek – hangoztatta Ortutay kultuszminiszter – szocialista hazafiságra és modern természettudományos szemléletre fogják tanítani az ifjúságot, az élenjáró tudomány, a marxizmus-leninizmus szellemében.*”⁵⁶

A párt 1950. évi *oktatáspolitikai határozata* már egyértelműen kimondta, hogy „*Olyan ütemben, amennyire gyakorlatilag csak megvalósítható, a tankönyv, a tanterv és tananyag sugározza a marxizmus-leninizmus ideológiáját, mely nem a szakismeretek és szaktudományok elhanyagolását, hanem elmélyültebb, korszerűbb, az összefüggéseket feltáró, tehát tudományosabb oktatását jelenti.*”

A szocialista oktatáspolitikai kiemelt feladatai között szerepelt a *világnézeti nevelés*. Az *ateista nevelés* megvalósítását célozta például az *iskolai kötelező vallásoktatás megszüntetéséről* szóló 1949. évi 5. sz. Elnöki Tanácsi törvényerejű rendelet. *Herczeg Pálné* Fejér megyei tankerületi főigazgató – a rendeletre hivatkozva – 1949 októberében kelt körlevelében közölte az iskolák igazgatóival, hogy: „a vallásórákat a kötelező tantervi órák után kell megtartani”. Továbbá utasította az iskolák vezetőit az ettől eltérő órabeosztás megszüntetésére és az *idegen nyelvek, a választható tantárgyak* és a *hitoktatás* órarendjének megküldésére.⁵⁷

Az 1949/1950-es tanévi statisztikai jelentés adatai szerint a Székesfehérvár 11 általános iskolájába beiratkozott 5 171 tanuló közül 4 727 (91,4%) jelentkezett hitoktatásra. A beiratkozott 2 272 felső osztályos tanuló közül (az orosz nyelv oktatásán kívül) 74 tanuló jelentkezett *német nyelv*, 16 fő *latin nyelv*, 442 fő *mértani rajz*, 300 fő *műhelyrajz*, 237 fő *háztartási gyakorlat*, 92 fő *mezőgazdasági gyakorlat*, 46 fő *ének és zene* oktatására.⁵⁸

Az 1950/51-es tanévtől az iskolai vallásoktatást kinevezett hittanárok és óradíjas hitoktatók látták el. Munkájukat a többi nevelőre megállapított szabályzat szerint ellenőrizték. Az iskola tantestületének azonban nem voltak tagjai, és így nem vehettek részt annak munkájában sem. A vallásórákat az utolsó tanítási óra után, s csak az iskola épületében lehetett tartani. A tanulók e tárgyból nem kaptak osztályzatot. A hitoktatásban résztvevők számát minden év szeptember 15-ig jelenteni kellett a minisztériumnak.⁵⁹

Székesfehérvár általános iskoláiban a római katolikus hitoktatást a belvárosi, a vízivárosi, a felsővárosi, a vasútvidéki, a maroshegyi és a szárazréti plébánia hivatalok közreműködésével szervezték. Az evangélikus és

református hitközösség a tanulók létszámától függően alakította meg a tanulócsoportokat.

1951-ben a Fejér Megyei Tanács Oktatási és Népművelési Osztálya az 1951/52-es tanévre szóló hittanbeiratkozások név szerinti jelentésével kapcsolatban a következő szövegű körlevelet küldte ki valamennyi oktatási intézet igazgatójának:

„*Felhívom Igazgató Kartársat, hogy a jelen rendelkezésem kézhezvétele után azonnal jelentse:*

1. *Hittanra beiratkozott tanuló apjának (gyámjának) a nevét,*
2. *Származását,*
3. *Jelenlegi foglalkozását (munkás, dolgozó paraszt, egyéb = X származású), hol dolgozik jelenleg (TSZCS, Állami Gazdaság stb.).*
4. *Pártállását, tömegszervezeti tagságát, funkcióját.*

A jelentést közvetlenül a Megyei Tanács Oktatási Osztályához küldje be, úgy hogy az legkésőbb hétfő estig beérkezzen. Kihangsúlyozom a jelentés beküldésének sürgősségét, és az esetleges késésekért Igazgató kartársat felelősségre fogom vonni.”⁶⁰

A székesfehérvári általános iskolák igazgatói által beküldött jelentés összesített adatait tartalmazza az alábbi kimutatás, ami szerint a 1949/1950-es tanévhez képest (91,4%) nagymértékben csökkent (26,12%) a hitoktatásra jelentkezők száma.

Évfolyam	Beirt tanulóknak száma	A beiratkozott tanulók közül vallásoktatásra jelentkezett						A vallásoktatásra jelentkezettek megoszlása vallásfelekezeti szerint			
		M.	Dp.	É	X	Együtt	%	Kat.	Prot.	Egyéb	Együtt
I – IV.	2 883	394	156	244	13	807	27,9	734	71	2	807
V – VIII.	2 408	262	119	180	14	575	23,1	518	57	2	515
I – VIII.	5 291	656	275	424	27	1 382	26,1	516	57	2	575

- M – munkás, Dp – dolgozóparaszt, É – értelmiségi, X – egyéb származású

Az adatok a város lakónépességének foglalkozására (munkás, paraszt, értelmiségi), az állásukat féltők hivatali beosztására (párt és állami vezetők) is utaltak. Amíg pl. a külterületi *Szárazréti Általános Iskolában* a tanulók 52,5%-a, a *Maroshegyi Általános Iskolában* tanulók 52,4%-a, a *Felsővárosi* tanulók 58,8%-a, addig a belvárosi iskolakörzetekhez tartozó *Bartók Béla Téri Általános Iskolában* a tanulók 12,4%-a, a *Marx Téri Általános Iskola* 14,4%-a, a *Május 1. Általános Iskola* tanulóinak 18%-a kérte a hitoktatáson való részvételt. A *Vasvári Pál Gyakorló Iskolának* 64 tanulója közül pedig csak 1 tanuló iratkozott be hitoktatásra.

A tanácsi tanügyigazgatás kialakítását követően fokozódott a *vallásos nevelést* szolgáló *hitoktatás, az egyházi szertartások és rendezvények* „megfigyelése”. Az apparátusa által megbízott személyek (voltak köztük megfélemlített személyek is) az egyházak – elsősorban a római katolikus egyház – rendezvényein való részvételtől (a résztvevő felnőttek, ifjak és gyermekek száma, külön a pedagógusok, közalkalmazottak és családtagjaik részvétele) számoltak be. A tanácsi vezetés a megfigyelés tapasztalatait „bizalmas” megjelöléssel a felettes pártvezetésnek továbbította.

A Székesfehérvár általános iskoláiban folyó világnézeti nevelőmunka 1954/55-ös tanévi tapasztalatairól a művelődésügyi osztály beszámolójában a következőket találjuk: *„Az ifjúság világnézeti és politikai nevelése állandóan felszínen tartott munkája iskoláinknak. Nevelőink igyekeznek ennek a feladatnak is legjobb tudásuk szerint megfelelni. Azonban ezen a területen komoly eredményt csak akkor tudunk elérni, ha nevelőink is szilárd meggyőződéssel vallják ezeket az elveket. Ezt a célt szolgálja, hogy nevelőinket bekapcsoljuk ideológiai továbbképzésbe. Ebben a tanévben nevelőink 50%-a jár ezekre a konferenciákra.”* Majd megállapítja, hogy: *„Az igazgatóink komoly munkát fejtenek ki, hogy meggyőzzék a nevelőket arról, hogy nem lehet kétlaki életet élniük és az óráikat materialista szellemben vezetni, míg magánéletükben idealista világnézetet vallanak. Ezeknek a nevelőknek az óráján találjuk meg az erőszakos odaráncigálását a politikai frázisoknak.”*

A beszámoló megállapítja azt is, hogy: *„A nevelők meggyőző munkájának eredményeként a hittanoktatásra a tanulók csupán 6,7% jelentkezett. A nevelők jó odafigyelő szervező munkájukat bizonyítja az is, hogy beiratkozottaknak fele nem jár rendszeresen a hittanórákra, mivel inkább az ugyanabban az időben szervezett, neki kedvesebb kultúr- és sport foglalkozásokon vesznek részt. Hitoktatás minden iskolában folyik, de már megindult a meggyőző munka annak érdekében, hogy néhány iskolában teljesen megszűnjön. Felhívtuk az igazgatók figyelmét arra, hogy a nevelők soron következő minősítései, erkölcsi és anyagi elismeréseikor kiemelten vegyék figyelembe a szocialista nevelés terén elért eredményeiket.”*

Az 1949/50-es tanév kezdetére az általános iskola tantervi változása (fakultatív lett a hittan, a választható órák száma 2-re csökkent, 3-3 órával a felső tagozatos óratervbé bekerült az orosznyelv tanítása stb.) miatt szükség lett új óratervre.⁶¹ A szocialista oktatáspolitikai első legnagyobb változását – a korabeli szóval élve „reformját” – a MDP Központi Vezetőségének 1950-es határozata jelentette, ami szerint: *„Olyan ütemben, amennyire az gyakorlatilag megvalósítható, a tankönyv, a tanterv és tananyag sugározza a marxizmus-leninizmus ideológiáját, mely nem a szakemberek és szaktudomá-*

nyok elhanyagolását, hanem elmélyültebb, korszerűbb, az összefüggéseket feltáró, tehát tudományosabb oktatását jelenti."⁶²

A párthatározat szellemében az 1950/51-es tanévtől életbe lépett első „szocialista tanterv” teljesen megváltoztatta az 1946. évi tantervi célkitűzéseket. *„Az általános iskola célja – olvasható a tanterv bevezetőjében –, hogy a tanulóifjúságunkat népköztársaságunk öntudatos, fegyvelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűséges fiává, a szocializmus építőjévé nevelje – a közösség, a nép a haza önzetlen szolgálatának, a munka szeretetének és megbecsülésének, a nemzeti függetlenség, a dolgozók nemzetközi harca érdekében való önfeláldozásnak és bátorságnak szellemében.*

Az általános iskola feladata, hogy megadja az általános műveltség alapjait, küzdjön a babonák, a reakciós előítéletek és minden maradiság ellen, a társadalom és természet fejlődésének törvényeit a gyakorlati élet szoros kapcsolatában tanítsa, és alkotó munkára neveljen, tudományos technikai és kulturális alapismeretek nyújtásával a tanulókat mindenirányú továbbtanulásra képessé tegye."⁶³

Székesfehérváron 1950 augusztusában kétnapos városi tantestületi értekezleten ismertették az új tanterv fő célkitűzéseit. A vitaindítót tartó *minisztériumi kiküldött* hangsúlyozta, hogy: *„Az új tanterv közelebb hozta az általános iskola felső tagozatát az alsóhoz, ezzel megteremtette az alsó fokú közoktatás egységét; csökkentette az általános iskola 5. osztályának bukató jellegét azzal, hogy ebben az évfolyamban csak egy új tantárgy került, az orosz, és ugyanakkor elmaradt a történelem és a természettan; a magyar tantárgy óraszámja 6-ról 10-re emelkedett, ugyanakkor a tantárgyi anyag nem növekedett. A magyar és világirodalom tananyagába bekerültek a forradalmi hagyományok, továbbá az orosz és a szovjet irodalom.”* Az előadó hangsúlyozta, hogy: *„A mértan, az erkölcsstan, az alkotmánytan, az emberélettana és egészségtana tantárgyak bevezetésével az új társadalmi rend felépítését megvalósító ember ideológiai, világnézeti és természettudományos ismereteit kívánják megalapozni. A természettudományi tárgyak bővített tantervi anyaga pedig szükségessé tette az oktatásukra fordítható óraszám növelését.”* Tájékoztatót adott arról is, *„...ahol az orosz nyelv tanításának személyi feltételei nem biztosítottak, ott a felszabaduló óraszámot a természettudományi tantárgyak oktatására kell fordítani.”*⁶⁴

Az értekezleten nagy vitát váltott ki az *ének és a rajz* óraszámának szűkítése, és a szabadon választható tárgyak, főként a gyakorlati órák megszüntetése. Az előadó e változtatást – a Köznevelésben megjelent cikkekre hivatkozva – azzal indokolta, hogy e tantárgyak oktatásának tárgyi és személyi feltételei az ország általános iskoláinak többségében nem álltak rendelkezésre.⁶⁵

A kétnapos tanácskozás utolsó napirendje az *alsó tagozatban tanító neve-*

lők, a szakos tanárok szakági és az iskolaigazgatók városi munkaközösségeinek megalakítása, vezetőinek megválasztása és éves munkaprogramjának megvitatása volt. Az évek során egyre credményesebb munkát végző szaktárgyi *szakmai munkaközösségek* „akcióprogramjában” szerepelt az *egy tantervi témakörök tanítási módszereinek megvitatása, bemutató órák tartása, oktatási segédletek kidolgozása, közreadása és az életkori sajátosságokat figyelembe vevő „szocialista nevelőmunka”* (beszélgetések, osztályfőnöki óra, úttörőfoglalkozások) bemutatásnak „*módszeres megszervezése* majd a tapasztalatok megvitatása.

A szabadon választható tárgyakat bizonyos mértékig a tanterv bevezetése után kibontakozó „szakköri mozgalom” (az egykori önképzőkör) pótolta. Központi támogatással az 1951/1952-es tanévben 9 természettudományi (2 matematika, 2 fizika, 4 földrajz, 1 kémia), 4 társadalom- és nyelvtudományi (2 magyar, 1 történelem, 1 orosz), 2 technikai (1 háztartástan, 1 kézimunka), 5 művészeti (1 rajz, 1 képzőművészeti, 2 ének, 1 tánc) szakkör működött a város iskoláiban.

Az ötvenes évek elejétől rendszeressé váló nevelési értekezletek vitaindító előadóit *városi értekezleteken* készítették fel. A nevelési értekezleteken főként *a párt politikájára épülő ideológiai és világnézeti* kérdésekkel foglalkoztak. Így például: *A szocialista hazaszeretetre nevelés főbb feladatai és módszerei* (1951); *A szocialista osztály- és iskolaközösség főbb vonásai és kialakításának folyamata* (1952); *A számonkérés, az osztályozás, és értékelés szerepe a nevelésben* (1953); *Az iskola úttörő csapatának részvétele az iskola nevelő munkájában.* (1953), *Az osztályfőnökök nevelési feladatai* (1954); *A szocialista és demokratikus iskolaközösség főbb vonásai, és kialakításnak folyamata* (1955).

A *szakköri tevékenység* az ötvenes évek közepétől a nevelőmunka kiemelt területe lett. Az 1950/51-es tanévben 17 szakkör szervezéséről ad számot a tanéveleji statisztika. Számuk állandó növekedésével az 1955/56-os tanévre a város általános iskoláiban működő szakkörök és az azokban résztvevők száma megduplázódott. A 16 természettudományi, a 12 társadalom- és nyelvtudományi, a 12 technikai, a 8 művészeti, a 4 sport és az 1 hobbi (bélyeggyűjtő) szakkör munkájában 911 gyermek vett részt.

A tantervi célkitűzéseket, feladatokat egyre több szakmai és szépirodalmi könyv és folyóirat segítette. Az 1949/1950-es tanévben a város iskoláinak könyvtáraiban 1 059 ifjúsági, 2 052 db ún. „tanári nevelőmunkát elősegítő könyvet” és 432 db. szakfolyóiratot tartottak nyilván.

A tanfelügyelőség 1950-ben kelt jelentése a következőkről számolt be: *„Egyre több pedagógiai szakirányú és szépirodalmi könyvvel, szakfolyóirattal bővültek a város általános iskoláinak nevelői könyvtárai.*

Megjelentek a szovjet pedagógiai és szépirodalmi könyvek magyar fordításai. Az iskolák részére biztosítottuk Solohov: Új barázdát szánt az eke; Katajev: Távolban egy fehér vitorla; Sztálin rövid életrajza; J. V. Sztálin: A szocializmus kérdése; Lenin válogatott művei 1-2 kötet; V. I. Lenin: Az ifjúságról; Tolsztoj: Golgota; Osztrovszkij: Az acélt megedzik; Makarenko: Az új ember kovácsa; Anton Szemjonovics Makarenko életműve; N. Atanov: Ch. Darwin című műveket. A szakfelügyelet rendszeresen felhívta a figyelmet a „szovjet szakirodalom tanulmányozására- és a pedagógiai munkában való alkalmazására”.

Megjelentek a hazai szerzők új művei is. Így többek között Bernáth Aurél: Kor és pálya (Visszaemlékezések 3. kötet.); Boldizsár Iván: Reggeltől, reggelig (Regény); Cseres Tibor: Herebáró; Déry Tibor: Felelet (Regény); Gerő Ernő: Harcban a szocialista gazdaságért (Válogatott beszédek); Dobozi Imre: A szent kút (Regény); Dobozi Imre: Mindennapi történetek; Erdei Ferenc: A szövetkezeti úton (Cikkek, beszédek); Farkas Mihály: A béke arcvonalán; Illés Béla: Kárpáti Rapszódia 1-3 kötet; Fehér Klára: A tenger (Regény); Gergely Sándor: Rögös út (Regény); Gerő Ernő: A vas, az acél, a gépek országáért (Beszédek); Győri Dezső: Viharvirág (Regény); Illés Béla: Honfoglalás (Regény); Illés Gyula: Kézfogás (Versek); Jankovich Ferenc: Csepp a tengerben (Regény); Juhász Ferenc: Új versek c. kötete; Mesterházi Lajos: Hűség (Regény); Mesterházi Lajos: Tanúság (Regény); Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádokig; Nagy Lajos: A lázadó ember (Önéletrajz); Rákosi Mátyás: Építjük a nép országát (Beszédek); Örkény István: Korán kelő emberek (Elbeszélések); Révai József: Élni tudunk a szabadsággal (Cikkek, tanulmányok); Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései (Tanulmányok); Rudas László: Dialektikus materializmus és kommunizmus (Tanulmányok); Rudas László: Elmélet és gyakorlat (Tanulmányok); Rudas László: Materialista világnézet (Tanulmányok); Sinkó Ervin: Kísértet járja be Európát (Írások és előadások); Szabó Pál: Isten malmai (Regény); Szabó Pál: Tavasz szél (Regény); Veres Péter: Három nemzedék, I. Szolgaság (Regény); Zelk Zoltán: A pártos éneke (Versek) című művek.

Azonban súlyos károkat okozott az ifjúsági könyvtárak átrendezése és az „*érzelgős, vagy öntelt nacionalizmusra*” és az „*idealista szemléletre*” nevelő könyvek selejtezéséről szóló 1950. március 1-jén kiadott miniszteri utasítás. A selejtezendő könyvek címlistáján szerepeltek pl. *Benedek Elek összes művei, Grimm-mesék, Sienkiewicz, May Károly, Donászy Ferenc* stb. művei. Az utasítás értelmében az ifjúsági könyvtárból a tanári könyvtárba kellett elhelyezni többek között *Ady, Gárdonyi, Jókai, Krúdy, Mikszáth, Móra, Tamási Áron* stb. könyveit.

Még ez év szeptemberében a minisztérium megindította a „Szocialista

Nevelés Könyvtára” című könyvsorozatát, majd egy év múlva, 1951 októberében a kommunista nevelés eszközeként útjára indult a több évtizedet átfogó „Ifjúsági Olvasómozgalom”.

A tanévi statisztikai jelentések tájékoztatást nyújtanak az iskolai tanulói és nevelői könyvtárhálózat fejlesztéséről. Az 1952/53-as tanévben 8 119 kötet ifjúsági és 2 152 kötet tanári könyv, az 1954/55-ös tanévben pedig már 14 119 kötet ifjúsági és 4 152 kötet tanári könyv volt a város általános iskoláinak könyvtáraiban.

Az 1950-es évek elejétől megjelenő: *Gyermeknevelés* (1949), *Család és iskola* (1950), *Pedagógiai Szemle* (1950), *Nevelők Lapja* (1952-1957), *Pedagógusok Lapja* (1957), *Anyanyelvünk az iskolában* (1953), *A matematika tanítása* (1953), *Országos Pedagógiai Intézet Közlönye* (1952), *Történelemtanítás* (1955), *Irodalomtanítás* (1955), *Gyógypedagógia* (1955), *A természettudományok tanítása* (1955) című folyóiratokat a helyi tanügyigazgatás központilag rendelte meg. A szakfelületesi jegyzőkönyvek több esetben említik, hogy a szakirányú folyóiratokat a pedagógusok eredményesen hasznosítják az oktatásban.

A párthatározatokra épülő tanterv(ek) által megfogalmazott szocialista nevelési célok megvalósításában fontos szerepe volt az osztályfőnökök *szervező* (tanórán kívüli foglalkozások szervezése), *irányító és koordináló* (szülői ház és az iskola kapcsolatának ápolása, az úttörő szervezet munkájában való részvétel, pályaválasztási tanácsadás, a hátrányos helyzetű és veszélyeztetett gyermekek pedagógiai segítése, a szülői munkaközösség munkájának támogatása⁶⁶ stb.) munkájának és az általuk vezetett *osztályfőnöki óráknak*.

Az 1951 decemberében megjelent miniszteri utasítás értelmében az *osztályfőnöki órák* fő témaköreit *általános nevelési, ideológiai és politikai kérdések, aktuális osztályproblémák* (tanulmányi eredmények, fegyelmi helyzet, hiányzás a tanórákról, társadalmi akciók stb.) megbeszélése, és a pályaválasztással összefüggő feladatok képezték.

Törvényerejű rendeletek jelentek meg a „szocialista hazaszeret” jegyében a *nemzeti* és az „internacionalista nevelés” szellemében a Szovjetunió forradalmi évfordulóinak megünnepléséről. Így 1949-ben május 1-jét nemzetközi ünnepé, augusztus 20-ikát a Magyar Alkotmány és az Új Kenyér Napját nemzeti ünnepé, 1950-ben november 7-ét, az orosz Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulóját *nemzetközi* ünnepé nyilvánították.

Ugyanekkor a magyar történelem eddigi legsötétebb napjaihoz hasonlóan a 68/1951. sz. MT határozat március 15-ikét, majd az 1014/1953 sz. MT húsvét hétfőt rendes munkanappá nyilvánította.

Az egyre fokozódó személyi kultusz egyik jellemzőjeként 1952. január 17-én megkezdődött a Rákosi Mátyás 60. születésnapja alkalmával szervezet or-

szágos versenymozgalom. A „vezér” tiszteletére minisztertanácsi határozat jelent meg a „Rákosi Mátyás tanulmányi ösztöndíjról és tanulmányi versenyről” (1004/1952. III. 8.), továbbá Elnöki Tanácsi rendelet a „Rákosi Mátyás tanulmányi érdemérem” alapításáról. (4/1952. ET. sz. r.) Még ez év március 9-én a „nagyvezér”, a „minden dolgozó apja” köszöntésére a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben megnyitották a „Rákosi Mátyás harcos élete” című kiállítást és a „magyar írók ajándékaként” megjelent a „Magyar írók Rákosi Mátyásról” című prózai és költői antológia.

A város iskoláiban az 1951/52-es tanévben a megemlékezések, a tanulmányi, a kulturális és a sportversenyek is a „Rákosi a legjobb apa” megünnepléséhez kapcsolódtak. Matematika, fizika, történelem tantárgyból városi versenyeket rendeztek. A március 9-én tartott városi ünnepség programja között szerepelt vetélkedő Rákosi Mátyás munkásságáról, szavalóverseny, aszfalt-rajzverseny, egész napos játék és sportprogram. A központi ünnepség kiemelt eseménye volt 400 úttörő avatása a Szabadság téren. A „Köszönjük néked Rákosi pajtás” című dalt harsogták a belvárosban felszerelt hangszórók.

A Magyar Kommunista Pártnak „a munkásosztály politikai egységéért folytatott célkitűzései” között – az egypártrendszer megvalósítása mellett – szerepelt az 1945 után újjáalakult egyházi és a pártokhoz kötődő demokratikus ifjúsági szervezetek megszüntetése is.

A magyar ifjúsági mozgalom egységének megvalósítását célzó *Dolgozók Ifjúsági Szövetsége* (DISZ) 1950-ben történt zászlóbontásakor már a közvélemény előtt is deklaráta, hogy célja az ifjú nemzedék kommunista nevelése, s ebben a szellemben folytatta tevékenységét.⁶⁷ Ekkora már a felnőttek és a gyermekek számára is világossá vált, hogy a „kis testvér”, az *úttörőmozgalom politikai tömegszervezet*. Kialakultak a szovjet pionírmozgalomhoz hasonló „kommunista nevelést” biztosító szervezeti keretek.

Az 1949/50-es tanév elején készült statisztikai kimutatás szerint Székesfehérvár 11 általános iskolájában a beiratkozott 5 291 tanuló közül 2 743 tanuló (51,84%) volt a az úttörőmozgalom tagja. Az 54 pajtáscsalád, 45 úttörőraj, 174 úttörőörs munkáját 26 úttörővezető (pedagógus) segítette. Az általános iskolák szervezettsége folyamatosan nőtt, 1955/56-os tanévben már 92%-os volt.

Az előzőekben idézett, a város általános iskoláinak 1954/55-ös tanévi munkájáról szóló beszámolóban az úttörőszervezetek tevékenységével kapcsolatban többek között a következő megállapítások olvashatók: „Általános iskoláinknak, az úttörő szervezetek tevékenységének szervesen kapcsolódnia kell az iskolák nevelési munkájához. Ennek a célnak teljes mértékben nem tudnak eleget tenni. Okát úgy személyi, mint tárgyi feltételek hiányában kereshetjük. Vannak olyan iskolák, mint például a Béketéri általános isko-

la, ahol a téli időszakban szinte teljesen megszűnik az úttörőélet. Továbbá nagyon sok a vezetőcsere.”

A testi nevelés és „haza védelmére” való felkészítést szolgálta az iskolai és a város sportegyesületei által szervezett „tömegsport-mozgalom”. A „Szovjetunió Munkára és a Szovjetunió védelmére kész testnevelési rendszer tapasztalatai alapján” 1949-ben hirdették meg a *Munkára, harcra kész* (MHK) testnevelési és sport-tömegmozgalmat. Az 1949. április 4-én, a Budapesti FTC-pályán ünnepi megnyitó keretében rendezett országos MHK-napot iskolai, városi, majd megyei rendezvények követték. Székesfehérváron 1951-től a városi MHK programokat összekapcsolták a május 1-jei rendezvényekkel. Az 1952-ben kiadott újabb utasítással kiterjesztették az iskola VII – VIII. osztályos tanulóira is *Légy munkára, harcra kész* (LMHK) névvel.

TANÜGYI VÁLTOZÁSOK A NAGY IMRE-KORMÁNY IDEJÉN

A Sztálin halálát követő „szabadabbá” vált viszonyok között hozott párthatározatokra épülő Nagy Imre-kormány programja a „hazai közoktatáspolitikai eddigi torzulásainak csökkentését” tűzte célul. A MDP központi vezetőségének 1954. február 15-én a közoktatás helyzetéről és feladatairól hozott határozata szükségesnek tartotta az oktató-nevelő munka addig kialakult rendszerének elemzését, s a „hosszabb távra szóló pedagógiai munka tervezését”. Egyben felhívta a figyelmet az átgondolt, stabil tantervek és tankönyvek megteremtésére. E párthatározat már részletesen vázolta az oktatást sújtó mulasztásokat: az *általános iskola fejlesztésének elmaradását, a közép- és felsőoktatás – szovjet mintát másoló – túlzott szakosítását, az egyoldalú (műszaki) fejlesztést, a pedagógusok kiszolgáltatottságát, a demokratikus hagyományok háttérbe szorítását, a hazafias nevelés, a nemzeti kultúra elhanyagolását*. A határozat szólt arról is, hogy „forradalmi költőink, Petőfi, Ady, József Attila és olyan regényírók mint Mikszáth és Móricz mellett biztosítani kell egész haladó irodalmi örökségünk, például Balassi, Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany, Jókai, Gárdonyi, Móricz és mások oktatását, valamint népköltészetünk ismeretét”. Megfogalmazta azt is, hogy: „a forradalmi hagyományok mellett támaszkodni kell történelmünk minden haladó tényezőjére pl. Kossuth mellett Széchenyire is”.

Az Nagy Imre-kormány idején számos, a közoktatást érintő elnöki tanácsi és minisztertanácsi (pl. tanügyigazgatás, alsó-, közép- és felsőfokú oktatás tárgyi és személyi fejlesztése, új típusú közép- és felsőfokú oktatási intézmények létesítése, pedagógusok erkölcsi és anyagi megbecsülése stb.) rendeletet hoztak. Azonban – ahogyan a politikában –, az oktatásban sem történt alapvető változás.⁶⁸

1955-ben és 1956-ban az általános iskola felső tagozata számára új szak-
tárgyi útmutató jelent meg. 1955 nyarán közzétették az *általános iskola tan-
anyagcsökkentéséről és az új általános iskolai Rendtartásról szóló mi-
niszteri utasítást*. 1956 őszén bevezetésre került az általános iskola alsó
tagozatának új óra- és tananyagterve. Ugyanebben a tanévben elkezdődött a
felső tagozaton (1958-tól) bevezetésre kerülő tanterv kísérleti kipróbálása.

Az 1956-os forradalom főbb oktatáspolitikai törekvései

Nagy Imre kormánya idején egyre több bíráló érte a Rákosi-korszak közok-
tatáspolitikáját. Egyértelművé vált, hogy:

- A közoktatási kormányzat irányító és ellenőrző szerepe csökkent, a Magyar Dolgozók Pártjának legfelsőbb vezető testületei döntöttek a ha-
zai iskolaügy főbb, de gyakran részkérdéseiről is. Ezek megvalósításának
helyi programjáról – megyei és városi párthatározatok alapján – a taná-
csi testületek hoztak határozatokat és a pártvezetés bevonásával ellen-
őrizték azok végrehajtását.⁶⁹
- Formálissá váltak a *szakmai érdekképviselők*, felszámolták az *alter-
natív-kísérleti iskolapedagógiai kutatóműhelyeket*, túrhetetlen, sőt
veszedelmes jelenségnek minősítették a *pszichológiát, a szociológi-
át, a kibernetikát*. Az iskola „*szolgai végrehajtó szerepre*” kényszerült.
Öntevékenységről, alternatívákról, a *helyi sajátosságok figyelembe vé-
teléről, önálló célképzésről, sajátos arculat tudatos kialakításáról* nem
lehetett szó. A tantárgyi-módszertani útmutatások utasításként jutottak
el a pedagógusokhoz.

*A pedagógus szakszervezet 1956 október elején tartott balatonfüredi ta-
nácskozásán már egyértelműen megfogalmazták, hogy „...az utóbbi évek-
ben alkalmazott, sokszor dogmatikus, gyakran természetlen fordításokban
kimerülő elméleti munka elszakadt a társadalmi valóságtól, iskoláink gya-
korlati munkájától, a pedagógusok konkrét problémáitól, a magyar isko-
lák, kollégiumok és a magyar pedagógia sok évszázados hagyományaitól...
Minden további előrehaladás elengedhetetlen feltétele a nevelés, a neve-
léstudományi kutatás és a tudományos kritika szabadsága és a legszéle-
sebb fronton minden alkotni tudó erő bekapcsolása....Hívunk mindenkit,
harcoljon velünk együtt nevelőmunkánk megjavításáért, neveléstudomá-
nyunk felvirágoztatásáért a tartalmában és formájában magyar, a tartal-
mában és formájában szocialista nevelésügy megteremtéséért.”*

Az 1956-os forradalom követelményei is számításba vették a magyar közok-
tatás reformját. Székesfehérvár pedagógusai és tanulóifjúsága is csatlakozott
az 1956. október 20-án megalakult Székesfehérvári Petőfi Kör programjához

és mindvégig részese volt az országos és városi forradalmi megmozdulásoknak. Aktív tevékenységet fejtettek ki a Pedagógusok Forradalmi Tanácsában és a Forradalmi Diáktanács munkájában. Később részesei lettek a forradalom megdöntését követő megtorlásnak.

Az októberi forradalom résztvevői – köztük a város pedagógusai – nem a szocializmus megreformálásáért, hanem az ország történelmi hagyományaitól idegen „szovjet mintára” ránk erőszakolt társadalmi rend megszüntetéséért harcoltak, és haltak hősi halát, vagy elszenvedték a következő, Kádár-korszak megtorlásait.⁷⁰

2. AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁS TÁRGYI FELTÉTELEI

Az iskolák államosítását követően a Fejér megyei tanfelügyelőség, a városi polgármesteri hivatal és a pedagógus szakszervezet képviselőiből álló ún. szakbizottság vizsgálta meg az alsófokú oktatás létesítményeit. Az 1948. június 16-án kelt összefoglaló jegyzőkönyvben tett megállapításaik szerint „a meglévő iskolaépületek állaga és azok felújításának az a tempója, amely az elmúlt esztendőket jellemezte, csak a születési arány növekedéséből származó tanulólétszám növekedést tudja, bár azt sem teljesen fogadni”. A jegyzőkönyv melléklete tartalmazza azokat a feladatokat, amelyek elvégzése az 1948/49-es tanév még elfogadható megkezdéséhez szükséges.⁷¹

Dr. Hazay László főispán 1948 júliusában kelt körlevelében kérte a város üzemait, kisiparosait, intézményeit, társadalmi aktíváit és lakosságát, hogy vegyenek részt Székesfehérvár általános és középiskoláinak felújításában. Felhívásában kifejtette, hogy az iskolák államosításával „...óriási terhek hárultak az államra, melyet az állam csak a társadalom megértő segítségével és támogatásával tud elviselni”.

A főispáni levélben megjelölt feladatok között kőművesmunkák, épületasztalos feladatok, ablakok üvegezése, ablak- és ajtózáruk, csapok javítása, tantermek meszelése, bútorzat javítása, tantermek és az iskolák környékének takarítása stb. szerepeltek. A meghirdetett *Az augusztus az iskoláké*-mozgalom ünnepélyes megnyitóját 1948. augusztus 1-jén 11 órakor tartották a vármegyeház dísztermében.⁷²

Az első központi kezdeményezést számos üzemi, lakossági, és a társadalmi szervek által indított versenymozgalom követte. *A Dolgozók az iskoláért*, *A Szülők az iskoláért*, *az Úttörő az iskoláért* akciók a későbbi *Egy iskola egy üzem* patronáló rendszer előfutárai voltak. A tanfelügyelőség kimutatása szerint a város lakossága 1948-ban és 1949-ben a *Szülők az iskoláért*-mozgalom keretében 13 322 forint, a *Dolgozók az iskoláért*-mozgalom keretében pedig 17 891 forintnak megfelelő társadalmi munkát végzett.

Székesfehérvárott 1945 óta 72 tantermet újítottak fel. Önálló iskolaépület azonban nem létesült. Az első 3 éves terv utolsó évében (1949-ben) a helyi önkormányzat és a minisztérium együttműködésével befejeződött a Szent István, a Béke téri, a Marx téri és a Széchenyi utcai általános iskolák teljes felújítása.

Az iskolák államosítását követő 1949/50-es tanévben a 11 általános iskola 9 iskolaépülettel, 73 saját és 20 bérelt tanteremmel rendelkezett. A szőlőhegyi és a gyakorló általános iskola bérelt tantermekben tanított. A város iskoláiban 9 igazgatói iroda, 7 tanári szoba, 10 szertár, 2 tornaterem, 1 tornaszoba állt az oktatás rendelkezésére.

Az e tanévre beiratkozott 5 171 általános iskolai tanulót, a kialakított 119 tanulócsoportot és a rendelkezésre álló 93 tantermet figyelembe véve egy tanulócsoportra 434 fő, és egy tanteremre 55,6 fő tanuló jutott.

Az Országgyűlés 1949. december 10-én elfogadta az első ötéves népgazdasági tervtörvényt. Az 1950. január 1-től 1954. december 31-ig tartó *tervciklus* a meglévő kollégiumok bővítésére és új kollégiumok létesítésére 136 millió forintot, általános iskolai és középiskolai tantermek építésére és felszerelésére, új tanítói lakásokra 322 millió forintot irányozott elő. A tervben szerepelt a középiskolai tanulók számának emelését biztosító (45 ezerrel) 30 új gimnázium (elsősorban bányá- és iparvidékeken) létesítése.⁷³

A tervciklus első évében (1950) 1 760 000 Ft értékű *„iskolaépítési és felszerelési feladat”* valósult meg Fejér megyében.

- Helyreállítási és felújítási munka folyt a székesfehérvári József Attila Kollégiumban, a kislángi, a bodakajtori, a csákvári, az úrhidai általános iskolákban, a velencei gyógypedagógiai iskolában, a székesfehérvári Palotai úti és a Zalka Máté úti diákotthonban,
- 2 tanteremmel bővítették a székesfehérvári szárazréti, öt tanteremmel a maroshegyi általános iskolát, és három tanteremmel a Szent István Gimnáziumot.
- 1952-től – a helyreállítási és bővítési munkák mellett – megkezdődött az *új iskolák építése* is.

2 tantermes általános iskolát adtak át Alsótöbörzsökön, Csalapusztán, Bodajkon, majd Iszkaszentgyörgy-Kincsesbányán, Nagymarácsonyban, Sinatlepen és Sárbogárdon,

4 tantermes általános iskola épült Nagylókon és Mátyásdombon,

10 tantermes általános iskola kezdte meg működését Székesfehérvár-Szőlőhegyen (Kossuth Lajos Általános Iskola),

egy 10 és egy 20 tantermes általános iskola létesült Dunaújvárosban.

Az 1953/1954-es tanévben a város 11 általános iskolája 109 saját és 8 bérelt tanteremmel rendelkezett. 10 igazgatói iroda, 9 tanári szoba, 4 előadóterem,

12 szertár, 3 tornaterem, 1 tornaszoba és a 10 iskolai könyvtár (2459 kötet ifjúsági és 2652 kötet tanári könyv) segítette az oktatást. A gyakorló általános iskola továbbra is bérelt tantermekben tanított.

A vizsgált tanévben – a beiratkozott 6309 általános iskolai tanulót, a 169 tanulócsoportot és a rendelkezésre álló 117 tantermet figyelembe véve – egy tanulócsoportra 37,3 és egy tanteremre 53,9 tanuló jutott.

Az 1954/55-ös tanévben a Selyem Utcai Általános Iskola átalakításával 1000 adagos gyermekélelmezési főzőkonyhát és a Rózsás-kertben városi úttörőházat létesítettek.

1955. szeptember 1-jén kezdte meg munkáját a város 11. alsófokú oktatási intézete, a kéttantermes Zentai Úti Általános Iskola. Kétműszakos beosztással itt helyezték el – a lakóhelyüktől távol eső Pozsonyi úti iskolába járó – rác-hegyi alsó tagozatos tanulókat. A tanév kezdetére készült el a Kossuth Lajos Általános Iskola 6 tantermes bővítése, tornaterme, tornaudvara és parkosítása, valamint a Petőfi Sándor Általános Iskola tatarozása. E tanévben az Ady Endre utcában működő Gyakorló Általános Iskola 5. osztályában elkezdődött az Ének-Zenei Általános Iskola alapjait jelentő speciális oktatás.⁷⁴

1956 szeptemberében a város általános iskolai hálózata két teljesen új, és egy felső tagozatú általános iskolával bővült. Az Óvónőképző épületét (Ezredéves Általános Iskola) visszakapták általános iskola céljára, és a József Attila Gimnázium 12 osztályos kísérleti iskola lett.

A Zentai Úti Általános Iskolában is megszervezték a felső tagozatot. Az iskola építésének befejezéséig a tanulókat a gépipari technikum épületében helyezték el.

A forradalmi eseményeket követően a pártiskola (a volt Téli Gazdasági Iskola) helyiségeit oktatási célra kapta meg a város. Az épület emeletén 5 tanteremben alakították ki a belvárosi általános iskolák Központi Napközi Otthonát. A földszinten 2 csoportos óvodát létesítettek.

Elkészült a Béke Téri Általános Iskola fűtésfelújítása, a Május 1. Általános Iskolában az ajtók, ablakok javítása, a II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola új kerítése. Pótolták, és részben korszerűsítették a napközi otthonok berendezéseit és felszereléseit. A forradalmi eseményekkel kapcsolatosan a város általános iskolái közül a Bartók Béla (István téri) Általános Iskolában keletkezett kár, amelyet 2500 Ft költséggel állítottak helyre.⁷⁵

3. AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁS SZEMÉLYI FELTÉTELEI

Az iskolák államosítását követő 1949/50-es tanévben a város általános iskoláiban 39 tanár és 120 tanító (98 fő volt a női alkalmazottak száma) dolgozott. A szakos ellátottság ekkor 29,1%-os. A beiratkozott tanulók számát

figyelembe véve egy nevelőre átlagban 32,5 tanuló jutott. 1949 júniusában elkezdődtek a kétéves szaktanítói tanfolyamok Budapesten, Pécsen, Szegeden és Debrecenben. A vizsgaszabályzat értelmében az egyéni tanulásból és konzultációból álló első évet alapvizsga, a második tanév befejezését pedig záróvizsga követte. Az 1949/50-es tanévben a város általános iskoláiból 16 tanító vett részt a pécsi szaktanítói tanfolyamon.

Az 1950/51-es tanévi statisztikai összesítő szerint Székesfehérvár általános iskoláiban 12 magyar-történelem, 4 orosz, 13 matematika-fizika, 1 matematika-kémia, 6 természettan-földrajz, 7 természettan-kémia, 8 földrajz-rajz, 3 ének, 3 testnevelés, összesen 57 szakos tanár hiány volt. A szakos ellátottság ekkor 31,2%-os.

1950-ben létrehozták a 3 évfolyamos pedagógiai főiskolákat.⁷⁶ Ezzel megváltozott a tanítók szakirányú továbbképzésének formája és követelményrendszere. A 2-ről 3 évre emelt képzési idő alatt *szaktanári* képesítést szerezhettek a nevelők. Új tematikát és korszerűbb tananyagot állítottak össze. Az előírt tananyag otthoni feldolgozásához új tankönyveket adtak ki. Módosították a konferenciák beosztását és a vizsgarendet is.

A szakos ellátottság növelését célzó programnak megfelelően, még e tanévben, a város általános iskolai nevelői közül szaktanári tanfolyamra a következő nevelőket iskolázták be: *Fábriczky Lenke* (természettan-földrajz); *Hornyaák György*, *Zúri Gézőné* (természettan-kémia); *Szalay Lászlóné*, *Édes Sándor* (földrajz-rajz); *Láng Hugó*, *Hajmási József*, *Tóth Györgyné*, *Csitkei Ilona*, *Véninger Mátyás*, *Benedek Margit* (matematika-fizika); *Barta József* (matematika-kémia); *Fejes István* (orosz); *Huber János* (ének-karnagyképző); *Pintér Márta* (testnevelés).

A szakmai munkaközösségek irányításával szakmai tanfolyamokat szerveztek és egyidejűleg folytak a szakszervezeti és pártsemináriumok is. A statisztikai kimutatás szerint a központi és helyi továbbképzéseken a nevelők 95%-a vett részt.

Az 1952/53-as tanévben 173 kinevezett és 4 óraadó nevelő dolgozott a város általános iskoláiban. Iskolai végzettség szerint 41 tanár (13 középiskolai tanár, 12 polgári iskolai tanár, 14 általános iskolai tanár, 2 egyéb nevelői képesítésű), 128 tanító, 11 szaktanító és 2 képesítés nélküli nevelő. 30 tanító tanult a tanítóképző főiskolák levelező tagozatán (I. évfolyamán 14, II. évfolyamán 11, III. évfolyamán 5). A városi szakmai és ideológiai továbbképzésen pedig 132 nevelő vett részt.⁷⁷

Az 1953/54-es tanévben beiratkozott 6 309 tanulót 229 nevelő tanította. A 111 szakos nevelő helyett 93 állt rendelkezésre (hiány: 18). Főiskolai továbbképzésen 31, szakmai továbbképzésen 71, ideológiai továbbképzésen 141 nevelő vett részt.

1953 szeptemberétől átszervezték a pedagógusok továbbképzését. Az 1952 júniusában tartott tantestületi tájékoztatókon az iskolák igazgatói ismertették a továbbképzéssel kapcsolatos miniszteri állásfoglalást.

Az általános iskola kiépítése egyre több szaktanárt igényelt. A megnövekedett pedagógushiány csökkentése érdekében a tanítóképző intézetek tanulmányi idejét 5 évről 4 évre, a pedagógiai (általános iskolai tanárképző) főiskolákét 3 évről két évre mérsékelték. Növekedtek a tanítók átképzését szolgáló szaktanfolyamokra felvett levelező hallgatók számát.

A művelődési osztály vezetője, Sebes Imréné, a város általános iskoláinak 1955/56-os tanévi munkájáról szóló jelentésében összefoglalta az elmúlt időszak kádermunkájának tapasztalatait. Megállapítása szerint *„Az 5 illetve a 3 éves káderfejlesztési terv igen rossz és megalapozottság nélküli volt. Csak arra volt jó, hogy figyelmeztetett bennünket arra, hogy idejében foglalkozunk a káderkérdésekkel. Szerettük volna, hogy a következő tanév nevelőtestületének szükségleteit nemcsak szociális szempontoknak alávetve tudjuk megoldani. Városunk területén ez a kérdés majdnem megoldhatatlan probléma, egyrészt, mert többségükben többgyermekes családnyák, akiknél feltétlenül tekintettel kellett lenni családi körülményeikre, másrészt kemény harcot kellett folytatni az ellen a provinciális beállítottság ellen, hogy az iskola, melyhez autóbusszal kell kijárni, vagy amely nem közvetlen a lakhely közelében van, a nevelők odahelyezése már büntetés-számba megy, vagy személyük elleni sérelemnek számít.”*

A beszámolóban az olvasható, hogy *„...javult a szakos ellátottság (72,2%), azáltal, hogy a megszűnő középiskolákból, illetőleg a középiskolákban tanító nem egyetemi képesítésű nevelők átkerültek általános iskoláinkhoz.”* A statisztikai adatok szerint a város általános iskoláinak felső tagozatán 18 szakképesítéssel nem rendelkező, a szakfelügyelet megállapítása szerint „nagy gyakorlattal rendelkező” tanító dolgozott.

A vizsgált tanévben a városban működő 241 általános iskolai pedagógus közül 119 volt a nők (78%-a kisgyermeket nevelő) száma. A 42 férfi tanerő közül 8 50 év feletti és 34 30-40 éves korú.

Az 1956/57-es tanévben az általános iskolában működő nevelők száma 281 volt. A napközi otthonokban 21 tanító és a két gyógypedagógiai osztályban két gyógypedagógus dolgozott. 3 tanító befejezte főiskolai tanulmányait. A tanárképző főiskolák levelező tagozatának I. évfolyamán 7 tanító, II. évfolyamán 6 tanító, a harmadik évfolyamán 3 tanító tanult. Szakmai és ideológiai továbbképzésen részt vett a nevelők 69%-a.⁷⁸

Az 1957. április 1-jétől végrehajtott bérrendezés során megszüntették az osztályfőnöki és a szakkörvezetői díjat.⁷⁹ A bérrendezés a pedagógus munkakörben személyenként átlagosan 230 Ft, a kisegítő dolgozóknál pedig 150 Ft

fizetésemelést eredményezett. Ezzel a legalacsonyabb havi bér 650 Ft-ról 800 Ft-ra emelkedett. A bérrendezés a városi tanácsi intézményeknél 489 pedagógust, 20 gazdasági, adminisztratív és 179 kiegészítő dolgozót érintett.

4. A TANKÖTELEZETTSÉG ALAKULÁSA

Az 1948/49-es tanévben a polgári iskola és a nyolcosztályos gimnázium IV. osztályainak megszűnésével az általános iskola 8. osztályában is megkezdődött az oktatás. E tanévben hazánk általános iskoláinak I. osztályába 212 000, az V. osztályba 142 000, a VIII. osztályba pedig mindössze csak 70 000 tanuló iratkozott be.⁸⁰ Székesfehérvár 11 állami általános iskolájában ugyanakkor a 4617 beiratkozott tanuló közül 711 volt a I. osztályos, és 401 volt a VIII. osztályos tanuló.

A tankötelezettség végrehajtását helyi rendelkezésekkel is segítették. Így például az 1948/49-es tanévben a város különböző iskolakerületeihez tartozó túlkoros (10-14 éves) gyermekek részére a Marx Téri Általános Iskolában önálló osztályt szerveztek. Az első ilyen speciális osztályt *Auer Katalin* tanítónő vezette.

A következő, 1949/50-es tanévben *dr. Ungvári Antalné* gyógypedagógust és *Kendig Teréz* tanítónőt megbízták a szintén a Marx téri általános iskolában induló 1. és 2. osztályos gyógypedagógiai tanulócsoporthoz vezetésével. E tanév szervezésekor az általános iskolai tanulók arányosabb elosztása érdekében iskolakörzetek közötti tanulóáthelyezést hajtottak végre. Ezzel sikerült csökkenteni a belvárosi iskolák alsó tagozatos osztályaiba járó tanulók aránytalanul magas (50-60) létszámát.

Az 1949/1950-es tanévben (az előző tanévvel szemben) 654-gyel több, 5 171 általános iskolai tanuló volt a városban. Az 1. osztályosok száma 62-vel (773 fő), a végzős tanulóké 49-cel (450 fő) növekedett. A közölt statisztikai adatokat figyelembe véve a vizsgált tanévben átlagosan 43,4 tanuló jutott egy tanulócsoporthoz.

Az 1950/51-es tanévben 421-gyel több, 5 592 fő tanköteles iratkozott be a város általános iskoláiba. Gondot jelentett az első osztályosok beiratkozása. Az anyakönyvi hivatal akkori jelentése alapján az 1950/51-es tanévre 735 gyermek vált iskolakötelessé, 1949. június 1-jéig azonban csak 589 elsős tanuló iratkozott be.⁸¹

1950. szeptember 1-jétől a „háború miatti évfolyamvesztések” számára ún. „évfolyampótló osztályokat” (két tanévig működött) szerveztek. A III. és IV., az V. és VI., a VI. és VII., valamint a VII.-VIII. osztályokat (külön tanterv alapján) egy-egy év alatt lehetett elvégezni. Ezekbe az osztályokba elsősorban jól

tanuló munkás- és parasztszármazású tanulókat vettek fel.⁸² A két tanévig működött oktatásban 187 tanuló vett részt.

Az általános iskola kiépülésével fokozatosan növekedett a középiskolákban továbbtanulók száma. A párt programjának megfelelően kiemelten foglalkoztak a munkás- és parasztszármazású gyermekek továbbtanulásával. Az 1947/48-as iskolai évben a város középiskoláiban 8-10%-os volt a munkás- és parasztszármazású tanuló. Ennek megváltoztatását (növelését) célozták az államszegélyek, ösztöndíjak juttatása, kollégiumok és tanulószobák létesítése.

Az 1949/50-es tanévben már 38,8%-os, az 1951/52-es tanévben pedig már 64,6% -os a munkás- és parasztyermekek részaránya a város középiskoláiban. E társadalmi rétegek gyermekeinek továbbtanulását célozta a városban 1954-ig működött szakérettségis kollégium is.

A tankötelezettségről és az általános iskoláról szóló 1951. évi 15. sz. törvényerejű rendelet kimondta: „Minden gyermek köteles hatodik életévének betöltése után nyolc tanéven keresztül – megszakítás nélkül – általános iskolába járni; az általános iskolába csak az a tanuló vehető fel, aki hatodik életévét a felvétel évének augusztus hó 31-ig betölti; amennyiben a tanköteles 8 év alatt nem végzi el az általános iskola nyolc osztályát, az illetékes tanács végrehajtó bizottsága a szülő kérésére a gyermek tankötelezettségét meghosszabbíthatja.”⁸³

A törvény lehetőséget adott a helyi tanácsok végrehajtó bizottságainak arra, hogy (indokolt esetekben) szülők kérelmére a gyerekek tankötelezettségének idejét meghosszabbítsa. Az iskolabajárás alól azonban csak abban az esetben adtak felmentést, ha az iskolabajárás a gyermek életét vagy egészségét veszélyeztette. Szigorúbb szankciókat írt elő az olyan szülőkel szemben, akik gyermeküket igazolatlanul kivonták az iskolába járás alól. A negyedszeri igazolatlan mulasztás esetén a büntetés már 500 Ft-ig terjedhetett. A törvény a büntetőeljárást a végrehajtó bizottságokra ruházta.

A városban élő tankötelesek kimutatását a közellátási csoport nyilvántartása alapján készítették. Összeírásukat az iskolák igazgatói szervezték meg. A pedagógusok a szülői ház felkeresése során egyeztettek a személyi adatokat, és egyúttal tájékoztatást adtak az iskola munkájáról.⁸⁴

Az 1951/52-es tanévben – a II. világháború okozta demográfiai viszonyoknak megfelelően – az előző tanévhez képest 301-gyel kevesebb, 5291 tanuló iratkozott be a város általános iskoláiba. Az elsős tanulók száma 489 (a múlt tanévihez képest 227-tel csökkent), a végzős tanulók száma 562 (a múlt tanévihez képest 51-gyel növekedett).

Az előzőekben említett törvényerejű rendelet előírásaira épülő általános iskolai Rendtartás szabályozta az egyik iskolakörzetből a másikba történő átlépést. A szülők kérését az iskola igazgatójához kellett benyújtani. Az

igazgató és a művelődési osztály, valamint az e célra létrehozott Áthelyező Bizottság javaslata alapján a tanács V. B. döntött. Az áthelyező Bizottság tagjai *Bór Ferenc* (a városi pártbizottság képviselőjében), *Fekets Gábor*, *Szabó Gáborné*, *Szilágyi Lajos* voltak.

A tanév kezdetén a tanulók arányosabb elosztása céljából iskolai körzethatár módosítást és tanulócsoporthelyezést hajtottak végre. A négy tantermes Úttörő Utcai Általános Iskola felső tagozatos tanulóit a Marx Téri, a Széchenyi Utcai Általános Iskola tanulóit pedig a Bajcsy Zsilinszky Utcai Általános Iskolába helyezték át.⁸⁵

A művelődésügyi csoport V. B. elé terjesztett jelentésében az olvasható, hogy „...különösen a túlkorosok köréből sokan hiányoznak igazolatlanul. A tanév folyamán 18 esetben történt bírságolás. A téli időszakban a rossz szociális helyzet és az influenza járvány miatt – különösen a 6-8 km-ről járó gyermekek körében – magas volt az igazolt és igazolatlan órák száma. A hiányzást növelték a tavaszi munkák is. Még mindig magas a 8. osztályosok lemorzsolódása”.⁸⁶

A tankötelezettség eredményesebb végrehajtása érdekében a tanács végrehajtó bizottsága utasította a szakcsoportot, hogy „... az iskolák tantestületeinek bevonásával fokozzák a körzetükhöz tartozó szülők meglátogatását. A munkába kapcsolják be a szülői munkaközösségeket és az MNDSZ városi aktivistáit”.

Az 1951/52-es tanévtől új osztályozási rend lépett életbe. Megszüntették a *hétjegyű* osztályozási rendszert és a *magaviselet* és a *rendszeret* helyett a *magatartás* megnevezést vezették be *példás, jó és tűrhető* értékeléssel. A *tanulmányi előmenetelt* pedig *jeles* (5), *jó* (4), *közepes* (3), *elégséges* (2), *elégtelen* (1) érdemjeggyel osztályozták.⁸⁷

A lemorzsolódás megszüntetésére és a felzárkóztatás biztosítására megszervezték a tanuló-pár-mozgalmat. A rászoruló tanulók részére tanórán kívüli korrepetálásokat szerveztek. Az 1952 tavaszán tartott nevelési értekezleten az osztályozás és a korrepetálás problémáit tárgyalták.

A korabeli elképzelések szerint a tanulmányi színvonal emelését, a tananyag összefoglalását, a „realisabb” osztályozás megvalósítását célozta az általános iskolák 8. osztályában (és a középiskolák minden évfolyamán) az 1951-ben bevezetett *osztályvizsga*.⁸⁸

A II. Rákóczi Ferenc Általános Iskolában 1952 júniusában felvett vizsgajegyzőkönyvben a következő megállapítás olvasható: „A központilag megadott vizsgatételek maximalista követelményeket róttak a tanulókra. Például 38 nyelvtani, 28 történelmi, 28 alkotmánytani és 108 matematikai tétel nem sokkal marad el az érettségi színvonalától.”

A tananyagcsökkentés időszakában (1954) ugyan elmaradt a *történelem* és

alkotmánytan vizsga, de a 28 magyar tétel a.), b.), c.) pontjai 84, a 40 megnyiségtan a.), b.) pontjai pedig 80 vizsgakérdést tartalmaztak. A korabeli pedagógiai bírálatokból egyértelműen megállapítható, hogy a vizsgarendszer bevezetésekor nem vették figyelembe az oktatás „*alanyi szempontjait*”, a tanulók életkori sajátosságait, s az amúgy is jelentős maximalizmust tovább növelték.⁸⁹

A tanács végrehajtó bizottsága a művelődési csoport előterjesztésében 1951. március 30-án tárgyalta a végzős tanulók továbbtanulásával kapcsolatos jelentést. Ebben közölték, hogy „az oktatási osztály elvégezte a jövő tanévi beiskolázás előkészítését. Megalakult a városi iskolabizottság és az iskolák iskolabizottságai is. Az iskolabizottságok megkezdték felvilágosító munkájukat a VIII. osztályos tanulók és szülei felé. Azokat a munkásszármazású tanulókat is sikerült nagyrészt továbbtanulásra bírni, akik eleinte nem akartak továbbtanulásra jelentkezni.”

Az 1951/52-es tanévben az 562 végzős tanuló közül középiskolába jelentkezett 218 fiatal (38,7%), ipariskolába 182 fő (32,3%), nem tanult tovább 162 tanuló (28%).

Az 1952/53-as tanévben 5 654-re növekedett az általános iskolás tanulók száma, amit az ipar gyorsabb fejlődése miatti *bevándorlás* idézett elő. A végzős tanulók száma 697 volt. (Az előző tanévhez képest 135 a növekedés.) 511 tanuló (73,3%) jelentkezett középiskolai és szakmunkás tanulónak.

Az 1953/54-es tanévben 6 309 általános iskolai tanuló volt a városban. E tanévtől már közel azonos volt az egyes évfolyamokon a gyermekek száma. Az I. osztályba 821 tanuló iratkozott be és 773 fejezte be tanulmányait. Az alsó tagozatba 3 192 tanuló, a felső tagozatba 75-tel kevesebb, azaz 3 117 tanuló iratkozott be. A statisztikai adatok szerint az 1953/54-es tanévben átlagosan 373 tanuló jutott egy tanulócsoporthoz.

E tanévben módosították a tanulók származására vonatkozó megjelölést. Kettéosztották az *egyéb származásúak* kategóriát *egyéb-re* és az *X-szel* jelölt osztályidegenre.

Az 1954/55-ös tanévben 6 210 általános iskolás tanuló volt a városban. A megnövekedett létszám miatt az alsó és a felső tagozatos osztályok 80%-a kétműszakos oktatásban vett részt. A tanteremhiány miatt a magas létszámú osztályok megosztására nem volt lehetőség.

Az 1955/56-os tanévben a város általános iskoláiba 6 197 (3 310 alsó és 2 887 felsős) tanuló iratkozott be. A végzősök száma 589 volt. A művelődési osztály tanévet értékelő beszámolója az igazolatlanul mulasztott napok számának növekedéséről a következőket írja: „*Az igazolatlanul mulasztott napok száma: 1542. Ez a szám igen magas és oka abban keresendő, hogy a szülők semmiféle büntetésben nem részesülnek a sokszor és sokat mulasz-*

tott gyermekeik miatt. A kihágási birság sem tud eredményt elérni, mert a fennálló rendelkezések értelmében először agitációs munkát kell végezni a szülőknél, ha ez nem használ, akkor büntetni, de a büntetés a közadók módjára nem hajtható be, és ha nem fizeti be a meghatározott időn belül, akkor a büntetés elévül, és az ügy irattárba kerül.”⁹⁰

Az 1956/1957-es tanévben 6 410 tanuló iratkozott be a város általános iskoláiba. A tanév folyamán a létszám 52 tanulóval csökkent. Közülük a forradalmi események miatt 36 tanuló külföldre távozott. A többiek elköltöztek, vagy betegség miatt maradtak ki az iskolákból. 718 végzős (89,9%) tanuló kezdte meg tanulmányait a város közép- és iparitanuló iskoláiban.

* * *

Az ez évben 50. évfordulóját ünneplő 1956-os forradalom a pártállam megszűntetését nem tudta elérni. A november 4-e után végrehajtott restaurációt követő – a forradalom előtti főbb jegyeit hordozó – és az 1990-es rendszerváltásig tartó szocialista társadalmi rend a szovjet vezetés által hatalomra segített kommunista vezető nevét viselve *Kádár-korszak* néven került be a magyar történelembe.⁹¹

JEGYZETEK ÉS IRODALOM

- ¹ Az Elnöki Tanács első elnöke az addigi köztársasági elnök, Szakasits Árpád lett.
- ² Az MDP 1951. február 25. és március 2. között tartott II. Kongresszusán újjáválasztott politikai bizottság főtárgya: Rákosi Mátyás, tagjai Apró Antal, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Haustyák József, Hegedűs András, Horváth Márton, Kádár János, Kiss Károly, Kovács István, Nagy Imre, Rákosi Mátyás, Révai József, Rónai Sándor, Szabó István, Vas Zoltán, Zöld Sándor, Zsotinyecz Mihály.
- ³ Az „klerikális reakció” elleni harc jegyében (1951 június) – koholt vádak alapján – a legfelsőbb bíróság Grósz József kalocsai érseket 15 évi, társait „a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésért, valutaüzerkedésért, külföldre szöktetésért, bűnpártolással elkövetett néppellenes bűnökért” 8–13 évig tartó börtönbüntetésre ítélte. Még ez év júliusában az Elnöki Tanács rendeletileg szabályozta a főbb egyházi állások betöltésének módját, majd a római katolikus püspöki kar 1951. július 21-én esküt tett a magyar alkotmányra.
- ⁴ 1951. június 17-én jelent meg a belügyminisztériumi kényszer kitelepítési rendelet.
- ⁵ A „kulák” tulajdonjogi megbélyegzésnél a maximálisan 25 katasztrális hold földterület mellett figyelembe kellett venni a család tagjain kívüli munkaerő (béres, lovasz, gépész, traktoros stb.) alkalmazását, és a föld minőségére jellemző kataszteri tiszta jövedelmet (minimum 350 aranykorona), és a más gazdasági ágból származó jövedelmet. A „kulákok földkorlátozása” miatt 1953 elejére a „kuláknak” minősítettek földterületének mindössze 30%-a maradt meg.
- ⁶ Az MDP KV az 1953. június 27-én és 28-án tartott ülést követően – Rákosi javaslatára – nem

- hozta nyilvánosságra az elfogadott határozatot, a párt középszintű vezetői is csak rövid kivonatos változatot kaptak. A teljes terjedelmű szöveg megismerésre 33 évet kellett várni.
- 7 Az 1953-as Nagy Imre-kormány tagjai: A minisztertanács első elnökhelyettesei: Gerő Ernő és Hegedűs András; miniszterek (akinél más jelzés nincs, a Magyar Dolgozók Pártjának tagjai): begyűjtési Tisza József; bel- és külkereskedelmi Bognár József (pártonkívüli); belügy Gerő Ernő; egészségügy Zsoldos Sándor; élelmiszeripar Altomáre Iván; építésügy Szijártó Lajos; földművelésügy Hegedűs András; honvédelem Bata István; igazságügy Erdei Ferenc (pártonkívüli); kohó- és gépipar Zsófinyecz Mihály; könnyűipar Kiss Árpád; közlekedés- és postaügy Bebrits Lajos; külügy Boldoczki János; nehézipar Hidas István; népművelés Darvas József (pártonkívüli); oktatásügy Erdey-Grúz Tibor; pénzügy Olt Károly. Továbbá a minisztertanács tagja volt Szalai Béla, az Országos Tervhivatal elnöke.
  - 8 A határozat alapján Molnár Eriknek, a Legfelsőbb Bíróság elnökének vezetése alatt működő bizottság mintegy 300 személy ügyével foglalkozott.
  - 9 Az MDP 1954. május 24-től 30-áig tartó III. Kongresszusa által megválasztott öttagú titkárság tagjai: Rákosi Mátyás első titkár; Ács Lajos, Farkas Mihály, Matolcsi János, Vég Béla titkárok. A politikai bizottság tagjai: Ács Lajos, Apró Antal, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Hegedűs András, Hidas István, Nagy Imre, Rákosi Mátyás, Szalai Béla; póttagok: Bata István és Mekis József.
  - 10 Az MDP központi vezetősége 1955. április 14-én tartott ülésén Nagy Imrét – antimarxista, pártellenes nézetei és frakciós tevékenysége miatt – kizárta a politikai bizottságból és a központi vezetőségből, visszahívta minden funkciójából, amelyek a „párt bizalmából” viselt.
  - 11 A fokozott adóztatás miatt tovább csökkent a magánkisiparosok és a magánkiskereskedők száma. Felemelte a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok több évre szóló terménybeszolgáltatási előírásait, ezzel csökkentve a termékek szabadon értékesítésének lehetőségét. A bérek, a jövedelmek stagnálásával és a fogyasztási cikkek árának növekedésével csökkent az életszínvonal. Az államadóság növekedését elsősorban nem a termelési szerkezet javításával, hanem a mezőgazdasági és ipari kivitel fokozásával és a közszükségleti cikkek, anyagok behozatalának csökkentésével, a fogyasztás korlátozásával gyors ütemben akarta megoldani.
  - 12 A Varsói Szerződés létrejötté. Ausztria semleges országgá nyilvánítása. A Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország kormányfőinek Genfben tartott tanácskozása Németország helyzetéről, az európai biztonságról, a leszerelésről, valamint a Kelet és a Nyugat közötti kapcsolatról. Az ENSZ 15 tagállammal (köztük volt hazánk is) kibővítése. A szovjet párt- és állami vezetés jugoszláviai hivatalos tárgyalásai. Az SZKP 1956 februárjában tartott XX. Kongresszusának nemzetközi viszonylatban is nagy visszhangot kiváltó határozatai.
  - 13 Rákosi és felesége az ülést követő napon elhagyta az országot, és a Moszkva melletti ismert kormányüdüdőben, Bervióban élt.
  - 14 Október 21-én a Lengyel Egyesült Munkáspárt központi bizottságának 8. plénuma W. Gomulkát választotta első titkárrá.
  - 15 A belügyminisztérium – a párt állásfoglalásának megfelelően – 13 óra 15 perckor gyülekezési és felvonulási tilalmat rendelt el, majd a pártvezetés egyetértésével 14 óra 23 perckor a tüntetést mégis engedélyezték.
  - 16 1956. október 25-én megalakult Nagy Imre-kormány tagjai: a miniszterelnökhelyettesei Apró Antal, Bognár József, Erdei Ferenc. Államminiszter: Tildy Zoltán. Miniszterek: állami gazdaságok Ribánszky Miklós; bánya- és energiaügy Czottner Sándor; begyűjtés Gyenes Antal; belkereskedelem Tausz János; belügy Münnich Ferenc; egészségügy Babics Antal; élelmiszeripar Nyers Rezső; építésügy Apró Antal; földművelésügy Kovács Béla; honvédelem Janza Károly; igazságügy Molnár Erik; kohó- és gépipar Csergő János; könnyűipar Nagy Józsefné; közlekedés és postaügy Bebrits Lajos; külkereskedelem Bognár József; külügy Horváth Imre; népművelés Lukács György; oktatásügy Kónya Albert; pénzügy Kossa István;

- város- és községgazdálkodás Nezvál Ferenc; vegyipar Szabó Gergely; a Tervhivatal elnöke Kiss Árpád.
- 17 Független Kisgazdapárt (FKGP), a Demokrata Néppárt (DNP), Magyar Szociáldemokrata Párt (SZDP), Petőfi Párt néven a Nemzeti Paraszt Párt, Keresztény Demokrata Párt, Polgári Demokrata Párt és Magyar Radikális Párt.
- 18 1956. november 1-jén alakult meg a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) előkészítő bizottsága.
- 19 1950. május 11. Az országgyűlés elfogadja az 1950. évi. I. törvényt a helyi tanácsok szervezéséről.
- 20 A tanács első végrehajtó bizottságának tagjai voltak: Kocsis Antal (dolgozó paraszt), Kucséra Zsuzsanna (tanítónő), Molnár Tibor (főmérnök), Páros László (fémestergályos), Horváth István (gyári munkás), Sós Ferenc (traktorvezető), Szabó István (földműves), Szabó Elemérné (tisztviselő). A végrehajtó bizottság jegyzőkönyvvezető feladatait Müller Katalin (adminisztrátor) végezte.
- 21 A Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának 1950. augusztus 18-án kelt jegyzőkönyve. (Későbbiekben: Városi Tanács V.B. illetve V.B. (Székesfehérvár Városi Levéltár, Továbbiakban: SzVL)
- 22 Fejér megyében a 188 207 szavazatra jogosult közül 179 731 vett rész. A szavazatok közül 2 802 volt a jelöltek elleni és 2 141 az értelmetlen szavazat. Székesfehérváron 26 470 szavazatot (97%) kaptak a népfront jelöltjei.
- 23 Az 1980. november 30 és december 8 között ülésező országgyűlés parafálta az 1950. évi 4. sz. törvényt az alkotmány módosításáról, ezen belül a minisztériumok szervezéséről.
- 24 Székesfehérvár Városi Tanácsának szakigazgatási szervei (1951): I. Pénzügyi Osztály; II. Terv, statisztikai, munkaerő-gazdálkodási Osztály; III. Igazgatási Osztály; IV. Ipari Osztály; V. Begyűjtési és Kereskedelmi Osztály; VI. Mezőgazdasági Osztály; VII. Építési Osztály; VIII. Közegészségügyi és Népjóléti osztály; IX. Oktatási és Népművelési Osztály.
- 25 Az 1954. szeptember 20-22 között ülésező országgyűlés parafálta az 1954. évi 9. és 10. sz. törvényt a tanácsokról és a tanácsstagok választásáról.
- 26 Részletesen lásd: Csurgai Horváth József – Farkas Gábor – Komlói József: *„Egy nép kiáltott aztán csend lett.” Az 1956-os forradalom Székesfehérvárott.* Székesfehérvár, 1996. (Továbbiakban: Csurgai H.- Farkas-Komlói: *Egy nép.* I. m. Szfv. 1996.) 17-27.
- 27 Uo. 27.
- 28 Részletesen lásd: Csurgai H.- Farkas-Komlói: *Egy nép.* I. m. Szfv. 1996. 17-27.
- 29 Vö.: Csurgai H.- Farkas-Komlói: *Egy nép.* I. m. Szfv. 1996. 141-154.
- 30 Az 1950. január 25-én kelt 1950. évi 1. sz. minisztertanácsi törvényerejű rendelet a magánszemélyek nagykereskedői tevékenységének megtiltásáról.
- 31 Az 1950. szeptember 14-én közzétett Népgazdasági Tanács 524/1950. sz. rendelete írta elő a társadalmi biztosítás átszervezését.
- 32 Vö.: Csurgai H.- Farkas-Komlói: *Egy nép.* I. m. Szfv. 1996. 28-25.
- 33 Uo. 43. p
- 34 A városban működő gyermeknevelő intézetek: 1950-ben nyílt meg a Vadásztölténygyár Üzemi Bölcsőde, 1952-ben a Május 1 Téri Városi Bölcsőde. Az államosítás után minisztériumi, majd tanácsi kezelésbe került a Palotavárosi Szent Alajos Óvoda (Halász utcai Óvoda), a Felsővárosi Szent József Óvoda (Felsővárosi Óvoda), a Mancz János Alapítványi Óvoda, és a Szent Erzsébetről elnevezett Öreghegyi Egyházközségi Óvoda (Fiskális úti Óvoda). 1949 és 1953 között – a korabeli kifejezéssel élve – „szükség óvoda” működött a Farkas-féle vendéglőben (1949-től), az Álmos vezér utcában, az Élmunkás utcában és a Szárazréten (1950-től). Ugyancsak 1950-ben a Zsidó Hitközség Romkert melletti épületében kezdte meg működését a későbbi Belvárosi Óvoda. 1951-ben egycsoportos óvodát létesítettek a Széchenyi Utcai Középiszkolai Kollégiumban. 1952-ben alakították át a Palotai úti régi vámházat óvodává. Ugyanekkor létesített a honvédség gyermekintézményt a Zobori úton. 1955-ben épült a székesfehérvári Könnyűfémmű Üzemi Óvodája (a későbbi Krupszkája) és a Kistelek

- Utcai Óvoda. 1956 decemberében kezdte meg működését az Engels Úti Óvoda. Üzemi óvodát létesített a legtöbb női munkaerőt létesítő két vállalat, a VIDEOTON (1955) és a Pamuttextilművek (1956).
- 35 Az iskolák államosítása után az Államilag Segélyezett I. Fokú Ipariskola MTH. 320-as Sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet, a Ciszterci Rend Székesfehérvári Gimnáziuma Állami József Attila Fiú Gimnázium, az Árpádházi Szent Margit Leánygimnázium Állami Teleki Blanka Leánygimnázium, a Szent István Mezőgazdasági Középiskola Állami Mezőgazdasági Technikum, a Gróf Széchenyi István Műszaki Középiskola Ságvári Endre Gépipari Technikum, a Hunyadi Mátyás Társulati Szakiskola és Középiskola Hunyadi Mátyás Szakiskola és Középiskola néven működött.
- 36 Az 1949. évi 15. sz. tc. parafálta az új minisztériumok és a kormány átalakítását. Vallás- és közoktatásügyi, oktatásügyi, művelődésügyi miniszterek 1949-1990: Ortutay Gyula a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1947. március 14-től 1950. február 25-ig. Darvas József a vallás- és közoktatásügyi, majd közoktatásügyi miniszter 1950. február 25-től 1953. július 4-ig. Erdy-Grúz Tibor a felsőoktatási miniszter (a Közoktatásügyi Minisztérium megfelelő részlegeinek önállósulása révén) 1952. december 6-tól 1953. január 1-ig. Erdy-Grúz Tibor az oktatásügyi miniszter 1953. július 4-től 1956. július 30-ig. Kónya Albert az oktatásügyi miniszter 1956. július 30-tól 1956. november 12-ig. Kónya Albert az oktatásügyi kormánybiztos 1956. november 12-től 1957. március 1-ig. (1956. október 31-től 1957. május 7-ig nem volt betöltve az oktatásügyi miniszteri tisztség.)
- 37 Az 1949. január 24-én közzétett VKM-rendelet intézkedett a hazai egyetemek „szocialista reformjának” átszervezéséről.
- 38 A Szakszervezetek Országos Tanácsa Elnökségének 1951. január 29-én hozott határozata értelmében létrehozott sportegyesület-típusok: Vasas, Bányász, Vörös Lobogó (textilipar), Építők, Lokomotív, Szikra (vegyipar), Petőfi (közalkalmazott), Kinizsi (élelmiszeripar) és Vörös Meteor (kereskedelem és pénzügy). E döntést megelőzően 1950. február 1-jén a Kispesti Atlétikai Klub jogutódjaként megalakult a Budapesti Honvéd Sportegyesület. Ugyancsak e hónap február 22-én a Magyar Testnevelők Köre (MTK) szakszervezeti sportegyesületté alakult Textil Sportegyesület néven. 1950. április 1-jén új tornaegyletként megalakult a belügyi szervek első sportegyesülete, az Újpesti Dózsa.
- 39 Az 1951. május 15-18 között ülésező Országgyűlés által elfogadott 1951. I. tc.
- 40 Az Elnöki Tanács 1952. évi 21. sz. törvényerejű rendelete szabályozta a minisztériumok felállítását és jogkörét.
- 41 1949. október 22-én kelt a VKM 1200-K-13/1949. IV. sz. rendelete, amely részletesen szabályozza az iskolavezetés és az iskolák tanulmányi felügyeletének elvi és gyakorlati pedagógiai kérdéseit.
- 42 Részletesen lásd: Csurgai H.-Farkas-Komlósi: *Egy nép*. I. m. Szfv. 1996. 20-44.
- 43 Vö.: Alakuló V. B. ülés 1950. augusztus 18. SzVL.
- 44 1950. december 8-án alakultak az uralkodó párt politikájának végrehajtását segítő és ellenőrző tanácsai testületek, az ún. Állandó Bizottságok. A tanács testületileg minden állandó bizottságába elnököt, az öt vagy ennél többtagú állandó bizottságba elnökhelyettes választott. Az első alkalommal megválasztott Oktatási Állandó Bizottság elnöke Osztotics Józsefné, elnökhelyettese Király Katalin. A bizottság tagjai: Tamási Pálné, Perces József, Wágner János, Tóth Istvánné, Pető Ferencné, Horváth Ferenc, Király György. Az első alkalommal megválasztott Népművelési Állandó Bizottság elnöke Ertl Mária, elnökhelyettese Fekete Mihály, tagjai: dr. Fitz Jenő, Erdei Ferenc, Áron Nagy Lajos, Szabó Gáspár, ifj. Szalai István, Boronkai Ferenc, Rada Ferenc.
- 45 Vö.: a tanulmány I. fejezete.
- 46 56/1951 (III. 30.) V. B. sz. határozat. SzVL.
- 47 Az 1954. szeptember 20 – 22 között ülésező országgyűlés elfogadta az 1954. évi 9. és 10. törvényt a tanácsokról és a tanácsok választásáról.
- 48 OM 33/1955. OM sz. utasítás

- 49 A 87/1955. (IX. 31.) és a 218/1956. (VIII. 31.) V.B. sz. határozatok.
- 50 Székesfehérvár általános iskoláinak adatgyűjtő íve 1948/1949-es iskolai évről. FML.
- 51 Szabad Nép, 1948. szept. 17.
- 52 1948. évi 38. tc. a Magyar Tudományos Tanács létrehozásáról.
- 53 Vö.: *Köznevelés*, 1949. 7. sz. 154.
- 54 11150/1948. sz. kormányrendelet.
- 55 1200-A-7/1949. VKM sz. utasítás.
- 56 *Köznevelés*, 1950. április 15.
- 57 A „Vallásórák órábeosztásáról szóló” 1949. október 21-én kelt 56. sz. Fejér megyei Tanke-
rületi főigazgatói körlevél. (Fejér Megyei Levéltár. Továbbiakban: FML.)
- 58 Iskolastatisztika I. sz. adatgyűjtő ív. 1949/1950. iskolai év. FML.
- 59 A VKM 1101-11-1/1950. IX. 15. sz. rendelete az iskolai vallásoktatásról. Magyar K. 1950. 159.
sz.
- 60 A VKM 1100-76/1950. sz. rendelet végrehajtásával kapcsolatos megyei körlevél. 1951. június
29.
- 61 Részletesen lásd: 1200- A - 7/1949. sz. r. *Köznevelés*, 1949, 19. sz. 136.
- 62 *Köznevelés*, 1950. ápr. 15. 210.
- 63 Tanterv az általános iskolák számára. 1220-10/1950. VKM sz. rendelet. Tankönyvkiadó, Bp.,
1950.
- 64 1950. aug. 15-18-ai városi igazgatói értekezlet jegyzőkönyve. FML
- 65 *Köznevelés*, 1950. 15. sz.
- 66 Lásd: 12-13-8-6/1949 (IX. 20) VKM sz. rendelet „A szülői munkaközösség újabb
szabályozásáról”.
- 67 1950. június 16-18. között tartotta a Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ) I., alakuló
kongresszusát.
- 68 Többek között a Minisztertanács 1055/1953. sz. határozata újra szabályozta az általános
és középiskolai oktatást. Elnöki Tanácsi rendelet jelent meg „az ipari technikumokról”
(1955. évi 36. sz. tvr.), a „közgazdasági technikumokról” (1951 évi 18. sz. tvr.). Törvény a
Mezőgazdasági technikumokról (1956. évi 10. sz. tc.). Minisztertanácsi rendelet szabályozta
a gyermek- és ifjúságvédelem egyes szervezési kérdéseit. (2111/1954. tvr. (IX. 15.). 1954.
november 1-jével megkezdte munkáját Budapesten a Pedagógiai Tudományos Intézet. OM-
utasítás jelent meg az alsófokú oktatási intézmények önálló gazdálkodásának bevezetésé-
ről (3-26/4./1955. OM sz.). Minisztertanácsi és miniszteri rendeletet alkottak a „kiváló pe-
dagógusok” kitüntetéséről (1 042/1954. (V. 27) és a Pedagógus Napról (1036/1951. (XII. 5.),
„Az oktatásügy kiváló dolgozója” és a „Kiváló dolgozó” kitüntető jelvény adományozásáról
(106-16/2/1954 (O. K. 15.), az aranyoklevélről, a gyémánt oklevélről, valamint az egyetemek
és főiskolák által kiállítható emléklapokról (1/1956. (V. 19.) OM sz.).
- 69 Részletesen lásd: „Központi, területi, helyi tanügyigazgatás és felügyelet 1949-1956” című
fejezet.
- 70 Részletesen lásd: Csurgai H.-Farkas-Komlósi: *Egy nép*. I. m.: Szfv. 1996. 154-161.
- 71 Tanfelügyelő iratai. 2500/1948. sz. jegyzőkönyv. FML.
- 72 Fejér vármegye és Székesfehérvár thj. város főispánjának 1081/1988 sz. körlevele.
- 73 1949: 25. tc. Magyar Közlöny, 1949. 12. sz.
- 74 A művelődési osztály jelentése az 1955/56-os tanév munkájáról. SzVL.
- 75 5/1957 (I. 18.) VB sz. határozat. SzVL.
- 76 1950. évi 21. törvényerejű rendelet a pedagógiai főiskolák létesítéséről.
- 77 Általános iskolák adatgyűjtő íve az 1952/53-as tanévről. Művelődésügyi Osztály iratai. SzVL.
- 78 5/1957 (I. 18.) VB sz. határozat. SzVL.
- 79 30/1957. MM számú rendelet
- 80 Székely Béla: Az általános iskolai tanulók lemorzsolódása. *Köznevelés*, 1949. 6. sz.
- 81 Rendkívüli V.B. ülés. 1950. augusztus 24. 2. Napirend: 1950/51-es beiskolázás. Előadó:
Kucsera Zsuzsanna csoportvezető. SzVL.

- ⁸² 1.223-48-1/1950. III. VKM sz. r. *Köznevelés*, 1950. 17. sz. 88-91., valamint 852- 147/1952. III. KM sz. utasítás. *Közoktatásügyi Közlöny* 1952. 8. sz.
- ⁸³ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1951. I. 81-83.
- ⁸⁴ VB. ülés. 1951. június 1. 2. Napirend: Jelentés a jövő tanév beiskolázásának előkészületeiről. Előadó: Kucsera Zsuzsanna csoportvezető. SzVL.
- ⁸⁵ 1951. június 8-án tartott VB. ülés. SzVL.
- ⁸⁶ 1952. május 9. VB. ülés. 4. Napirend: 1951/1952-es tanév eredményei. Oktatási osztály jelentése. Előadó: Sebes Imréné csoportvezető. SzVL.
- ⁸⁷ 1951. december KM 1200-6-10/1951. sz. rendelet szerint.
- ⁸⁸ 1200 - V - 6/1951. KM sz. r. *Közoktatásügyi Közlöny*, 1951. 7. sz. 132-133.
- ⁸⁹ 3/1957. sz. OM utasítás. *Oktatási Közlöny*, 1957. 1. 45.
- ⁹⁰ Jelentés a város általános iskoláinak 1955/56-os évi munkájáról. 1956. július 12. SzVL.
- ⁹¹ Részletesen lásd: A tanulmány II. része. A Kádár-korszak közoktatáspolitikájának tükröződése Székesfehérvár általános iskolai oktatásában.

A KISDEDNEVELÉS CÍMŰ FOLYÓIRAT GYERMEKKÉPE, AVAGY AZ ENGEDELMESSÉG PEDAGÓGIAI DILEMMÁI

VARGA LÁSZLÓ

The Image of Children in the Journal "Kisednevelés" (dealing with kindergarten education), or the Pedagogical Dilemmas of Obedience. – The research on the history of childhood is a relatively new, interdisciplinary area of history of education. The author depicts what the image of children was like among the educators of the era, and how they confronted it with their practical experience, based on the writings in a Hungarian journal focusing on the education of children of kindergarten age at the turn of the 19th and 20th centuries. Based on the writings of several authors, the writer of the study comes to the conclusion that opinions about children show great diversity at that time: one can find viewpoints ranging from unquestioning obedience to children's relative freedom.

Kinderbild der Zeitschrift „Kisednevelés“ (Erziehung im Kindergarten), oder die pädagogischen Dilemmas der Folgsamkeit. – *Die Forschung der Geschichte vom Kindesalter ist ein relativ neuer, interdisziplinärer Bereich der Erziehungsgeschichte. Der Autor befasst sich mit den Schriften einer ungarischen, sich mit der Erziehung von Kindergartenkinder beschäftigenden Zeitschrift aus der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts, er stellt dar, wie das Kinderbild der zeitgenössischen Pädagogen war und wie sie das mit den praktischen Erfahrungen konfrontierten. Anhand mehrer Schriften formuliert sich jene Meinung, dass die Ansichten über Kinder sehr verschieden waren: es gibt Meinungen sowohl über unbedingte Folgsamkeit bis hin zur relativen Freiheit.*

L'image de l'enfant de la revue Kisednevelés [Education à l'âge de la petite enfance, c'est-à-dire à l'école maternelle] ou les dilemmes pédagogiques de l'exigence d'obéissance. – Les recherches concernant l'âge de la petite enfance constituent un domaine d'étude relativement nouveau et interdisciplinaire de l'histoire de l'éducation. A la base des articles d'une revue hongroise spécialisée sur l'éducation des enfants à l'école maternelle, parus au tournant du 19e et du 20e siècles, l'auteur ébauche l'image que le personnel pédagogique de l'époque en question s'est faite des enfants, et étudie l'efficacité et/ou l'application pratique de cette image. Selon plusieurs études, la vision de l'enfant fut bien différenciée à l'époque : certains exigent une obéissance absolue de sa part, d'autres prônent une liberté relativement grande qui doit lui être offerte.

BEVEZETŐ

A gyermekkortörténet viszonylag fiatal, interdiszciplináris tudomány. A XX. század közepére datálható megjelenése óta a nemzetközi és hazai kutatók széleskörű elterjedése következtében immár könyvtárnyi szakirodalom áll a téma iránt érdeklődő szakemberek rendelkezésére. A neveléstörténet,

mint a neveléstudomány szerves része, mindig is foglalkozott a gyermekség kérdésével és problémakörével, azonban a gyermek, a gyermekkor új értelmezése, egy merőben új paradigma megszületése és kibontakozása a múlt század közepén megkezdett szociológiai, makro- és mikrotörténeti kutatások széleskörű elterjedésének köszönhető, melyek a gyermek személyes életére, kapcsolataira, gondolkodására és az ezekhez szorosan kapcsolódó hétköznapi viselkedésének vizsgálatára és értelmezésére irányították a kutatók figyelmét. Szabolcs Éva gyermekkortörténet-kutató a következőket írja erről: *„Ha a gyermekeket nem a felnőttekhez viszonyítva, hanem társadalmi aktorokként kívánjuk vizsgálni, akkor a történeti kutatásokban a gyermekek tényleges életének kutatását kell előtérbe helyezni.”* (Szabolcs 2003)

Ma már a gyermekkortörténet-írás meglehetősen szerteágazó irodalmi bázisra épít, nem elégszik meg a pedagógia és a pszichológia ismeretanyagával, továbbá azzal a korábban megszokott módszerrel, mely a gyermeket mindig egy társadalmi ernyő alatt vizsgálta, nem pedig önállóan. A gyermekkortörténet szociológiai, etnográfiai, mentalitástörténeti aspektusai jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy mára egymásnak gyakran ellentmondó gyermekkor-felfogások és -nézetek kerültek napvilágra; ezek a megközelítések – megítélésünk szerint – napjainkban mind-mind hozzájárulnak egy plurális, szerteágazó és sokoldalúan megközelített gyermekkép kialakulásához, a posztmodern kor gyermekkorának megértéséhez, a fogalmak letisztulásához, és végül, de nem utolsó sorban, az emberekkel foglalkozó tudományok fejlődéséhez.

Tanulmányunkban – a dokumentumelemzés, a tartalomelemzés módszereivel – a századforduló gyermekfelfogásának vizsgálatára és gyermekképének értelmezésére teszünk kísérletet. A Kisdnednevelés c. folyóirat 1906. évi számaiban a gyermekekkel kapcsolatos tanulmányokat tekintjük át azt vizsgálva, hogy miféle módon tükröződnek a századforduló gyermekfelfogásai a pedagógiai lapok írásaiban. A korszakot azért tartjuk érdekesnek, mert ekkor jelentek meg azok a modern tudományok (gyermekgyógyászat, gyermektanulmányozás, gyermekpszichológia), melyek új identitások (pl. nemiség, generációs különbségek) és mentalitások (pl. racionalizmus, individualizmus, futurizmus) kialakulásához vezettek a gyermekkel kapcsolatos ismeretek terén. Az evolucionizmus, a fejlődés gondolatának megjelenése és a pozitivisták ismeretelméleti megközelítési módja a tudomány világában a gyermekséggel kapcsolatban a biológiai determinizmus (a fejlődő gyermek) és a társadalmi determinizmus (a szocializálódó gyermek) két – kezdetben egymással szembenálló – paradigmájának kialakulását eredményezte. Ebből született meg egy új, egyetemleges és idealizált gyermekkép, melyben a gyermek legfőbb jellemzője az a hiányállapot, melyet a fejlődés és a fejlesztés révén megszüntet-

hető, vagyis a gyermek a felnőtttség „normális” állapotába eljuttatható, azaz, a gyermekkor fejlődési íve mentén a gyermekek „belenőnek” a felnőttek világába. A szocializációs elméletekből kiinduló paradigma két, élesen elkülöníthető úton folytatta menetelését. Egyrészt a normatív megközelítésű felfogásokban a szabályokat, a társadalmi kényszereket és normákat leggyakrabban külső szabályokon keresztül érvényesítő, a társadalmi struktúrákhoz és a felnőtttség mércéjéhez igazodó attitűd érhető tetten, másrészt a gyermekpszichológia térhódítása révén megjelenik a szocializáció interakciós értelmezése, hiszen a kor tudományos felfogására építő reformpedagógiai irányzatok a gyermek mindennapi társas viszonyaira alapozott – és máig ható – gyermekkoncepciókat és belső szabályozásra épülő, a gyermekség mércéjéhez igazított nevelési elméleteket dolgoztak ki.

Így lett a XX. század elejének felnőttekből kiinduló gyermekképe a fegyelmezett, szófogadó gyermek, ugyanakkor megjelent az érzelmileg kiegyensúlyozott, boldog, a saját akaratát érvényesíteni képes, elégedett és együttműködő gyermek.

Feltételezésünk szerint mindkét paradigma megjelenik a korabeli pedagógiai sajtóban, igazolva azt a szakirodalomban közölt megállapítást, miszerint egy adott történelmi korban is a gyermekkorok változatairól, különböző felnőttek különböző gyermekséggel kapcsolatos artikulációiról van szó.

A vizsgált történelmi korszak, a 19. és 20. század fordulójának talaján próbáljuk nyomon követni és értelmezni azokat a gyermekséggel kapcsolatos attitűdöket, melyek megjelennek a kisgyermek nevelésével kapcsolatos tudományos közleményekben. Az 1906. évi számokban az engedelmesség, a fegyelem és a fenyítés kérdéskörével kapcsolatban széleskörű szakmai vita bontakozott ki a szakfolyóirat hasábjain, ezért tartalomelemzésünkbe elsősorban a fenti kérdésekkel foglalkozó azon tanulmányokat vontuk be, melyek alkalmasnak tűntek a korabeli gyermekképek bemutatására. Elemzésünk elsősorban módszertani jellegű, a századfordulón a kisdednevelés elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó szakemberek tanulmányainak elemzése, értelmezése közben olyan fontos értelmezéseket, kifejezéseket keresünk, melyek alkalmasak az adott kor gyermekséggel kapcsolatos paradigmáinak megjelenítésére, és a különböző – felnőttekből kiinduló – paradigmák felfedezésére, elkülönítésére.

A JÓTÉKONYSÁG NEVELŐ HATÁSA AZ ÓVODÁBAN

A folyóirat első, gyermekkel foglalkozó tanulmánya A jótékonyság nevelő hatása az óvodában címmel a gyermek egyik nagy „nevelőjéről”, a példáról, a példaadásról szól. *Dietz Etel* óvónő, szerző a gyermekkort tükörhöz hason-

lítja, mely az először felvett képeket az élet későbbi szakaszában is visszasugározza. A gyermeki lélek fejlesztésénél mindenekelőtt példaképre van szükség, a legszebb és legszentebb példa a gyermek életében az édesanya, aki ha nemesen és szépen cselekszik, annak tettei gyermekei elméjében „megfogamznak, gyümölcsözni fognak”. Az óvoda szerepe meglehetősen fontos, hiszen az a gyermek második otthona, az óvónő pedig az óvodában az anya helyettese, ő lesz példaképe mindenben, szóban és tettben. Az óvónő az erkölcsi fejlődés korai szakaszában arra a problémára hívja fel a figyelmet, hogy a gyermek megfigyeli még azt is, ami az óvónő számára kevésbé fontos, utánozza, követi szavait, tetteit, akár helyesek, akár nem, mert a gyermek azt megítélni nem képes. A lélektani megközelítések tetten érhetők a szövegben, egy érdekes hasonlattal él a szerző: a gyermek lelke tükör, melyben visszasugárzik minden tett, akkor az óvónő legyen azon, hogy minél szebb képet nyújtson ennek a tükörnek. A gyermekek közötti eltérésekre is rávilágít a szerző, miszerint lelkiileg és testileg igen nagy különbséget találunk köztük. Van köztük gyámoltalan, aki talán nagyon is elmarad pajtásaitól, kinek értelmi fejletlenségét a többi gyermek is észreveszi, és mintegy gúnnyal tekint rá. A gyermekekben fel kell ébreszteni a jószívűséget, játék közben figyelmeztesse a gyermekeket arra, hogy legyenek egymás iránt előzékenyek, türelmesek, a gyengébbeket gyámolítsák, munka közben az előrehaladottabbak segítsenek az ügyetlenebbeknek. Így az óvónő kettős célt ér el: felkelti a gyermekben a másokon való segítség érzetét, másrészt a gyermek önérzetét is képes felébreszteni, miszerint már ő is képes segíteni. Ezek az eszközök mind alkalmasak a jótékonyság gyakorlására és a jótett magvának elhintésére. Határozott kíváncsi vagyok az óvodával kapcsolatban, hogy ott egyenlőség uralkodjon, nem szabad a gyermekeknek vagyoni és rangkülönbséget érezni. Szabad-e elhanyagolnunk a jótett cselekvését? – kérdezi a szerző. Végül az író saját koráról, a letűnt XIX. századról – melyet a tudomány századának neveznek –, elgondolkodva és az ambivalencia érzését keltve az olvasóban, kifejti, hogy az ember a tudományos kutatás fáklyái után az „élvezetszomj” tüzeit gyűjtötte meg. Az emberek észrevették, hogy a tudásvágy hiába gyötri az emberi szellemet, mert mindent tudni nem lehet; az élvezetek pedig kimerítették, életunttá tették az embereket, ezért az ember manapság az irgalmasság forrásaihoz, a humanizmus jótéményeihez fordul és az emberbaráti szeretet érzésével gyógyítgatja sebeit. A tanulmány szerzője szerint a gyermek a környezetéből vett példákön, mintákon keresztül építi fel önmaga személyiségét, a nevelő feladata nem más, mint a külső hatások szabályozása, szelektálása a kedvező feltételek biztosításával. Az utánzásnak kisgyermekkorban igen jelentős szerepe van, a fejlődő gyermek táptalaja a szeretet, a jótékonyság. Lényeges és a korszak körülményei között újszerűnek mondható gondolata a szerzőnek, hogy felhívja a

figyelmet a gyermekek közötti természetes különbségekre, és arra, hogy az eltérő fejlettségű gyermekek együttműködésének a kooperáció révén pedagógiai „hozádekai” lehetnek, melyek kiaknázása komoly nevelői feladat.

ENGEDELMESSÉG

„Csak arra kérem, szoktassa gyermekemet engedelmességre, s tanítsa meg szófogadásra!” (Angyal 1906, 2 sz. 39) Egy gondos apa, aki maga is jeles pedagógus, ezekkel a szavakkal bízta az óvónőre féltve őrzött leányát. Csakugyan olyan fontos és életbevágó követelménye a nevelésnek az engedelmességre való szoktatás, mint azt a fent említett apa mind nagyobb hévvel elhíttetni igyekezett? Igaz, hogy az engedelmesség az ember boldogulásának és az életküzdelem sikeres megvívásának egyik fő eszköze, ha a gyermeket hozzászoktatjuk az engedelmességhez? Az engedelmességet készséggé kell fejleszteni, még a szigorú eszközöktől sem szabad idegenkedni a cél érdekében? Az engedelmességre való szoktatást a szerző a nevelés kardinális pontjának, legfontosabb feladatának tekinti, s követeli, hogy minden nevelő minden gyermekkel szemben szolgálja. A fegyelem és az óvodai rend megtartása lehet az első lépés, majd a pedagógus utasításainak ellentmondást nem tűrő végrehajtása a következő lépés. A cikk szerzője szerint minél több olyan szituációt kell teremteni, amikor a gyermeknek alá kell rendelnie saját akaratát másokéval szemben. Ennek jótékony hatása lehet a családi nevelésre is, az óvodának érvényesítenie kell befolyását a szülőknél, a meggyőzés eszközével rá kell vezetni a szülőket arra, hogy szakítsanak az oktalan szeretet által előidézett káros engedékenységgel, a következtelen szülői magatartással, melynek gyakran az az eredménye, hogy a gyermeknek sikerül saját akaratát a szülőkével szemben érvényesítenie. A szerző nem riad vissza az erősebb eszközök alkalmazásától sem, amelyek a célt szolgálják. Korábban a merev fegyelem alkalmazása ellen szólt, és a gyengéd, szeretetteljes bánásmódot hirdette, de ma már nem ítélt el senkit, aki keményebb eszközöket alkalmaz, csak hogy engedelmességre szoktassa a gyermekeket. Tudja, hogy a fent hangoztatott elvek, kétségbeesett felkiáltások nem a pedagógia szabályai szerint valók, nem vitatkozik azokkal, akik elítélik e sorokat, mondván, a szigorral végrehajtott engedelmességre szoktatás kétélű fegyverre is válhat, hiszen a gyermek a későbbiekben csupa megszokásból készséggel teljesítheti a parancs formájában megkívánt rosszat. Mégis, meggyőződése, ha a gyermek meghajlik szülője, nevelője akarata előtt, akkor elhárítható a rossz cselekedet, de ha nem tanulja meg az engedelmességet, akkor tehetetlenül kell szemlélni, amint vesztébe rohan a saját akaratát követő gyermek, akit mindig óvnánk a bajtól.

Példaként említi azokat a családokat, ahol lépésről lépésre közeledik az a

katasztrófa, amelyet egyedül a gyermek csökönös engedetlensége okoz. A fiatal lény a létért való küzdelmet nem bírja ki az erősebb támogatása nélkül, a gyermek önmaga kicsi erejével élete nem irányíthatja hajóját. „*Nem jut-e örvénybe, nem zúzódik-e pozdorjává a gyenge jármű a küzdés ezernyi szirtjén, ha tapasztalt kéz és szerető gond nem vezérli a biztos kikötő felé?*” (Angyal 1906, 2 sz. 40) Az önérzet ébredésének veszedelmes korában a gyermek elvakultságában azt képzei, hogy maga irányíthatja tetteit és a hamis önérzet göggyével kitér a szülői intelmek elől. „*A kellő eréllyel hangoztatott parancsszó ilyenkor veszi elejét a bajnak, mert a legkényesebb korban lévő gyermek a saját meggyőződése ellenére is meghajlik a szülői hatalom előtt, minthogy – szerencsére – már gyermekkorában megszokta szófogadást. Jaj a gyermeknek, de jaj a szülőknek is, kik nem szoktatták gyermeküket idejekorán engedelmességhez, mert tapasztalniok kell, hogy elvesztették befolyásukat gyermekük fölött, aki rossz hajlamainak, avagy rossz szokásainak előbb-utóbb áldozata lesz.*” (Angyal 1906, 2 sz. 41)

A tanulmányból egyértelműen körvonalazódni látszik a XX. század első felének egyik domináns gyermekképe, az engedelmeskedő gyermek. A felnőttek világába „belenövő” gyermek szocializációja az engedetlenségtől a szófogadás felé halad, a felnőtttség mércéjével mért ilyen típusú nevelői attitűd kiválóan alkalmas a gyermek veleszületett rossz tulajdonságainak megszüntetésére.

A MEG NEM ENGEDHETŐ FEGYELMI ESZKÖZÖKRŐL

Angyal Malvin óvónő a Kisdednevelés 1906. évi 2. számában az engedelmességről érkezett. A szerkesztőség arra kérte az óvodapedagógust, hogy fejtse ki részletesen, mit ért meg nem engedhető fegyelmi eszközök alatt. A szerző a testi fenyítést érti alatta, azt a fegyelmi eljárást, melynek még a puszta nevéből is irtózik mindenki, akinek köze van a pedagógiai eseményekhez. Tanulmányában arra keresi a választ, hogy vannak-e olyan esetek, melyeknél a meg nem engedhető eszközökhöz is szabad folyamodni, melyek azok az esetek, s azok milyen lelkületű gyermeknél alkalmazhatók. Igazat ad azoknak, akik elítélik a gyakran és durván alkalmazott, durvasághoz szoktató, sőt, ártalmas testi fenyítést, mely a gyermek lelkületére, fizikumára károsan hat, ugyanakkor igazat ad azoknak is, akik a testi fenyítést mint végső eszközt rendkívüli esetekben, megátalkodott és rosszindulatú gyermeknél alkalmazzák. A szerző úgy gondolja, hogy az igazság valahol a középúton van, melyet nem nehéz megtalálni, ha a gyermek természetét és cselekedeteinek indítékait alaposan tanulmányozzuk. Olyan fontos cél érdekében, mint az engedelmességre szoktatás, még ez a végső cél is megengedhető, ha a gyermek olyan

természetű, hogy a testi fenyítés alkalmazásától némi siker várható, és ha már a többi fegyelmező eszköz, mint a figyelmeztetés, korholás, rábeszélés, példaadás, a társak előtt való megszegyenítés mind hatástalannak bizonyul. A tanulmány írója szerint a büntetés szükséges rossz, melyet a nevelői célok érdekében alkalmazni kell, de minél ritkább esetben és minél kíméletesebben.

A szerző az olvasó figyelmét felhívja arra is, hogy a durva környezetben élő, maga előtt mindig rossz példát látó gyermekeknél igen nehéz a lélekre hatni. Azonban minden nevelőtől megkívánható, hogy a végső eszközt, mely joggal vívta ki a kritikát, csak igen ritka és végső esetben használja, miután már megtapasztalta, hogy a megengedhető eszközökkel semmit sem ért el. Hogy használ-e ez a végső eszköz és elérheti-e a nevelő a célját? Erre a kérdésre a szerző így válaszol: *„Meglehet azonban, hogy a büntetés rendkívülisége és szokatlansága által előidézett meglepetés és a nyomában járó szégyenérzet csakugyan hatnak a gyermekekre és az legalább percnyi javulást mutat. A rosszindulatú gyermeknél már ez a percnyi javulás is eredmény számba sorolható, ha másért nem, azért, mert ez lehet az a kiinduló pont, melyhez a nevelő további eljárását kapcsolhatja.”* (Angyal 1906, 5 sz. 118)

Angyal Malvin igen érdekes okfejtésében azt magyarázza, hogy így a javulás pillanata a nevelő által megragadható, a pillanatnyi és még felületes, sőt öntudatlan javulás állandósítható. Arra is felhívja a szakma figyelmét, hogy a fenyítés kiváltotta depressziót a kínálkozó első alkalommal – amikor a gyermek a javulás első jelét mutatja –, a jutalmazás, a buzdítás, az elismerő szó eszközeivel ellensúlyozni szükséges.

A mérsékelten, óvatosan, gonddal és körültekintően alkalmazott testi fenyítés a szerző szerint a gyermek lelkében és testében nem okozhat kárt, ugyanakkor az indulatos, durva és minduntalan alkalmazott fenyítést a nevelőhöz méltatlan eljárásnak tekinti. Vannak olyan nevelők, akiknek szokásukká vált a gyermek kínzása, megfélemlítése, ijesztgetése és fenyegetése. Ezeket az eljárásokat semmiféle cél érdekében nem tartja megengedhetőnek. Az idegesség, az általános ideggyengeség megfigyelhetők már a legifjabb nemzedéknél is, és az öröklött és a szerzett betegségektől szenvedő szervezet megsínyli a lélek szenvedéseit. A továbbiakban az étel megvonásáról, a sarokba állításról és a térdeltetésről szól a szerző, mely a szülők és nevelők egyik leggyakrabban alkalmazott büntetési gyakorlata.

A jó magaviseletű és jóindulatú, de a fegyelem ellen gyakran vétő gyermekkel szemben meg nem engedhető eszközök közé sorolja az óvónő azokat az eseteket, melyek a kisgyermek jóérzését, érzékeny lelkületét, derűjét sérthetik és arra megalázólag hatnak. Sőt, az ilyen esetek a minden gyermekben ott szunnyadó rossz tulajdonságok érzetét váltják ki. Ilyenek például a dac, a bosszú, vagy az ellenállás. A pajkosság, a nevetgélés, a fecsegés – még ha a ne-

velőnek bosszúságot is okoz -, csupán figyelmeztetést, szeretetteljes feddést vonhat maga után, hiszen a gyermeknek nincs mindig kedve a foglalkozáshoz, kedvetlenségét, érdeklődésének hiányát rendzavarásban juttathatja ki-fejezésre. Angyal Malvin óvónő tanulmánya végén a pedagógiai tapintat fontosságára hívja fel az olvasó figyelmét: „*A gyöngéd lélek és gyöngéd kedély gyöngéd és tapintatos elbánásban részesüljön, mert különben ellenkezőjét érzük el mindannak, amit célul tűztünk magunk elé.*” (Angyal 1906, 5. sz. 120)

A testi fenyítéstről szóló értekezésében a szerző a pszichológiai és pedagógiai tudomány iránti érzékenysége, a gyermek személyiségének alapos ismerete és a valós pedagógiai gyakorlat, azaz a nevelési problémákkal küzdő, a néha tehetetlen pedagógus képe „viaskodik” egymással. A megátalkodott, rosszindulatú gyermekből kiinduló, és a gyengédséget, tapintatot igénylő és nevetgélő gyermekig vezető szemléletet egyszerre tükröző munka egy máig ható pedagógiai dilemma – a hétköznapi pedagógia és a tudományos pedagógia közötti szakadék problematikája – igen szép példája.

A TESTI BÜNTETÉS ELLEN

Angyal Malvin óvónő *A meg nem engedhető fegyelmi eszközökről* című cikke *Zsomboryné Urschitz Anna* kolozsvári óvónőben gondolatokat ébresztett, ezért a folyóirat hatodik számában *A testi büntetésről* címmel értekezett. A szerző tanulmányában a testi fenyítés ellen foglal állást, és határozottan ki mondja, hogy soha, semmilyen körülmények között nem szabad testi fenyítést alkalmazni. Ha a szeretet szemüvegén át nézzük a gondjainkra bízott gyermekeket, akkor cselekedetei másként tűnnének fel; a gyermekeket nem szabad szem előtt tévesztetni, mert ha érzik, hogy figyelnek rájuk, nem cselekednek rosszat. Ha a gyermekek mindig szem előtt vannak, nem nyilvánulhatnak meg a nevelés visszásságai és a gondos nevelés által mindig a jó útra terelhetőek. A feledékenység, a gyenge tanulmányi eredmény sem ok a testi büntetésre, ha pedig erre néha szükség lenne, akkor azt a nevelő a szülőre bízza. A szerző meglátása szerint a jutalmazás és a büntetés nem fegyelmező eszköz, a gyakorlat már számtalanszor beigazolta, hogy a fegyelem biztosításának leghatékonyabb eszköze a gyermekbe oltott tudásvágy. Nem hiányzik az óvodákban a fegyelem, ha a gyermekek érdeklődéssel tekintenek a nevelő munkájára. „*Az óvodában minden testi büntetést, még a legenyhébb kézreütést és a térdeplést is mellőzni kell. Én ezeket sohasem alkalmazom. Huszonhat évi működésem után elmondhatom, hogy szeretetemért kis szívük teljes szeretetét nyújtják felém. Az élénk és változatos foglalkoztatás által pedig mindig akaratom szerint irányítom kisdedeim akarátát, kedv-*

vel és érdeklődéssel foglalkoznak mindig, ami által megszűnik a rendezés.” (Zsomboryné 1906, 6. sz. 147)

A tanulmány szerzője az érdeklődő gyermekből indul ki, az iskolai problémák okát nem a gyermekben, hanem a nem megfelelő pedagógiai eljárásban és a nevelőben látatja.

AZ ENGEDELMESSÉGRŐL MÁSKÉPP

Peres Sándor cikkíró a Kisdednevelés 9-10. számaiban hosszabb lélegzetű tanulmányban értekezik az engedelmesség fogalmáról, nevelésben betöltött szerepéről. A szerző merőben újszerű módon közelít a kérdéshez, mintegy új jelentést társít a fogalomhoz. Szerinte az engedelmesség pedagógiai értéke nem egyértelmű. Egyrészt az engedelmesség aláztatossá tesz és megnyugtat, hiszen egy felsőbb akaratnak való megfelelés irányába hat, másrészt a haladás útját állhatja, amikor az engedelmesség megszabja a gondolkodás és a viselkedés tartalmát és kereteit, s e határokat már csak az engedetlenség lépheti át. Történelmi példák igazolják, hogy a zsarnoki uralom legfőbb erénye az engedelmesség volt, mely az embereket gépekké alacsonyította, vagy békéltenné, lázadóvá tette őket. Az a meglátása, hogy leginkább a rend őrei és a közigazgatás tagjai, vezetői hangoztatják az engedelmességet. Az író szerint az engedelmesség feltétlenül szükséges a közösségi munkához és ez a szükségesség adja meg az engedelmesség értékét, ugyanakkor a közösségekben a kötelesség, a felelősség és a tudatosság együttes jelenléte és érzése az engedelmességet feleslegessé teszi. *„Nem képzelhető-e el, hogy a társadalom egyes tagjai is nem engedelmességből, hanem szabad akarattal, teljes tudatossággal fogják végezni vállelve, pontosan mindazt a munkát, amit tőlük a köznek java, – mely saját javuk is – megkövetel? És ha így volna, nem a kultúra magasabb fokán állana-e az ember?”* (Zsomboryné 1906, 9. sz. 213) A szerző a továbbiakban kifejti, hogy az engedelmességből végzett munka nem igazán emberi, hiszen hiányzik belőle a szabadság, a tudatosság, és így hiányzik belőle az élet, a fejlesztő erőfeszítés, a munka öröme. A nevelésben az engedelmesség erőszakolása nem a gyermek erőire, hanem éppen azok elnyomására épít. A lélektani szempontú megközelítés is hasonló következtetésekre enged, hiszen „az engedelmesség azt jelenti, hogy azt akarjuk, amit más tétetni akar velünk”. (Zsomboryné 1906 9. sz. 214) Peres Sándor az akarat hiányáról a következőket írja: *„Ha a gyermeknek nincs akarata, akkor nincs mit alárendelnie a mások akaratának. Az ilyen gyermek valóságos gép, báb, odarángatjuk, ahova akarjuk... Örül, hogy nem kell gondolkodnia, elképzelnie, leleményesnek lennie, nem kell akarnia: teszi, amit mondanak. Ezek a nagyon kedves, tanulók' el is szoknak a szellemi munkától, ön-*

állóakká nem is lesznek soha és voltaképpen mint nyomorult rabszolgák élik le életüket. Mint malomtaposó szamarak, bizonyos helyet betöltenek a közösségben, de emberi életet nem élnek." (Peres 1906, 9. sz. 214) A szerző fenti megállapítása után rögtön leszögezi, hogy a „malomtaposó” természetű gyerekek – szerencsére – igen ritkák. Habár vannak igen könnyen engedelmeskedő tanítványok, de olyanok, akik mindig, mindenben és mindenkinek egyformán engedelmeskednek, alig-alig vannak. Meglátása szerint az élet akarat, aki él, annak akarata is van. A tanítványok akaratát tiszteletben kell tartani, sőt inkább fejleszteni szükséges.

A továbbiakban a cikk írója két kérdésre keresi a választ. Az egyik, hogy a nevelésnek célja-e, hogy a gyermekek nevelőiknek feltétlenül engedelmeskedjenek, a másik kérdés pedig az, hogy a gyermek akarata – természetétől fogva – önmaga és környezete ellenére törekszik-e. Az első kérdésre a nevelők egy része bizonyára azt válaszolná, hogy a feltétlen engedelmesség hatalmas eszköz a célhoz, a gyermekkel szemben a pedagógus képviseli az erkölcsiséget. A gyermek csak úgy nevelkedhet megfelelő erkölcsökben, ha a nevelőnek mindenben engedelmeskedik. Az engedetlenség lázadás a tekintély ellen, vétés a jó erkölcs, a közösség ellen, és mint ilyen csak a rosszban erősíti meg a gyermeket. Ebben a felfogásban lehet igazság, de az engedelmisség parancsra, utasításra indul meg, márpedig ennél mélyebben hat a gyermekre a példa, a tett. A gyermek látja a pedagógus aggódását, örömét, hűségét, kitartását, szorgalmát, látja és – a nevelővel együtt lévén – eltanulja ezeket a dolgokat anélkül, hogy parancsot, utasítást hallott volna. Ebből az következhet, hogy a nevelésnek nem lehet célja az engedelmisség, de még az eszközök sorában sem állhat legelől. A másik kérdéssel azért foglalkozik a szerző, mert az engedelmisség hívei gyakran azt a hitet terjesztik, hogy a gyermek természetétől fogva önmaga és környezete kárára tör, vagyis önmagát tönkreteszi, a társadalomban pedig mindenkivel szembeszáll. Az író elismeri, hogy a gyermek tudatlansága és tehetetlensége következtében akár még a nyakát is kitörné, de az is igaz, hogy a gyermek hamar megtanulja félteni saját magát, szándékosan nem szerez magának bajt már kétéves korában sem. Az sem hamis állítás, hogy a gyermek önző, gyakran rombol, zsarnokoskodik, harcol környezetével. De az is igaz, hogy a gyermek korán megtanulja visszaadni a mosolyt, korán felismeri mások szeretetét és megtanul alkalmazkodni, cselekedni mások kedvére is. Leggyakrabban azt a hibát követik el a nevelők, hogy valahányszor nem akaratauk szerint cselekszik a gyermek, mindjárt szükségesnek tartják az engedelmisséget, és mindjárt engedetlennek ítélik meg őt. *„Álljon itt az óvoda életéből pár példa: A néni azt mondja, ide tedd a kalapot, ide ülj, ide állj, mondj verset, dalolj, ne kiabálj, ne kopogj s a gyermek nem teszi le a kalapját, nem ül, nem áll oda, nem mond verset, nem dalol, kia-*

bál és kopog. Vajon kell-e, hogy mindabban az esetben engedelmessédjék a gyermek s vajon mindebben az esetben engedetlen-e ő?" (Peres 1906, 9. sz. 216-217)

A továbbiakban a szerző a felnőtt és a gyermek testi és lelki különbségeire hívja fel az olvasó figyelmét, mely magyarázatot adhat arra, hogy a gyermekek gyakran miért képtelenek az engedelmisségre. Álljon itt a szerző szemléletes fejtegetése: „*Ne feledjük azt sem, hogy a gyermek testi élete sokkal változatosabb, élénkebb, mint a miénk s még erősebb kölcsönös hatásban van a lelki életével és sokkal inkább vezeti ezt, mint a felnőtteknél. Egy árnyékfolt a falon, egy fényes csíkja a napsugárnak, a napsugárban nyüzsgő porfelhő, egy különös hang, a vérkeringésnek legkisebb zavara, valami nyomás testének bármely részén stb., stb.: mind - mind kihozza őt sodrából, és képtelenné teszi figyelemben, érzésben, akaratban, testileg is az engedelmisségre.*” (Peres 1906, 10. sz. 235) Nem mondhatjuk tehát, hogy a gyermek engedetlen. Ha megismerjük és megértjük, azt találjuk, hogy valahányszor engedetlennek látszott, mindig engedelmes volt, mindig van neki valami igazsága abban, ha nem úgy cselekszik, ahogy a felnőtt kívánja.

Az engedelmisség gondolatát kiterjesztve a felnőttiség dimenziójára, a szerző szerint az engedelmeskedő, szófogadó gyermekből szófogadó felnőtt lesz, mely erősen megkérdőjelezhető és vitatható emberi tulajdonság.

AZ ANGLIAI GYERMEK PÉLDÁJA

„*A 20. században tovább finomodott a modern gyermekfelfogás a pszichológia hatására Angliában. A különböző pszichológiai iskolák komplex és egymásba fonódó ismeretanyaga, szemlélete a gyermekségnek egy olyan újabb konstrukcióját eredményezte, amelyben az érzelmek, a fantázia, az ösztönök, a szokások domináltak.*” (Szabolcs 2003, 15)

Szabolcs Éva neveléstörténész és gyermekkor-kutató fenti megállapításával egyetértve és azt megerősítve *gróf Apponyi Albertné szül. Mensdorf Klotild grófnő* *Mi mindent tudhatnak a gyermekek?* című igen érdekes, az angol óvodákról szóló cikkére hívjuk fel az olvasó figyelmét, melyet a Nemzeti Nénevelés mellett a Kisdednevelés is közölt az 1906. évi 15. számában. A szerző az egyik legszembetűnőbb különbséget a magyar és az angol gyermekek között megjelenésükben és viselkedésükben látta, melynek oka – feltételezése szerint – az, hogy Angliában a gyermekek egészségéről és tisztaságáról jobban gondoskodnak. De ennél is feltűnőbb volt a különbség a magyar gyermekekétől jelentősen különböző arckifejezés és a szellemi tulajdonságok tekintetében. Így ír erről a szerző: „... *azok a gyerekek igazi gyerekek, kikben*

a gyerekség mélyebbé és nemesebbé vált, mint bárhol." (Apponyi 1906, 15. sz. 371)

A tanulmány írója a különbség okát elsősorban a nevelés eltérő módjaiban látja. Angliában a nevelés alapja, hogy becsülik a gyermeket és bíznak benne, ezáltal a legkisebbek is kifejezésre merik juttatni saját egyéniségüket, a nevelés jó példákon keresztül történik, a szabadság, az önállóság és a felelősség kialakítására való nevelés korán megkezdődik. *„Benső életének gyöngéd növényét gondosan ápolják és őrzik, de szabadon hagyják nőni, azáltal, hogy azt adják nekik, ami kell: levegőt, napot és táplálékot.”*¹¹⁵

A gyermekekkel való érintkezésben – a szerző meglátása szerint – sokkal gyengédebb, szeretetreméltóbb modort használnak. Ezek a gyermekek sokkal engedelmesebbek és fegyelmezettebbek, mint magyar társaik, akiket csak túlkibálással lehet hallgatásra bírni. Angliában a gyermekek figyelmének lekötésére törekednek, mely sokkal eredményesebb módszer a nyugtalanság ellen, mint az állandó fenyegetés és intés. Érdekes, hogy már a XX. század elején a szárazföld szemére vetette az angol iskoláknak, hogy gyermekeiket az „exact” ismeretekkel csak csekély mértékben terheli, mégis sokkal többet tudnak a magyar gyermekeknél. Az angol nevelés ideálja a műveltség, a sokoldalú képesség- és tehetségfejlesztés. A játéknál minden gyermeknek szabad azt tenni, ami éppen tetszik neki, a parancsszót ott nem ismerik, szerintük a játék addig nem tökéletes szellemi és testi tevékenység, amíg azt parancsszó súlya nyomja. Az óvodában és az iskolában megismertetik a gyerekeket azokkal a módokkal, melyek által az ember kifejezheti mindazt, amit érez: zenével, festéssel, szobrászattal, tánccal, nyelvvel és mozdulattal. Minden foglalkozásnál az egyéniség és a képzelet fejlesztésére törekednek a nevelők, azáltal, hogy bevezetik az élet jelenségeinek egész sorát a gyermek ébredő képzeletébe, ahol egyedi, sajátos képekké alakulnak át. A gyermekkel kapcsolatos nézetek egyik alaptétele, hogy a gyermekek természetüknél fogva okosak, gyengédek, fogékonyak, hajtja őket a tudásvágy.

Visszatérve a magyar nevelési rendszerhez, a szerző tanulmányában élesen kritizálja a hazai viszonyokat. Szerinte bünt követ el az, aki nem becsüli a gyermeket igazi értékéhez képest. Nálunk a gyermeket tompaeszünek, lustának gondolják, akik nem képesek érdeklődésre, cselekvésre, és e meggyőződés szerint tervezik a nevelést, a tanítást. Ez a rendszer akadályozza természetes előrehaladásukat, szellemi növekedésük fejlődését.

A tanulmány befejező részében a szerző az angol pedagógusok gyermekekhez fűződő viszonyát – mintegy az írás talán legfontosabb mondanivalóját és üzenetét –, az alábbiak szerint summázza: *„Mégfognak ott és fejlesztenek minden lehetőséget. Korlátlan munkakört adnak nekik. Ahelyett, hogy régi szokás szerint minden lépésüket korlátozni próbálnák, bizonyos*

mértékig úgy veszik őket, mint teljeskorúakat és nem csak önállóságukat hagyják meg nekik, hanem nagy feladatokat állítanak eléjük és a bizalom ad nekik bátorságot és képességet azok teljesítésére.” (Apponyi 1906, 15. sz. 375)

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a 20. század elején a Kisdednevelés c. szaklapban a szerzők által írt tanulmányok gyermekképeinek alakulását vizsgáltuk meg, abból a szempontból, hogy azokban miként tükröződik a gyermekkép normatív, a felnőtté mércéjéhez mért, és abból kiinduló paradigmája, továbbá a publikációban megjelenik-e a kor tudományos fejlődését tükröző, a különböző reformpedagógiai irányzatok és a pszichológia eredményeire támaszkodó ún. tudományos paradigma, a gyermekkor újszerű értelmezése.

A források elemzéséből egyértelműen körvonalazódni látszik és tetten érhető a gyermekkorral kapcsolatos kétféle megközelítés. Szinte az egész évfolyam az egyik legalapvetőbb kérdés megvitatására vállalkozik: az engedelmes, szófogadó és a felnőttek világához méretezett gyermek világgképeinek hívei viaskodnak, érvelnek a boldog gyermekort preferáló, a gyermek önfejlődését valló, a gyermekből kiinduló elméleti megközelítések eszméjének képviselőivel.

Pukánszky Béla A gyermekkor története című munkájában így fogalmaz: *„A jól nevelt, illedelmes, engedelmes gyermek ideálja – amely a 19. században már széles körben elterjedt –, a 20. század első felében továbbra is uralkodó marad. Mellette azonban bizonyos polgári körökben megmaradt a gyermektanulmányi mozgalomból és a századfordulós reformpedagógiai kezdeményezésekből táplálkozó szemlélet... A 'formáló-betagozó' és a 'kibontakozást segítő' nevelői attitűd tehát párhuzamosan egymás mellett élt...”* (Pukánszky 2001, 178)

Az alábbiakban az általunk vizsgált szövegekből kiemeljük azokat a kulcsszavakat, kifejezéseket, melyek szemléletesen és egyértelműen modellálják azt a feltevésünket, hogy egy adott történelmi korban különböző gyermek-koncepciók jelentek meg egymással párhuzamosan.

<i>A fejlődő gyermek paradigmája a felnőttiség mércéjével</i>	<i>A gyermekkor értelmezése a gyermekből kitinduló szemlélet alapján</i>
engedelmesség, szófogadás	saját akarat, sokszor képtelen az engedelmességre
szigorú eszközök, kellő eréllyel hangoztatott parancsszó	a szeretet szemüvegén át nézzük őket, a gyermekkor tükör
fegyelem és a rend megtartása szigorú külső eszközökkel	a fegyelem biztosításának leghatékonyabb eszköze a gyermekbe oltott tudásvágy
meghajlik szülője, nevelője előtt	az érdeklődés hajtja
a gyermek fő jellemzője a csökönyös engedetlenség	az engedelmesség megszabja a gondolkodás és a viselkedés tartalmát
a gyermek elvakultságában azt képzei, hogy maga irányíthatja tetteit	szabad akarattal, teljes tudatossággal rendelkezzenek biztosítva természetes előrehaladásukat
testi fenytés mint végső eszköz elfogadható	lélektani szempontú megközelítés: „az engedelmesség azt jelenti, hogy azt akarjuk, amit más tétetni akar velünk”
rosszindulatú gyermek önző, gyakran rombol, zsarnokoskodik, harcol környezetével	mosolygó gyermek szeretet, gyöngédség, alkalmazkodás, mélyebben hat a gyerekekre a példa
gyermek kínzása, megfélemlítése, ijesztgetése és fenyegetése, étel megvonása, sarokba állítás, térdeltetés	a felnőtt és a gyermek testi és lelki különbségeire hívja fel a figyelmet
a gyermekben ott szunnyadó rossz tulajdonságok	ismerjük meg és értsük meg: igen nagy különbséget találunk köztük lelkileg, testileg
a gyermekeket tompaeszünek, lustának gondolják, akik nem képesek érdeklődésre, cselekvésre	sokszor igaza van abban, ha nem úgy cselekszik, ahogy a felnőtt kívánja
nem becsüli a gyermeket igazi értékéhez képest	azok a gyerekek igazi gyerekek, akikben a gyerekség mélyebbé és nemesebbé vált
minden lépésüket korlátozni próbálnak	becsülik a gyermeket és bíznak benne, ezáltal a legkisebbek is kifejezésre merik juttatni saját egyéniségüket
tülkiabálás, állandó fenyegetés, intés akarat, fegyelem fejlesztése	a játék tökéletes szellemi és testi tevékenység egyéniség és a képzelet fejlesztése
feltétel nélküli elfogadás	bevezetik az élet jelenségeinek egész sorát a gyermek ébredező képzeletébe
állandó külső utasítások	a gyermekek természetüknél fogva okosak, gyengédek, fogékonyak, hajtja őket a tudásvágy
bizalmatlanság	néha úgy veszik őket, mint teljeskorúakat

Megállapíthatjuk, hogy a XX. század elején párhuzamosan halad egymás mellett két jól elkülöníthető paradigma, a felnőttiség mércéjével mért és értékelt gyermekkor, illetve a korszak tudományos eredményeit figyelembe vevő

gondolkodás, miszerint a gyermekkorok önálló értéke és funkciója van, a gyermekkor sajátos értékrenddel rendelkezik, értelmezni pedig saját mércéjével érdemes és lehetséges.

Jelen kutatásunk tárgya a gyermek, a gyermekkép összetevőinek vizsgálata, mely óhatatlanul együtt jár a felnőttek világába való bepillantással, a felnőttég paradigmáinak megismerésével is, hiszen a vizsgált tanulmányok szerzői mind-mind felnőttek, akik egyéniségük, személyiségük révén sajátos módon közelítenek a gyermekkorhoz és egyedi módon értékelik az adott történelmi kor gyermekfelfogására gyakorolt hatását, melyben a saját életsorsuk, emócióik és ismereteik, az ő személyes történetük vitathatatlan jelentőséggel és meghatározottsággal bír. Szabolcs Éva kutató erről a következőket mondja: *„A gyermekkortörténet és ezen belül a gyermekkép kutatója nem feledkezhet meg arról, hogy bármely, a gyermekkel kapcsolatos kutatás a felnőttek világába való betekintéssel válhat teljessé, hiszen például a gyermekkel kapcsolatos nézetek feltárása a szülők, felnőttek gondolatvilágának feltérképezését jelenti. A generációk között soha nincs éles határ: együttélésük, egymás melletti létezésük maga a történelem, és az utókor ebből igyekszik valamit kiragadni, megvizsgálni és modellálni.”* (Szabolcs 1999, 64)

A Kisdednevelés 1906. évi évfolyamában publikáló nevelők, óvodapedagógusok, felnőttek gyermekkorral kapcsolatos megállapításai, nézetei gazdagabbá és teljesebbé tették a XX. század elején oly dinamikus formálódó, változó és egyre színesebb elemekkel bővülő gyermekképet, és reményeink szerint a tisztelt olvasó az utókor képviselőjeként igyekszik valamit ebből kiragadni, megvizsgálni és a gyermekkor dekonstruálásához – esetleg – felhasználni.

IRODALOM

- Angyal Malvin (1906): Engedelmesség. In: *Kisdednevelés*.
- Apponyi Albertné (1906): Mi mindent tudnak a gyermekek? In *Kisdednevelés*.
- Golnhofer Erzsébet-Szabolcs Éva (1999): A gyermekkor kutatása új megközelítésben. Műhely. 5-6. sz. 175-178. p.
- Iskolakultúra*, 2003 március – Gyermekkor-történeti tematikus szám
- Mészáros István-Németh András-Pukánszky Béla (2004): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és iskolázás történetébe*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Mészáros István-Németh András-Pukánszky Béla(2003): *Neveléstörténet*. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó.
- Peres Sándor (1906): Az engedelmesség. In: *Kisdednevelés*.
- Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Pukánszky Béla (2003): *Két évszázad gyermekei. A 19-20. század gyermekkorának története*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- Pukánszky Béla (2000): *A gyermek évszázada*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Szabolcs Éva (1995): Fejezetek a gyermekkép történeti alakulásából. *Új Pedagógiai Közlemények*, Budapest, ELTE BTK,.
- Szabolcs Éva (1998): Gyermekkor-történeti szempontok a pedagógiai szakirodalomban. *Magyar Pedagógia*. 3. sz.
- Szabolcs Éva (1999): *Tartalomelemzés a gyermekkortörténet kutatásában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szabolcs Éva (2003): Gyermekkortörténet: Új elméleti megfontolások. In: Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Budapest, Eötvös József Kiadó, 9-17. p.
- Tátrai Zsuzsanna (1997): Falusi gyermekélet Magyarországon 1867-1948. *História*. 5-6. sz.
- Tomka Béla (2000): *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Winn, Marie (1990): *Gyerekek gyermekkor nélkül*. Budapest, Gondolat.
- Zsomboryné Urschitz Anna (1906): A testi büntetésről. In: *Kisdednevelés*.

A HAZAI RAJZOKTATÁS TÖRTÉNETE A NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNYIG. A RAJZISKOLÁK

TÓTH PÉTER

The History of Hungarian Education of Art till the Act of National Education in 1868. The Schools of Design – The author depicts the development of education of art from medieval education by guilds till the last three decades of the 19th century. When teaching art took place in regular school education, it resulted in a quantitative and qualitative change in the education of this subject. A further contribution to this process was, as discussed in detail in the study, that there was a change in the methods of education as well. The illustrations are examples for free-hand modelling drawing, which were used by teachers while training crafts.

Die Geschichte des ungarischen Zeichenunterrichts bis zur Volksunterrichtsgesetz aus dem Jahre 1868. Die Zeichenschulen. – Der Autor stellt die Entwicklung des Zeichenunterrichts vom mittelalterlichen Zunftunterricht bis zum letzten Drittel des 19. Jahrhunderts. Im Unterricht des Faches hat man quantitative und qualitative Veränderungen verursacht, als das Fach Zeichen in dem regelmäßigen Schulunterricht Platz bekommen hat. Dazu wirkt auch mit – was von dem Studium detailliert beschrieben wird – dass eine methodische Veränderung im Unterricht stattfindet. Die Illustrationen sind Beispiele für Freihand-Formzeichnen, die beim Unterricht der verschiedenen Gewerbe von den Pädagogen verwendet wurden.

L'histoire de l'enseignement du dessin avant la loi sur l'éducation nationale de 1868. Les écoles de dessin. – L'auteur présente l'évolution de l'enseignement du dessin depuis ses formes corporatives du Moyen Age jusqu'au dernier tiers du 19e siècle. L'introduction obligatoire du dessin dans les programmes scolaires a produit un changement quantitatif et qualitatif dans l'enseignement de cette matière, ce qui a également été promu par le développement des méthodes d'enseignement, sujet que le présent article se propose d'exposer en détail. Les illustrations sont censées donner des exemples pour le dessin à la main, méthode appliquée par les pédagogues lors de l'enseignement de divers métiers d'artisanat.

A CÉHEK ÉS A KOLOSTOROK MINT AZ IPAROSKÉPZÉS GYAKORLATI SZÍNTEREI A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Hazánkban az első céhek a 13. század közepén jöttek létre. II. Géza királyunk által az erdélyi és a felvidéki városokba telepített szászok hozták létre az első iparos társulásokat. Nagy Lajos király 1376-ban kelt rendeletében rögzítette a céhek alapításának és működésének rendjét. Az erdélyi szászok Hét Székének céhszabályzata mintául szolgált a későbbiekben megalakuló céhek számára is. Az Anjouk korában a korabeli kézműipar legfontosabb szakmái megtalálhatók

hazánkban is. A céhek felvirágoztatása Magyarországon Mátyás király korára tehető. A 15. századtól tömegesen érkeznek hozzánk olasz mesteremberek, akik egyik legfontosabb feladata szakmájuk magyarországi meghonosítása, a szakmai utánpótlás nevelése volt. A középkori gazdasági és társadalmi viszonyok átalakulása révén egy új fogyasztói réteg, a városi polgárság jött létre. Ennek az új társadalmi rétegnek, majd később rendnek a fő feladatai eleinte a földművelésből élő jobbágyság, ill. nemesség, majd később a városi polgárság szükségleteinek (termelési eszközök, a mezőgazdaságban elő nem állítható fogyasztási cikkek) kielégítése és a kereskedelem voltak.

A céhek nagy hangsúlyt fektettek az iparosnevelésre is. A képzés kezdetben csak és kizárólag gyakorlati képzés volt, ahol az inas az együttműködés révén sajátította el az adott szakmára jellemző legfontosabb munkafogásokat. A céh szabályzata rögzítette az inas képzésének folyamatát, az inas, a segéd, a mester kötelességeit, a felszabadítás módját. A céhek nagy hangsúlyt fektettek az inasok erkölcsi nevelésére is.

A céhek mellett a szerzetesrendek is foglalkoztak iparosképzéssel. A kolostorokban önellátási céllal folyt ipari tevékenység, ezért a papok szükségesnek tartották a különböző szakmai fogások továbbörökítését. A későbbiek során e szerzetesekből kerültek ki az első iparoktatók is. A 13-14. században a templomépítészet több szakma felvirágzásához is hozzájárult. A monostorok környékén valóságos mesteriskolák jönnek létre, ahol a mesterember neveli, oktatja a vele együtt dolgozó munkásokat. A különböző századokban az általános és szakmai oktatásba több szerzetesrend is bekapcsolódott. A 11. században a Benedek-rendiek, a 12. században a premonstreiek és a ciszterciek, a 13. században pedig a ferencesek, a domonkosok és a pálosok. A 16-18. században a magyar oktatásügyet a jezsuiták tartják a kezükben. Nevelési és oktatási rendszerük alapját az 1599-ben kiadott *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu* adja.

A 16-17. században, a török hódoltság idején a céhek fejlődése jelentősen visszaesett. A jobbágyság, a nemesség és a polgárság elszegényedése visszavetette a hazai ipar fejlődését is. A magyar és a török iparosok közötti versengés is hozzájárult ahhoz, hogy magyar iparosok tömegesen adják föl mesterségüket. Nemegyszer a tönkrement céhek legényei a török mesterek szolgálatába szegődtek. Voltak azonban olyan szakmák is, amelyeknek új piacot teremtett a hódoltság. A magyar ruhakészítők, takácsok munkáit a törökök is megbecsülték és előszeretettel viselték.

A nemzeti oktatásügy jeles képviselője volt e korban Apáczai Csere János (1625-1659), aki 1655-ben megjelent *Magyar Encyklopaedia* című munkájában a reáltudományok mellett fontosnak tartotta a szakoktatást is. Munkáiban a gyakorlati életre való felkészítés, valamint a szakmai továbbképzés fontosságát hangsúlyozta.

A 18. század elején, a szatmári békekötés után a Habsburg adminisztráció felvevő piacként tekintett a megszállásból egy újabb megszállásba sodródott országra. A török hódoltságban külföldre menekült mesteremberek visszaáramlására nem volt lehetőség, hiszen a fejlett osztrák tartományok kész portékái árasztották el az országot.

A török hódoltság után az ország szinte teljesen elnéptelenedett, II. József uralkodásáig sok telepés került az országba. Közöttük szép számban voltak iparosok is. A kézművesek letelepedését nagyban megkönnyítette az 1723. évi CXVII. törvény, amely 15 évig mentesítette a mestert a közterhek viselése alól.

A 18. században leginkább a piaristák vállalják fel az iparosoktatás ügyét. Tantárgyaik közé a geometria mellett megjelenik a rajz és a festészet is. A geometriát és a rajzot előszeretettel kapcsolják az építészethez. Így tanítványaik templomok, kolostorok, rendházak tervrajzait tanulmányozzák, ill. készítik el. Az 1763-ban alapított szempci, majd a tatai kollégiumban is piarista tanárok tanítottak, melyek között ott volt a gróf Széchenyi Istvánt is tanító rajztanár, Révai Miklós (1749-1807), aki a később alapított győri rajziskola meghatározó egyéniségévé vált. Az 1723. évi országgyűlés egyik döntésében javasolta, hogy a gimnáziumok tanítanak építészeti rajzot az iskola gyakorlati életre való felkészítése céljából. A piarista gimnáziumok fontosnak tartották a szakismereteket, ezért nagy hangsúlyt fektettek az építészeti elemek ábrázolására, az alaprajzok elkészítésének oktatására.

Így érkezünk el az 1777. esztendőhöz, amikor is a korabeli 7,5-8 milliós Magyarországon közel 14 ezer mesterember, 12 ezer segéd és 5 ezer tanonc dolgozott. Ez pedig a népesség nem egész 0,5%-át tette ki. (Vig 1932, 728)

A RAJZOKTATÁS KIBONTAKOZÁSA AZ ELSŐ RATIO EDUCATIONIST KÖVETŐEN

A Mária Terézia által kibocsátott Ratio Educationis az első olyan rendelkezés, királyi rendelet, amely kísérletet tett a magyar oktatásügy állami rendezésére. Az egyházi oktatásra is kiterjedően meghatározza a magyar oktatás szervezeti kereteit, a tananyagot és a javasolt oktatási módszereket. A rendelet értelmében kilenc tankerületet kellett létrehozni az országban, amelyek hatásköre kiterjedt a nem kötelező jelleggel felállítandó nemzeti iskolára (elemi iskolára, népiskolára) is. A tankötelezettség kezdetét hatéves kortól javasolta. A hasznosság elvét alapvető célként fogalmazta meg, vagyis „... gondosan meg kell vizsgálni, mely tanulmányok felelnek meg kinek-kinek jövőendő társadalmi helyzetében és micsoda hasznot fognak hajtani a mindennapi gyakorlati életben.” „... azokat a készségeket alakítsuk ki bennük ..., melyek az ilyen növendékek különböző életpályájának feladatát teszik, amennyiben felnőtt korukban

vagy földművelők, vagy mesteremberek, vagy családfők ... lesznek.” (Kornis 1938, 38) Mindezen cél mellett aláhúzza az elemi iskola felkészítő szerepét a felsőbb tanulmányok folytatására is.

A fenti célok gyakorlati megvalósítása megfigyelhető a nemzeti iskola településtípustól függő tantervi szabályozásában (falusi, kisvárosi, nagyvárosi népiskolák) is. Az alapkészségek (írás, olvasás, számolás, idegen nyelv) oktatása mellett olyan gyakorlati ismeretek is megjelennek, amelyek az adott településtípuson való gazdálkodáshoz elengedhetetlenül fontosak voltak. A nagyvárosi népiskolák tantervében, a továbbtanulni nem szándékozó tanulók számára olyan készségek oktatására is hangsúlyt fektet, mint például a szabadkézi rajz, amelynek ismerete hasznos lehet a különböző mesterségek tanulása során. A mesterképzés, így a szakoktatás színtere természetesen továbbra is a céhek voltak.

Az oktatás tartalmának kiválasztásában a hasznosság elve a népiskolákra épülő gimnáziumokban is alapvető célként fogalmazódott meg. A geometria tantárgy „... bámulatosan képezi az ifjak elméjét a helyes gondolkodásra és a tárgyakról való igaz fogalmaknak a megalkotására. Fő gondunk itt arra irányuljon, hogy csak azokat a meghatározásokat és feladatokat vegyük föl, amelyeknek alkalmazása és megfejtése a közéletben előfordul.” (Kornis 1913, 133)

A XVIII. század második felében a céhek mellett az iparoktatás egy új területen, mégpedig az árvaházakban is megindult. Mária Terézia korában sorra nyílnak meg az árvaházak (Pozsony, Nagyszében, Sopron, Kőszeg), ahol az elemi oktatás mellett valamilyen mesterséget is el kellett sajátítaniuk a tanulóknak.

A céhekben folyó gyakorlati képzés mellett 1776-ban Pozsonyban, majd 1778-ban Székesfehérváron és Kolozsváron az elméleti iparosképzés is megindult. Ezek általában vasárnapi rajziskolák voltak. A kolozsvári városi tanács rendeletben kötelezte bizonyos céhek (ács, lakatos, kőműves) mestereit, hogy inasikat, segédeiket a piaristák által működtetett ipari tanfolyamokra járassák, ahol a mesterségük végzéséhez szükséges ismereteket sajátíthatják el. A tanfolyamot a líceum rajztermében tartották, melyet gépészeti, építészeti modellekkel (fa és gipsz) szerelték fel.

Az 1783-ban kiadott királyi rendelet írta elő a vasárnapi rajziskolák felállítását, melyek látogatását kötelezővé tette az inasok számára. „Az iparos eleget tud, ha azt, ami foglalkozásához tartozik, a papíron egyszerű vonalakkal úgy tudja ábrázolni, hogy más is megértse.” (Kornis 1913, 96) Ezen kívül minden elemi iskola olyan negyedik osztályos tanulója számára is kötelezővé tette a rajztanítást, akik műszaki pályára készültek. Ez a rendelet tekinthető a rajzoktatás első tantervének, „vezérkönyvének”. Rögzítette a tantárgy oktatásának célját, tartalmát, oktatandó ábrázolási módokat, alkalmazandó oktatási módszereket.

1786-ban a pozsonyi tankerület főigazgatójának, báró Prónay Gábornak (1748-1811) a javaslatára újabb udvari rendelet jelent meg. Ennek értelmében azokban a városokban, ahol rajziskola működött, egyetlen olyan céhlegény sem válhatott mesterré, aki nem tudta bizonyítvánnyal igazolni, hogy legalább egy évig rajzoktatásban vett részt. Prónay gyakorlatilag az elemi oktatás részévé kívánta tenni az elméleti iparos-oktatást.

II. József (1780-1790) uralkodásának végére többhelyütt megindult a rajziskolák szerveződése, például Győrött Révai Miklós, Kassán Simai Kristóf, Selmecbányán Mayer Antal, Budán Sigwarth József vezetésével.

II. Lipót (1790-1792) rövid uralkodása idején, sajnos, gondok adódtak a rajziskolák körül, ugyanis az inasok elhanyagolták a tanfolyamok látogatását. II. (I.) Ferenc (1792-1835) uralkodása kezdetén 1795-ben két udvari rendelet is napvilágot látott a bajok orvoslására. Az első rendelet a rajziskolákat háromosztályosokká tette. Az első osztályban a rajzeszközök használatát és a szabadkézi rajzolás elemeit kellett elsajátítaniuk és begyakorolniuk a tanulóknak. A második osztályban azokat az iparosokat képezték, akik mérővesszővel (colostok) dolgoznak, míg a harmadikban azokat, akik a díszítő rajzolásban akarják magukat továbbképezni.

A második rendelet pénzbírság terhe mellett kimondta, hogy azokban a városokban, ahol népiskola és rajziskola is működött a szakmák egy jól meghatározott körében (pl. kőműves, kőfaragó, lakatos, asztalos, esztergályos), inas csak az lehetett, aki a negyedik osztályt sikeresen befejezte, és a rajziskolát egy évig látogatta. A vidéki inasnak és segédnek is fel kellett keresniük a városi rajziskolákat és bizonyítvánnyal kellett igazolniuk, hogy elsajátították a megfelelő rajztudást. Ugyanakkor nekik lehetővé tették a rajzi ismeretek magánúton való elsajátítását, továbbá a 4. évfolyam elvégzését sem tették számukra kötelezővé. Rajziskolába küldtek korábban olyan inasokat is, akik írni-olvasni nem tudtak. A rendelet ezért úgy határozott, hogy előbb e tanulók a minden településen felállítandó vasárnapi ismétlőiskolákban fejlessék hiányzó készségeiket, és csak ezt követően látogassák a rajziskolákat.

Több rajziskola kifogásolja, hogy a rendelet nem szabályozta a második, ipari osztály tananyagát, továbbá hiányolja a mintalapok és a rajztanmenetek központi kiadását. Schalte János bécsi rajzmester már 1787-ben megállapította, hogy az iparáganként különböző rajzmintasorozatok kidolgozása igen költséges (3 forint/rajzminta), sőt időnként még az alapismeretek elsajátítására sem alkalmas. Meg van a veszélye annak is, hogy a teljes gyűjtemény egy idő múlva divatját multtá válik, elavul. Célszerűbbnek látta olyan kisméretű mintarajzok készítését, amelynek alapján a rajz elemeit fokozatosan sajátíthatják el a tanulók. Az 1783-as rendelet szakmacsoportonként meghatározta ugyan a tananyag tartalmát, de mint a fenti példák igazolják, a tanárok konkrét mintalapok megjelentetését szorgalmazták. A rendelet értelmében például a lakatosoknak és

a kovácsoknak szétszedett és összeállított lakatok, lépcső- és erkélyrácsok, ablak- és kapurácsok, fogaskerékes hajtások és a legkülönbélebb kéziszerszámok ábrázolását kellett elsajátítaniuk a mintarajzok alapján.

Rámutattak a rendeletek több hiányosságára is. A háromosztályos rajzoktatás, sajnos, csak papíron létezett, mert a gyakorlatban kezdő és haladó csoport létezett az ipari csoport rovására. Így az ipari jellegű rajzoktatás kissé háttérbe szorult. Több rajziskola viszont (pl. temesvári, nagyváradai, nagykárolyi) a tanterület igazgatójánál kiharcolta a legszükségesebb rajzeszközök beszerzésének támogatását.

A korabeli rajzoktatás meghatározó módszere a tanári mintarajzok másoltása volt, ugyanakkor Prónay Gábor a testmodellek oktatásban való alkalmazását szorgalmazta. E geometriai modellek készítésébe be kívánta vonni a jobb képességű tanulókat is.

A RAJZOKTATÁS HELYZETE A REFORMKORBAN,

ILL. AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁBAN

A nemzeti ébredés e korszaka az 1790-91-es országgyűlés és Széchenyi István fellépése, valamint legfőbb művének, a Hitelnek 1830-as megjelenése közötti időre tehető. Már az 1790-91-es országgyűlés határozataiban is két törekvés figyelhető meg. Egyrészt az ország politikai függetlenségének, másrészt pedig a gazdaság felemelkedésének biztosítása. II. Ferenc császár és I. Ferencként magyar király korára a konzervatív abszolutizmus a jellemző, ellenzi a felvilágosodott reformokat, a nemzeti és liberális törekvéseket. 1812 és 1825 között még a magyar országgyűlést sem hívta össze. A kor hazai közgazdasági gondolkodói (pl. Tessedik Sámuel, Podmaniczky József, Berzeviczy Gergely) felismerték, hogy a hazai ipar kibontakozásának legfőbb gátja az a gazdaságpolitika, amely a nyersanyagok Habsburg birodalmon kívüli exportálásának tilalmán, míg a késztermékek importálásán alapszik. Ebben a helyzetben a városi kézműipar az önellátáson kívül a vásárokon megjelenő falusi igények kielégítésére törekedett.

Berzeviczy Gergely (1763-1822) szerint, ha az ország szabadon exportálhatná a késztermékeit a birodalmon kívülre, akkor a bejövő pénz a belső forgalom, az igény szint, a jólét emelkedését, főleg a városi népesség gyarapodását és a gyáripar meghonosodását eredményezné. Ez pedig a magyarnyelvű ipari szakoktatás kibontakozását eredményezheti.

Glatz Jakab már 1799-ben sürgette olyan iskolák felállítását, amelyekben a polgárok elsajátíthatták volna az iparüzéshez szükséges természettudományi, technológiai ismereteket.

E helyzetben került kiadásra 1806-ban a második Ratio Educationis. Ez az

oktatási dokumentum a tanoncoktatást az elemi iskolai keretei között képzelte el. Ennek értelmében a városi elemi iskolák utolsó évfolyamán a kézműves és a kereskedelmi ismeretek elsajátítására is mód nyílt.

Ahhoz, hogy jobban megértsük a korabeli ipari viszonyokat, érdemes egy pillantást vetnünk a pesti iparosok számára és összetételére. 1807-ben a pesti városi tanács 1416 önálló céhbeli iparost és kereskedőt, 3472 segédet és 974 tanoncot tartott nyilván. A város lakossága ebben az időben már meghaladta az 50 ezer főt. A rajzolást igénylő, főként építészeti és gépészeti mesterségek inasai a pesti iparrajziskolában tanultak. Ugyanebben az évben Debrecenben 2524 céhbeli mestert, 892 segédet és 861 inast tartottak nyilván.

A debreceni városi tanács felismerte, hogy minden olyan szakmában, amelynek alapja a rajz, csak úgy lehet igényes, esztétikus munkát elvárni a mesterektől, ha tanoncként elsajátítják a rajzolás tudományát. Ez gyakorlatilag a tervezés fázisát jelentette a tényleges gyártás előtt. E felismeréstől vezérelve 1810 körül újrarendítették a rajziskolát.

1818-ban a marosvásárhelyi Borosnyai Lukács János három évfolyamos ipariskola tervével állt elő, melyben alapvető jelentőséget tulajdonított a rajztanításnak. Még nagyobb volt az igény az iparosképzésre a tradicionálisan német anyanyelvű szászok körében. Liedemann Márton lőcsei tanár a mezőgazdasági, a kereskedelmi és a technológiai ismeretek oktatása mellett a rajz oktatását szorgalmazta a polgári iskolákban.

A nemzeti tudomány kibontakozása érdekében az alapvető jelentőségű fellépés gróf Széchenyi István (1791–1860) nevéhez fűződik, aki az 1825. évi országgyűlésen kezdeményezte a Magyar Tudományos Akadémia felállítását. Az 1836. évi országgyűlés felismerte, hogy az ipari fejlődés előfeltétele a reáltudományok, a szakműveltség iskolai elsajátítása, ezért törvényjavaslat született arról, hogy minden nagyobb városban jöjjön létre egy-egy reál-, ill. ipariskola. Ugyanezen az országgyűlésen elfogadtak egy törvényjavaslatot a pesti műegyetemi intézet felállításáról. Sajnálatos módon I. Ferenc király nem fogadta el a javaslatokat.

Az ipar-, és reáliskolák tervének elgáncsolása nagy elégedetlenséget váltott ki a korabeli magyar nemzeti elitben. Gróf Széchenyi István a gyakorlati nevelés színtereinek, a reáltanodáknak a felállítását szorgalmazta. Bezerédj István (1796-1856) és Deák Ferenc (1803-1876) harcias fellépése nyomán a helytartótanács 1841-ben báró Mednyánszky Alajost (1784-1844), a tanügyi bizottság elnökét bízta meg az ipariskolákról és vasárnapi iskolákról szóló javaslat kidolgozásával.

Mednyánszky olyan alsó és felső reáltanoda felállítását szorgalmazta, amelynek sikeres befejezése után a tanuló az egyetemen vagy pedig az ipariskolában (schola industrialis) folytathatja tanulmányait. Az elemi iskola feladata tehát olyan ismeretek nyújtása, amelyekre majd olyan szakismeretek épülhetnek,

mint például a rajz. A középfokú szakoktatásnak három ágát, szakosztályát (ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi) különítette el. A kétéves időtartamú szakosztály két egyéves tanfolyamra tagozódott volna. A szakoktatásban való részvétel előfeltétele az elemi iskola IV. évfolyamának sikeres elvégzése. A szakosztályt a tanulók szabadon megválaszthatták volna. A tanítás nyelve a magyar, de olyan szakmai tantárgyakat, amelyekben sok idegen kifejezés van, azt célszerűnek látta németül oktatni.

Mednyánszky fontosnak tartotta aláhúzni a gyakorlati képzés fontosságát, ezért technikai múzeumok, gyárak és ipari üzemek látogatását iktatta az oktatásba. Az elmélet és a gyakorlat ilyen irányú összekapcsolása a tananyag könnyebb megértését és rögzítését eredményezte volna.

Az ipari szakosztály tantárgyai közül az első tanfolyamon az ékítménytan és az ábrázoló mértani rajz, míg a második tanfolyamon az összetett gépek vázolata emelhető ki.

A terv értelmében a későbbiek során az ipariskolák politechnikummá alakultak volna át. Minden szakosztálynak két-két tanára lett volna, amelyekhez a rajztanító (graphidus magister) is csatlakozott volna. A napi két órában oktatott rajz az ipari és a gazdasági szakosztály tanulóinak kötelező, míg a kereskedelmi hallgatóknak ajánlott tantárgy lett volna.

A vasárnapi iskolák felállításának szükségességét a gyakorlat szülte. Ez az intézmény olyan emberek képzésére szolgálta, akik fiatalabb korukban nem vettek rész intézményes oktatásban. Ezt a hiányt a munkaszüneti napon pótolhatták volna. A vasárnapi iskola az alsó elemi iskola feladatait igyekezett ellátni a felnőttoktatásban. Az inasoknak kötelező lett volna a vasárnapi iskola látogatása abban az esetben, ha inaskodásuk előtt az elemi iskola alsó tagozatát nem végezték el.

Mednyánszky javaslatát a helytartótanács támogatta, V. (I.) Ferdinánd király (1835-1848) pedig bizonyos átdolgozás után 1844-ben aláírta. A rendelet értelmében József nádor hivatalba lépésének 50. évfordulója tiszteletére az 1846-ban megnyíló ipartanoda az ő nevét vette fel. A pesti királyi József Ipartanoda célja a reáltudományok művelése, a magyar ipar számára olyan szakemberek képzése, akik általános szakmai ismereteik birtokában bármely szakterületen képesek képességeik kibontakoztatására.

Időközben (1842) az erdélyi szászok Nagyszébenben három évfolyamos ipariskola (Gewerbeschule), míg Brassóban két évfolyamos polgári iskola indítására kaptak engedélyt. 1843-ban Blaskovits János pozsonyi közgyám reál- vagy ipartanoda felállításának tervét nyújtotta be a városi tanácsnak. Olyan elméleti műszaki ismeretek oktatását tartotta fontosnak, amelyek az ipar akkori fejlettségi színvonalán már pusztán gyakorlati úton nem voltak elsajátíthatók. A négy évfolyamúra tervezett ipartanodájában a műszaki tantárgyak között megtaláljuk a lineáris és szabadkézi rajzot. Az oktatás nyelve (német vagy magyar)

miatt kirobbant vitának az 1848-as forradalom vetett véget és az iskolaalapítás tervei elhaltak.

Az 1840. évi diéta törvényt alkotott a gyárak jogviszonyáról, azonban a törvény nem foglalkozott az inasok oktatásával. A reformkori magyar politikai elit gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos (1802-1894) vezetésével alapvető célként, a polgári kibontakozás eszközeként fogalmazza meg a nemzeti ipar megteremtésének fontosságát. Ennek érdekében az 1841-ben Balogh Pál kezdeményezésére megalakult ismeretterjesztő társaság 1842-ben Iparegyletté alakult át, melynek elnöke gróf Batthyány Lajos lett. Az Iparegylet Kossuth Lajos által szerkesztett alapszabálya célként az alapvető műszaki ismeretek elterjesztését tekinti a társadalom legszélesebb rétegei számára. Ennek eszközéül szakfolyóiratok kiadását, népszerűsítő előadások megtartását, szakmai könyvekkel, folyóiratokkal felszerelt olvasótermek működtetését, szerszám- és gépminta-gyűjtemények kiadását, szakkiállítások rendezését, valamint mesterinas-iskolák felállítását tekintették. A mesterinas-iskolák célja a reáliskolák hiányának pótlása volt. A pesti iskolát 1845-ben 124, a következő évben 127, míg 1847-ben már 144 inas látogatta. Az Iparegylet 1846-ban megrendezte az első pesti ipari rajzkiállítást, amelyre 158 darab rajzot neveztek be.

Kossuth felismerte, hogy a hazai ipar fellendülésének előfeltétele, a magyar ipari és kézműves termékek belső piacának megteremtése, ezért 1844-ben kezdeményezésére megalakult az Országos Iparvédegyelet, melynek elnöke gróf Batthyány Kázmér (1807-1854), alelnöke gróf Teleki László (1811-1861), míg igazgatója maga Kossuth Lajos lett. A híres szentgróti beszédében (1845) Deák Ferenc is a védegyelet támogatására szólított fel, míg Gróf Széchenyi István a kiéleződő politikai következményektől tartva elutasította azt.

Az első felelős magyar kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere Klauzál Gábor (1804-1866) 1848. június 9-én kiadott rendelete értelmében módosította a céhszabályokat. Ennek értelmében a mesterek kötelesek inasikat vasárnapi, ill. rajziskolába járatniuk azokban a városokban, ahol ilyen iskolák léteznek. Az inasnak nemcsak remeket kellett készítenie, hanem arról műszaki rajzot is.

A szabadságharc bukása után, az abszolutizmus első évében az új császár, I. Ferenc József (1848-1916) új iskolaügyi szervezetet léptetett életbe a Habsburg birodalomban. A nagy ellenérzést kiváltott Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich különválasztja az általános műveltség elmélyítését a szakmai műveltség megszerzésétől. Az előbbi a gimnázium, míg utóbbi a reáliskolák feladata. A reáliskolák – a gimnáziumokhoz hasonlóan – alsó (polgári iskola) és felső tagozatra bonthatók. Az előbbi két, három vagy négy, míg az utóbbi három évfolyamos volt. 1857-ben már Budán, Pesten és Pozsonyban hatosztályos, Zomborban és Körmöcbányán háromosztályos reáliskola működött, 1865-re pedig számuk 26-ra emelkedett a történel-

mi Magyarországon. A híres győri rajziskola 1852-től alreáltanodaként működik tovább. Pozsonyban, Miskolcon és Esztergomban a céhek szigorúan veszik az inasok iskoláztatását. Amelyik inas nem tudta igazolni, hogy vasárnapi iskolába jár, vagy elmulasztotta az ismétlőiskola látogatását, annak az inasideje meghosszabbodott. Abban az időben ismétlőiskolát működtetett a nagyobb városok közül Kecskemét, Kolozsvár és Békéscsaba, míg a kisebbek közül Szászsebes, Kunszentmárton és Jászárokszállás.

Az alsó fokú iparoktatás terén nagy jelentőségű az az 1854-ben kiadott császári rendelet, amely az ismétlőiskolák és a vasárnapi iskolák rendjét szabályozta. Ennek értelmében az ismétlőiskola célja, hogy folytassa és kiegészítse a népoktatást. Az inasok számára külön tantermekben több osztályt kellett szervezni. A hároméves oktatás vásár- és ünnepnap napi két órában folyt. Az alapkészségek elsajátíttatása között megtaláljuk a rajzot is. Az oktatásnak az inasok előképzettségéhez kellett igazodnia, megkövetelte, hogy a tanár érthetően és érdekesen tanítson. Az ismétlőiskolai oktatás valamennyi iparos- és kereskedőinas számára kötelező volt, e nélkül nem volt felszabadítható.

Az előzőeknek volt hivatott érvényt szerezni az 1859-ben kiadott iparrendtartás is. Az 1872-ig érvényben maradt rendelet arra kötelezte a mestereket, hogy kísérjék figyelemmel inasaik tanulmányi előmenetelét a vasárnapi iskolában.

A RAJZISKOLÁKBAN ALKALMAZOTT OKTATÁSI MÓDSZEREK A NÉPISKOLAI TÖRVÉNYT MEGELŐZŐ IDŐSZAKBAN

A rajzoktatás korai periódusában nem választható el egymástól élesen a képi közlés két alapvető, az objektív (ábrázolás) és a szubjektív (kifejezés) vizuális kifejezési formának a megtanítása. Mivel a Ratio Educationis a városi elemi iskolákhoz kapcsoltnak kötelezővé tette a rajziskolák felállítását, így hazánkban is elindult az intézményesült rajzoktatás. A rajziskolák sokáig az elméleti szakoktatás bázisát jelentették, hiszen Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) nyomán a képzés tartalmát a gyakorlati szükségességből vezették le. E hasznossági célt szem előtt tartva az objektív vizuális közlést helyezték előtérbe. Mivel nem voltak ábrázolási konvenciók, ezért jelentős szerepet játszott a rajz elkészítésében a mester, a rajztanár individuuma. Ezért is játszhatott olyan fontos szerepet az oktatásban a mintarajzok alkalmazása. Az egységes mintarajzok kiadására való törekvés a vizuális közlés individuális jellegének csökkentését célozta. Az inasképzés során fontos szerepet játszott a mintarajzok olvasása, ill. reprodukív elkészítése. A mintarajz-sorozatok kidolgozása, ill. alkalmazása a rajztanítás módszertani vizsgálatára is utal.

Az első rajztantervet, mint azt korábban már említettem, 1783-ban adták ki.

Ez a rendelet szabályozta a rajzoktatás tartalmát és az alkalmazandó oktatási módszereket is. A rajztananyagot négy részre bontotta: a rajzeszközök használata, a mértani rajz (ma inkább síkmértani szerkesztéseknek neveznénk), a térbeli hatású ábrázolás (perspektivikus ábrázolás, vetett árnyék megadása) és a szakmától függő tárgyak ábrázolása (ma használatos neve szakrajz). Fontosnak tartotta a szabadkézi rajztechnikát, melynek fejlesztésére alkalmasnak tűntek az építészeti díszítő elemek. A térbeli hatású ábrázoláshoz eleinte egyszerű (kocka, hasáb, henger, kúp), majd pedig összetettebb geometriai formákat használtak. A szakmafüggő rajzok készítésénél elsősorban a meglévő rajzok másolását, majd pedig nagyítással, ill. kicsinyítéssel való ábrázolásának módszerét alkalmazták.

A rendelet a tananyagot öt tanfolyamba szervezte:

1. Egyenes vonalak, szögek, geometriai formák, építészeti minták rajzolása vonalzóval és körzővel. Rajztechnika: tus és ecset. Léptékek használata.
2. A díszítésben használatos levélformák szabadkézi rajzolása. Mértani testek és építészeti formák térbeli hatású ábrázolása, árnyéktechnika. Rajzok másolása.
3. Mértani testek és építészeti formák, oszlopok térbeli hatású ábrázolása. Árnyéktn. Oszloprendek ábrázolása.
4. Építészeti és térképészeti rajzok másolása, kicsinyítése, nagyítása.
5. Távlattan: a térbeli elhelyezkedés érzékeltetésének eszközei.

Mint azt a fentiek is bizonyítják, a rajzoktatás eleinte az ábrázoló geometriát, továbbá az építészeti formák ábrázolását helyezte a tananyag középpontjába. A tanfolyamok végén a tanulóknak képességeik figyelembe vételével „vizsgarajzot” kellett készíteniük, melyek kiértékelését a rajztanítónak fel kellett terjesztenie a rajziskolák főigazgatójának. (Mai nevén szakfelügyelőnek nevezhetnénk.) Ennek az értékelésnek ki kellett terjednie a rajziskola leltárára, az oktatás színvonalának fejlesztéséhez szükséges eszközök körére is. A tanítók mintalapjait pedig a bécsi Szépművészeti Akadémiához kellett felterjeszteni, ahol elbírálták azokat.

Az 1806-ban kiadott második Ratio Educationis nyomán a két- és háromtanítás népiskolában tanított mértan és rajz tananyag oktatásához egy 1780 és 1840 között folyamatosan kiadott németnyelvű könyvet használtak, melynek címe *Anleitung zur Meßkunst zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Ungarn und den damit verbundenen Staaten*.

Az első, a sárospataki református kollégium könyvtárában őrzött magyar nyelvű rajztankönyvek a debreceni Sárvári Pál (1765-1846) nevéhez kötődnek. A porosz könyvek alapján készített két könyve alapvetően három kérdéskört dolgoz fel. Egyrészt az ábrázoló geometria témaköréből bemutatja a síkbeli és a térbeli egyszerűbb alakzatok ábrázolását, másrészt a különböző rajzeszközök (ceruza, szén, kréta, tustoll stb.) alkalmazásának módszereit, végül az árnyéko-

lasi eljárásokba („éles lineázás”, mai nevén vonalkázás, „eldörgölés” stb.) enged bepillantást. A tartalmi kérdéseket tekintve a síkbeli ábrázolás célja a különböző mesterségbeli díszítő munkák alapmotívumainak megismerése. A perspektivikus, ill. az axonometrikus ábrázolás a szobrászatban, a festészetben és bizonyos kézműves szakmákban is (fazekas, ötvös, esztergályos, stb.) alapvető módszernek bizonyult. A szerző a fokozatosság elvét betartva egyszerűbb síkbeli (egyenesekkel és görbékkel leírt síkmértani szerkesztések), majd térbeli (síklapú testek, forgástestek) alakzatokon (levélminták, lámpás, gyalu, korszó stb.) keresztül juttatta el tanulóit az emberábrázolásig. A Göttingenben dokto-rált Sárvári elsőként tanított Debrecenben magyar nyelven és leghíresebb tanítványa Arany János volt.

Külön kiemelendő a későbbi reáliskolai tantervek alapjául szolgáló rajztan-könyvek szerzőjének Beregszászi Pálnak (1790-1865) a közel 40 éves rajztanári munkássága. A debreceni rézmetszőként is tevékenykedő rajz- és építésztanár Sasvári Pál méltó utódának bizonyult. Munkáiban különválasztotta a szabadkézi és a szerkesztett geometriai rajzolás. Munkáiban kitért az építészet, a műszaki ábrázolás alapvető elemeinek (érintőszerkesztések, alapvető síkbeli alakzatok stb.) szerkesztési szabályaira, foglalkozott a távlatlan kérdéskörével és hallgatóit bevezette a szabadkézi rajzolás tudományába is. Megismertette őket többek mellett a vonalzó, a körző és a szögmérő használatával is.

A rajzoktatás módszerei a Habsburg birodalom különböző fejlettebb ipari és kézműves kultúrával rendelkező tartományaiból, valamint a nyugat-európai egyetemeken megfordult tudós tanáraink révén Itáliából, Franciaországból és Németalföldről szivárogtak be a történelmi Magyarország iskoláiba. Az ábrázoló geometria ekkor még többnyire a mértan témaköréhez tartozott. Bármilyen tárgy, berendezés rajzát egy képsíkon úgy kellett elkészíteni, hogy az alapján reprodukálható legyen. Mivel a Gaspard Monge (1746-1818) francia matematikus nevéhez fűződő – az alakzatokról két, egymásra merőleges képsíkon készített merőleges képek (vetületek) – ábrázolási mód csak lassan terjedt el, ezért a magyar származású Albrecht Dürer (1471-1528) nevével is fémjelzett perspektivikus, ill. az axonometrikus ábrázolás volt hivatott az alakzatok pontos térbeli helyzetének és nagyságviszonyainak egyértelmű megadására. Ellentétben a Monge-féle vetületekkel, ezek az ábrázolási módok komoly problémát jelentettek a mérethelyes műszaki ábrázolás során. Dürer élete utolsó néhány évében a geometria néhány olyan fontos kérdésével foglalkozott (síkgörbék szerkesztése, szabályos sokszögek szerkesztése, térbeli alakzatok – gúlák, hasábok, hengerek – ábrázolása, testek árnyékainak megszerkesztése), melyek 300 éven keresztül meghatározták az általánosan elfogadott ábrázolási módokat, technikákat.

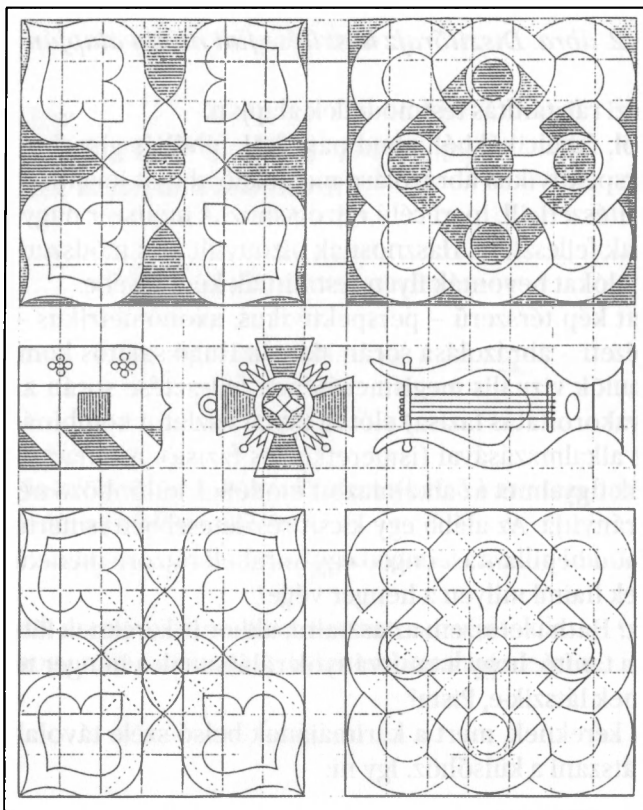
Mint azt korábban említettem a magyar rajztanárok főként a német nyelv-

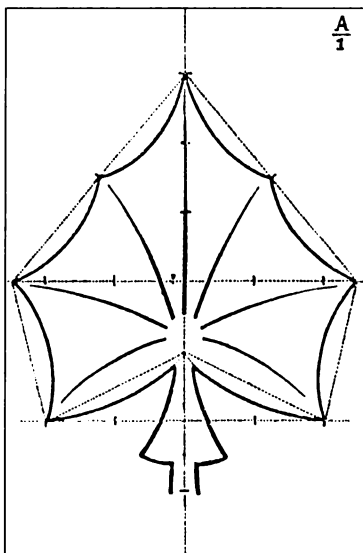
területről származó módszereket alkalmazták saját oktatói munkájuk során is. Ezek közül említék néhányat:

- Szabadkézi rajzolás mintalapok másolása alapján.

A rajziskolák híres rajztanárai által kifejlesztett és a tankerületi főigazgatók által jóváhagyott mintalapok mint segédeszközök alkalmazásával, vagy alkalmazása nélkül végrehajtott rajzolás igen mechanikus módszernek bizonyult. E rajzolási módszer segédeszközeként alkalmazták a négyzethálózatot (1. ábra) és az ún. pontozásos módszert, melyek nagyban megkönnyítették, de egyben sablonossá is tették a rajzolást. Az egymásra épülő, egyre nehezedő minták rajzolása bizonyos fejlesztési folyamatot feltételez, de mechanikussága miatt kevésbé fejlesztette a tanulók kezügyességét. A sokszorosítás során a mintalapok osztálykeretben történő alkalmazása problémát jelentett, ezért falimintákat alkalmaztak. A feladat általában nem a mérethelyes, hanem a kicsinyített, vagy pedig a nagyított ábrázolás volt. A munka során a tanulóknak először a szabályos befoglaló geometriai formákat kellett megrajzolniuk, majd ezek segítségével állították elő a végleges – általában díszítő – rajzot. (2. ábra)

1. ábra. A négyzethálón alapuló szabadkézi rajzolás

2. ábra. Díszítőrajz készítése fali minta alapján

- Szabadkézi rajztanítás testmodellek alapján.

A drótvázból, fapálcikákból, majd papírból, fából és gipszből készített mér-tani testek perspektivikus ábrázolása megfelelő alapot jelenthetett a szakterülettől függő építészeti, ill. ipari célú rajzolásához. A módszer nagy előnye a tanulók térlátásának fejlesztése. Hasznosnak bizonyult az a módszer is, hogy a jobb képességű tanulókat bevonták ilyen testminták készítésébe.

A keletkezett kép térszerű – perspektivikus, axonometrikus – valamint síkszerű – egy nézeti – ábrázolása során Maszák Hugó sajátos komplex módszert használ. A tanulók vizuális megismerésének fejlesztése során a rajzminták alkalmazása (gyakoroltatás fázisa) előtt a táblai vázlatot kombinálja a kérdve kifejtő módszer alkalmazásával (ismeretközlés fázisa). A tananyag feldolgozása során a tanulók figyelmét az alkalmazott modellek különböző nézőpontba való forgatásával irányítja. Az alább egy kicsit részletesebben ismertetett tananyagfeldolgozási mód bepillantást enged egy korabeli rajzóra menetébe.

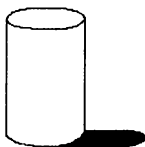
„Ide nézzetek fiaim! milyen a henger vége?

Ugy-e, kerek? Hátha leteszem az asztalra, akkor is kereknek látszik-e?

(Ugy állítja a tanító, hogy a tanítványok rálássanak a henger tetejére.)

Most kereknek látszik-e, Pista?

Nem látszik kereknek, mert a karimájának belső széle távolabb van, s tehát közelebb fog látszani a külsőhöz. Így ni:

Miért? mert a bemélyedő oldal mindig közelebb esőnek látszik a hozzá közelebb álló vonalhoz: (minthogy pedig az alja olyan, mint a teteje, az alja is félkörű lesz).

Rajzoljátok le egy poharat, szemben áll; ilyen ugy-e?

de ha felállítod?

Akkor ilyen lesz.

Most lefektetem a hengert oldalra. Ki hogyan látja?

(Egyik így látja, ki a tanítótól jobbra ül:

a baloldalról ülő meg így.)

Miért nem látszik kereknek, körnek? Mert a belső karimája bemélyedvén, közelebb kell rajzolni a külsőhöz, ugy-e?

(A tanító körüljár, egyenkint javít, gondosan és mindig fennhangon magyaráz.)

Most nézzétek meg, felállítom még egyszer, rajzoljátok le.

(Úgy teszi, hogy rálássanak, de már kevesebb rálátás legyen.)

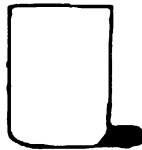
Most feljebb teszem.

(Lehetőleg úgy, hogy a teteje a tanítványok szemével egyenlő magasságba essék.)

Milyen lesz most?

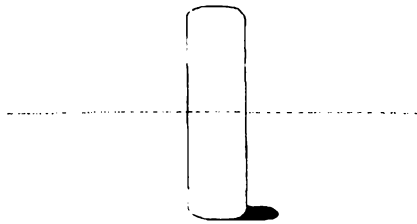
A teteje egyenes, vízfektű vonal, ugy-e, az alja görbe?

Miért egyenes a teteje, Miska? Mert a szemekkel egy vonalban van és nem látsz rá ugy-e? Az alja pedig a szemek alatt van.

Most nézzétek, még magasabbra állítom.

(Úgy állítja, hogy a szemök egyenes vonala felett álljon a teteje, de az alja a szemök irányába alatt, - inkább két hengert tesz egymásra.)

Lám, a felső fele lefelé kanyarodik, az alsó pedig felfelé.

(És itt következik kimerítése a rajzmintákból a B. betűs lapoknak, melyek t. i. ide vonatkoznak.)

Most nézzétek az asztalra, de úgy, hogy a szemetek éppen egy vonalban legyen az asztal tetejével.

...” (Maszák 1873, 51-53)

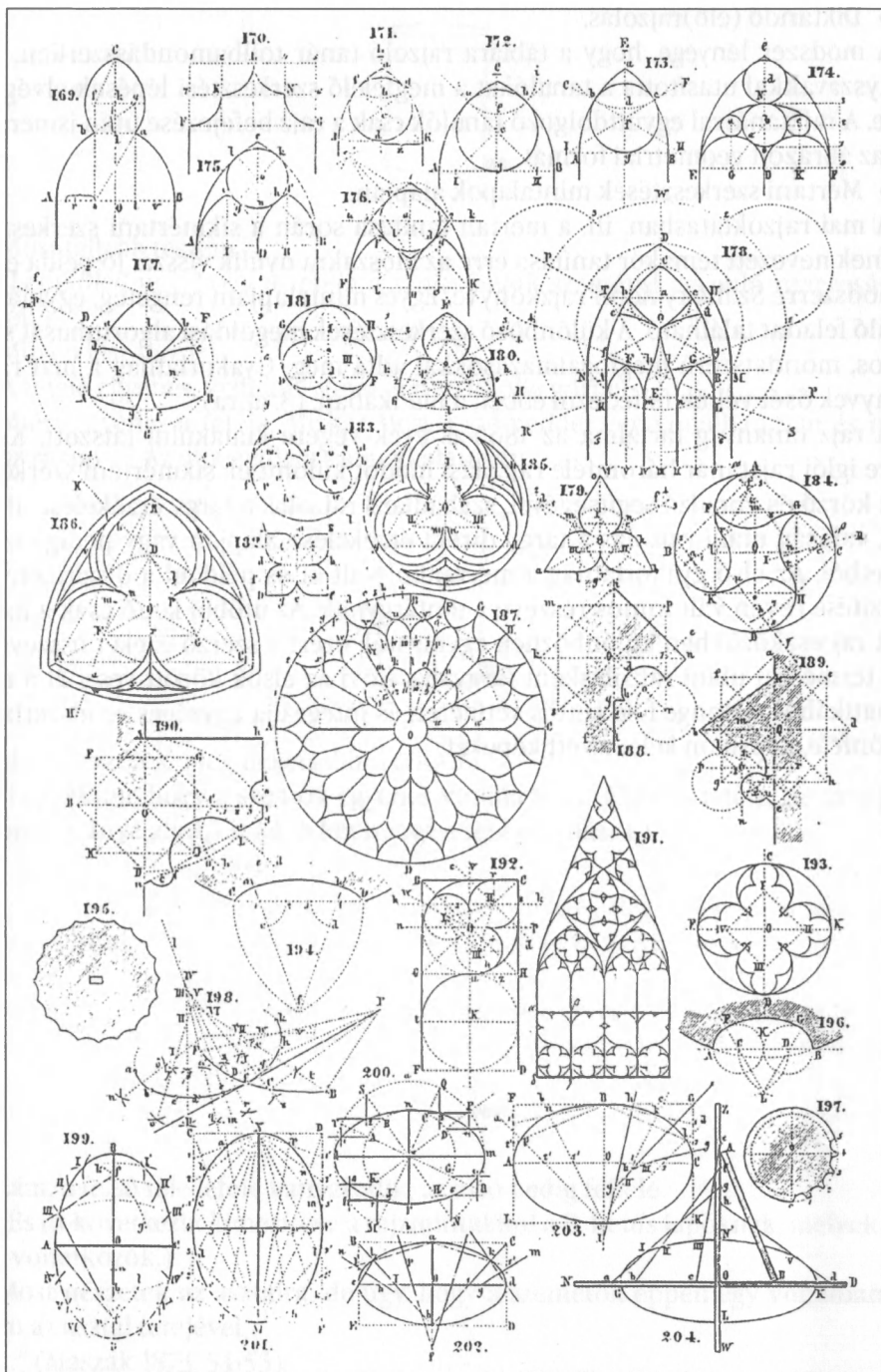
- Diktandó (elő)rajzolás.

A módszer lényege, hogy a táblára rajzoló tanár tollbamondásszerűen, vezényszavakkal utasította a tanulókat a megfelelő szerkesztési lépések elvégzésére. A rajztanárral együttdolgozó tanulók csak a rajz befejezése után ismerték fel az ábrázolt geometriai formát.

- Mértani szerkesztések mintalapok alapján.

A mai rajzoktatásban, ill. a mértan tanítása során a síkmértani szerkesztéseknek nevezett témakör tanítása erre az időszakra nyúlik vissza. Jó példa erre a módszerre Szabóky Adolf rajzkönyve. Egyes mintalapjain rengeteg, egymásra épülő feladat található. A különböző szerkesztések megoldási algoritmusát szabatos, mondatszerű megfogalmazásokkal adta meg. Gyakorlatilag a mai rajzkönyvek őseit véljük felfedezni ebben a munkában. (3. ábra)

A rajz tananyag tartalma az 1860-as évek végére kialakulni látszott. Kövi Imre iglói rajztanár háromféle rajzolási módot különít el: síkmértani szerkesztést körző és vonalzó segítségével, szabadkézi rajzolás a tárgy érzékelése alapján, valóság utáni rajzolás a tárgy direkt érzékelése alapján vagy pedig emlékezetből. Az első gyakorlatilag a mértanból vált ki és például a díszítmények készítése révén vált fontos részévé a tantárgynak. Az utóbbi kettő csak a használt rajzeszközökben különböznek egymástól, ezért a szerző ezeket összevontan természet utáni rajzolásaként tárgyalja. Kövi az elsők között veszi át a matematikából a Monge-féle kettős vetületet, és integrálja egységes rendszerbe a különféle, képsíkon keletkezett képeket.

3. ábra. Síkmértani szerkesztések mintalap alapján

„A természet után való rajzolásnál a papiroson oly képet akarunk előállítani, mely szemünk reczés hártáján lehetőleg ugyanazon tükrözést idézzen elő, melyet a tárgy megtekintésénél valóságban nyerünk. Azon tan tehát, mely a szabályokat adja ily képek előállítására, látarányoknak nevezetetik s része a mennyiségtan azon igen fontos ágának, mely vetületi tannak mondatik.” (Kövi 1871, 4)

Terminológiájában a keletkezett kép nem más, mint a test vetülete. A vetület keletkezésében döntő jelentősége van a „vető vonaloknak” (fényugaraknak), a vetületi síknak, valamint ezek egymáshoz való viszonyának. E szerint különíti el a vetületi ábrázolást (egymással párhuzamos, de a képsíkra merőleges vetítő sugarak által származtatott kép), az axonometrikus ábrázolást (egymással párhuzamos, de a képsíkra nem merőleges vetítő sugarak által származtatott kép), továbbá a perspektivikus ábrázolást (konvergens vetítősugarak által származtatott kép). Helyesen mutat rá ezek előnyeire, ill. korlátjaira, például a valódi nagyság, vagy pedig a térhatású kép keletkezése vonatkozásában.

A Monge-féle vetületképzés első, magyar nyelvű rajzkönyvben való említését Beregszászi Pál könyvében találtam meg. Az alább, egy kicsit részletesebben idézett rész a vetületi és metszeti ábrázolással kapcsolatos szakmai szókinccs kialakulása szempontjából is igen tanulságos lehet.

„§. 45.

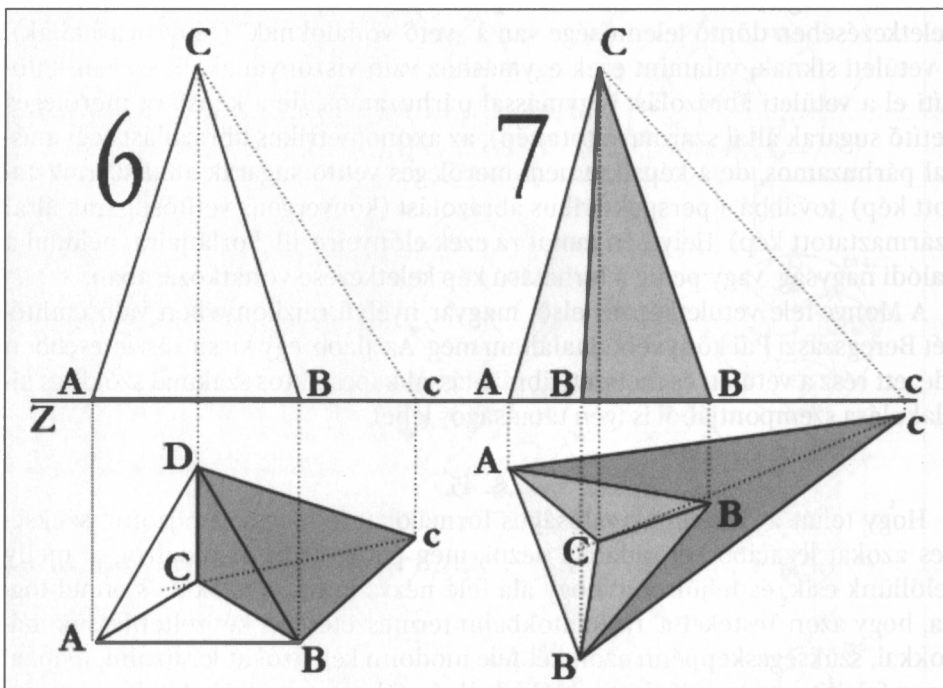
Hogy tehát a' Testeknek valóságos formájokat le lehessen rajzolni, szükséges azokat legalább két oldalról nézni, még pedig arról az oldalról, a' melly felőlünk esik, és feljülről a' hogy alá felé nézve láthatni azokat, 's ennél fogva, hogy azon Testeket a' rajzolatokban természetesen képzeltezhessük másokkal, szükségesképpenn azon két féle módon kell azokat lerajzolni, ú. m. a' hogy felállítva vagynak előttünk oldalról, és a' hogy felyülről aláfelé nézvénn, szemünkbe tűnnek, melly Madár látás szerént való rajzolásnak is nevezetetik. – Az a' Rajz, melly a' Testnek oldalról való nézése szerént tevődik, és Óldalról való Rajznak, fennálló Rajznak (*Aufriess*) nevezetetik, a' Testnek magosságát, a' másik Rajz pedig, melly a' Testnek felyülről való nézése szerént tevődik, és Fundamentom Rajznak (*Grudriess*) nevezetetik, a' Testnek szélességre és hosszúságra való kiterjesztését adja elő.

§. 46.

Az olyan Testeknek pedig, melyek nem végeikre állítva, hanem oldalaira dülve vagynak szemünk előtt, Rajzolatbann való képzelgetésére szükséges még egy harmadik Rajzolatot is készíteni, és mellé tenni, melly már a' testnek nem csak oldalról és felyülről, hanem végről való nézés szerént is, a' formáját kiadja, és ez Végrajznak, vagy Segítőrajznak nevezetetik.

§. 47.

Az olyan Testeknek pedig, melyek belől üresek, még ezek által a' háromféle Rajzolatok által sem képzeltehetjük egész formájokat, erre nézve szükséges az üres Testeket úgy rajzolni le, mintha azok két felé vólnának vágva, hogy a' belső részek kiterjedése is láttatódhasson, melly Kettévágás szerént való Rajznak (*Durchschnitt*) neveztetik.” (Beregszászi 1822, 59-60)

4. ábra. A Monge-féle vetületek keletkezése

A fentiek alapján megállapítható, hogy az 1860-es évek végére megérett a helyzet a rajztudás általános műveltség és szakmai műveltség szerinti tagolására, ami az eötvösi népoktatási törvényt követő időszakban be is következett. Kialakult az egységes tantervi szabályozásra, valamint az oktatási módszerek elterjesztésére, továbbá a színvonalas és intézményes rajztanárképzésre való igény.

ÖSSZEGZÉS

Mivel a geometriát leszámítva a rajz nem tartozott a hét szabad művészet közé, ezért a rajzoktatás helyzete az eötvösi népoktatási törvényig általában nem szerepelt az elemi és a gimnáziumi oktatott tantárgyak között. Mindössze ket-

tő kivétellel találkozunk. Egyrészt a második Ratio Educationis a háromtanítós városi iskolákban heti 3 órában a számtan-mértan, valamint az Entwurf a reál-gimnázium mind a hat évfolyamán heti 6 órában a rajz oktatását írta elő.

A klasszikus értelemben vett rajzoktatás a reáliskolák előtt csak az 1786-ban létrejött rajziskolákban folyt. Ez gyakorlatilag az alapfokú szakoktatással, az inasképzéssel volt egyenlő. Többszöri, egyre szigorodó királyi rendeletek hatására bizonyos szakmák inasai addig nem szabadulhattak fel, amíg a rajziskolát el nem végezték. E rendeletek közül kiemelkedik az 1859. évi céhrendtartás.

A rajzoktatásban fontos az az 1861-ben kiadott rendelet, amely a tanítóképzők I-II. évfolyamán heti 2 órában kötelezővé tette a rajzoktatást. Ennek hatása viszont már csak az eötvösi népoktatási törvény életbe lépése után érződött.

A középfokú szakoktatás és ezen belül a rajzoktatás szempontjából fontos momentum az 1846-ban megnyíló pesti királyi József ipartanoda.

A rajz tananyag tartalmát megvizsgálva elkülöníthetjük egymástól a síkmértani szerkesztéseket és a perspektivikus, ill. az axonometrikus térábrázolási módokat. A rajz tananyag kiválasztásában a szakiránytól függő racionalizmus és gyakorlatiasság a legfontosabb szempont.

A tanítási módszerek közül kiemelhető a mintalapok, ill. a testmodellek másolására épülő szabadkézi rajzolás, a mértani szerkesztések és a „diktandó” módszer.

Az 1868-ban kiadott népoktatási törvény, ill. a gyáripár, ezen belül is a gőzenergia hasznosításán alapuló gépipar intenzív hazai fejlődése jelentősen felgyorsította a rajzoktatást mind az alapfokú, mind pedig a középfokú oktatás szinte minden területén. Ennek bemutatása már egy következő tanulmány témája lehet.

IRODALOM

- Beregzászi Pál (1822): *A rajzolás tudományának kezdete*. Debrecen.
- Beregzászi Pál (1823): *A szabadkézzel való rajzolás*. Debrecen.
- Beregzászi Pál (1822): *A rajzolás tudományának kezdete*. Debrecen.
- Csőregh Éva (1991): *Rajzoktatásunk története*. EIDOS Füzetek 5. Budapest.
- Gaal Jenő (1902): *Berzeviczy Gergely élete és művei*.
- Kornis Gyula szerk. (1913): *Ratio Educationis*. I. kötet Az 1777-iki Ratio Educationis. Pedagógiai Könyvtár. Katholikus Középiszkolai Tanáregyesület, Budapest.
- Kövi Imre (1871): *Útmutatás a természet után való rajzolásban*. (Távlat- s árnytan). Rajztanárok, tanítók, tanulók, ipariskolák s rajztani műkedvelők számára. Pest, Atheneum.
- Maszák Húgó (1873): *Utmutató az elemi rajztanításban. Vezérkönyv néptanítók számára*. Budapest.
- Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla (2004): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Sárvári Pál (1804): *A rajzolás mesterségének kezdete. I.*, Debrecen.
- Sárvári Pál (1807): *A rajzolás mesterségének kezdete. II.*, Debrecen.
- Szabóky Adolf (1875): *Vezérfonal rajzolásban körzővel és vonalzóval*. Budapest.
- Szterényi József (1897): *Az iparoktatás Magyarországon*.
- Szűcs Pál: *Szakoktatásunk a XVII. és XVIII. században*. Szakképzési Szemle, X. évf. 3. 92-112.
- Várdai Szilárd (1891): *Faliminták az elemi szabadkézi és ékítményes rajzoktatáshoz közép-, polgári- és ipariskolák, valamint tanítóképzők számára*. Budapest.
- Vig Albert (1932): *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben. Különösen 1867 óta*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Vincze Frigyes (1937): *Szakoktatásunk múltja és jelene. A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás fejlődése 1750-től napjainkig*. Budapest, Szepes és Urbányi Könyvnyomda.
- Weinberger Alajos (1878): *A rajzolás elemi hálózatban*. Budapest.

A JÓZSEFVÁROS KÖZOKTATÁSA 1950-1994 KÖZÖTT ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁS A VIII. KERÜLETBEN¹

SZONTAGH PÁL

The Public Education of Józsefváros (in Budapest) between 1950-1994. Primary School Education in the 8th District. – The author introduces the changes of education in a district of Budapest during a period of nearly fifty years. In his study, he relates to the political and economical changes of this half century that had a direct or indirect influence on the supervision and organisational system of local education, the substance of education and its personnel conditions. The act of education of 1993 created a new basis for Hungarian education, and surpassing old traditions, education could undergo a new process of development after 1994.

Das Unterrichtswesen der (Budapester) Józsefváros zwischen 1905-1994. Grundschulunterricht im 8. Bezirk. – Der Autor stellt 50 Jahre des Unterrichtswesens und seine Veränderungen in einem Budapester Stadtteil vor. In seiner Studie beschreibt er jene politischen und wirtschaftlichen Veränderungen, die direkt oder indirekt auf die Leitung, auf das Organisationssystem des örtlichen Unterrichts, auf den Inhalt und persönliche Bedingungen gewirkt haben. Das ungarische Unterrichtswesen wurde vom Schulgesetz im Jahre 1993 auf neue Gründe gelegt, und die Traditionen der Vergangenheit überstiegen konnte der Unterricht auf eine neue Bahn gestellt werden.

L'éducation nationale à Józsefváros (Budapest) entre 1950 et 1994. Les écoles élémentaires au VIII. arrondissement. – L'auteur présente les changements spécifiques au niveau de l'enseignement et de l'éducation dans un quartier de Budapest, survenus pendant une période embrassant près de cinquante années. L'étude recense les changements politiques et économiques ayant eu influence (directement ou indirectement) sur la gestion des problèmes locaux, l'organisation des enseignements, leur contenu et la composition du personnel éducatif. La loi sur l'enseignement, entrée en vigueur en 1993, a reformulé les bases de l'éducation nationale, ce qui a permis à l'enseignement local d'abandonner les traditions depuis longtemps dépassées et adapter, dès 1994, une nouvelle voie.

Egy budapesti kerület oktatásügyének elmúlt 50 évét vizsgálva a kutató újra és újra szembesül az alapvető módszertani kérdéssel: a közismerten egyenirányítású, a párt- és kormányzati rendelkezések szolgai végrehajtására kényszerült fővárosi kerületeknek van-e egyéni arcuk, más kerületektől élesen elkülöníthető történetük? Lehet-e specifikus és önálló kerületi oktatásügyről beszélni 1950 és 1994 között?

A kérdés már csak azért is helyénvaló, hisz „*minden ország oktatási rendszere, annak tartalma, szervezete elválaszthatatlan az adott ország társadalmi célkitűzéseitől. Valamennyi társadalom oktatáspolitikáján keresztül*

*kívánja biztosítani, hogy az ifjúság őrzője és folytatója legyen a felnőttek által kialakított társadalmi rendnek*². Egy felülről irányított, az egyöntetűséget és a (párt)fegyelmet mindennél fontosabbnak tartó rendszer oktatásirányításában nem számíthatunk nagy eltérésekre, helyi sajátosságokra.

Az emberek azonban nem egyformák. Más életkörülmények között élnek, más szellemi és anyagi háttérrel rendelkeznek, más-más igényekkel lépnek fel életünk olyan meghatározó jelensége, mint az oktatás területén is. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy az általam fontosnak tartott csomópontokba rendezve felvázoljam Józsefváros 1950 és 1994 közötti közoktatásügyének sajátosságait. A mások által már megannyiszor publikált kronológiai és statisztikai adatokat csak a jobb megértés kedvéért, mintegy mondandóm illusztrációjaként használok fel.

A KERÜLET OKTATÁSIRÁNYÍTÁSA

A tanácsrendszer helyi sajátosságokat nélkülöző oktatásirányításáról vall indirekt módon a *Köznevelés* tanácsok oktatásirányítási funkcióit számba vevő VI/19. száma: „A közoktatást irányító (helyi-Sz. P.) szervek feladata a párt által megjelölt elvárásoknak, céloknak realizálása, ha szükséges, ezek direkt vagy indirekt formába öntése”³. Az ötvenes években „a közoktatás irányítása szinte formálisan is kikerült a pártirányításnak alávetett államhatalmi szervek kezéből. (...) A fejlesztés nemegyszer ellentmondó direktíváit a periodikusan ismétlődő pártprogramok és –határozatok tartalmazták. (...) Az államigazgatási szervek ezekre csupán a végrehajtást szabályozó törvényerejű rendeletekkel, minisztertanácsi határozatokkal és miniszteri utasításokkal reagáltak.”⁴

A Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága Oktatási Osztályának az MDP Budapesti Bizottságához írt felterjesztése önkritikusan úgy fogalmaz: „A kerületeket nem tudtuk annyira erősíteni, hogy azok a kerületi általános iskolák és óvodák tényleges gazdái legyenek”⁵. A rendszer lényegi céljai és mechanizmusa nem változtak 1956 után sem.

„Általában a fordulat éve után önálló kerülettörténetről már nemigen beszélhetünk. A szocialista társadalom építése, a nagy gazdasági egységek megszervezése olyan átfogó intézkedéseket követelt, amelyek ugyan átalakították a kerület képét, de hatásuk a kerület határain belül nem követhető nyomon.”⁶ Ha a fenti – 1970-ből származó – megállapítás túlzó is, az kétségtelen tény, hogy az ötvenes-hatvanas évek Józsefvárosának sincs igazán önálló arca. A fővárosi kerületek szakigazgatási szerveinek kettős fensőbbiség szabta szűkre mozgásterét. „A fővárosi szintű irányítás arról gondoskodik, hogy az alapvető pedagógiai dokumentumok végrehajtása, az intézmények

működési feltételei megközelítően azonosak legyenek a főváros egész területén".⁷ A kerületi irányítás legfőbb feladatai a közvetlen, operatív irányítás, a személyi és tárgyi feltételek megteremtése, valamint a közoktatás-politikai elvek, pedagógiai dokumentumok értelmezési egységének biztosítása. A VIII. kerületben 1950. augusztus 15-én alakult meg a Tanács.

Az intézménytörténetben tulajdonképpen 1948, az iskolák államosítása volt az utolsó „esemény”. Az ötvenes-hatvanas években a helyi sajtóban nem iskolákról, hanem elsősorban az úttörőcsapatokról esik szó nevesítetten, az iskolákat (és ezzel együtt a diákokat, pedagógusokat) kerületi, sőt budapesti vagy országos szinten is egységesen kezeli a hivatalos nyilvánosság. 1952-ben a VIII. kerületben is óriási erőbedobással zajlott például a *Miénk az iskola*- és a *Vorosin*-mozgalom. A *Miénk az iskola*-mozgalom keretében „*az ifjúság vállalta, hogy az iskola tantermeit, felszerelési tárgyait megőrzi, az iskola tanszereivel takarékoskodik, és különös gondot fordít a rend, a tisztaság fenntartására*”⁸. Az iskoláknak az úttörők általi „szocialista tulajdonba” vételére, és a mozgalomban tapasztalható túlkapásokra – indirekt módon – a tanács oktatási osztályának beszámolója is rámutat: A Bacsó Béla utcai leányiskolában a 12 tagú Vorosin-brigád *rajtaütésszerűen (a kifejező szóhasználat kiemelése tőlem – Sz.P.)* járta az osztálytermeket és vizsgálta a tisztaságot.

Az 1961-es oktatási törvény alapján vezették be minden kerületi általános iskolában a politechnika oktatást (gyakorlati foglalkozást). A központi politechnikai műhely a Dugonics utcai fiúiskolában kapott helyet.⁹ Ugyancsak 1961-ben terjesztették ki a tankötelezettséget 6-tól 16 éves korig (vagy az általános iskola befejezéséig).¹⁰

1963-ban – az új általános iskolai tanterv kiadásának évében – a józsefvárosi 1. osztályos kerületi munkaközösség javaslatára megszüntették az elsősök I. félév végi osztályozását.¹¹

Az 1963/64-es tanévben vezették be az alsó tagozat koedukálását. A központi döntéssel kapcsolatban a gyakorlóintézmény-vezető, *Oszlányi Vilma*, a Somogyi Béla utcai volt leányiskola igazgatója a következő fő feladatokat határozta meg: új osztályközösség kialakítása, az újonnan érkezőkkel a helyi szokások megismertetése valamint az egészséges versenyszellem kialakítása.¹²

1969-ben vezették be az óvodába nem járók számára az iskolai előkészítő foglalkozásokat.

1970-ben a X. MSZMP-kongresszuson kimondták: „*Szükséges, hogy a párt és a kormányzat vezető szervei vizsgálják meg az állami oktatás egész rendszerét, s gondoskodjanak megfelelő irányú továbbfejlesztéséről.*”¹³

A 158/1971 számú MM utasítás alapján 1972. augusztus 31-ig a kerületi Tanács VB-k (így a VIII. kerületi Tanács VB is), átruházták a munkáltatói jogkört az oktatási intézmények vezetőire. Az oktató-nevelő intézmények mun-

kaköreit nyilvános pályázat útján töltötték be. A rendelkezés értelmében az oktatási intézmény igazgatója egyszemélyi felelős vezetővé vált. 1973. január 1-jétől a bérgazdálkodási jogkör is az igazgatókhoz került.

1970-re 26 óvoda, 18 általános iskola és 14 középiskola működött a kerületben. Az általános és középiskolai tanulók száma 1970-ben már 15.160. Összesen 75 oktatási intézmény tartozott a kerület hatáskörébe.¹⁴ A 18 általános iskola 237 osztályában 8.631 tanulót illetve 2728 napközist 579 pedagógus oktatott és nevelt.¹⁵

A 70-es években – kiváltképp az 1972-es, *Az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól* című MSZMP KB-határozat¹⁶ kapcsán – a fővárosi és a VIII. kerületi tanács, illetve a VIII. kerületi pártbizottság is „leképezte” az országos irányvonalat. Az 1972-es KB-határozat főbb pontjai a következők: emelni kell az oktató-nevelő munka színvonalát; fokozni kell a tartalom és a módszerek korszerűségét; javítani kell a tanítási feltételeket; javítani kell az iskola belső életének demokratizmusát; erősíteni kell az irányítás korszerűségét; fel kell számolni az iskolák közötti különbségeket; a fizikai dolgozók gyermekeit segíteni kell tanulmányaikban, továbbtanulásukban. A határozat az általános iskolák fejlesztését a legfontosabb feladatok közé sorolja.¹⁷

Budapest Főváros Tanácsának alapvető igényei az oktatás-nevelés terén 1973-ban az alábbiak voltak¹⁸: megbízható iskolaérettségi vizsgálatok – differenciált iskolakezdés bevezetése; egész napos gondoskodás a tanulóifjúságról; a tankötelezettség minél szélesebb körű teljesítése; a fizikai dolgozók gyermekeinek továbbtanulásra való felkészítése; a szocialista ember szilárd jellemvonásainak kialakítása; gyermekvédelmi prevenció és hatékonyabb pályairányítás, az iskolák sajátos arculatának megteremtése; nagyobb iskolaegységek kialakítása; a szaktantermi rendszer és az egyműszakos tanítás bevezetése.

A Józsefvárosban az 1973-as adatok alapján¹⁹ a zökkenőmentes óvoda – iskola átmenet érdekében 4 iskolában 103 olyan tanuló vett részt előkészítő foglalkozáson, akik nem jártak óvodába. A bukások csökkentése érdekében 6 iskola szervezett pótló foglalkozásokat. A munkás szülők gyermekei körében egyre népszerűbbé vált az iskolaotthon: 1971/72-ben kerületi szinten 4 iskolaotthonos osztály indult, 1972/73-ban ez a szám 14-re, 1974/74-re 25-re emelkedett.

Az iskolák munkatervében kiemelten szerepelt a fizikai dolgozók gyermekeivel való megkülönböztetett foglalkozás (korrepetálás, szakkör). 1973-ban a tanulók 59,3%-a volt fizikai dolgozó gyermeke! E gyermekek megsegítésében változatosak a módszerek: a patronálási rendszertől a differenciált egyéni foglalkozáson keresztül a tudatosabb pályaeorientációig különféle stratégiákról számolnak be az iskolaigazgatók. A hatékony és tervszerű beiskolázást

segítendő a kerületi és iskolai pályaválasztási felelősöket 3 napos továbbképzéseken készítették fel feladatukra.

A 70-es években gyorsult fel az iskolák audiovizuális eszközállományának fejlesztése. A kerület iskolái – a mindenkori adottságok függvényében – használták a korszerű technikai eszközöket.²⁰ Ugyanekkor – a tanulólétszám emelkedése okán is – az osztálytermi oktatás rendszerének helyét szinte kizárólagosan átvette a szaktantermi rendszer.

A szabadidő tartalmas eltöltésének jelentősége – már csak az egyre hosszabb iskolában eltöltött idő miatt is –, ebben az időszakban egyre nő. *„Irodalmi színpadok, önképzőkörök, filmklub, különféle szakkörök, hangverseny, színház és múzeumlátogatások nagy segítséget adnak az ismeretek bővítéséhez, új ismeretek megszerzéséhez. Ezen a területen azonban még van tennivaló, a szakköri tartalmi munka színvonalának emelésében”*²¹ – írja a *Józsefváros 1973-ban* című kötet oktatásüggyel foglalkozó fejezete.

1978-ban vezették be az új tantervet, melynek legfőbb eleme a tanulói terhek csökkentése volt. Ekkor jelent meg az állampolgári ismeretek tantárgy és az osztályfőnöki óra. Az 1978-ban bevezetett nevelésirányítási dokumentumok egyes nézetek szerint²² növelték az iskolarendszeren belüli esélyegyenlőséget. Az új tantervhez felkészültebb tanárok, felszereltebb iskolák szükségeltettek, s mivel ezekből éppen a hátrányos helyzetű tanulók lakókerületének iskoláiban volt a legnagyobb hiány, a családi és iskolai hátrányok (és előnyök) halmozódtak.

1978/79-ben vezették be a ciklusi (kétheti) 11 napos munkarendet. 1982/83-ban vezette be a művelődési miniszter az ötnapos munkarendet az általános iskolákban.²³ Mivel ez nem minden esetben esett egybe a szülők munkarendjével, a VIII. kerületben a Práter utcai iskolában közös szombati ügyeletet szerveztek. 1986-ban három iskolában volt váltakozó tanítás alsó tagozaton, a kerületben 53 nevelő dolgozott képesítés nélkül.²⁴

1986-ra a Józsefvárosban – az országos irányvonal és a helyi tapasztalatok, a tanulók speciális nevelési igényei együttes hatásaként – a pedagógiai munka homlokterébe került a differenciált foglalkozás, a felzárkóztatás és a tehetséggondozás.

1986. szeptember 1-jén lépett életbe az új oktatási törvény. *„A törvény rést ütött az iskolaügy irányításának az 1930-as évekből öröklött, majd az 1950-es évekből továbbfejlesztett bürokratikus-centralisztikus rendszerén, illetve a nevelési-oktatási intézmények közvetlen politikai, azaz pártirányításának gyakorlatán.”*²⁵ A szakmai önállóság és az önfejlesztő képesség megteremtésén túl a törvény hangsúlyt helyezett az iskolák sajátos arculatának kialakítására is. Ehhez szükséges az iskola és a szűkebb környezet együtt-

működése is. Ennek eszközeként jöttek létre az iskolatanácsok, amelyek alapvető feladata az iskolát segítő társadalmi erők összefogása volt. Az 1985. évi I. tv. 68. paragrafusa szerint az iskolatanács tagjai az iskola működésében érdekelt gazdálkodó szervezetek, állami költségvetési szervek, társadalmi szervezetek és egyesületek, pedagógusok, egyéb dolgozók, szülők, tanárok képviselői. Az iskolatanács – melynek véleményezési és javaslattevési joga volt, döntési lehetőséget nem kapott –, társadalmi irányítója a Hazafias Népfront helyi bizottsága volt.

A tanácsi irányítás funkciói megváltoztak: a fenntartás és a hatósági-igazgatási irányítás mellett az intézmény nevelő-oktató munkájának segítésére, hatékonyságának, illetve az intézményvezetés és a pedagógusközösség tevékenységének megítélésére és értékelésére redukálódott.²⁶ *„A közoktatás-irányításban végbemenő változás tulajdonképpen egybeesett a tanács egész munkájának korszerűsítésével.”*²⁷ Az intézményi szakmai, szervezeti és igazgatási önállóság azt is jelentette, hogy a tanulófelvétel joga (a körzeti megkötések és a tankötelezettség) figyelembe vételével az igazgatóra szállt, bár ez a rendelkezés ekkor még inkább elvi jelentőségű, a gyakorlatban nehezen volt keresztülvihető. Valódi (iskola)választási lehetőségről csak az 1990-es törvénymódosítás óta beszélhetünk. Az egyéniesített intézménytörténet mégis talán 1986 után kezdődik (újra)...

1990 után az iskolák az önkormányzat fenntartásába kerültek, az oktatásirányítási hatáskörök is átrendeződtek. Az önkormányzati törvény az óvodákat és iskolákat az új, demokratikusan megválasztott helyi hatalmi szervek tulajdonába adta, ezzel lényegében megszüntetve az állami iskolatulajdont. Önkormányzati hatáskör lett az óvodai, valamint az alapfokú iskolai és a diákotthoni ellátásról való gondoskodás; az intézmények létesítése, átszervezése, megszüntetése; az intézmények fenntartása, költségvetésének meghatározása, módosítása; az intézmények elnevezése; a körzethatárok meghatározása; az intézményvezetők munkáltatói jogkörének gyakorlása. A Kulturális Bizottságra átruházott hatáskörök a kitüntetésekre történő felterjesztések; a jutalom megállapítása; a továbbképzés elbírálása; a túlmunka engedélyezése. A polgármesterre átruházott hatáskör a munkavégzés irányítása; a munkavégzés ellenőrzése; a fegyelmi jogkör gyakorlása; az anyagi felelősség megállapítása; a szabadság kiadása; a nyugdíj-előkészítő tevékenység.²⁸

*„Valószínű, hogy éppen a helyi energiák mozgósítására képes és a 70-es, 80-as években kialakult működési tapasztalatokra építő önkormányzati iskolafenntartásnak köszönhető az, hogy a magyar iskolarendszer jelentősebb megrázkódtatás, a szolgáltatások minőségének túlságos romlása nélkül vésztele át az elmúlt idők válságait.”*²⁹ Ugyanakkor az is igaz, hogy *„míg a megfelelő törvényeket viszonylag hamar el lehet készíteni, el lehet*

*fogadtatni, a tanácsi struktúráját viszonylag rövid idő alatt át lehet alakítani önkormányzati szervezetté, addig az önkormányzatiság mint az intézményrendszer működtetésének, a feladatok kigondolásának és végrehajtásának tudatos és naprakész ismerete, lassan kialakuló jelenség. Hiszen a meglévő, ismert, olajozottan működő mechanizmusok helyett tudati változtatásokat igényel, ezért tehetetlensége nagy.*³⁰

Józsefvárosban 1991-ben alakult meg a *Józsefvárosi Szülők Érdekvédelmi Egyesülete* az önkormányzat Kulturális Bizottságának bábáskodása mellett. 1994-től alakultak meg az intézmények mellett az iskolaszékek.

A Józsefvárosi Önkormányzat 1990 és 1994 között megkezdte az intézményhálózat áttekintését és a jövőre vonatkozó feladatok meghatározását. Külső szakértőként az Oktatáskutató Intézet és az Expanzió Humán Tanácsadó Bt. munkatársai segítették ezt a munkát.³¹ A hatásvizsgálatok és elemzések eredményeképp 1994-ben született meg a józsefvárosi *Rövidtávú Oktatási Stratégiai Terv*, a ROST. Az önkormányzati oktatásirányítás ötféle hierarchikusan felépülő koordinációs szintje a ROST alapján:

- „– *Képviselőtestület, melynek feladata az önkormányzati szintű stratégiai irányítás, a költségvetés jóváhagyása és ezzel a prioritások deklarálása.*
- *Humánpolitikai Kabinet, melynek feladata a közszolgáltatások integrált politikájának megteremtése, döntéselőkészítő és részpolitikákat meghatározó szervezetrendszer, amely integrálja a szakmai érdekeket és megakadályozza a politikák felhígulását.*
- *Oktatási Bizottság, amely keretpolitikák kialakításával az ágazati stratégiai irányítást végzi.*
- *Köztes szervezetek, amelyeknek feladata az ágazati stratégiai irányításhoz szükséges döntés-előkészítés, tanácsadás, érdekegyeztetés, szakmai értékelés. Ilyenek lehetnek a Szakmai Minőség Tanácsa, az oktatási-nevelési háttérintézmények, pl. Pedagógiai Kabinet, egyéb szervezetek, pl. Igazgatói Kollégium, Kerületi Szakmai Munkaközösség, Iskolatitkári Kollégium stb.*
- *Intézmények amelyek az oktatáspolitiká megvalósításának, megvalósulásának helyszínei, kulcsszereplői a nevelőtestület, az iskolaszék, az intézményvezető.*³²

INTÉZMÉNYTÖRTÉNET

A kerület iskoláinak jogelődjei – és a nekik helyet adó épületek – nagyrészt a századforduló körül létesültek. A Somogyi Béla (Rökk Szilárd) utcai iskola 1892-ben, a Práter utcai 1893-ban, a Német (Bacsó Béla) utcai 1895-ben,

az Erdélyi (Homok) utcai 1898-ban, a Jázmin utcai 1905-ben, a Mária Terézia (Horváth Mihály) téri és a Százados úti 1911-ben, a Köztársaság téri és a Dugonics utcai 1912-ben, a Vajda Péter utcai 1913 és 1924 között épült.

Az intézménytörténetet is meghatározza az 1950-1994 közötti évek országos közoktatás-története. 1948 óta léteznek az egységes általános iskolák, 1964-ben vezették be a koedukációt. Érdekes módon az egyesített fiú-lányiskolák nem jelentették automatikusan az intézmények számának csökkenését még abban az esetben sem, ha az elődintézmények egy épület két szárnyában kaptak helyet. Ilyen volt például a Bacsó Béla (ma: Német) utcai 1. és 2. számú, a Dugonics utcai 3. és 4. számú, a Práter utcai 10. és 11. számú, vagy a Vajda Péter utcai 14. és 15. számú általános iskola, melyek két külön igazgatású koedukált intézményként működtek tovább, s csak a hetvenes években egyesültek egy intézménnyé.³³

A vizsgált korszakban a kerületben három új általános iskolát létesített a kerületi tanács (a Somogyi Béla u. 13-15. alattit 1964-ben, a Losonci téri 1983-ban illetve a korrekciós osztályok összevonásával létrehozott Tolnai Lajos utcát 1989-ben) és öt iskolát szüntetett, vont össze még a tanács vagy az önkormányzat (Bezerédi u. - 1978: összevonva a Köztársaság téri iskolával, Százados út - 1980: összevonva a Vajda Péter utcai Általános Iskolával, Jázmin u. - 1996: összevonva a Práter utcai és a Dugonics utcai Általános Iskolával, Somogyi Béla u. - 1996: a két Somogyi Béla utcai iskola szervezeti és pedagógiai egyesítése, Nap u. - 1989: áthelyezés a Tolnai Lajos utcába). Önmagában ez is jelzi, hogy sokszor nem érhető tetten a tervszerűség az intézményalapításban és -megszüntetésben. A Jázmin utca az 1983-ban alapított Losonci tér közvetlen közelében található (1 négyzetkilométeres körzetében négy általános iskola található³⁴), a Somogyi Béla utca 9-11-et összevonták a mellette lévő, de addig vele pedagógiai (és gazdasági) együttműködést nem folytató „új” Somogyi Béla utca 13-15-tel (Gróf Széchenyi István Általános Iskola). A megszüntetett Százados úti iskola valamikori körzetében lakó gyerekek (Százados u. lakótelep) ma nem a jogutód, de nehezen megközelíthető Vajda Péter utcába, hanem javarészt a X. és a XIV. kerület iskoláiba járnak. Azóta „*a Kerepesi út - Hungária körút által határolt iskolai ellátottsága nem megoldott*”.³⁵

1962-es adat szerint³⁶ 9 iskolában működött dolgozók általános iskolája, ahová a 14. életévüket betöltött, legalább két évvel túlkoros tanulókat irányították. 1969. szeptemberétől működött a VIII. kerület Dolgozók Önálló Általános Iskolája a Vajda Péter utcai iskola egyik szárnyában. 1986-tól az iskola VIII. kerületi Tanács V.B. Dolgozók Általános Iskolája és Gimnáziuma néven a Makarenko (1990-től Horánszky) utcába, a Vörösmarty Mihály Gimnázium épületébe tette át székhelyét. „*Az általános iskolai részleg a Vajda Péter utcai általános iskolában működött; az épület fenntartását, karbantartását*

*a nappali általános iskola a kerületi GAMESZ-en keresztül biztosította.*³⁷ 1993. szeptemberétől úgy a gimnáziumi, mint az általános iskolai tagozat a Dugonics utcai iskolában működik, melynek neve 1994. szeptember 1-jétől Dugonics András Általános Iskola és Gimnázium.

1968 óta van zeneiskolája a kerületnek. Az 1949-től a Fővárosi Zeneiskolák szervezetén belül működött intézmény Vándor Sándor zeneszerző nevét felvéve lett önálló a zeneiskolák decentralizálása évében. Eleinte a Somogyi Béla utca 9-11. III. emeletén működött, majd 1992-ben a Nap utca 33. alatti Ybl Miklós tervezte műemléképületbe – az egykori Simor Intézetbe – költözött.³⁸ Az épületet az Országos Műemlékvédelmi Főfelügyelőség szakembereinek irányításával a zenetanítás egyedi szempontjait figyelembe véve varázsolták újjá a kivitelezők. A központi épületen kívül a kerület általános iskoláiban működő kihelyezett tagozatokra is jártak a tanulók zeneórákra.

A 70-es évekre az egy tanteremre illetve az egy tanulócsoporthoz jutó tanulólétszám tekintetében a VIII. kerület helyzete fővárosi viszonylatban jó átlagosnak volt mondható. (Csak néhány példa: az egy tanteremre jutó tanulók száma 1969/70-ben: Budapesten: 41,91, Józsefvárosban: 40,4; 1977/78-ban: Budapesten: 35,9, Józsefvárosban: 28,0.)³⁹ Éppen ezért a nagy iskolaépítési hullámok nem érték el a kerületet. *„Számszerű mutatók alapján a legkedvezőbb helyzetben a sűrű beépítésű belső és átmeneti városrészek (a VIII., IX., XIV. és XV. kerületek) vannak.*⁴⁰

A demográfiai robbanás természetesen nem kerülte el a VIII. kerületet sem: 1973 első tíz hónapjában 5224, 1974-ben 7100, 1975 azonos időszakában 7750 gyermek született a Józsefvárosban.

Koncepciózus iskolafejlesztésről a 90-es évek elején is nehezen beszélhetünk, mert a kerület Oktatási Koncepciójában szerepel ugyan, hogy meg kell állítani a kerület iskoláiból való elvándorlást, ugyanakkor az Orczy úti valamikori szlovák nemzetiségi iskola épületét az V. kerületi fenntartású Deák-Diák Általános Iskola rendelkezésére bocsátotta a VIII. kerület (1993), mestersegesen tovább növelve a más kerületek iskoláinak elszívó hatását.

Az iskolák korszakunkon átívelő problémája a karbantartás és felújítás hiánya vagy nem kielégítő volta. A kerület iskolaépületei közül 7 épült 1900 előtt, 5 1900-1919 között, 1 1920-1944 között. 1944 és 1960 között nem épült iskola, 1961 és 1972 között 1, 1972 és 1994 között ugyancsak 1 iskolát adtak át.

Már 1978-ban arra a megállapításra jutott a VIII. kerületi Népi Ellenőrzési Bizottság, hogy *„tervszerű megelőző karbantartás nem lehetséges, csak 'tűzoltó jellegű' javítások történnek, a veszélyhelyzetek elhárítása valósul meg alkalmoszerűen.*⁴¹ Az okok között szerepel az *Egy üzem – egy iskola* mozgalom kifulladás, a nem elegendő pénzügyi fedezet, a kivitelezői kapacitáshiány és a szervezetlenség is. A lassú modernizálásra csak egyetlen beszé-

des példa, hogy 1986-ban szerelték le az utolsó iskolai vaskályhát a Práter utcai általános iskolában, hogy átadhassa helyét a központi fűtésnek.

A 90-es években a leromlott állagú, elöregedő iskolák már külső megjelenésükkel sem tudták azt a miliőt megteremteni, ami az igényességre neveléshez elengedhetetlenül szükséges. Csak illusztrációként tallózva, egy-két iskolaigazgatóval készült interjúból igyekszem szemléltetni az 1990 és 1994 közötti helyzetet. *„Ráférne a festés, elkelne a tornaterem meleg padlójának felújítása, sőt egy új tornaterem is”*⁴² (Práter). *„9 éve nem festettek nálunk – mázolni akkor sem mázoltak (a tantermeket a szülők meszelik), tizenhat éve nem nyúltak a parkettához”*⁴³ (Német). *„Épületünkre ráférne egy alapos tatarozás, rendbe kellene tenni az udvart is.”*⁴⁴ (Vajda). *„A nyílászárók rosszak, probléma van a vizes rendszerrel is, különösen a lefolyókkal. Festés-mázolás kellene, mint egy falat kenyér”*⁴⁵ (Erdélyi). A külső szemlélő, független szakértő is hasonló eredményre jut vizsgálódása során: *„Nem méltó egy oktatási intézményhez ez a lepusztult belső. Hiába, nem ellensúlyozzák a rajzverseny remek alkotásai. Nehéz lehet szépségről, a környezet megbecsüléséről tanítani itt.”*⁴⁶ *„A Józsefvárosi Önkormányzat általános iskoláinak állaga felszereltsége, a szaktanteremek tárgyi eszközökkel való ellátottsága sok kívánnivalót hagy maga után és sok esetben nem felelnek meg a korszerű oktatási követelményeknek.”*⁴⁷ A fentiek alól csak az 1983-ban átadott, tanuszodával, kondicionáló teremmel felszerelt Losonci téri iskola volt kivétel.

Az intézmények önálló arculatának kialakítása a Józsefvárosi Önkormányzat oktatási stratégiájának sarkalatos pontja. A képviselő-testület „az iskolák egyéni arculatának kialakítását támogatja, a meglévő értékeket elismeri”⁴⁸. Az egyéni arculat, a másoktól való különbözőség leglátványosabb jele az intézmények névfelvétele. A Német utcai iskola 1991-ben vette fel a Németh László Angol – Testnevelés Tagozatos Általános Iskola nevet⁴⁹, 1993 óta a Köztársaság téri iskolát Jókai Mór Általános Iskolának hívják⁵⁰, 1994 óta a Dugonics utcai iskola a Dugonics András Általános Iskola és Gimnázium nevet viseli⁵¹. 1996-ban a Vajda Péter utcai iskolát Vajda Péter Ének-zene Testnevelés Tagozatos Általános Iskolának nevezték el⁵². Ugyancsak 1996-ban vette fel a Práter utcai iskola a Práter Ének-zene Tagozatos Általános Iskola nevet.⁵³ A Tolnai Lajos utcai iskola a 2003 óta viseli Tolnai Lajos nevét.⁵⁴ Egyetlen fordított előjelű példa van: a valamikori Lakótelepi Általános Iskola ma az Általános Iskola – Losonci tér 1. nevet viseli.

SZOCIOKULTURÁLIS ÖSSZETÉTEL

A PROBLÉMÁK ELHALLGATÁSA

A kerület szociokulturálisan nehéz helyzete, a gyermekvédelmi esetek nagy száma, a nyomor, a prostitúció stb. az 50-es években nem elemezhető problémaként jelentkeztek. Csak a 60-as, 70-es évek publikációiból „derül ki”, hogy ezek a gondok már évtizedek óta jelen vannak a VIII. kerület életében.

A GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGVÉDELEM KIEMELT SZEREPE

Az 1956-os forradalom az iskolákban is éreztette hatását. *„Az iskolák többségében feszült, nyugtalan légkör uralkodik. Ennek fő okát abban látjuk, hogy sok pedagógus és diák van, aki az október 23-a utáni eseményeket nem értékeli helyesen, nem látja ellenforradalmi jellegét.”*⁵⁵

A forradalomban részt vevő Corvin-közi, Tűzoltó utcai stb. „pesti srácok” nagy száma elgondolkodtatásra készítette a kerület oktatás- és ifjúságügyének felelőseit is. *„Az ellenforradalom nagymértékben visszavetette ifjúságunkat a szocialista szellemű fejlődésben – főképpen a VIII. kerületben”* – állapítja meg 1961-ben Radnai Józsefné iskolaigazgató⁵⁶. A VIII. kerületi rendőrkapitány 1956-os jelentésében ezt olvashatjuk: *„A bűnözés területén igen nagy számmal vannak fiatalok is. Különösen a Mátyás tér és a Dankó utca környékén, ahol a szülőktől sem sok jót látnak.(...) Jó volna már az iskolák vonalán tenni valamit ebben a kérdésben, a pedagógusok és a szülői munkaközösségek segítségével.”*⁵⁷

Bár a hivatalos retorikában ezt a jelenséget még az 1970-ben megjelent Józsefvárosi lexikon⁵⁸ is csak a „felszabadulás után a kerületbe költöző lumpen elemek és a palotanegyed arisztokratái” számlájára írja, s a társadalmi tagozódásban az egyedüli problémát abban látja, hogy „a munkásosztály a lakosság mindössze 25%-a”⁵⁹, 1956 után mégis megkezdődött a speciális szociokulturális körülmények között élő gyermekekre való célzott odafigyelés. 1957-ben megalakult az ifjúságvédelmi hálózat 3 ifjúsági felügyelővel az iskolarendszerből kiszorult csavargó, iskolakerülő tanulók felkarolására. Az intézményeken belül gyakorló nevelők láttak el gyermekvédelmi megbízotti feladatokat. A gyermekvédelmi felügyelők – az úgynevezett aktívák –, társadalmi munkában végezték a perifériára szorult családok látogatását. A kerületben két helyen indul meg pszichoanalitikai szakrendelés.⁶⁰ Hogy a probléma mennyire égető volt, azt jelzi, hogy a Nap utcai iskolában 1957-ben 70 túlkoros tanuló felzárkóztatása kezdődött meg (e tanulók 80%-ának a bizonyítványa volt elégtelen vagy elégséges).

A közéleti kommunikációban egyre nagyobb szerepet szántak a szülők és az iskola együttes nevelési hatásának, a „kettős nevelés” leépítésének. *Jász Nándor*, a Homok utcai általános leányiskola igazgatója a társadalom felelősségét hangsúlyozza a gyermekek nevelésében.⁶¹ *Morvay István* tanár a novemberi intő-róvó osztás megszüntetése kapcsán felhívja a figyelmet a szülő és az iskola közötti rendszeres kapcsolattartásra,⁶² *Kántor Lászlóné*, a Vajda Péter utcai általános lányiskola igazgatója a lap hasábjain kéri a szülőket: vegyenek részt a rendezvényeken, kirándulásokon, téli vásárokon, működjenek együtt a pedagógusokkal.⁶³ „*A tanítás és tanulás sikere a szülő, a pedagógus s a tanuló szoros együttműködésétől függ. (...) Pedagógusaink igénylik és jó néven veszik a szülők érdeklődését és aktív segítségét.*”⁶⁴ 1965-ben már le lehetett írni ugyancsak a Józsefvárosban: „A kerület még mindig a lumpen családkról híres”⁶⁵. 1964-ben 1610, a gyermekvédelem által nyilvántartott gyerek élt a kerületben. Egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a közéleti kommunikációban a rossz lakásviszonyok és a sajnos, ehhez mérhetően rossz állagú iskolaépületek problémái. „*A kerület elavult, egészségtelen, túlszűfolt területeit a fiúk jól ismerik, hiszen itt élnek a roskatag, zömében földszintes házakban. Ismerik a szoba-konyhás sötét lakásokat, a penésztérképeket a falon, s a hétfégi fürdőseket a lavórban.*”⁶⁶

1965 óta működik a kerületben a *Nevelési Tanácsadó*, amely nemcsak az iskolák javaslata alapján, de a szülők kérésére is biztosítja a szakmai segítséget, a terápiát.⁶⁷ A tanácsadónak eleinte csak pszichológus és családgondozó munkatársai voltak, később (1974-től) 2 logopédus is dolgozott itt. A nyolcvanas években tiszteletdíjjal 1 gyermekorvos és 1 gyermekpszichiáter is segítette a tanácsadó munkát.

1967-ben jött létre a tanács *Oktatási állandó bizottsága*. Ez a bizottság mondja ki: „*A fizikai dolgozók gyermekeinek megsegítése – különösen a VIII. ker. viszonylatában – kiemelt program.*”⁶⁸ A bizottság munkaprogramjában állandó jelleggel szerepeltek a fizikai dolgozók gyermekei iskolai előmenetelével kapcsolatos problémák, a napközi otthonok otthonossága és működése, a szülői munkaközösségek gyermekvédelmi feladatai, az oktatási-nevelési intézmények korszerűsítése, a tanulóifjúság nyári foglalkoztatása, a kerületi Nevelési Tanácsadó működése, fejlesztése és az oktató-nevelő munkát végző intézmények költségvetése. „*A kerület vezetősége kiemelten, az Oktatási Osztály pedig lelkiismeretesen foglalkozik a kerület ifjúságának képzésével, nevelésével*” – szögezte le a bizottság elnöke.⁶⁹

1968-ban a Művelődési Osztályon belül *ifjúsági és gyermekvédelmi csoportot* hoztak létre. „*Feladatunknak tekintjük, hogy a jövőben az adott feltételek és körülmények jobb kihasználásával kerületünk gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységének színvonalát és hatékonyságát fokozzuk,*

szükséges, hogy ehhez az apparátusban dolgozók tevékenységén kívül igénybe vegyük mindazok munkáját, akik ebben számunkra segítséget tudnak nyújtani” – határozza meg önmaga feladatát az újonnan létrejött szervezet.⁷⁰

A Józsefvárosban 1976-ban „az oktatási és nevelési intézmények hatékony gyermekvédelmi központok, ugyanis a kezdeti stádiumban lévő problémákat helyben és idejében megoldják, súlyosabb esetekben pedig jelzik a Nevelési Tanácsadónak vagy a gyámhatóságnak”⁷¹ – írta a gyám- és gyermekvédelmi csoport vezetője. Az 1971-ben regisztrált 1100 veszélyeztetett gyermek száma a statisztikák szerint 1975-re 700 körülire csökkent. Az iskolai gyermekvédelmi megbízottak munkáját segítették a lakóhelyi aktívák és a politikai körzetekben működő ifjúságvédelmi megbízottak is.

1976 óta a józsefvárosi gyámhatóságon gyermekvédelmi szakfelügyelőt alkalmaztak, s kerületi szinten létrejött a *Gyermekvédelmi Koordinációs Bizottság* is. A kerület átmeneti otthont tartott fenn a Kállai Éva és a Makarenko utcában. 1977-ben vezették be a fővárosban a gyermekvédelmi felelősök pótlékát. Ugyancsak 1977-ben jelent meg a 113/1977 OM. utasítás az 1. osztályos tanulók tanévvesztésének megszüntetéséről illetve csökkentéséről.⁷² A lemorzsolódás elleni küzdelem különösen indokolt volt a Józsefvárosban, ahol a tanulók kb. 10%-át kellett sorozatos évvesztések miatt átirányítani a dolgozók általános iskolájába. 1980-ban a VIII. kerületi Népi Ellenőrzési Bizottság megállapította, hogy „kerületünkben a helyi adottságok miatt a gyermek- és ifjúságvédelem az átlagosnál nagyobb feladatot jelent az illetékeseknek”⁷³.

1984-ben 4 iskolában (Bacsó, Práter, Erdélyi, Lakótelepi /Losonci/) indítottak kis létszámú első osztályt.

Schäffer Annamária, Józsefváros vezető ügyésze 1986-ban a kerületet gyermekvédelmi szempontból a főváros legnehezebb kerületének nevezte. „A gyermekvédelem – a fiatalkorúak bűnügyeiből is megítélve – súlyos elmaradásban van. Tükrözi mindazokat a gondokat, zavarokat, amik az államigazgatás szervezettségében, az állami szervek együttműködésében más téren is jelentkeznek”.⁷⁴

1989 óta létezik a VIII. kerületben a *Családsegítő Központ*. „A kerület sajátosságait figyelembe véve – a megelőzést kiemelten kezelő – korhatar nélküli szociális gondoskodást és érdekvédelmi feladatokat ellátó Családsegítő központot hoztunk létre 1989. október 1-jével.”⁷⁵

ETNIKAI NEVELÉS

„A belső kerületek (VII-VIII-XIII.) sűrűn lakott utcáiban, hagyományos zenészkörzetekben az új (cigány – Sz. P.) betelepülők albérlettel kezdik, onnan vándorolnak szükséglakásokba, megüresedő szoba-konyhákba, házmesterlakásokba”⁷⁶ – hívja fel a nagyvárosi cigányproblémára a figyelmet Solt Otília már 1975-ben. „Előreláthatóan a szociálisan veszélyeztetett gyerekek – tehát főleg a cigánygyerekek – állandó külön gondozása több iskolában olyan sok többletmunkával jár, hogy ezt csak külön szociális gondozóval láthatják el. A szociális gondozók korrepetálhatnak, korrekciós, fejlesztő foglalkozásokat is vezethetnek. Ahol nincs szükség külön gondozóra, ott bizonyos túlórákeret vagy az érintett pedagógusok számára óradvezmény kellene.”⁷⁷

„A városokban lezajló spontán, ám szigorú társadalmi törvényszerűségeknek engedelmessé és a szegregáció jelentős erősödését eredményező folyamatok is éreztetik hatásukat a környék iskoláiban. Részben ilyen okokra vezethető vissza a cigány tanulók arányának ugrásszerű növekedése a Nagykörút menti pesti kerületek, különösen a Józsefváros és Ferencváros egyes iskoláiban. Az OKI-kutatás mintájába került 12 budapesti iskolában – ezek túlnyomórészt a VII., VIII. és a IX. kerületben találhatók –, a cigány tanulók aránya tíz év alatt (1989-1999-ig) több mint a duplájára (22,7 százalékról 49,1 százalékra) emelkedett.”⁷⁸ Budapesten, ahol több általános iskola is van, ezt az arányváltozást erősíti, hogy az iskolák között rendkívül egyenlőtlen a cigány gyerekek eloszlása.

„A Józsefvárosi Önkormányzat a budapesti kerületek között példaértékű módon elsőként ismerte fel és tett lépéseket az etnikai tanulók szociális hátrányának leküzdésére, a tehetséges diákok segítésére.”⁷⁹

Az 1990. évi CIV. törvény alapján az érintett önkormányzatok igénybe vehették a kiegészítő normatív támogatást az általános iskolai, vagy középiskolai nemzetiségi, etnikai, vagy kéttannyelvű oktatásban részesülő tanulók után. (14.000 Ft/tanuló.). Kiegészítő normatív támogatást az az önkormányzat igényelhetett, amely – többek között –, intézményes keretek között biztosította a cigány gyermekek differenciált (egyéni vagy csoportos) felzárkóztatását, a korcsoportok illetve évfolyamok követelményeinek megfelelő eredményes továbbhaladását, ezzel lemérhetően (tartalmilag, dokumentáció útján) biztosította a szociokulturális hátrányok kompenzálását.⁸⁰ A fentiek szellemében a Józsefvárosban is megindult az etnikai felzárkóztatás, melyet az önkormányzat Ember-Polgárjogi és Kisebbségi Bizottsága illetve Művelődési és Sport Belső Szervezeti Egysége koordinált. Az Ember-Polgárjogi és Kisebbségi Bizottság által kiadott ajánlás szerint „alapelv, hogy a cigány gyerekek ok-

tatása és támogatása ne homogén osztályban, elkülönített csoportokban, hanem egy-egy évfolyamon belül a párhuzamos osztályok között minél egyenletesebben elosztva történjen mind a tanítási órák, mind a napközis csoportokban eltöltött idő alatt.”⁸¹

Az etnikai támogatás összegének felhasználásáról a kerületi önkormányzat által felállított, szakemberekből álló bizottság döntött. Az összeg egy részét (tanulónként 2000 Ft-ot) létszámarányosan az érintett iskolák kapták. Ezen összeg felét az igazgatók saját hatáskörükben használhatták fel, másik felét a részletezett etnikai felzárkóztatást és tehetség gondozást végzők között oszthatták el, ezzel is emelve a feladat vonzerejét, honorálva a speciális erőfeszítéseket. A maradék, tanulónkénti 12.000 Ft-ot pályázati úton a bizottság osztotta szét. A pályázat formai elvárásai: a konkrét feladatmegjelölésnél annak dologi és bérhatásainak elkülönítése; a pályázaton nyert támogatásról külön nyilvántartás vezetése.⁸² *„Fontos tudni, és a megfelelő fórumokon hangsúlyozni, hogy a 14 ezer Ft/fő támogatás nem elégséges a kerületben felhalmozódott rendkívül súlyos szociális problémák, illetve azok iskolai megjelenésének ellensúlyozására, csupán a cigány nemzetiségi (a szerk.) általános iskolai oktatáshoz elengedhetetlenül szükséges speciális feladatok megteremtéséhez.”⁸³*

1991. október 1-jén jött létre az Önkormányzat *Önálló Cigány Kisebbségi Csoportja*, melynek egyik feladata a kisebbséghez tartozók oktatási, közművelődési helyzetének vizsgálata, új koncepciók kidolgozása és megvalósítása. Vezetője *dr. Szőke Judit* (ma az *Országos Oktatási Integrációs Hálózat* programigazgatója).

1993 óta működik a kerületben a romák felzárkóztatását célzó *Józsefvárosi Tanoda*. *„Etnikai oktatás a lerövidített neve annak az állami támogatási formának, amelyet elvileg minden önkormányzat igénybe vehetne, ha lenne. A Józsefváros ebben is az élen jár. Kezdetből fogva igénybe vesszük ezt a támogatási formát, ami évi 23-24 millió forintot jelent. Minden alsófokú oktatási intézmény elkészíti a lemaradó cigány gyerekek felzárkóztatására vonatkozó éves tervét.”⁸⁴*

Az etnikai felzárkóztatás gondolata abból a tapasztalati tényből indul ki, hogy a mai magyar iskolarendszer a „fehér középosztálynak” ideális, az ezen kívül esők könnyen lemorzsolódnak, perifériára kerülnek. *„Azt tudja mindenki, hogy a jelenleg felül kasztosodó, alul gettósodó társadalmak közötti átjárást csak a közoktatás teremtheti meg.”⁸⁵*

A SZABADIDŐ SZERVEZETT ELTÖLTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

Beszédes adat, hogy míg 1965-ben Budapesten az egy főre jutó zöldterület 7 négyzetméter, addig ugyanez a szám a Józsefvárosban csak 0,2.⁸⁶ Ez a riasztó szám kijelöli a mindenkori kerületi oktatásirányítás feladatát a tanulók betonzsungelből való kimozdításában, zöldterületi szabadidős létesítmények létrehozásában és működtetésében.

1955-ben létesítette a kerületi tanács a *Városküti gyermeküdülőt* szorgalmi időszakban az általános iskolai tanulók, a nyári szünetben az óvodások részére. A gyerekeknél egy hét alatt 1-3 kg súlygyarapodás volt tapasztalható a napi ötszöri étkezés hatására.⁸⁷

1962-ben nyílt meg az Orczy-kerti *Asztalos János Ifjúsági Park*. A Honvédelmi Minisztérium használatából az egykori Ludovika területeinek és épületeinek egy részét 1957-ben a VIII. kerületi Tanács VB Oktatási Osztályának hatáskörébe helyezték át a kerületi iskolai testnevelés és sport céljaira. A park rendezését a tanács már 1958-ban megkezdte, főleg társadalmi munkában. Rendeltetésszerű használata 1960-ban kezdődött. Megtalálható volt itt a játszótér és sétány, kis- és nagyméretű labdarúgópálya, atlétikapálya, 2 db röplabdapálya, 3 db kézilabdapálya, fedett tornacsarnok, fedett és nyitott tanuszoda valamint egy mesterséges tó. Nyáron az egész területet a napközitábor használta. Ugyanitt 1973-ban a Vajdahunyad utcai helyiséget felváltva új, 350 fős úttörőház épült.

1968-69-ben készült el helyi vállalatok 2,6 millió forint értékű támogatásával, 1.080.000 Ft értékű társadalmi munka igénybe vételével és a tanács 1.660.000 Ft-os hozzájárulásával a Balatontól 500 méterre lévő *káptalanfüredi gyermeküdülő* 63 faházzal, 400 adagos konyhával, 200 személyes ebédlővel és sátortáborral. 81 üzem, vállalat, intézmény teremtette meg a tábor létesítésének feltételeit. Kéthetes váltakozással nyaranta több mint 2000 úttörő üdülhetett itt.⁸⁸ 1974-ben épült meg hozzá az elkülönített strand a Balatonparton. „A VIII. kerületi Tanács mindig kiemelt gondot fordított a józsefvárosi gyerekek nyaraltatására, a különféle táborok felszereltségének folyamatos javítására és az ott folyó tartalmi munka fejlesztésére.”⁸⁹

1957-ben jött létre a kerületben a JO-SI, a *Józsefváros Sportiskolája*, melynek bázisai éppen a legelesettebb családok gyermekeit nevelő Bacsó Béla, Erdélyi és Jázmin utcai iskolák voltak.

A szabadidő szervezett eltöltésének legfontosabb szervei az úttörőcsapatok voltak. A munkára nevelésnek kiemelt szerep jutott az úttörőmozgalomban. A különféle szakkörök (pl. barkács), a közhasznú társadalmi munka (hasznosanyag-gyűjtés), a különféle nagyvállalatoknál (pl. Lapkiadó Vállalat) végzett munka, illetve a nyári táborokban végzett mezőgazdasági munka mind a

kor embereszményének megfelelő, a munkára szocializáló nevelés eszközei voltak.⁹⁰ 1965 óta a tanulók nyári foglalkoztatására maximum 6 óra/nap volt igénybe vehető az általános iskolák VII-VIII. osztályában. A cél – mint az egy 1980-as rendeletből is kiviláglik – „*a hasznos munkavégzés, az ismeretek bővítése, a fizikai munka megbecsülése és a pályaválasztás segítése*”⁹¹.

A hatvanas években kezdődött és kisebb-nagyobb intenzitással körülbelül a rendszerváltásig tartott az egy üzem – egy úttörőcsapat (= egy iskola) mozgalom, amely kétoldalú jó szándék esetén segíteni volt képes az iskola szabadidő-szervezésében is megmutatkozó szűkös anyagi és tárgyi feltételein. Csak kiragadott példával illusztrálva ezt a jelenséget: 1968-ban a Józsefvárosi Távbeszélő Igazgatóság szakkörvezetőt adott a 718. sz. Varga Katalin illetve a 217. sz. Szilágyi Erzsébet úttörőcsapatnak. A KISZ Keleti Pályaudvar Csomóponti Bizottsága a 61. sz. Hámán Kató, a Ganz MÁVAG a 897. sz. Steinmetz Miklós úttörőcsapatot patronálta.⁹²

A 60-as évektől nyílt lehetőség a kerületi úttörők és a külföldi – elsősorban baráti, szocialista – országok diákjai közti kapcsolatfelvételre. Ilyen volt a finn kiállítás a Vajda Péter utcai fiúiskolában 1964-ben⁹³, vagy az 1967-ben létrejött kapcsolat a lengyel harcerekkel. 1980-tól a Galántai Szakszervezetek Tanácsával együttműködve nyílt lehetőség Ziarska Dolinában és Selmechányán csereüdültetésre.

1973-ban a 16 kerületi iskolában 115 napközis csoport működött. A Bacsó Béla, Somogyi Béla és Vajda Péter utcai iskoláknak már a 70-es években külön sportudvara biztosította a tagozatos testnevelés oktatás tárgyi feltételeit. (A mai Németh László illetve a Vajda Péter Általános Iskola ma is működtetnek emelt szintű testnevelést oktató osztályokat, a Somogyi Béla Utcai Általános Iskolában is indulnak sportosztályok.)

AZ ELITKÉPZÉS ÉS A FELZÁRKÓZTATÁS PROBLÉMÁJA

EMELT SZINTŰ OKTATÁS

A józsefvárosi oktatást nemcsak a szociális közeg, hanem a kerület iskolaváros jellege is meghatározza. „*A Józsefváros (...) a XIX. század végére úgyszólván a főváros iskolakerületévé fejlődött, és alig van olyan szakma, ismeret- vagy tudományág, melyet területén ne tanítottak volna.*”⁹⁴ „*A Józsefváros iskolakerület, a kerületi fenntartási költségek legnagyobb részét az iskolák kapják*” – írta 1988-ban a Józsefváros.⁹⁵

A hatvanas években még körzetes beiskolázású – bár nem tisztán kerületi fenntartású – iskola volt az ELTE Fazekas Mihály (Horváth M. tér) és Ságvári Endre (Trefort u.) gyakorlóiskolája is. Számos egyetem, gimnázium találha-

tó a kerületben, amelyek már csak földrajzi közelségük miatt is vonzó hatást gyakorolnak az általános iskolásokra. Éppen ezért az általános iskolák ezt az „elitképzési” igényt mindig igyekeztek kielégíteni. Utólag tekintve úgy tűnik, hogy sokszor a tehetséggondozás feladatának valódi tartalma és átfogó nevelési-oktatási koncepció nélkül. *„Az általános iskola korszerűsítésével kapcsolatban felvetődött, hogy a különböző érdeklődésű és képességű tanulók tehetségének kibontakoztatása már az általános iskolában megkezdődhessen. A szakosított tantervű iskolák közül különösen népszerűek voltak az ének-zene, a nyelvi és a matematika tagozatok”*⁹⁶. A fentebb már említett 1972-es párthatározat is kimondja: *„Az oktatásügy tartalmi egységének erősítésével párhuzamosan fokozott gondot kell fordítani az egyéni képességek fejlesztésére, a kiemelkedően tehetséges tanulók képzésére.”*⁹⁷ Andor Mihály értelmezésében a tagozatos oktatás a formálisan meglévő elitoktatási tendenciák közé sorolandó. *„Hivatalos megoldás volt a tagozatos oktatás rendszere is, amelynél egy helyes elv valósult meg torz formában különböző társadalmi hatások eredményeképpen.”*⁹⁸

Budapesten 1968/69-ben 264 ének-zenei, 1 matematika és 229 orosz tagozatos általános iskolai osztály működött. 1972/73-ra 319 ének-zenei, 15 matematika és 316 orosz tagozatos osztályt tartottak nyilván.⁹⁹ A Józsefvárosban a 60-as, 70-es években megjelenő tagozatos osztályok közül (a 16 iskola közül 1973-ban 15-ben volt szakosított tantervű osztály!), csak néhány élte túl az alapítás 10. évfordulóját. A tagozatok megjelenésének – és elhalásának – oka lehet az is, amit *Haász Erzsébet* önkormányzati képviselő így foglalt össze: *„Vannak iskolák, ahol (...) amikor a gyermeklétszám csökkenni kezdett, hogy a tanulókat 'szerezzen' az iskola, a feltételek biztosítása nélkül, különféle tagozatokat indítottak”*¹⁰⁰.

A művészeti és sport tagozatok anyagi és szakmai bázisait alakulásukkor a kerületi patronáló vállalatok vezetése és KISZ-szervezetei, illetve a kerületi sportegyesületek jelentették. A Vajda Péter utcai „Cérnahang”-kórus a Ganz-Mávag Acélhang dalárdájának utánpótlás-testvérekkaraként a Mávag Művelődési Központban kapott próba- és fellépési lehetőséget. A Somogyi Béla utcai iskola volt a Magyar Rádió kórusiskolája 2001-ig. A kerületi iskolák eredményes ének-zenei nevelését csak egyetlen beszédes adattal jellemezük: az 1990/91-es tanévben a fővárosi Mozart-versenyen I. helyezett a Vajda Péter utcai, III. helyezett a Röck Szilárd utcai iskola, a budapesti Éneklő Iskola kórusversenyen a Fazekas és a Vajda arany oklevelet, a Vajda vándorserleget kapott.

A testnevelés tagozatok a Fővárosi Tanács VB 1968-as testi nevelésre vonatkozó határozata után jelentek meg Budapesten. Az 1969/70-es tanévben még egy testnevelés tagozatos osztály sem működött a fővárosban, 1972/73-ra szá-

muk 133-ra, a testnevelés tagozatos diákok száma 3385-re nőtt. A testnevelési lehetőségek tekintetében 1973-ban a VIII. kerület a fővárosi elithez tartozott. „*A kerületi tanácsok is erőfeszítéseket tesznek a tanórai és a tanórán kívüli testnevelési lehetőségek növelésére (I., II., IX., VIII., XIII., XIV., XXI. kerületek).*”¹⁰¹ A testnevelés tagozatok jelentőségét tovább növelte, hogy az MSZMP XI. pártkongresszusának kiemelt feladatai között helyet kapott a testnevelés és sport feltételeinek javítása is. 1986-ban a főváros közoktatásának távlati fejlesztési koncepciójában már a mindennapos testnevelés bevezetését is érintik: „*A családi nevelésben is fontos szerepet lehet szánni az urbanizációs ártalmak leküzdésének és az egészséges életmód kialakításának. Ebben nagy szerepe lehet a testi nevelésnek, az egészséges életmódnak és szokásrendszernek. El kell érni, hogy minden tanuló minden nap legalább egy órást testnevelési vagy sportfoglalkozáson vegyen részt.*”¹⁰²

A Német utcai iskola testnevelés tagozatát az MTK, a Somogyi Béla utcai sportosztályt a Spartacus és a Józsefvárosi DSC, a Vajda Péter utcai testnevelés oktatást a Ganz MÁVAG kosárlabda és birkózó szakosztálya, a tornaoktatást a Spartacus, majd az FTC, az úszó osztályokat az FTC támogatta.

1973-ban a józsefvárosi iskolák 100%-a rendelkezett műhelyteremmel (budapesti átlag: 88%), 93,4%-a tornateremmel, 6,6%-a szükségstornateremmel (budapesti átlag 86,3%), ugyanakkor természettudományi előadó csak a józsefvárosi iskolák 38,5%-ában volt (budapesti átlag: 49,2%). Már ekkor megfigyelhető, hogy a józsefvárosi oktatás-nevelés inkább a gyakorlati és készségtárgyak oktatására, semmint a korszerű tudományos oktatás tárgyi feltételeinek megteremtésére irányult.

A KERÜLETI ISKOLAHÁLÓZAT POLARIZÁCIÓJA

Már 1978-ban olvashatunk arról az általános iskolák fejlesztésére vonatkozó fővárosi tanácsi határozat időarányos teljesítéséről szóló beszámolóban, hogy „*nem sikerült az egyes iskolák között meglévő tartalmi és feltételbeli különbségeket csökkenteni*”¹⁰³. Andor Mihály 1980-as *Dolgozat az iskoláról* című tanulmányában a II. világháború utáni korszak közoktatás-történetére vonatkoztatva megállapítja: „*Az új forma mögött továbbra is megmaradt az azonos korú gyerekek különböző színvonalú és más-más életesélyt adó iskolákba való besorolódása.*”¹⁰⁴ A 80-as évek közepéig a lakóhely szerinti iskolaválasztás volt az alapvető (1964/65-ben például, a Somogyi utcai új iskola körzetkijelölése kapcsán a körzeten kívüli gyerekeket visszairányították a körzetes iskolájukba¹⁰⁵). Még nem volt szó szabad iskolaválasztásról, ez még az az időszak, amikor „*a legnagyobb büntetésnek az számított, ha valakit áttettek egy másik iskolába*”¹⁰⁶. 1984/85-ben a Vajda Péter utcai is-

kolában például már 26 tanuló, az első osztályosok több mint 25%-a kapott körzetátlépési engedélyt. A 90-es évekre egyértelműen kialakultak az iskolák közti „erőviszonyok”, elkezdődött egyes iskolák „gettósodása”. Ebben a jelenségben öngerjesztő folyamatként volt jelen az igény alapján megszervezett iskolaelőkészítő és a fejlesztő csoportok megjelenése, majd a problémás gyerekek ezen intézményekbe áramlása. *„Az iskolahasználók körében 'jobb' intézménynek tartott általános iskolák vonzereje egyenetlenné teszi az intézmények feltöltöttségét, kihasználtságát.”*¹⁰⁷ 1993-ban az Erdélyi utcai iskola tanulóinak 60%-a roma etnikumú.¹⁰⁸ A kihívásoknak való megfeleléshez a pedagógiai és anyagi muníciót az érintett iskolák nem kapták meg. Ugyancsak ebbe az irányba hatott pl. a dolgozók általános és középiskolájának a Dugonics utcába való koncentrálása. (1994-ben szervezeti összevonással jött létre a Dugonics András Általános Iskola és Gimnázium Tanköteles és Felnőtt Tagozattal.) Az 1996-os pedagógiai programokban ezek az iskolák közti jelentős különbségek jól nyomon követhetők.

*„Ebben a közegben, amelyben tanulóink élnek, a tanulásnak, a tudásnak nincs tekintélye”*¹⁰⁹ – nyilatkozta 1994-ben az Erdélyi utcai iskola igazgatónöje. *„Ide tanárt kapni is meglehetősen nehéz”*¹¹⁰ – így a Dugonics iskola igazgatónöje, ugyancsak 1994-ből.

Vizsgált időszakunk utolsó évében, 1994-ben a Jázmin utcai iskola igazgatója még felvázolja az alacsony szocializációs szintű, motiválatlan tanulók felzárkóztatására indított pedagógiai kísérlete főbb elemeit. Két kislétszámú ismétlő osztály indításával, évente 3 vizsga letételével, 11 évfolyamos, szakmát adó képzés bevezetésével kíván reagálni a kihívásra. A beválásról nincsenek adatok: 1996-ban az iskolát megszüntették, alsó tagozatos tanulóit és dolgozóit egy részét a Práter, felső tagozatos tanulóit és tanárait a Dugonics utcai iskola vette át.¹¹¹

PEDAGÓGIAI INNOVÁCIÓ

Az előző alfejezetben említett polarizáció 80-as évek végén történő megindulása arra sarkallta az iskolákat, hogy az országos trendet megelőzően – tudatosan vagy ösztönösen, de – kialakítsák és tudatosítsák egyéni arculatukat, hagyományaikat és előnyös különbözőségüket versenytársaiktól. A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején ez a verseny nem elsősorban a minél több gyerekért, hanem a minél jobb családból származó, minél kevésbé problémás tanulókért, s ezzel összefüggésben az iskola jó hírvéért (magyarán: a gettósodás elkerüléséért) zajlott.

A kutatás eddigi eredményei alapján a kerületben – talán éppen a fentiek miatt –, a pedagógiai innováció sokszor csak intézményi szinten, tervszerűt-

lenül folyt. A ki nem mondott, fel nem vállalt problémák megoldására mindenki önálló utakat keresett. Így lehetséges, hogy bár az Erdélyi utcai iskola kezdetektől részt vett *Zsolnai József* Nyelvi, Irodalmi, Kommunikációs kísérletében, a Köztársaság téri iskola elsők között alkalmazta a *Lovász*-módszert, több iskolában alkalmazzák a Zsolnai-, Lovász-, *Romankovics*-, *Meixner*-módszert, több iskolában évek óta használják a Sorobán-módszert a matematikatanításban, ezekből a kísérletekből a kerület egészére jellemző pedagógiai többlet nem keletkezett. Alkalmazásuk inkább az egyes pedagógusokhoz, semmint a tanulókhöz, vagy az intézmény profiljához kötöttek. Ahogy a Józsefváros Oktatási Stratégiai Konceptiója fogalmazott 1996-ban: „*A pedagógusok áldozatvállalásaikat, a színvonalas és tartalmas munkát sok esetben elszigetelten végzik.*”¹¹² Kivételt jelent ez alól a Németh László Általános Iskolában működtetett dyslexiás osztály, ahová a kerület egész területéről az *Országos Beszédjavító Intézet* javaslatára vesznek fel tanulókat.

A különbségek csökkentésének egyik adminisztratív eszköze volt a fővárosi tanács vb 1988-as rendelete¹¹³, mely szerint a kerületi tanács elnökeinek – a kerületi pedagógiai kabinetek segítségével – fel kell készíteniük az iskolákat saját hatékonyságuk, eredményességük mérésére, oktatási segédanyagokkal és módszertani ajánlásokkal kell segíteniük az eredményesség és a hatékonyság növelését, kiemelve a differenciált képességfejlesztés, illetve a tanítási órákon kívüli foglalkozások tartalmának kérdését. A kerületi szakigazgatási szervek az iskolák hatékonyságának következetes ellenőrzését is célul tűzték ki, évenként jelentéstételi kötelezettséggel.

A kerület elkötelezettségét az egységes és minőségelvű oktatásirányítás iránt jól jelzi, hogy a tanácsrendszer megszűnte után is kereste a fenti célok megvalósításának lehetőségét. „*A kerületi pedagógusok és az önkormányzat közoktatás-fejlesztéssel kapcsolatos igénye 1993-ban fogalmazódott meg, mely szerint az oktatás minőségét, színvonalát kell meghatározni egy kerületi minőségellenőrző rendszer segítségével.*”¹¹⁴

A józsefvárosi pedagógusok helyi oktatásirányítás általi megbecsülését jelzi, hogy 1994-ben a *Józsefvárosi Gyermekekért* illetve *Polgármesteri Dicséret* néven két, a Pedagógus Napon kiosztásra kerülő kitüntetést alapított a képviselő-testület az oktatási szakterületen dolgozók számára.¹¹⁵

ZÁRSZÓ

A VIII. kerület oktatásügyének közelmúltja nem látványos sikertörténet. Nem az az intézményhálózat vagy a finanszírozás, de nem az a tanulói motívációk és az eredmények tekintetében sem. Az emberpróbáló körülmények, a társadalmi és anyagi megbecsültség hiánya, a szociális – és sokszor morális

– peremhelyzetbe került családok számának növekedése nem ad okot túlzott optimizmusra. Ugyanakkor az is igaz, hogy a hátrányos helyzet ellensúlyozásában is az iskola előtt áll a legnagyobb lehetőség. *„Az iskola nyújthatja azt a konvertibilis tudást, amivel ki lehet lépni a munkaerőpiacra. Az iskola nyújthatja azt a szocializációs közeget, amiben a különböző társadalmi körülmények közül jövő gyerekek megtanulnak élni lehetőségeikkel, és megtanulnak kommunikálni. (...) Az iskola az utolsó lehetőség, amivel meg lehet állítani a kerületben elég látványosan megmutatkozó folyamatot, az alul levők leszakadását, és meg lehet talán ezt a folyamatot fordítani.”*¹¹⁶

Az itt élő emberek nagy részének minden nap küzdelem a talponmaradásért. S ha a híradásokba azok kerülnek is csak bele, akik elbuktak ebben a küzdelemben, én megismerhettem azokat is, akik embertpróbáló akarattal megteremtettek egy magukénál jobb életet a számukra legfontosabbaknak: a gyermekeiknek.¹¹⁷ Józsefváros közoktatása elsősorban róluk és a gyerekeikről szól.

JEGYZETEK

- ¹ A Politikatörténeti Alapítvány 2003-as ösztöndíja keretében írt tanulmány rövidített változata.
- ² Mezei Gyula (1980): *Közoktatáspolitikai*. Kézirat. Budapest. 9.
- ³ Mezei (1980): 19.
- ⁴ Kelemen Elemér-Setényi János (1994): *Az oktatási törvénykezés változásai*. Budapest. 51.
- ⁵ Gáspár Ferenc-Szabó Klára (1985) (szerk.): *Források Budapest történetéhez V/A 1950-1954*. Budapest. 124.
- ⁶ Nagy Richárd (1970) (főszerk.): *Józsefvárosi lexikon*. Budapest. XLIII.
- ⁷ Hantos János (1968): Az oktatásügy tanácsi irányítása a fővárosban. In: *Állam és Igazgatás*. 10. sz. 867.
- ⁸ Budapest VIII. ker. Tanács VB. oktatási osztályának beszámolója a kerületi VB. számára. 1952. május 28., In: Gáspár-Szabó 1950-1954. 180.
- ⁹ Kovács Józsefné (1960): Oktatási reform. In: *Józsefváros*. November 7. 2.
- ¹⁰ Kardos József-Kornidesz Mihály (1990) (összeáll.): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből II. 1950-1972*. Budapest. 401-407.
- ¹¹ I. oszt. munkaközösség: Az első osztályosokról, In: *Józsefváros*. 1963. május 1., 7.
- ¹² Oszlányi Vilma (1963): A koedukációról. In: *Józsefváros*. Október, 6.
- ¹³ Horváth Márton: Közoktatásunk három évtizedes fejlődésének főbb szakaszai. In: Jáki László (1977) (szerk.): *Köznevelésünk évkönyve 1974/75*. Budapest. 23.
- ¹⁴ Nagy i.m. 30.
- ¹⁵ Nagy i.m. 335.
- ¹⁶ Kardos-Kornidesz (1990): i. m. 662-679.
- ¹⁷ Bővebben ld. Kardos József-Kornidesz Mihály (1975): *Szocialista társadalom-korszerű iskola*. Budapest. 1975.
- ¹⁸ Farkasinszky Lajos (1973): *A fővárosi általános iskolák oktató-nevelő munkájának tapasztalatai és fejlesztési irányelvei*. Budapest.
- ¹⁹ Vasas Béla (1973) (szerk.): *Józsefváros 1973-ban*. Budapest.
- ²⁰ Bartalis Ödön (1971): Új követelmények – korszerű oktatás, In: *Józsefváros*. Március, 7.
- ²¹ Vasas i. m. 63.
- ²² Kornidesz Mihály (1983): Az MSZMP KB 1982. április 7-ei állásfoglalásáról. In: Petró András (szerk.): *Köznevelésünk évkönyve 1981-82*. Budapest. 14.

- 23 110/1982 MM utasítás az 1982/83 tanév munkarendjéről.
- 24 Józsefváros különkiadás: *Józsefváros bemutatkozik a Szovjet Tudomány és Kultúra Házában*. 1986. január 20-25.
- 25 Kelemen-Setényi i. m. 55.
- 26 Ld. erről bővebben: Mezei Gyula (1986): Új utakon a közoktatás irányítása. In: Petró András (szerk.): *Közoktatásunk évkönyve 1986*. Budapest
- 27 Mezei Gyula (1987): Az iskolai önállóság és a tanácsok. In: Petró András (szerk.): *Köznevelésünk évkönyve*. Budapest, 44.
- 28 Körirat valamennyi nevelési-oktatási intézmény igazgatójához (dátum, aláírás és ügyirat-szám nélkül). Megtalálható a Vajda Péter Általános Iskola irattárában 237/1991 számon.
- 29 Halász Gábor (1994): Közoktatáspolitikai Magyarországon a 90-es évek elején. In: *Új Pedagógiai Szemle*. 12. sz. 8.
- 30 *Józsefvárosi Oktatási Stratégiai Konceptiója* (továbbiakban: JOSK). Kézirat. Budapest. 1996. 4. Az önkormányzati iratok rendelkezésemre bocsátásért külön köszönet Herceg Dórának, a Józsefvárosi Önkormányzat Polgármesteri Hivatala Oktatási, Közművelődési és Sport Osztály osztályvezető-helyettesének.
- 31 Bővebben ld. Csapó Judit (1999): Jófer, NOM, ROST ..., *Iskolavezetés/Raabe*. Április.
- 32 Josk, i. m. 4-5.
- 33 Pilinyi Péter (2001): *Józsefváros története 1897-1927*. Budapest. 23.
- 34 erik (1995): De nehéz az iskolatáska. In: *Józsefváros*. November. 5.
- 35 Josk, i. m. 12.
- 36 Budapest VIII. kerületi Tanács VB költségvetése 1962. évre. Budapest. 1962.
- 37 Rudolf József (1990): *A dolgozók gimnáziumának vázlatos története*. Kézirat. 3. A kézirat és más iskolatörténeti adatok rendelkezésemre bocsátásáért külön köszönet Szántó Magdolnának, a Dugonics András Általános Iskola és Gimnázium igazgatójának.
- 38 Kondor Endre (1994): Zenede a patinás épületben. In: *Józsefváros*. 7. sz. 8.
- 39 Farkasinszky i. m.
- 40 Javaslat a főváros közoktatásának távlati fejlesztési koncepciójára. In: *Budapesti Nevelő*. 1986. 1. sz. 9.
- 41 Balázsovich Boldizsár (1978): Tatarozás alatt a tanítás zavartalan. In: *Józsefváros*. 3. sz. 7.
- 42 K. E.(1993) Iskoláink – Práter. In: *Józsefváros*. 12. sz. 9.
- 43 K. E.(1994): Iskoláink – A Német utcai iskola. In: *Józsefváros*. 3. sz. 8.
- 44 K. E.(1994): Iskoláink – A Vajda Péter utcai iskola. In: *Józsefváros*. 4. sz. 9.
- 45 K. E.(1994): Kerületünk közepén. In: *Józsefváros*. 8. sz. 6.
- 46 Mészárosné C. Szabó Edit (2000). *Nevelési, pedagógiai programok megvalósításának nyomonkövetése a Vajda Péter Általános Iskolában*. Kézirat. Budapest.
- 47 Josk, i. m. 8.
- 48 Josk, i. m. 11.
- 49 Pilinyi i. m. 23.
- 50 K. E. (1994): Nemcsak név, szellemiség is. In: *Józsefváros*. 12. sz.
- 51 Josk, i. m. 6.
- 52 Lajó Erzsébet (1999): Az utolsó öt esztendő. In: Körmeny Károly-Szontagh Pál: *Vajda csak egy van*. Budapest. 12.
- 53 Csapó Judit (1998) (szerk.): *A Józsefvárosi Önkormányzat fenntartásában működő általános iskolák és gimnáziumok rövidített helyi pedagógiai programja*. Budapest. 86.
- 54 Szabó Éva (2003) (szerk.): *Hívogató 2003/2004 tanév*. Budapest. 31.
- 55 Jóború Magda (1990): Az oktatásügy időszerű kérdései. In: *Köznevelés*. 1957. február 15., idézi: Kardos-Kornidesz. 285.
- 56 Radnai Józsefné (1961): A szocialista iskola megvalósulása felé. In: *Józsefváros*. Május 1. 11.
- 57 A kerületi rendőrkapitány beszámolója a Budapest VIII. kerületi Tanács VB számára a kerület közbiztonsági helyzetéről. In: Gáspár Ferenc-Szabó Klára (1988): *Források Budapest történetéhez V/B 1954-1958*. Budapest. 278.

- 58 Nagy i. m.
- 59 Nagy i. m. XCLII.
- 60 Erről bővebben: Párniczky Elemér (1961): Kerületünk gyermekvédelme. In: *Józsefváros*. Május 1.
- 61 Jász Nándor (1958): A társadalom felelősége a nevelésben. In: *Józsefváros*. Október 1.
- 62 Morvay István (1962): Intő helyett. In: *Józsefváros*. November 7.
- 63 Kántor Lászlóné (1963): Szülők és iskola. In: *Józsefváros*. Január 1.
- 64 Mónus Béla (1965): A szülők és a pedagógusok együttműködése. In: *Józsefváros*. Október 7.
- 65 Kozocsa Sándor (1965): Kit „emeljenek ki” a családból?. In: *Józsefváros*. Március
- 66 Úttörőakadémia a Jázmin utcában. In: *Józsefváros*. 1965. június
- 67 Erről bővebben: Tapodi Ernő (1969): Szülők, figyelem! Nincs elveszett gyermek – Így működik a Nevelési Tanácsadó a Józsefvárosban. In: *Józsefváros*. Április, 6.
- 68 Bartalis Ödön (1970): Az Oktatási állandó bizottságról. In: *Józsefváros*. November. 3.
- 69 Bartalis i. m.
- 70 Vasas i. m. 87.
- 71 Bosch Márta (1976): Kerületi összefogással. In: *Józsefváros*. Október. 4.
- 72 Vö. 10. jegyzet
- 73 Dallos György (1980): Gyermek- és ifjúságvédelem. In: *Józsefváros*. 1. sz. 9.
- 74 -na: Gyermekvédelem? Családvédelem. In: *Józsefváros*. 1986. 1. sz. 6.
- 75 Mielőtt felállunk. In: *Józsefváros* 1990. 5. sz. 2.
- 76 Solt Otília (1975): Budapesti cigánygyerekek az iskolában. In: *Budapesti Nevelő*. 2. sz. 94.
- 77 Uo. 106.
- 78 F. Havas Gábor: Kitörési pont: az iskola. www.beszelo.c3.hu/00/11/09havas.htm. 2000. november
- 79 Josk. i. m. 15.
- 80 Kiegészítő normatív támogatás igénylésének feltételei a önkormányzatok részéről. A Művelődésügyi és Közoktatási Minisztérium Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztályának 1991. május 28-ai körirata.
- 81 Csongor Anna – Ladányi János: *Ajánlás a Józsefvárosi Önkormányzat részére a nemzetiségi támogatás felhasználásához*. 1991. szeptember 2. Kézirat.
- 82 Részletesebben: Józsefvárosi Önkormányzat Polgármesteri Hivatala Művelődési és Sport BSZE 1991. szeptember 17-ei levele valamennyi oktatási-nevelési intézmény vezetőjének.
- 83 Csongor-Ladányi i. m.
- 84 Fürj György István (1993): Felhang nélkül. In: *Józsefváros*. 9. sz. 1.
- 85 Sáska Géza (1993): Amit elértünk és amit nem: félidőben az oktatáspolitikánk. In: *Budapesti Nevelő*. 1. sz. 18.
- 86 Úttörőakadémia.... i. m.
- 87 Németh Lajos (1967): Egy darab VIII. kerület a Szabadság-hegyen. In: *Józsefváros*. Február, 8.
- 88 Nagy i. m. 103.
- 89 Polgár Ervinné (1983): Kevesebb csellengő. In: *Józsefváros* 3-4. sz. 21.
- 90 Erről ld. bővebben: Czigány Tibor (1961): Munkára nevelés az úttörő szervezetben. In: *Józsefváros*. Május 1.
- 91 Munkaügyi Miniszter és az Oktatási Miniszter 11/1980 (VI.25.) MüM-OM számú együttes rendelete a tanulóifjúság szorgalmi időben történő nevelési célú foglalkoztatásáról.
- 92 Forrás: Józsefvárosi Ifjúság – KISZ VIII. kerületi Bizottságának lapja. 1968-as évfolyama.
- 93 Bellai Sándor (1964): Finn kiállítás a Vajda Péter utcai fiúiskolában In: *Józsefváros*. Április, 5.
- 94 Nagy Richárd i. m. LVI.
- 95 Hutai Ferenc (1987/88): A Józsefváros iskolakerület. In: *Józsefváros*. 1-2. sz.8.
- 96 Mann i. m. 189.
- 97 Idézi: Báthory Zoltán (2001): *Maratoni reform*. Budapest. 193.

- 98 Andor Mihály (1980): *Dolgozat az iskoláról*. Budapest. 39.
- 99 Farkasinszky i. m.
- 100 hfm (1995): Új oktatásfinanszírozási modell. In: *Józsefváros*. Augusztus, 5.
- 101 Farkasinszky i. m. 3.
- 102 *Javaslat...*, 25-26.
- 103 *Beszámoló az általános iskolák fejlesztésére vonatkozó fővárosi tanácsi határozat időarányos végrehajtásáról*. Budapest. 1978. 18.
- 104 Andor Mihály: i. m., 15.
- 105 Tájékoztató a kerületi általános iskolák körzetmódosításáról. In: *Józsefváros*. 1964. június 106 Szabóné Hajósi Melinda: „Jót, s jól! Ebben áll a nagy titok” In: *Körnendy-Szontagh* i. m., 31.
- 107 Intézkedési terv (A Józsefvárosi Önkormányzat közoktatási feladatellátási, intézményhálozat-működtetési fejlesztési terve). Kézirat. Budapest. 2000., 9.
- 108 Fürj i. m., 1.
- 109 K. E. (1994): Kerületünk közepén. In: *Józsefváros*. 8. sz. 6.
- 110 K. E. (1994): Iskoláink nincsenek könnyű helyzetben. In: *Józsefváros*. 9. sz.
- 111 Erik: i. m., 5.
- 112 Josk, i. m. 9.
- 113 Fővárosi Közlöny 1988. 3. sz. 50.
- 114 Haász Erzsébet: A Helyi Minőségbiztosítási Programról. In: Csapó-Novák (1997), 49.
- 115 25/1994 (VI.14.) sz. önk. rendelet
- 116 Jóvér Béláné: Józsefváros oktatáspolitikája. In: Csapó Judit – Herczeg Dóra – Novák Imre (2000) (szerk.): *Folyamatosság és változás Józsefváros közoktatásában*. Budapest. 34.
- 117 Bővebben: Szontagh Pál: Fogadott otthonom: Józsefváros. *Mentor*. 2003. 1. sz. 26.

KÖZLEMÉNYEK

A SVÉD NEVELÉSTÖRTÉNET A VIKING- ÉS KÖZÉPKORBAN (I. RÉSZ)

PALLOS ZSUZSANNA

The Swedish history of education in the Viking and Middle Ages I. In the first section of the notice the author sums up the past of the education from the earliest period of the Nordic peoples' history. This is the age of the Vikings. The author introduces the societal arrangements of that age, the educational practice of the Vikings on the basis of the Edda and other saga poetry.

Die schwedische Erziehungsgeschichte in der Wikingerzeit und dem Mittelalter I. – Im ersten Teil der Arbeit gibt die Verfasserin einen Überblick über die Geschichte der Erziehung aus der frühesten Zeit der nordischen Völker mit der klaren Hervorhebung einer konkreten Epoche. Das ist die Wikingerzeit. Die Autorin stellt die gesellschaftliche Einrichtung, die Erziehung der Wikinger aufgrund der Edda-Lieder und anderer Sagadichtungen dar.

L'éducation suédoise à l'époque normande et au Moyen Age I. – Dans la première partie de cette communication l'auteur présente l'histoire de l'éducation des peuples nordiques à partir des temps les plus anciens, en se focalisant sur une période bien délimitée. C'est l'époque des Normands. L'auteur présente la pratique de l'éducation des Vikings et la construction sociale de ces peuples à travers les sagas et les chansons Edda.

A legrégibb idők északi nevelését vázolni nem könnyű, mert a rendelkezésünkre álló források száma igen csekély és némelyeket közülük igen nehéz szólásra bírni. Bizonyos esetekben Skandinávia más területeinek tényeiből, viszonyaiból származó tudásra alapozott feltételezésekre kell hagyatkoznunk (beleértve természetesen Finnországot is). Nem egyszer a használatból és a hagyományból adódó lényegi ismereteinknél is feltevésekbe kell bocsátkoznunk, és megvizsgálunk, hogy melyik áll meg hivatkozási alapként. (Sjöstrand 1958, 7)

A LEGRÉGIBB IDŐK NEVELÉSE A VADÁSZÓ ÉS HALÁSZÓ NÉPEKNÉL

Az északi népeknél a domináns vadászó és halászó kultúrákban, a kőkorból (Kr. e. kb. 3000) csak elképzeléseket alkothatunk a nevelésről, úgy, hogy tanulmányozzuk a korabeli viszonyokat, magatartásmintákat, a még mindig ilyen módon élő északi-sarkvidéki nomád népeknél. Feltételezhetjük, hogy közvet-

len kapcsolat van az északi és közép-európai ógermán pedagógiai gyakorlat között, valamint az eszkimók, lappok és az észak-szibériai vadászok, vagy az ősi rénszarvashajtó nomád népek hagyományai közt. (Sjöstrand 1958, 7)

Megállapíthatjuk pl., hogy a *játék* döntő szerepet játszott a *gyakorlati nevelésben, ami jellemző azokra a népekre, amelyek vadászból élnek, halásznak és viszonylag elmaradott az állattartásuk.* A játékok rendszerint a felnőttek munkájának *utánzásából* indultak ki, és ezért többé-kevésbé a játékszerek is kapcsolatban álltak a későbbi életmódjukkal. *Íj és nyílveszők* madarászáshoz, *szigonyok a tengerre*, valamint *az egylábú szék*, mely a kajakozáshoz szükséges egyensúlyozás megtanulására ill.

begyakorlására szolgált, ahogy az az eszkimóknál is látható. (Sjöstrand 1958, 8) A *rénszarvasszánkó* és a *lasszó* is éppoly megszokottak és kedveltek voltak a lapp gyerekek között, mint a *munkaeszközök kicsinyített másai*, ill. a *vad- és a háziállatok leképezései* tanították a felnövekvő generációkat, hasonlóan az észak-szibériai nomádokhoz, akik előrébb jártak a technikai tudásban, ügyességben. (Sjöstrand 1958, 8)

TÁRSADALMI BERENDEZKEDÉS ÉS NEVELÉS A VIKINGIDŐK KEZDETÉN

A viking-kori nemzeti társadalom alapja a szabadparaszt, aki felette álló személytől sohasem függött (pogány isteneinek is inkább a barátságát kereste, mintsem imádta volna őket), és életét a patriarchális családban betöltött szerepe, a zord természeti viszonyokkal vívott küzdelmei és győzelmei határozták meg. (Vikingfiak 1965, 6) Soha még nemzeti társadalom ilyen tudatosan és tisztán nem szerveződött. A legértelmesebb emberüket küldik ki az észak-európai országokba, hogy gyűjtsék össze a törvények legjavát: ennek nyomán alapítják meg 930-ban az országgyűlésüket, a szabad emberek éves gyűlekezetét (Allting), mely minden rendű és rangú paraszt politikai iskoláját, minden törvény és hatalom forrását jelentette. Törvényeik egyik főcsoportja már a 10. században a szociális biztosítottságot szervezi meg, pontosan kialakítva, hogy kinek milyen kötelezettséget kell ellátnia a betegség, halál vagy más bajok miatt az eltartatlanok iránt. Törvényeik legnagyobb része mégis a végrehajtó hatalom hiányát igyekszik pótolni, az ország egyetlen tisztviselője a háromévente újraválasztott törvénymondó, aki a vérbosszút és annak jogát korlátozza és szünteti meg. De a megölt ember ellenében fizethető vérváltság rendszere is csak néhány esetben akadályozhatta meg, hogy a sorozatos és kölcsönös öldöklés ne folyjon a végtelenségig. (Vikingfiak 1965, 8)

A Tacitus utáni időktől a viking idők kezdetéig tartó korszak (800 körül) északi népeinek neveléséről is igen nehéz képet alkotni, de bizonyos információkat kaphatunk olyan régi forrásokból, mint pl. *gót, vagy görög történetírók* (Jordanes és Prokopios az 500-as évek közepéről), továbbá *Teoderikustól, Cassiodorus nagy kancellárjától fennmaradt iratból*, valamint az angolszász hősköteményből, *a Beowulfból*, és *a vitatott Ynglingatal költeményciklusból*, ami szétszóródott. Erről és más sagákról úgy vélik, visszautalnak az eredeti, ősi svéd világképre, és emiatt sok tekintetben tartalmazzák a történelmi valóság magját. (Sjöstrand 1958, 12) Rövid áttekintés érdekében azonban az időben nagyobb lépést téve, *a Rigstula és a régebbi Edda szövegeinek* segítségével ábrázolást adhatunk az északi társadalmi struktúráról a kezdetektől a viking időkig. A régebbi költemények, és azok, amelyeknek eredete vitatott, de ennek ellenére többé-kevésbé erőteljes kelta behatást mutatnak, általában hasznos forrásnak bizonyulnak, tekintettel az északi társadalmi viszonyokra, hiszen az Edda-énekek egyes fejezeteiből bizonyos mértékben visszatükröződik a történelmi fejlődés a legkésőbbi kőkor sertésgondozójától a bronzkor földműves (paraszt) népein keresztül a népvándorlás-kor és a vendelidők (400-800) nagygazdáig és királyaiig. (Sjöstrand 1958, 12)

NEVELÉS AZ *EDDA*- ÉS A *SAGA*-KÖLTEMÉNYEK MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

Az *Edda-dalok*, valamint a *király-, a hős- és nemzetségköltemények* a legtöbb vonatkozásban korrekten ábrázolják a 900-as évek körüli időszak viszonyait. (Sjöstrand 1958, 14) Nehézséget okozhat azonban az Eddán vagy más *saga*-költeményeken alapuló nevelés értelmezésében az, hogy érvényességüket Izlandra és Norvégiára vonatkozóan nem szükséges kétségbe vonnunk, de Dániával és Svédországgal kapcsolatban ezekkel a kijelentésekkel már sokkal óvatosabban kell bánnunk. Azt, hogy Svédországnak saját irodalma volt, bár ugyanabból a forrásból, mint az észak-izlandi, biztosnak és igazoltnak vehetjük (pl. az *Ynglingatal*), mégis, a skandináv kultúrák lényegi hasonlósága miatt, a fent említett forrásokból származó végkövetkeztetéseket a viking-kor svédországi nevelésre vonatkozóan is el lehet fogadni. Sőt, egyes esetekben bizonyosságot is szerezhethetünk erről a források segítségével, közvetlenül Svédországra vonatkozóan. Pl. Rimbart svédországi misszionárius a 800-as évek második felében szerkesztett leírásában megemlíti, hogy Björn király Ansgarnál (általa behívott misszionárius), átadott egy levelet a császárnak, melyben a következő szöveg állt: „Ezen király írta saját kezével, az ő svea törzseinek a szokásos módon”. (Sjöstrand 1958, 16) Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy az *Edda*- és más *sagaköltemények* kijelentései va-

lőszínűleg egyedül csak a szabadon születettekre és az előkelőkre vonatkoznak. (Sjöstrand 1958, 16)

Tudjuk, hogy a viking társadalmakban a pogány istenek idejében, akik emberáldozatot is követeltek, szokás volt, hogy a *csecsemőt* születése után odavitték a ház urához, aki a térdére ültette és eldöntötte, hogy megtartják-e, vagy kiteszik az erdőbe ragadozók prédájául. Ez főként éhínségek idején volt szokás, ha a gyerekektől már amúgy is hemzsegő viskóba újabb éhes száj született az egyre fogyó élelemre. Elsősorban a kislányokat ítélték ilyen halálra, akik értéktelenebbnek számítottak a fiúknál, meg a csenevész vagy nyomorék csecsemőket, akik csupán terhet jelentettek a szülők számára. Ha az apa megkímélte gyermekét, elvégezte vele a *vízlocsolás* szertartását, mely nem keresztelő volt, hanem egyfajta mosdatásnak számított és így avatták az újszülöttet a család tagjává. (Moberg 1984, 88-89) Az emberek neve a keresztnévből és az apai névből áll, melyet az apa nevéből képeznek a -fia (son) vagy -lánya (dottir) raggal. A lányok gyakran az anyjuk vagy nagyanyjuk nevét használták. (Vikingfiak 1965, 23)

„A nyár folyamán azonban lánygyereket szült. Kérdezte Glúmr (a férj), hogy mi legyen a gyerek neve. – Hívják őt úgy, ahogy apám anyját, ki Fáfnirolő Sigurdr nemzetségéből származik, Thorgerdrnak. A gyereket aztán vízzel locsantották és a Thorgerdr nevet adták neki. A kislány szépen növekedett, és kezdett mindinkább az anyjához hasonlítani.” (Vikingfiak 1965, 75)

„Legénykét szült Edda, locsolta vízzel, ..” (Edda 1985, 385)

E forrásokból tudjuk, hogy a *gyerekek az első életévükben* otthon tartózkodtak, ahol szolgálólányok gondozták őket. Játékok és játékszerek (csigaházak, kagylóhéjak, fadarabkák, tobozok, de mesterséges tárgyak) is szokásosak voltak. (Sjöstrand 1958, 14) Később a szélesebb értelemben vett nevelés érdekében a családhoz küldött pajtásnak való fiúkat vagy lányokat alkalmaztak, méghozzá valamely rokont vagy más alkalmas személyt. Szándékuk ezzel az volt, hogy legalább részben ne legyen elkényeztetve a gyermek a szülőktől vagy a szolgálóktól. A Njau dl sagában azt olvashatjuk, hogy Hallgerd más lánykákkal játszott édesapja házában a padlón. (Sjöstrand 1958, 14)

„Volt Höskuldrnek egy lánya Hallgerdr. Ott játszadozott épp a lány, több más kislánnyal együtt a padlón. Jól fejlett takaros kislány volt Hallgerdr, övig érő haja selyemnél szebben fénylett. Aztán Höskuldr odahívta őt magához.

–Jöszte ide hozzám! – mondta.

Ekkor a lány az apjához lépett. Az megfogta az állát, és csókot nyomott az arcára. És a lány már fordult is vissza.” (Vikingfiak 1965, 24)

A tehetősebb családoknál gyakran szokás volt, hogy más családoknál neveltették gyermekeiket, ezért a gyerek nevéhez néha odakapcsolták annak a nevét is, aki felnevelte. (Sjöstrand 1958, 14)

Pl. „*Volt egy ember Atlinak hívták. ... Az apja egykor megtagadta volt az adót Adalsteinn nevelte Hákontól, ezért kellett Jamtalandból Gautalandra szökniük.*” (Vikingfiak 1965, 36)

De az előbb említett Hallgerdr is később egy Thjóstólfr nevű nevelőapát kapott.

„*Ott folytatódik most a történet, hogy Höskuldr lánya, Hallgerdr is fölcseperedett már. Igen szép arcú és sudár termetű nő vált belőle, hívták őt ezért úgy is, hogy a Hosszulábú...Szeszélyes és dacos természetű volt Hallgerdr mindamellet. Nagyobbacska lány kora óta Thjóstólfrnál nevelkedett. Származására nézve Thjóstólfr a déli szigetekre (kb. a Hebridák,) való volt, erős és jó fegyverforgató ember hírében állott, aki sokakat megölt már, anélkül, hogy vérváltságot fizetett volna valamelyikért is. Mondogatták is, hogy Hallgerdrnek nem éppen ilyen nevelőapára lett volna szüksége.*” (Vikingfiak 1965, 54)

Később Thorvaldr, egy jómódú gazda kérte meg Hallgerdr kezét és apja lánya megkérdezése nélkül neki ígérte és a hozományban is megállapodtak. Lánya szemrehányások után kettejük vitájának lezárásaképp így nyilatkozott:

„ – *Elégge önfejű vagy magad is, amilyen egész nemzetségünk – mondta végül Hallgerdr. – Csoda-e, ha én is örököltem valamit? Ezzel aztán ott is hagyta apját, és átment a nevelőapjához, Thjóstólfrhoz. Elmondta neki, hogy mit terveltek ki ővele, és igen bánatosnak mutatkozott. – Sose búsulj – mondta neki akkor Thjóstólfr. – Mész te még férjhez másodszor is, de, akkor meg is kérdeznek előbb. Rám viszont mindenben számíthatsz, kivéve apád meg Hrútr személye ellenében.*” (Vikingfiak 1965, 56-57)

Thóstólfr házában más gyerekek is nevelkedtek. (Sjöstrand 1958, 14) Ezért is mondják, hogy „*két legényke játszott a padlón és egy kislány csacsogott mellettük.*”

(Sjöstrand 1958, 14)

„Thjóstólfr, a gazda, Höskuldr és Hrútr közt üldögélt. *A lábuknál két fiúcska játszadozott, Thjóstólfr két nevelt fia meg még egy kislány is. Fecsegték összevissza az oktalan gyerekek.*” (Vikingfiak 1965, 52)

A gyermekek játékok során tulajdonképpen a két vendéggel korábban történt kínos eseményeket játsszák el, melyre a két testvér különbözőképpen reagál:

„Elmondogatták ezt többször is. Fel is csattant aztán a házbeliek hahotája. Höskludr azonban megdühödött, és vesszővel úgy az arcába vágott annak a gyereknek, aki Mördrnek mondta magát, hogy még a vére is kiserkent. Még rá is kiáltott aztán:

–Takarodj kifelé! Belőlünk gúnyt ne úzz!

Odaszólt ekkor Hrútr:

–Jöszte ide hozzám.

A fiú odament Hrútrhoz. Hrútr pedig lehúzott egy aranygyűrűt az ujjáról és odaadta neki. Majd még így szólt:

–Eredj és többé ne csúfolj senkit.

Megindult a fiú aztán visszaszólt:

–Nem felejttem el nagylelkűséged soha.

Híre is ment annak, amit itt Hrútr tett. (Vikingfiak 1965, 52-53)

De többek közt a bájos Helgárol is azt mesélik, hogy apja házában nevelkedett szeretetben, gondoskodásban a szüleitől és a rokonoktól körülvéve. (Sjöstrand 1958, 14)

A nevelés a közvetlen környezetből származott és igen gyakorlatias természetű volt. A gyermek saját viszonyai közt felnőve, azt látta, hallotta és gyakorolta, amit az idősebbek körülötte csináltak, így készült a felnőtt életre. A fiúk részt vettek a ház körüli munkákban, megtanultak gazdálkodni, vetni és a termést gondozni, állatokat tenyészteni és a család által készített termékekkel kereskedni. (Sjöstrand 1958, 15) Kitanulták a hajóépítés, a bútorkészítés mesterségét is, sőt, a legtöbb ház mellett kis kovácsműhely is üzemelt. Mivel gyakran hosszú ideig voltak távol otthonától, meg kellett tanulniuk felismerni az életmentő növényeket is. (Cornish, Jim.) A lányoknak a háztartási tennivalókban kellett otthon lenniük, meg kellett tanulniuk szöni, fonni és a kész szövetből ruhát készíteni. A férfiak távollétében nekik kellett elvégezniük a ház körüli munkákat és az állatokat eltartaniuk. (Moberg 1984, 77) Ha elég erősek voltak és kedvük is volt hozzá, megtanulhatták a kardforgatást is. A sagák több híres viking harcosnőről számolnak be. (Cornish, Jim)

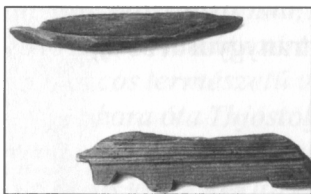

„Szövőszékhez ácsolt
fát a férfi
szakállá formás
fürtös tincső
izmain inge duzzad.”

„Amott az asszony,
ahogy rokkáját
hajtotta rendre,
híven járt karja,
fonalat font.”

„Ott nevelkedtek
Nemes szülöttei;
ménjeik megülték,
újuk idegezték
pajzsuk palástolták,
Nyílhegyük
kovácsolták
kopját hajigáltak.”

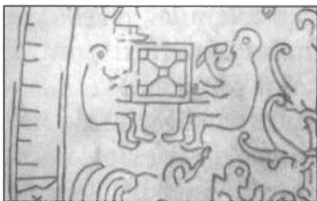
(Edda, Ríg-ének, 388, 394)

Más tekintetben a gyerekek megismerhették szüleik, nevelőik gondolatait és érdeklődését is, hiszen egy légtérben éltek a családtagjaikkal, a vendégekkel és a szolgálkkal: Jelen voltak az étkezések-nél és a tivornyákon, hallottak olyan történeteket is, amelyekben egyértelmű volt, hogy a szituáció-

nak pedagógiai értelemben jelentősége van. A Njauðl sagában olvashatjuk, hogy Hallgerd anyai nagybátyja egy alkalommal keserűen tapasztalta, hogy „a gyerek füle mindent meghall, amit nem kellene”. (Sjöstrand 1958, 15)

A napi tevékenységek mellett foglalkoztak *testedzési és fegyvergyakorlatokkal* is. Birkózás, úszás, víz alá merülés (búvárkodás), futás, szkanderezés, sífutás és korcsolyázás, lovaglás és más efféle ugrándozások hozzátartoztak a fizikai edzéshez. A fegyvergyakorlatok közt elsőként a következőket nevezhetjük meg: vívás karddal, dárdával és szekercével, nyíllövés és dárdahajítás. Mindemellett azért néha játéokra is jutott idő. A régészeti leletek közt számos különféle játékgúrá (bálnákat, lovakat, hajókat stb.) is letek. (Sjöstrand 1958, 15; és Jim Cornish weboldala)

Találtak *táblás és kockajátékokat* is. A *svédországi Ockelbo kövön* pl. megtalálták egy játék tábláját, amelyen egy négyszögben lyukak vannak, és a tábla közepe, valamint a négy sarka pontosan ki van emelve az őket összekötő kötelező vonalakkal együtt. Feltételezések szerint ez az északi sagák-

ból ismert *halatafl* nevű játék. (www.regia.org/games)

Mindemellett a gyerekek bizonyos *elméleti oktatásban* is részesülhettek egyes esetekben, hiszen megtanultak *rúnákat vésní és olvasni*. Hogy mennyire kellett ehhez készségek, nehéz eldönteni, hiszen a közösségben csak a legelőkelőbbek bírták azt, de bizonyára voltak mesterei. Sajátos, hogy a gyógyítás tudományát, a szellemidézést, ráolvasásokat és a varázsénekeket gyakran a lányok sajátították el. (Sjöstrand 1958, 15)

I „Az ifjú Utód,
ismerte a rúnákat,
az életmentőket,
hosszú élet rúnáit,
gyakorlott volt mindenben,
gyerekszülésnél segített,
kard élet tompította,
csillapított tajtékat.

Ríggel ő, Nemes-sarj,
mérkőzött rúna tudásban
tanárának eszén
ekképp is túljárt;
joggal illeti hát,
övé az örökség,
őt kell Rígnek nevezni.
rúnák nagy mesterét.”

(Edda 1985, 394-395)

A fiatalembereknek a jog, a törvények ismerete volt fontos, és ez a képzés jelenik meg egy ismert elbeszélésben, a Gunlaug Ormstungas sagában. Gunnlaug „maradt egy évet és jogot tanult Torstentől”, de közben ezzel az ürüggyel megpróbált annak lányához, a bájos Helgához is közel kerülni, őt feleségül megnyerni, de ez a fortély szégyenletes kudarcba fulladt. (Sjöstrand 1958, 15) Feltételezhető, hogy a törvényeket és a jogi határozatokat is rúnákkal jegyezték le. (Sjöstrand 1958, 16)

A nevelési környezet egy fontos oldalát, amelyet az Edda- és más sagaköltevények révén lehetőségünk van tanulmányozni, még nem érintettük és ez a kereskedelem. Az általa teremtett kulturális feltételek befolyásolták a felnövekvő nemzetségeket, a dolog természetéből adódóan ez kitágította látókörüket is. Arra, hogy az északi kereskedelem már a viking idők előtt is kiterjedt és széleskörű volt, régészeti bizonyítékok utalnak. (Sjöstrand 1958, 17) Jordanes már az 500-as években megnevez egy svéd kereskedőt, aki áruba bocsájtotta a portékáját, különleges szőrméket, a római birodalmon belül. (Sjöstrand 1958, 17) De Birka településről a Mälaren tónál, észak első és legjelentősebb városleírásában közli Rimbirt, hogy ott „sok gazdag kereskedőnek bőségesen volt birtokrésze, sok pénze és drágasága”. (Sjöstrand 1958, 17) A viking idők előtt és alatt is egyaránt gondoskodtak a kereskedelemről, a kereskedők lényeges hányada a körbeutazó parasztokból, gazdákból került ki. A viking idők alatt mindamellett - egy bizonyos értelemben - kiáramló városiak maradtak, akik egy sajátos foglalkozási kategória képviselőiként kezdtek megjelenni. (Sjöstrand 1958, 17) A korábbi értelmezésekkel ellentétben ma már hangsúlyozzák, hogy a források különbséget tesznek a kereskedők és a viking martalócok, a rablóhadjárat és kereskedelmi célú utak között. Ezek az utak a kereskedelempolitika kibontakozásához és az első nagyobb települések kialakulásához vezettek. Ezek a „városok” a viking portyázások segítségével és dacára keletkeztek és virágoztak. (Sjöstrand 1958, 17) Beszédes tanúvallomást olvashatunk erről Brémai Adam keresztény egyháztörténész írásában, aki az 1070-es években megírta a Hamburg-brémai érsekség történetét és ebben be-

számol a sveák vallásáról és a partmenti sziklaszigetekről (Skårgard), amelyek védték a települést a tengeri kalózok támadásaitól. (Sjöstrand 1958, 17)

Ezért aligha lenne merészség feltételezni, hogy ezekben *az első északi „városokban” következett be olyan nevelés először, ami célba vette az elemi szintű számoláskészséget, a számolásban való jártasságot, hiszen ez egyébként is egyre inkább szükségessé vált.* (Sjöstrand 1958, 22) Az ilyen városkultúra, bár még nem volt valami különlegesen gyakori jelenség és elősegítette találkozásukat egy új szellemi (lelki) nagyhatalommal, egy új vallással, Krisztussal és az ő tanításaival. Ezek magukban foglalták egy újabb lépcsőjét *a nevelési folyamat intellektualizálódásának.* (Sjöstrand 1958, 22)

IRODALOM

Edda (1985): *Óészaki mitologikus és hősi énekek.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

Cornish, Jim (Grade Five Teacher, Gander, Newfoundland, Canada): *Elementary Theme Pages.* www.cdli.ca/CITE/v_childhood.htm

Games of the Viking and Anglo-Saxon Age-www.regia.org/games

Moberg, Wilhelm (1984): *Népem története: Svédország a középkorban.* Budapest, Gondolat kiadó.

Sjöstrand, Wilhelm (1958): *Pedagogikens Historia II: Sverige och de nordiska grannländerna till början av 1700 talet.* Malmö, CWK Gleerups Förlag.

Vikingfiak (1965): *Az izlandi Njauðl-történet.* I-II. kötet. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

EÖTVÖS KÜLDTE ÉS A HAZAVÁRTA ŐKET. MAGYAR OKTATÓK VÁNDORÚTON 130 ÉVVEL EZELŐTT

KRISTON VÍZI JÓZSEF

Eötvös sent and waited for them. Hungarian masters on the bun 130 years ago. – Eötvös József was a prominent member of the Hungarian public education who directed the Ministry of Religion and Public Education from 1867 to 1871. He guaranteed the replacement of the insufficient Hungarian experts by sending teachers, masters, professors and official experts abroad annually. After homecoming they helped the compulsory mass and secondary education to reach European level. The study shows this process.

Eötvös hat sie in die Welt verschickt und sie auch zurückerwartet. Ungarische Lehrer auf Studienreisen vor 130 Jahren. – Eötvös war eine bedeutende Persönlichkeit des ungarischen Bildungswesens, der zwischen 1867 und 1871 das ungarische Kultusministerium geleitet hat. Er hat den Nachwuchs für die wenigen heimischen Fachkräfte gesichert, indem er jährlich Volksschullehrer, Lehrer und Beamte in diesem Fachgebiet ins Ausland schickte, die nach ihrer Rückkehr beigetragen haben, den obligatorischen Unterricht in den Volks- und Mittelschulen auf europäisches Niveau zu bringen. Die Studie stellt diesen Prozess dar.

Eötvös les a envoyés et il a attendu leur retour. Enseignants hongrois voyageurs il y a 130 ans. - József Eötvös était un personnage illustre de l'éducation hongroise, ministre de l'Enseignement et de la Religion entre 1867 et 1871. Pour assurer la permanence des enseignants bien formés peux nombreux, il a envoyé des instituteurs et des professeurs à l'étranger pour des voyages d'étude. Ceux-ci ont aidé l'amélioration de l'éducation élémentaire et secondaire. L'étude présente ce processus.

Kiss Áron, a Nagykőrösi Helvét hitvallású (református) Tanítóképezde fiatal, mindössze 27 éves igazgató-tanára az intézmény és a többi helyi népiskolákról szóló évi rendes, 1872-ben megjelent Tudósításában külön is szól a kollégájával, Király Pállal közösen tett külföldi tanulmányútjáról. Ennek megvalósítását a fenntartó Dunamelléki Református Egyházkerületi Közgyűlés kezdeményezte, s tett fölterjesztést a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy „... a külföldre kiküldött tanárok és tanítók útikölt-ségének fedezésére szolgáló alaptól kegyeskedjék az említett célra kellő mértékű összeget utalványozni. A segély, köszönet érte a magas kormány-nak, megjött, s a fentebb említett két tanár augusztus 5-ikén meg is kezdte körútját” – olvashatjuk a nyomtatásban is napvilágot látott jelentésben. (ifj. Kiss 1872., 3-4; Kriston 2002, 16-18) Jeles elődeink nem csak a legfőbb szakmai hivatal pontos, megbízható és célirányos támogatására számíthattak, hanem

útjuk egyes szakaszain az idősebb s már méltán tekintélyt szerzett pályatársak: *Gönczy Pál* és *Molnár Aladár* leírásai alapján kellő biztonsággal tájékozódhattak „emberi dolgok között” is.

Gönczy Pál (1817-1892) tanár, oktatáspolitikus, aki Eötvös József, majd Trefort Ágoston alatt fejtette s bontakoztatta ki szakmai tudása legjavát, először 1844-ben tett tanulmányutat Svájcban. Gönczy, mint a praxis embere, mindvégig ott s már akkor is a gazdasági művelődés különböző szintű oktatási intézményeinek típusait és változatait, vezető szakembereiket látogatta meg. Öröme s meglepetésére a Rajna mentén lévő kis német falu, Beuggen Svájchoz tartozó gyermekmenedék, egyúttal gazdasági irányultságú népiskolájának falai között honfitársra is lel: a Vas vármegyei Felsőlövőről a helyi lelkes szorgalmazására négy ifjút küldtek ki, hogy majd itthoni árva és szegény gyermekek nevelőintézeteit vezethessék majd kellő tanítási és bánásmód megtapasztalásával. A svájci útból visszatérte után Gönczy 1845 tavaszán elsőként 12 gyermekkel Zeleméri-pusztán megnyitotta az árvanevelő intézetet, s feladatul tűzte ki, hogy növendékeit az okszerű mezőgazdaságra kiképezze. (Gönczy 1888)

Svájc és Poroszország népoktatását és oktatásszervezési rendszereiket később is folyamatosan figyelemmel kísérte, tanulmányozta, s ezekről, főként az 1860-as évek végén, többször is publikált. (Gönczy 1868, 184-216) Gönczy tapasztalatait, érveit az 1848 után másodszor is tárcát kapott Eötvös legjobban a népoktatási törvény tervezetének parlamenti vitáira készülve tudta kiválóan használni.

Molnár Aladár (1839-1881) a másik, akit Kiss Áron beszámolójában mint útjuk szellemi előkészítőjét vagy egyfajta iránytűjét említ meg. Az Eötvös-éra idején miniszteri titkárként, majd a tanítóképezdek felállításáért felelős osztálytanácsosként működő ifjú akadémikus még közvetlenül a kiegyezést megelőzően, 1864/65-ben beutazta Német- és Olaszországot, valamint Svájcot.

1870 nyár végén minisztere külön megbízására ismét Svájcban, valamint Bajorországban járt. Ott a tanítóképezdekről, az alsóbb fokú gazdasági oktatásról, az egyleti tevékenységekről és azok pártoló tevékenységéről tájékozódott a célból, hogy ezeket a hosszas viták során megszületett népoktatási törvény végrehajtási szakaszaiban minél körültekintőbben dolgozza ki ügyosztályuk. (Molnár 1871) Tanügyi tanulmányait egyfelől sorozatszerűen a Néptanítók Lapja hasábjain, valamint 1871 tavaszán, már Eötvös halála után jelenttette meg. A korabeli Paedagogiai Encyklopédia szerint: „*Molnár Aladár már ebben a helyzetben figyelmet fordított a földműves és más gazdasági iskolák szervezetére, s 1871-ben csupán e célból ismét egy utat tett külföldre.*” (Molnár 1871, 268)

A szintén nagyírú népiskolai tanító, majd később tanítóképezdei igazga-

tó, *Gyertyánffy István* (1834-1930) még erdélyi szolgálati helyéről „1869. július 20-án Eötvös József által a svájci képezdek tanulmányozására küldetett ki... Amint Svájcból visszajött, Eötvös azonnal a székely-keresztúri képezde igazgatásával bízta meg”.¹

György Aladár (1844-1906) tanügyi író és művelődéstörténész. 1867 és 1871 között külföldi (olasz, német, francia és angol) egyetemeket látogatott, de behatóan foglalkozott a népnevelés tanulmányozásával is.²

Az Eötvös József által alapított Néptanítók Lapja a kezdetektől s rendszeresen közöl(t) Külföldi közoktatási közlemények cím alatt elemző cikkeket, ismertetéseket, beszámolókat, élmény- és szakmaiút-leírásokat. Ezekből pontosan kiderül, hogy sem Eötvös, sem pedig Trefort nem csak és kizárólag a környezetükben feltűnt – egyébként méltán és elkötelezett pedagógiai múlttal rendelkező – szaktekintélyek külföldi útjait, hanem az arra alkalmas és tehetséges aspiránsokat is származástól, felekezettől és nemtől függetlenül támogatta.

1869 ősze és 1870 tavasza között *Madzsar János* gimnáziumi rendes tanár egy 13 részes Külföldi levelek a szatmármegyei néptanítókhöz című sorozatanyagát küldi haza és jelenteti meg. (Madzsar 1869, 748-750, 762-764) Ugyancsak 1869 vége felé Környei János főszerkesztő közöl „Svájci levelek”-et *Kozma Józseftől*. (Kozma 1869)

„A tanítóképezdeknek egyszerre felállítását nagy részben azon körülmény is akadályozza, hogy nincs elég számú képzett szaktanárunk. Ez okból nyilvános pályázat útján az 1868. évben öt, 1869-ben 24 képezdei tanárjelöltet küldtem állami segéllyel Németország és Svájc jelesebb tanítóképezdeibe tanulmányozni a pedagógiai oktatást. A jelen évben pályázatot hirdettem e célra, s az 1870/71. tanévre 22 tanárjelöltet küldöttem külföldre. Ezen fölül: 1869. évben államsegéllyel 36 kitűnőbb népiskolai tanítót küldtem ki hat hétre jelesebb népiskolák tanulmányozására.” – írták Eötvös immár legendás országgyűlési előterjesztéséről a népiskolai közoktatás állapotát s kilátásait jellemezve. (Gyertyánffy, Kiss 1882)

1871-ben a miniszter 25 egyént „Külföldi gazdasági tanító intézetekbe avégett küldött ki, hogy nevezett szakmában elméleti és gyakorlati ismereteket szerevezve, hazatértök után a felső népiskola melletti gazdasági intézetekben, mint tanárok működhessenek”. (Kiss 1873) Az ajánlóleveleket kapott nyertes pályázók között szerepelt tanár, tanító, gazdasági írnok, református lelkész, több gazdasági intézeti növendék, egyetemi hallgató, uradalmi ispán, díjnok, okleveles gazda és gyakornok. A széles körben és mindig időben meghirdetett pályázatok java része egy esztendőre szólt s azzal személynként 1000 akkori osztrák ezüstforint tiszteletdíj járt. (Záborszky 1873, 346-347)

Az elv, az eszme s a gyakorlat töretlen folytatását jól jelzi, hogy Eötvös – végül is váratlan – halála után helyébe lépő *Pauler Tivadar* minisztersége alatt 5 elméleti és gyakorlati szempontból is már bizonyított képezdei tanárjelölt kapott egyéves kiküldetést Svájcba és Németországba. Nyári szünidő alatti, 5-6 hét időtartamra kilenc kitűnő és érdemes szakember, valamint néptanító részesült tanulmányi javadalmazásban. Köztük *Uhrl Józsa*, a pozsonyi állami tanítóképezde igazgatónöje vagy a kolozsvári *Sziklay Mária* állami tanítóképezdei igazgatónö.

A nagykörösi református tanítóképző vezető személyiségei: Kiss Áron és a nála néhány évvel idősebb, külföldön (Heidelberg, Strasburg és Zürich egyetemén) már jártas *Király Pál* (1841-1902) nyelvész, író és tanár 1871 augusztusában szeptemberben körutat tett. Állomásaik voltak: a Dittes vezette bécsi Paedagogium, Prága, Drezda és Gotha, valamint Karlsruhe képzői és szemnáriumi. Emellett a népiskolák gyakorlat formálta működésének változataira és a legfrissebb nevelési irodalom eredményeire is komolyan figyeltek. „Sőt igyekeztek utazásukat más tekintetben is értékesíteni: Drezda világhírű képtára, régiség- és ritkasággyűjteményei, Berlin számos múzeumai-val, Lipcse, Heidelberg...Baden-Baden...majd München, ez újkori Athenae, élénk érdeklődésök tárgya volt.” A tanulmányút különféle eredményei közül most példának csak a Kiss Áron által is igen nagyra tartott Dittes műveinek itthoni népszerűsítését vagy a hazai pedagógia elvét s gyakorlatát jótékonyan megtermékenyítő Diesterweg-értelmezéseket (Gyertyánffy Istvánnal) említjük. (Gyertyánffy, Kiss 1882)

Amikor – Kiss Áronról szólván - a neveléstudományok és egyháztörténelem 28 éves „rendes tanára”, egyházmegyei körlelkész és hites ügyvéd stb. 1873-ban újjólag Svájcot és emellett Olaszországot járja be az ottani oktatásügy tanulmányozására (Kiss 1873, 104), *Záborszky Imre*, Nagy-kutusról való közszégi tanító így fogalmaz a Néptanítók Lapjához küldött levelében: „Nem lehet eléggé dicsérni közoktatási kormányunk azon törekvését, hogy a tanítókat a gazdaság minden ágaiban... a külföldön is segítyezi ebbéli ismereteik gyakorlati gyarapítására. Így ezek egykoron dúsan vissza fogják fizetni közhasznú ismereteink terjesztésével a hazának azt, mit kiképzésökért reájuk költött. Ezek lesznek a művelődés valódi apostolai, mert megtanítják a népet célszerűbb gazdálkodásra, végre okosan tovább örökíthető családi ösmeretekre, tapasztalt eredményre és jó haszonra magoknak és magunknak is e hazában...” (Záborszky 1873)

JEGYZETEK

- ¹ Háttérként kiválóan használható: Felkai László (1979): *Eötvös József közoktatási tevékenysége*. Bp. Önálló, de az életműhöz és az életúthoz képest meglepően szerény terjedelmű feldolgozásként tartjuk számon Droppáné Debreczeni Éva szerk. és összeáll. (2003): *Gyertyánffy István*. OPKM. Bp., 103.p. – Visszaemlékezése a korra és az intézményre: Gyertyánffy István (1913): *A Paedagogium*. Bp., 53.
- ² György Aladár szerk. (1879): *Tanítók zsebnaptára*. Bp.; Uő (1887): *Eötvös József báró és az „Eötvös Alap”*. Bp.; Uő. (1981): *Az idő megíjult. Válogatott politikai és művelődéspolitikai írások*. (Válogatta, sajtó alá rendezte és előszót írta: Simor András. A jegyzetanyagot készítette: Máthé Pál.) Budapest, 297.

IRODALOM

- Gönczy Pál (1888): Utazás Svájcban. Naplójegyzetek 1844-ből. In: Gönczy Pál: *Tanulmányok*. Bp.
- Gönczy Pál (1868): Poroszország iskolaügye a XIX. században. In: *Budapesti Szemle*.
- Gyertyánffy István - Kiss Áron (1882): *A népiskola módszertana Dittes Frigyes nyomán*. 2. átdolgozott kiadás. Bp.
- Ifj. Kiss Áron (1872): *Tudósítás a Nagy-Kőrösi Helv. Hitv. Tanítóképezde és Népiskolák állásáról az 1871/2 isk. évben*. Kecskeméten, 1872.
- Kiss Áron (1873): A képezdei tanárok kiképzetése. *Néptanítók Lapja* (a továbbiakban NL).
- Kriston Vízi József (2002): *Kiss Áron*. OPKM, Bp.
- Kozma József (1869): Svájci levelek Kozma Józseftől. *NL*.
- Molnár Aladár (1871): *Svájcban és Bajorország szerzett tanügyi tanulmányok*. Buda. – E művét még ugyanezen évben németül is közreadja, majd 1874-ben második kiadását jelenteti meg. Vö. még: Molnár Aladár (1871): *Gazdasági népoktatás. A hazában és külföldön szerzett tanulmányok szerint*. Pest.
- Madzsar János (1869): Külföldi levelek...*NL*. – A NL 1870. évfolyamában további 11 levél-írás olvasható.
- Záborszky Imre (1873): *NL*.

A LUDOVIKA AKADÉMIA BEMENETI SZABÁLYOZÁSA, A FELVÉTEL RENDJE (1872-1944)

MIKLÓS ZOLTÁN

Entrance regulation, the order of enrolment to the Ludovika Academy (1872-1944). – After the partial regaining of the Hungarian independence (1867) this educational institution, which was formerly established to train regular officers and non-commissioned officers, gave chance to the youth of the lower classes of society to rise. The document of the order of undergraduates' enrolment shows the early stage of a few decade-old educational pedagogical processes. It was fundamental in the Hungarian Army in the field of replacement of experts.

Die Aufnahme-Regelung an der Ludovika-Akademie (1872-1944) – Nach der partiellen Rückgewinnung der ungarischen Unabhängigkeit (1867) entstand eine Bildungsanstalt für Berufsoffiziere und Unteroffiziere, in der auch junge Männer unterer Gesellschaftsschichten die Möglichkeit hatten emporzukommen. Die Arbeit über die Aufnahmeregelung zeigt die Einstiegsphase eines Bildungs- und Erziehungsprozesses von mehreren Jahrzehnten, die im Fachmännernachwuchs des ungarischen Militärwesens grundsätzlich entscheidend war.

Les règlements de l'entrée à Ludovika (Ecole Militaire) (1872-1944). – L'école des officiers et des sous-officiers fondée après que la Hongrie ait regagnée une indépendance partielle (1867), a donné la possibilité de l'ascension sociale aux jeunes des couches inférieures. Cette étude, présentant la réglementation de l'entrée, décrit la phase introductive d'un processus éducatif qui a duré une décennie, et qui a déterminé la formation des experts de l'armée hongroise.

A Ludovika Akadémián¹ történő katonatiszti képzés jellegéből adódóan, illetve a tisztté vált ludovikások által elfoglalt társadalmi hely és az állam által elvárt feladatbetöltés miatt kulcskérdés volt, hogy kik vehettek részt az ott folyó oktatásban és nevelésben. Melyik társadalmi réteg számára biztosították a bejutást? Milyen ideológiai feltételeket támasztottak a jelentkezőkkel szemben? Hogyan sikerült együttesen alkalmazni a rendszerhez való lojalitás és a szellemi–testi alkalmasság elvét? A tanulmány ezekre a kérdésekre válaszol.

* * *

A tisztképzés iránt kezdetben vajmi csekély érdeklődés mutatkozott, noha 1872-ben a szabályszerű hadsereglétszámból 2500-2700 tiszt hiányzott.² Magyarországon a hadsereghez ugyanis értéktelítetlen képzetek tapadtak: a sarcolás, a forspont³ és a porció, a katonai adók, egy-egy terület vagy falu

felégetése-felprédálása, több évtizedes idegen földön való szolgálat. Nem véletlen tehát, hogy kötéllel kellett fogni a katonákat – ahogy népköltészetünk több műve is megemlékezik erről.

Az 1872–1873-as tanévben a tisztképző tanfolyamon 3 osztályban 85 hallgató kezdte meg tanulmányait, de csak 64-en fejezték be sikeresen.⁴ Ez az arány a kezdeteket jelentő következő egy évtizedben sem javult lényegesen⁵:

1. táblázat: A Ludovika Akadémia végzett hallgatóinak száma (1872 – 1883)

Év:	A felvett hallgatók száma:	A végzett hallgatók száma:
1872 - 73	85	64
1873 - 74	151	146
1874 - 75	190	167
1875 - 76	108	96
1876 - 77	101	98
1877 - 78	104	93
1878 - 79	107	103
1879 - 80	153	140
1880 - 81	148	119
1881 - 82	116	107
1882 - 83	109	74

A mintegy egy évtizedig tartó „hallgatók kora” a kialakulás időszaka volt abban a tekintetben is, hogy meg kellett teremteni a katonatiszti szakma presztízsét, el kellett érni, hogy jelentkezzenek a katonatiszti képzésre. A tisztképző tanfolyamra az előkészítő tanfolyam elvégzése után vagy 8 gimnáziumi vagy 6 reáliskolai osztály elvégzése után lehetett jelentkezni. (Az előkészítő tanfolyamra való jelentkezéshez legalább 3 középiskolai osztály elvégzése volt az előfeltétel.) A felvehető 100 fős keretet az évtized alatt kezdetben nem sikerült kitölteni, s a tanítási év alatt további hallgatók váltak ki. Annak ellenére történt ez így, hogy az írásbeli és a szóbeli felvételi vizsgák anyagát annak az előkészítő tanfolyamnak a képzési anyagából válogatták, amelyen részt kellett venniük azoknak, akik a tisztképző tanfolyamra jelentkeztek. A felvételi vizsga során az elutasítottakat a következő évi felvételi vizsgára való jelentkezésre biztatták. Mindazonáltal a jelentkezőket, a felvetteket a létszám adta lehetőségek keretein belül szigorúan górcső alá vették. A vizsgálódás nemcsak tudásbeli, hanem társadalmi állásbeli szempontokra is kiterjedt. Az 1880–1881-es tanév tisztképző tanfolyamán 3 nős hallgató is részt vett. Abból az elgondolásból kiindulva, hogy a katonatiszt minta a társadalom számára, ekkor elrendelték, hogy attól kezdve a feleségek társadalmi műveltségét, megfelelő anyagi helyzetét is okmányokkal igazolni kell a felvételi eljárás során.⁶

Az évtizedes tapasztalatok alkalmazásához az új képzésforma adott lehetőséget. 1883-tól kezdve a négy éves „tényleges állományú tisztképző tanfolyamot” gyakorlatilag hadapród-iskolai rendszerben szervezték meg. Ekkor először vált ketté a magyar tisztképzés: a további tanfolyamokat a már hadköteles korúak számára, főként továbbképzési jelleggel szervezték, de a tisztképzés gerincét egy olyan négy éves képzés adta, amely a hadköteles korba még nem lépett ifjaknak adott szakmai képzési lehetőséget. A „növendékek korának” nevezett mintegy másfél évtized felvételi gyakorlatának kialakításához az egy éves tisztképző tanfolyamok tapasztalatai mellett a cs. és kir. hadapródiskolák felvételi gyakorlata adott fogódzót. Ezekben az iskolákban az alábbi felvételi feltételeket szabták:

- ausztriai vagy magyar állampolgárság,
- testi alkalmasság,
- kifogástalan előélet (kielégítő „erkölcsi magaviselet”),
- megfelelő életkor,
- megfelelő előképzettség főként német és francia nyelvekből, írásból, számtanból, mértanból, földrajzból és történelemből; illetve legalább négy középiskolai osztály elvégzése,
- a felszerelési tárgyak beszerzésének és annak vállalása, hogy azokat saját költségen tartják karban,
- a meghatározott és differenciált mértékű tandíj befizetésének vállalása.

Aki a felvételi vizsga során magasabb osztályba nem felelt meg, alsóbb osztályba felvehető volt.⁷

Ez a minta adott tehát alapot a magyar katonai tisztképzéshez, szinte egy az egyben átvették. A felvétellel kapcsolatos eljárás a „növendékek kora” alatt gyakorlatilag nem változott.⁸ A felvétel feltételei az alábbiak voltak:

- magyar állampolgárság,
- testi alkalmasság,
- kifogástalan erkölcsi magaviselet,
- szabályszerű életkor: az első évfolyamon 14-16 év (ha csak 6 hónappal volt több, az uralkodótól lehetett kérvényezni, hogy az még szabályszerű életkornak legyen tekinthető), a második évfolyamon 15-17 év stb.⁹,
- megfelelő előképzettség: legalább négy középiskolai osztálynak a jó rendű elvégzésével (harmadik évfolyamra a tisztképző tanfolyamot már elvégzett hadapród is felvehető volt¹⁰); illetve írásbeli vizsgán magyar és német nyelvből, szóbeli vizsgán földrajzból, egyetemes történelemből, mennyiségtanból, természettanból és természettanból való megfeleléssel,¹¹
- a honvédségnél teljesítendő szolgálat vállalása: egy ún. „kötelező nyilatkozat”, *Revers* adásával.

A *Revers*ben vállalandó szolgálati idő alapítványi vagy államköltséges he-

lyet elfoglalók esetében 10 év, a tandíj felét fizetők esetében 7, a tandíj egészét fizetők esetében 4 év volt. Az 1883:XXXIV. törvény meghatározta, hogy a felveendő 60 főből 30 főt a magánalapítványok kamataiból, 20 főt egész vagy félfizetéses helyen, a további 10 főt pedig államköltséges helyen képezzenek. Az államköltséges helyekre való felvétel során érvényesíteni kellett azt az elvet, hogy a „horvát-szlavónországi illetőségű ifjak is arányos számmal véteszenek fel”¹². A létszámkorlátot az 1890-1891. tanévtől az 1890:XXIII. törvény alapján 90 főre emelték.¹³ Az osztályozási jegyzékekben feltüntették az akadémia tanárai, hogy melyek a növendékek „magánviszonyai”, azaz milyen helyet foglalnak el. Ezekből megállapítható, hogy a 60 fős létszámkeretre vonatkozó helybetöltési arányt a 90 fős létszámkeret esetében is alkalmazták, noha már rugalmasabban, néhány %-os eltéréssel.¹⁴

A felvételiztetés menete a honvédelmi miniszter áprilisban megjelentetett pályázati hirdetményével kezdődött. Ebben meghirdette a betölthető helyek számát, közölte a felvétel feltételeit, valamint a kérvények „felszerelési és benyújtási módját”. Ezt követően nyújthatták be a pályázók gondviselői a felvételi kérelmeiket. Egy felvételi kérelem általában a következő iratokat tartalmazta:

- 2 db folyamodvány, amelyeket a pályázó növendék apja vagy gyámja írt, s amelyeknek alapítványi helyek esetén része volt a bemutatási jog gyakorlójának írt folyamodó levél, illetve az arra adott beleegyező válasz,
- 1 db magyar vagy német nyelvű orvosi bizonyítvány, amely a testi alkalmasságot igazolta,
- 1 db illetőségi vagy hatósági bizonyítvány, amely tanúsította a magyar állampolgárságot és azt, hogy milyen illetőségű a jelentkező,
- 1 db iskolai bizonyítvány vagy értesítő az elvégzett négy középiskolai osztályról és a jó rendűségről,
- 1 db keresztlevél az életkor igazolására,
- 1 db kötelezvény arról, hogy az apa vagy a gyám vállalja a képzés idejére 3 Ft/hó elküldését a jelentkező számára zsebpénzként,
- 1 db erkölcsi bizonyítvány kifogástalan magaviseletről, amelyet rendszerint az egyház vagy az iskola állított ki,
- 1 db vagyonyilatkozat a fizetéses vagy félfizetéses helyekre jelentkezők esetében,
- 1 db *Revers*.

A felvételi kérelmek mellett található átvételi elismervények, melyek tanúsítják a fenti iratok átvételét, illetve azt, hogy ha nem felelt meg a pályázó, a folyamodványon és az orvosi bizonyítványon kívül valamennyi iratot visszaadott az intézmény.¹⁵

Szeptember utolsó hetében került sor a két-három napos felvételi vizsgá-

ra. Az orvosi vizsgálatot követően szóbeli és írásbeli vizsgák következtek. A vizsgabizottságot az igazgató vagy az aligazgató és 4 tanár alkotta. Egy felvételiző elért eredményét osztályzatokkal és az osztályzatokból képzett egység számmal határozták meg. Az osztályzatokból az összeredményt állították fel. Ez jeles, jó, elégséges vagy ki nem elégítő lehetett, s ennek alapján lett alkalmas vagy nem alkalmas egy jelentkező. Ha valaki alapítványi helyre jelentkezett, s ki nem elégítő eredményt ért el, helyette a bemutatási jog gyakorlója által másodsorban jelölt kapott lehetőséget. Az egységszámok alapján rangsort állítottak fel: a rangszám azt mutatta meg, hogy a felvételiző teljesítménye hányadik a jelentkezők sorában. Ezt vetették össze a felvételi keretszámokkal és az összbenyomással; s így döntött a több tudás, a jobb felkészültség abban, hogy ki kerülhetett be a Ludovikára.¹⁶ Az akadémia parancsnokának felterjesztése alapján a honvédelmi miniszter határozott erről.

Az osztályozási jegyzékek alapján számos társadalmi hovatartozásra vonatkozó adat állapítható meg a felvett növendékekről.¹⁷ A legnagyobb arányt (kb. 60%) a római katolikus vallásúak tették ki, a helvét és az ágostai evangélikus vallásúak kb. a további 40%-ot, unitárius vagy görögkeleti vallású növendék elvéve akadt. A felvett növendékek állandó lakóhelye kb. 60%-ban vidéki város volt, az egyéb vidéki településekről átlagosan 30–35%-ban érkeztek, a Budapestről jöttek számaránya elhanyagolható volt. Az iskolai végzettség vizsgálata során az tapasztalható, hogy a négy, öt vagy hat gimnáziumi osztályt elvégzettek közül kerültek be a legtöbben, kb. 65–80%-ot tett ki ez a réteg; a századforduló felé haladva egyre csökkent a számarányuk, s nagyobb arányban jelentek meg azok, akik polgári vagy reáliskolát végeztek. Elvéve olyanokat is felvettek, akik jogi, teológiai tanulmányokat folytattak egy-két évig vagy felső kereskedelmi iskolát kezdtek már el, de hadapródiskolából vagy katonai alreáliskolából érkezettek is jelen voltak már a felvettek között a „növendékek korának” végére. Az apa vagy a gondviselő társadalmi helyzetét tekintve az állami közigazgatásban, gazdaságban dolgozó tisztviselők (királyi tanácsos, törvényszéki bíró, főszolgabíró, állomásfőnök, posta- és távírófőtiszt, adótárnok, városi díjnok stb.) fiai voltak többségben, kb. 30–50%-át tették ki a felvett növendékeknek. A hivatásos és nyugalmazott állományú katoná- csendőr- és rendőrtisztek számára ugyancsak vonzó volt a katonatisztképzés, átlagban 25%-os volt fiaik számaránya. A harmadik legnagyobb réteget a földbirtokosok, kisiparosok, kiskereskedők fiai alkották, mintegy 15–20%-kal. A mérnökök, orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek, pedagógusok gyermekei átlagosan 10–14% ot tettek ki. Nagybirtokos, nagyiparos, nagykereskedő; illetve munkás és szegényparaszt családok számára nem volt vonzó ez a pálya, ilyen családokból csak egyszer-egyszer jelentkeztek felvételle.¹⁸

1898-ban a három évfolyamos valódi akadémiai rendszer alig hozott változást a felvétel rendszerében. A felvétel feltételei közül csak az életkori feltétel változott meg: olyan 17–20 éves fiatal emberek jelentkezhetek a képzésre, akiket még nem soroztak be. A felvételi vizsga tantárgyai is módosultak kissé: a természetrajzot a vegytan váltotta föl, a mennyiségtan mellett pedig megjelent az ábrázoló mértan is. Ezt a tüzérségi ismereteknek a képzésben való előretörése indokolta (1912-től tüzérképzés is folyt az Ludovikán). Az akadémisták létszáma 300 fő lett, évfolyamonként 100–100 fő, de ennyit a tényleges létszám a bukások, a kilépések (az ún. „természetes fogyatéknak”) miatt soha nem tett ki. A három éves képzés bevezetésének kezdetén azonban néhány éven át csak kb. 50 helyet töltöttek be évfolyamonként, mivel a katonai előképző ugyancsak 1898-ban indult első évfolyama még nem fejezte be főreáliskolai tanulmányait, s így csak a polgári középiskolákból lehetett még fölvenni az akadémistákat.¹⁹ A másik ok az volt, hogy a társadalom tájékoztatása nagyon hiányos volt, csak 1900-ban jelent meg egy tájékoztató könyv a képzésről, amit az akadémisták *csalogatónak* neveztek el.²⁰ A főreáliskola folyamatos működése tette lehetővé, hogy a 100 fős évfolyamlétszámokat megközelítőleg ki lehessen tölteni.

A rendelkezésre álló helyek továbbra is teljes vagy félig díjmentes államköltséges, fizetéses vagy alapítványi helyek voltak. A díjmentes helyekre tényleges vagy tartalékos állományú tisztek és katonai tisztviselők, udvari és állami tisztviselők, valamint törvényhatósági és közszolgálatban álló tisztviselők gyermekei jelentkezhetek. A fizetéses helyek valamennyi magyar állampolgár előtt nyitva álltak, de előnyt élveztek azok, akik jobb iskolai bizonyítványt tudtak felmutatni. Az alapítványi helyekre való jogosultsághoz az általános alkalmassági feltételeken túl az alapító oklevélben foglaltaknak is meg kellett felelni. A fizetendő díj két elemből tevődött össze, ellátási és tandíjból. Pl. 1910-ben az ellátási díj 1600 korona, a tandíj 28 korona volt évente – nem kevés összeg.²¹

A m. kir. honvédség tisztképzésének bemeneti szabályozásában a Monarchia korában megfigyelhető lényegi változatlanosság a Monarchia állandóságának elvéből származott. A cs. és kir. hadsereg számára képző tanintézmények is a jól kialakított hagyományokon nyugodtak, felvételi rendszerük a monarchia korában gyakorlatilag változatlan maradt.²² Csak az I. világháború diktálta gyorsított képzés igénye változtatott a felvételin; a felvettek száma a képzési idő tartamával fordított arányban nőtt, átlagban 2–2,5-szeresére a négy világháborús év alatt.²³ Az 1916:VII. törvény már lehetővé tette a 18 éves kor alatti felvételt is, több lett a díjmentes helyek száma, illetve a kiképzést két évre csökkentették.²⁴

Az I. világháború után a trianoni békéhez és így új felvételi elvekhez, keret-

számokhoz, valamint az új, szakfőiskolai típusú négy éves képzéshez kellett alkalmazkodni. Az alapvető változást a létszámnak a békeszerződésben való maximálása jelentette, az 1920-as évek első felében mégsem volt nehéz bekerülni a Ludovikára. A társadalom kiábrándult a katonatiszti foglalkozásból, így túljelentkezéssel nem kellett számolni.²⁵ Az akadémistaállomány létszámát törvényben biztosított jogánál fogva évente a honvédelmi miniszter határozta meg.²⁶ A katonai vezetés tehát önállóan döntött a felvehető létszámról, az országgyűlés ezt már csak a költségvetésen keresztül, vagyis nem közvetlenül befolyásolhatta. Az engedélyezett létszámot azonban az 1920-as évek elején nem sikerült kitölteni. Főként a gyenge tanulmányi eredményűek számára volt megfelelő továbbtanulási forma a tisztképzés. Gyakori volt az is, hogy szülői kérelemre vagy elbocsátással távozott tanévente több akadémista is.²⁷ Mi több, annak ellenére, hogy a csak érettségizettek kerülhettek volna az első évfolyamra, katonai reáliskolából érettségien megbukottakat, összesen 27 főt is a Ludovikára iskoláztak be. Bár a parancsnok tiltakozott, de a revíziós politika jegyében fogant felvételi keretszám nagyobb hatalomnak bizonyult.²⁸ A helyzet az 1930-as évekre változott csak meg. A tisztí pályára ekkorra azért jelentett rendkívüli vonzerőt, mert a háborús trauma helyett az elvesztett területek visszaszerzésében való bizakodás gondolata töltötte el a társadalmat; valamint azért, mert a világgazdasági válság felértékelte a sokak számára ingyenes képzési lehetőséget: „...Ránk teljes ellátás, ingyen tanítás, tiszteletben tartott egyenruha és biztos jövő várt. Nem csoda, hogy a felvételre jelentkezők szinte emberfeletti erőfeszítéseket tettek a bekerülésre.”²⁹ A források a pályázók magas számáról írnak, s arról, hogy a Ludovikára volt a legnehezebb bejutni. A szülők gyakran előrelátásból előjegyezték fiaikat karpaszományos helyre, csapatszolgálatba, mert a csapattól könnyebben be lehetett jutni az akadémiára.³⁰ A katonatiszti pályaválasztás a mielőbbi kereset, a család támogatásának reményével függött össze, s a hivatásos tisztí pályára sokak számára az álmok valóra válását jelenthette.

A felvételi eljárás alapját a monarchikus hagyományok képezték. Államköltséges, alapítványi vagy fizetéses helyeket lehetett elfoglalni. Az államköltséges helyek aránya azonban – a monarchia korának gyakorlatával ellentétben – megnőtt: 70–80%-ot tett ki.³¹ Részben azért történt ez így, mert az alapítványi helyek további fenntartásához már kevésnek bizonyultak azok az alapítványok, amelyek a világháborúban folyamatosan értéktelenedtek el, részben azért, mert az állam szembenézett azzal a ténnyel, hogy a világháború sikertelensége csökkentette a katonai szakma presztízsét, s a jelentkezők bázisát képviselő közép rétegek ha tudtak volna is, de nem akartak volna ennyit fizetni gyermekeik tanulmányaiért, hiszen nem volt biztosíték arra, hogy

azok meg is tudtak volna majd élni ebből a szakmából. Az államköltséges helyekre 5 társadalmi csoport gyermekei jelentkezhettek:

- a m. kir. honvédség tényleges és nem tényleges, volt hivatásos, illetve rokantsági ellátást kapó tisztjei, lelkészei, tisztviselői;
- a legalább 10 éven át tényleges katonai szolgálatot teljesítők;
- a legalább 10 éven át udvari vagy állami tisztviselői szolgálatot teljesítők;
- a legalább 10 éven át törvényhatósági tisztviselői szolgálatot teljesítők;
- a legalább 10 éven át köztisztviselőként dolgozók.

A törvénybe foglalt támogatás eredményeképpen ezeknek a csoportoknak a rendszerhez való hűsége biztosított vált, még ha addig a lojalitás nem is alakult volna ki bennük.

Az ilyen családokból jelentkezők közül is többen elsőbbséget élveztek:³²

- akiknek az édesapjuk a háborúban esett el;
- akik apátlan árvák voltak;
- akik anyátlan árvák voltak;
- akik harctéri vagy katonai szolgálatban megrokkantak fiai voltak;
- akiknek az édesapjuk legalább két évig szolgált a harcfronton.

Az államköltséges helyekre pályázó ifjak közül az államfő választotta ki a legérdemesebbeket. A felvételnél nyilatkozniuk kellett a szülőknek, hogy önként nem veszik ki fiaikat. Ha az államköltséges helyen lévő akadémisták szülei akarataiból vagy önként mégis távozni akartak a Ludovikáról, vissza kellett fizetniük a rájuk fordított képzési költségeket. Ez nem volt kevés, hiszen az ellátást, a ruházatot és a fehérneműt, a lakhatást mind ingyen kapták, csak a tan- és iskolaeszközökért kellett éves tandíjat fizetniük. A tandíj az 1922–1923-as tanévre 2000 korona volt, ezt a teljes árváknak nem kellett megfizetni, a többi államköltséges akadémistának 10 egyenlő részletben, de az egészségügyi szabadság idejére nem volt tandíjfizetési kötelezettség. A fizetési helyeken lévő akadémisták után a tandíjon felül az ellátási díjat is meg kellett fizetni. Ennek mértéke az 1922–1923-as tanév első félévében 50.000 korona, második félévében 60.000 korona volt. Az utolsó évben egyenruha- és felszerelési díjat is kellett fizetni; ha nem avatták fel hadnaggyá az akadémikust, ezt visszatérítették. Akik nem fizettek időben, azokat a következő hónapban elbocsátották.³³

A felvétel feltételei az alábbiak voltak: ³⁴

- a „magyarhonosság” (illetőségi bizonyítvánnyal volt igazolható),
- a fegyveres szolgálat életpályául választásának elhatározása (a majdani felavatás előtt 20 év tényleges szolgálat vállalását is alá kellett írniuk³⁵),
- az érettségi (igazolásához az iskolai és az érettségi bizonyítvány kellett),
- a betöltött 17–20 év (születési anyakönyvi kivonattal volt igazolható),

- kifogástalan erkölcsi magaviselet (ezt erkölcsi bizonyítvánnyal kellett igazolni),
- testi alkalmasság (katonatorvosi bizonyítvánnyal lehetett igazolni, de a felvételre való elutazás előtt még egy honvédorvosi vizsgálaton kellett részt venni),
- ha már honvédségi kötelékben volt, nyilatkozatban le kellett mondania illetményéről és rendfokozatáról,
- kötelezettségvállalás a tandíj befizetésére, a miniszteri felvételi döntés elfogadására, idő előtti kilépés esetére az igénybe vett ellátás költségeinek visszafizetésére. (Ezek a kitételek a felvételi folyamodványban szerepeltek.)

A fent megnevezett dokumentumok mellett más iratokat is lehetett, illetve kellett csatolni. Ilyen volt a nemesi oklevél, államköltséges hely esetén az igényjogosultsági bizonyítvány, a himlőoltási bizonyítvány, a vagyoni helyzet és a családi állapotot igazoló hatósági bizonyítvány, az apa vagy gondviselő „kommün alatti magatartására vonatkozó” okmány, valamint a polgármesteri hivatalok által kiadott szegénységi bizonyítvány bélyegmentesség (illetékmentesség) esetén. Az iratokat akkor kapták vissza a felvettek, amikor hadnaggyá avatták őket.

A felvételi eljárás a meghirdetéssel és a kérvények benyújtásával kezdődött. A felvételi vizsgára behívták valamennyi megfeleltet, ez a szám az 1930-as évek elejére kb. 1000–1200 főre nőtt. A háttér kiértékelése után 200–300 főre csökkent a felvételizők száma, az orvosi vizsgálat után pedig mintegy 100–120 fő maradt. Közülük a polgári életből jöttek vettek részt a felvételi vizsgán, ahol magyar és német nyelvekből, földrajzból, történelemből, mennyiség- és természettanból, vegytanból és ábrázoló mértanból kellett számot adni a tudásról, akárcsak a Monarchia idején. A főrealiskolákból érkezett ún. cögereknek csak orvosi vizsgálaton kellett átesniük, sem írásbeli, sem szóbeli felvételi vizsgát nem kellett tenniük. A felvételi vizsga eredménye 3 féle lehetett: felvétel, fél évre szóló próbafelvétel, illetve elutasítás. Az 1930-as években a tényleges tudás helyett inkább a testi edzettség lett az értékmérő. Gömbös Gyula az addig apáról fiúra öröklődő katonatiszti hivatást másképp képzelte el. A középosztálybeli jelentkezők mellett a parasztoknak az addiginál nagyobb teret kívánt biztosítani: „Szögletes fejű parasztyerekkel fogom felfrissíteni a tisztikart.”³⁶ A felvettekről így ír Eszenyi László³⁷: „Azt gondolná az ember, hogy a több mint ezer vizsgázóból felvett talán 100 fiatalember a magyar ifjúság krémjét képviselte. Nem egészen így volt. Hiába kerestem ... a felvettek között ... egy tisztajeles tanulót: nem került be. Viszont akadtak ... szép számmal közepes vagy éppen gyenge tanulók. Egyszer – jóval később –, ezt szóvá is tettem, de századparancsnokom nem a protekcióval magyarázta

a dolgot, hanem félvállról csak azt felelte, hogy a Ludovika nem a 'kiválóak iskolája'. Azt ... határozottan állíthatom, hogy az akadémiára nem csak protekcióval lehetett bekerülni." Ahogy egy visszaemlékező írja: „megsemmisültek a származás hozta sallangok”.³⁸

A kialakult felvételi rendet a II. világháború változtatta meg, 1942 őszétől némileg módosítva a felvételi feltételeit, menetét és a felvételi vizsgát is.³⁹ Ettől kezdve csak alapítványi és főleg államköltséges helyekre lehetett jelentkezni, a fizetéses helyek megszűntek. A korábinál fontosabb lett a hűség, a származás, a politikai megbízhatóság. Ezért a felvétel feltételei közé bekerült a tiszta keresztényi származás nagyszülőikig bezárólag való igazolásának kötelezettsége, valamint az, hogy visszafoglalt területekről is lehetett jelentkezni, amennyiben a jelentkező igazolta a trianoni határok életbe lépése előtti magyar állampolgárságát és a „megszállás alatti helyes magatartását”. A felsoroltak mellett még egy változás figyelhető meg: a testi épség mellett a „lélekben ép” kifejezés megjelenése, amely ugyancsak a rendszerhez való hűséget feltételezi. Kevésbé szigorúan nézték a testmagasságot: a már 160 cm magas jelentkezők pályázatát is elfogadták. A felvételi vizsga egyszerűbb lett: nem az általános műveltség meglétét vizsgálták már, hanem csak a csapat számára való alkalmasságot. Így helyesírásból írásbeli vizsga volt; mennyiségtanból, természettanból, Magyarország természetföldrajzából, világtörténelemből és ábrázoló geometriából szóbeli vizsga; de a legfontosabb vizsgaelemek a gyakorlati tárgyak voltak – az atlétika, a torna, az úszás, a kerékpározás. A „megszállt területekről” érkezetteknek azonban különbözeti vizsgát kellett tenniük. A felvételiztetés menete annyiban változott, hogy a háborús időszak alatt a polgári életből jötteknek az első év egy részét a felvételi vizsga utáni besorozás alapján karpaszományosként a csapatnál kellett tölteni, s a csapattest parancsnokának értékelése után döntött a Ludovika parancsnoka arról, hogy lehet-e akadémista a jelöltből. Aki nem kapott a csapattest parancsnokától legalább „jó” minősítést, karpaszományosként köteles volt folytatni a csapatbeli életét két éven át. Akit az akadémiáról elbocsátottak, ugyanígy kellett szolgálnia. A felvételi rendnek ez a végső változata a kiképzés gyorsítását célozta.

A Horthy-rendszerben az akadémisták vallási megoszlása a monarchia korához képest lényegesen nem változott. A római katolikusok alkották a legnagyobb csoportot 60–80%-os számarányban. A reformátusok és az evangélikusok mintegy 20–30%-ot tettek ki. Görögkeleti és unitárius vallásúak továbbra is elenyésző számban vettek részt a képzésben. A szülők lakhelye szerinti megoszlás azonban változást mutat az 1918 előtti helyzethez képest: a budapesti lakóhelyű szülők gyermekei egyre nagyobb arányban kerültek be a Ludovikára. Az 1920-as évek elején kb. 20% volt, a későbbiekben 40–60%

lett a számarányuk. Az elszakított területeken születettek számaránya a korszakban 30–40% volt, s ez nem elhanyagolható adat, mivel a két világháború közti katonatiszti nevelés a revíziót alapcéljának tekintette. A személyükben, családjukban is érintett akadémisták ideális alanyai lettek a revíziós nevelési célnak. Az akadémisták iskolai előképzettsége gyökeres elmozdulást mutat a monarchia korához képest. Már nem főként a gimnáziumokból, hanem mintegy 50%-os arányban a katonai főreáliskolákból, a további mintegy 50%-os arányban a polgári életből (elsősorban gimnáziumokból) jelentkeztek a felvételre. A II. világháború előtt és alatt az ún. cögerek, vagyis a katonai főreáliskolából érkezettek számaránya kevesebb, kb. 40%-os lett, mivel több tisztet kellett képezni, ám a katonai főreáliskolából jöttek száma a két magyar főreáliskola befogadóképessége miatt kevésbé volt növelhető, mint a számos polgári középiskolából jötteké. A szülők társadalmi helye szerinti megoszlás tekintetében a monarchia korához képest nem történt különösebb változás, továbbra is az államigazgatási és gazdasági tisztviselők gyermekei vettek részt a legnagyobb számarányban a képzésben: 40–60%-ban, noha a korszak végeére a hivatásos és nyugalmazott katonai-, csendőr- és rendőrtiszti réteg gyermekei kb. már ugyanolyan arányban voltak jelen a képzésben, mint a tisztviselőkéi: kb. 40%-ban. A harmadik nagyobb csoportot az orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, ügyvédek gyermekei képezték; ők kb. 6–9%-ot tettek ki. A földbirtokosok, kisiparosok, kiskereskedők gyermekei a negyedik helyen álltak, 3–5%-kal.⁴⁰ Munkás, arisztokrata vagy nagytőkés fia továbbra is csak elvétve jelentkezett a katonai képzésbe.

* * *

A Ludovika bemeneti szabályozása tehát egy jól átgondolt és társadalmi hatását tekintve is körbehatárolt rendszer volt. A dualizmusban és a két világháború között is az egzisztenciájukban is az államhatalomhoz kötődő középrétegek számára biztosította a további megélhetés lehetőségét.⁴¹ A katonatiszti pálya iránti érdeklődés egyre nőtt az 1872-es induló tanévhez képest, s csak a történelmi-társadalmi traumát jelentő világháborús vereség után volt jellemző az érdeklődés időleges hiánya. A leendő katonatisztek számára ingyenes vagy támogatott képzés és ellátás juthatott, avatásuk után pedig biztos megélhetés és társadalmi elismertség. Cserében a rendszerhez való hűséget és az államért szükség esetén folytatandó harcot várták el tőlük. A kialakított bemeneti szabályozás megfelelt az állam, és megfelelt a katonatisztképzést igénybe vevő középrétegek számára. Egyfelől a tisztikar homogenitásának az igénye, másfelől a középosztálybelieknek a társadalmi előrejutásba vetett reménye teremtette meg a kereslet és a kínálat eszmei összhangját. A Ludovika

fennállásának ideje alatt – a túljelentkezések miatt – legtöbbször volt lehetőség az elvárásoknak való megfelelés mértékének megvizsgálására, de egyben a legalaposabb tudású és leginkább edzett jelentkezők kiválasztására is.

JEGYZETEK

- ¹ 1872-1944/45 között működő, kezdetben gyalogsági, majd lovassági, később tüzérségi és az utolsó években gyors fegyvernemi képzést adó tisztképző intézet, melyet a magyar történelemben fontos szerepet nem játszó Modenai (Estei) Mária Ludovika (1787-1816) királynéről, I. Ferenc harmadik feleségéről neveztek el. 1807-es házasságát követően a pozsonyi országgyűlésen, 1808-ban ajánlotta föl 50.000 Ft-nyi koronázási ajándékát a magyar tisztképzés céljaira szolgáló intézet létrehozására. Az ezt rögzítő 1808:VII. tv.-t azonban nem hajtották végre, így az akadémia csak az 1872:XVI. tv. alapján nyitotta meg kapuit.
- ² *Pesti Napló*, 1872. július 20.
- ³ A német Vorspann (= előfogat) szóból származó jobbágyi kötelezettség a XVII. századtól. Fuvardíj ellenében, de bármikor rendelkezésre állva, a jobbágyok köteles volt a hadiszállítás céljaira szekereit, lovait rendelkezésre bocsátani.
- ⁴ *A magyar kir. honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest, Ludovika Akadémia, 1930. (A továbbiakban: Monográfia), 380.
- ⁵ A m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia új szervezete. In: *Ludovika Akadémia Közlönye*, 1883. 823-842.
- ⁶ U.o. 382.
- ⁷ *A cs. és kir. hadapród-iskolák célja-iránya és az azokba való felvételre vonatkozó határozványok*. Budapest, Grill 1889, 27.
- ⁸ Vö. Szervezeti szabályok a m. kir. honvédségi Ludovika Akadémia számára. Budapest, Légrády 1883, 124.; Láner Gyula (1888): *A M. Kir. Honvédségi Ludovika Akadémia, különösen annak tényleges állománybeli tisztképző tanfolyama*. Budapest, Grill, 68.; Kasics Péter (1894): *A M. Kir. Honvédségi Ludovika Akadémia, különösen annak tisztképző tanfolyama*. Budapest, Grill, 77.
- ⁹ A második, harmadik, negyedik évfolyamra mindazok felvehetőek voltak, akik a megelőző évfolyam(ok) összes tárgyából tett sikeres vizsgák mellett szabályszerű életkorúak voltak.
- ¹⁰ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) HM 4313/el.n.I.-1891. sz. rendelet
- ¹¹ HL V. 6. fond 123. doboz
- ¹² Corpus Juris Hungarici CD tár. KJK Kerszöv, 2000. január 1.
- ¹³ U.o.
- ¹⁴ HL V. 6. fond 328-346. sz. osztályozási jegyzékek
- ¹⁵ HL V. 6. fond 137-157. dobozok felvételi kérelmei
- ¹⁶ HL V. 6. fond 123. doboz
- ¹⁷ HL V. 6. fond 328-346. sz. osztályozási jegyzékek
- ¹⁸ Az összevont foglalkozási kategóriák meghatározásához Godó Ágnes és Szténa Béla rendszerezését vettem alapul. In: *A Horthy-rendszer katonai ideológiája*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1965. 204-205.
- ¹⁹ Vö. HL V. 6. fond 347-358. sz. osztályozási jegyzékek
- ²⁰ *Monográfia* 597-598.
- ²¹ *Tájékoztató a m. kir. honvéd Ludovika Akadémiába való felvételre pályázók részére*. Budapest, Pallas ny. 1910. 56.
- ²² Vö. *Aufnahmsbedingungen der Militär-Bildungs-Anstalten*. Budapest, Benkő Gyula könyvkereskedése, 1906. 152.; *Tájékoztató a m. kir. honvéd Ludovika Akadémiába való felvételre pályázók részére*. Budapest, Pallas nyomda, 1902. 27.; Felvételi kérelmek. In: HL V. 6. fond 142. doboz

- 23 Kéri Kálmán: A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia története 1868–1920. HL
Tanulmánygyűjtemények I. (a továbbiakban: Tgy. I.) 3019. sz.
- 24 In: CJH
- 25 Pacor Ernő: *Katonaéletem*. HL Tgy. I. 3172. sz.
- 26 1922:X. törvény 1. §. In: CJH
- 27 *Monográfia* 772–773.
- 28 T–300/1923. sz. irat–HL V. 6. fond 33. doboz
- 29 Eszenyi László: *Emlékirataim*. HL Tgy. I. 3092. sz. (a továbbiakban: Eszenyi)
- 30 Fabinyi József: *Tüzérszemmel*. HL Tgy. I. 2853. sz.
- 31 HL V. 6. fond 359–366. sz. osztályozási jegyzékek és 577–839. sz. osztálylajstromok
- 32 A felsorolás az elsőbbség sorrendje szerint következik.
- 33 *Tájékoztató a m. kir. honvéd Ludovika Akadémiáról*. Budapest, HM 1923, 45. (A tájékoztatók tanévente megjelentek: az 1926-os, 1928-as, 1929-es, 1932-es, 1933-as, 1934-es, 1935-ös kiadványok az 1923-assal megegyező felvételi eljárást mutatnak be.)
- 34 HL V. 6. fond 167–224. dobozok felvételi kérelmei
- 35 1922:X. törvény. In: CJH
- 36 Magyar László (1992): A magyar tisztképzés egyik arca az 1930–1934. években. *Új Honvédségi Szemle* (a továbbiakban: ÚHSZ) 1992. 36., 42–43.
- 37 In: Eszenyi
- 38 Radnóczy Antal (1992): A magyar tisztképzés másik arca az 1930–1934. években. *ÚHSZ* 1992. 48., 12–13.
- 39 *Pályázati hirdetés a m. kir. honvéd „Ludovika” akadémia és a m. kir. „Bolyai János” honvéd műszaki akadémia részére az 1942–1943. tanévre*. Budapest, HM 1942, 67. (Ugyanilyen hirdetés jelent meg 1943-ban és 1944-ben is.)
- 40 HL V. 6. fond 359–366. sz. osztályozási jegyzékek, valamint 577–839. sz. osztálylajstromok
- 41 Vö. Szakály Sándor (1987): *A magyar katonai elit 1938–1945*. Budapest, Magvető Kiadó. 79.

PIONNIERS E FRANCE. FRANCIAORSZÁG ÚTTÖRŐI A FRANCIA KOMMUNISTA PÁRT POLITIKÁJÁBAN AZ 1960-70-ES ÉVEK IDEJÉN

CSŐSZ-JUTTEAU KATALIN

*Pioneers of France in the policy of the French Communist Party in the 1960-70's. – After the liberation of France in 1945 the organization of the *Union des Vaillants et Vaillantes* (valiant boys and girls) was founded to rally children between the ages of 6-15 into organization. An alliance was established with the protection of the French Communist Party and it made the education of the youth its duty in Communist spirit and has respect for the fatherland, democracy, peace and the role of undenominational school. In May 1970 a new organization came into being guided by young French communists in succession to the *Vaillants* called the *Pioneers of France* movement. From the middle of the 1960s the *Pioneers of France* annually organized chain of international festivals called the Parade of Friendship. The festivities lasted for days in the *red zones* in the quarters under communist direction of Paris.*

*Pioniere von Frankreich in der Politik der Französischen Kommunistischen Partei 1960-1970. – Die Organisation *Union des Vaillants et Vaillantes* (heldenhafte Jungen und Mädchen) wurde nach der Befreiung von Frankreich, 1945 gegründet, um die Kinder im Alter von 6-15 Jahren in eine Organisation zu sammeln. Unter der Obhut der Französischen Kommunistischen Partei setzte sich die Organisation zum Ziel, die Erziehung der Jugendlichen im kommunistischen Sinne, nicht vergessen die Rolle des Vaterlandes, der Demokratie, des Friedens und der laizistischen Schule. Im Mai 1970 entstand als Nachfolger von *Vaillants* eine von den jungen französischen Kommunisten geführte Bewegung: *Pioniere von Frankreich*. Sie hat von der Mitte der 60-er Jahre jedes Jahr ein mehrtägiges, internationales Fest unter dem Namen „Fest der Freundschaft“ im von Kommunisten geführten „roten Bezirk“ von Paris veranstaltet.*

*Les pionniers de la France dans la politique du parti communiste français dans les années 1960-70. – L'*Union des Vaillants et Vaillantes* a été fondée après la libération de la France en 1945 pour réunir les enfants âgés de 6-15 ans au sein d'une organisation. Cette fédération créée sous le parrainage du Parti communiste français avait pour objectif l'éducation des jeunes dans l'esprit communiste et cela en respectant le rôle de la patrie, de la démocratie, de la paix et de l'enseignement laïc. En mai 1970, sur les bases des *Vaillants*, on a créé la nouvelle organisation, le mouvement des Pionniers de France dirigé par les communistes français. A partir du moitié des années 1960, les Pionniers Français ont organisé des festivals internationaux appelés les „Cavalcades de l'Amitté“ dans les arrondissements de Paris de direction communiste, c'est-à-dire dans les „zones rouges“ de Paris.*

A gyermek- és ifjúsági szervezetek történetének kutatója, P. Miklós Tamás a következőket írja a magyar úttörőmozgalomról :

„A rendelkezésre álló dokumentumok sokasága, valamint az úttörőmozgalom múltjának, tevékenységének feldolgozatlansága nehéz helyzetet teremt a szervezet bemutatásakor. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az ország lakosságának fele személyes tapasztalatokkal is rendelkezik az úttörőélet jó és rossz vonásairól, az egykori általános iskolájában megvalósult úttörőéletéről.”¹

Magyarországon az úttörőmozgalom elemzése, értékelése a közelmúlt miatt még nehézségekbe ütközik. Vagy nosztalgiával gondolnak rá, vagy teljesen visszautasítják. A következőkben egy kapitalista országban működő úttörőszervezetről lesz szó. Nagyon kevés francia állampolgár tudja, hogy az úttörők nem csak a szocialista rendszerek által továbbfejlesztett ifjúságpolitika részesei, de léteznek francia úttörők is. A francia olvasóközönség a szovjet úttörőmozgalmat Paul Thorez 1982-ben megjelent könyve alapján ismerhette meg. A szerző gyermekkorában szüleivel éveket töltött a Szovjetunióban, Maurice Thorez fia, aki 1930 és 1964 között állt a Francia Kommunista Párt (FKP) élén. Paul Thorez könyvében, melynek címe *Les enfants modèles* [A mintagyerekek], leírja az 1950-es években, az artyeki úttörőtáborban eltöltött nyaralásait.² Az egykori nomenklatúrához tartozó francia gyermek felnőttként éles meglátással elemzi a Szovjetunió politikáját, az utópikus életet, az artyeki tábor vasfegyelmét, a külföldi úttörők stílusát s a mozgalomhoz való hozzáállását.

A Francia Kommunista Párt által támogatott francia úttörőmozgalom egyesületként működik, központjuk ma is Párizs egyik északi, kommunista önkormányzat által irányított külvárosban, Aubervilliersben van. Mivel a francia mozgalom sem választható el a kommunista párttól, bemutatásához szükséges felidézni, ha vázlatosan is, az FKP 1945 utáni szerepét a francia politikában.

AZ FKP 2. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI HELYZETE

A 20. század folyamán a Francia Kommunista Párt (FKP) a legfontosabb baloldali párt volt az Olasz Kommunista Párttal együtt a nyugat-európai demokráciák történetében. A párt az 1871-es a Párizsi Kommuné méltó örököseként évtizedekig töltötte be ezt a szerepet. 1944-ben az FKP részt vett a német megszállás elleni nemzeti felkelésben, a párizsi fegyveres felkelés megszervezésében, Franciaország felszabadításában (Libération). A párt főtitkára, Maurice Thorez 1945-ben visszatért a Szovjetunióból Franciaországba. Kihasználva a francia a kommunisták helytállását az ellenállásban, államminiszteri poszthoz

jutott az 1945 októberi választások után. Az 1946 novemberi képviselőválasztásokat követően, 1956-ig, az FKP Franciaország első politikai pártjává vált, amikor is a szavazatok 28,6 % nyerte el.³

Ez a háború utáni időszak a francia kommunista mozgalom aranykora volt, kommunista miniszterek voltak jelen a kormányban, számos kommunista önkormányzat irányította a helyi politikát, munkáspapok igyekeztek elvonni a katolikus egyháztól a híveket. Olyan intellektüelek, művészek, mint Jean-Paul Sartre, Louis Aragon, Paul Eluard, Pablo Picasso léptek be a pártba. 1947 után, a hidegháború idején, a kommunista miniszterek kiszorultak a kormányzásból. Ennek ellenére az FKP, a szovjetek ellenőrzése alatt is, a nácizmus elleni harc megtestesítőjeként sokáig élvezte az egész francia nemzet elismerését.

Az 1950-es évek közepéig az FKP a sztálini politika hű szolgája maradt. Az amerikai imperializmus elleni harc, a békemozgalom támogatása, a szocialista tábor védelme jelentette a párt propagandaakcióinak legfőbb elemeit. 1956 után a francia kommunistáknak évekig eltartott a sztálinizmussal való szakítás, nehezen tudták elfogadni a hruscsovi „békés egymás mellett élés” politikáját. Példa erre a Hruscsov által, a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XX. Kongresszusán elmondott beszéd nyilvánosságra hozatalának visszatartása, a párttagok előtti bemutatása és elfogadása. Érdekes megjegyezni, hogy a szovjet politikusok jobban kedvelték az 1958-ban köztársasági elnökké választott, karizmatikus egyéniségű Charles de Gaulle-t, mint a francia baloldal (szocialisták) jelöltjeit.

Maurice Thorez 1964-ben bekövetkezett halála után az FKP főtitkári posztjára Waldeck Rochet került, aki elutasította a Szovjetunió és a szocialista országok 1968-as Prágai Tavasz elleni fellépését. Az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovákiai szovjet beavatkozások után a kommunista párt befolyása egyre inkább csökkent a francia lakosság körében, tagjai sorban léptek ki a pártból. Ezt a folyamatot Szolzsenyicin írásainak megjelenése is felgyorsította.

Waldeck Rochet 1972-ben átadta helyét Georges Marchais-nak, aki 1994-ig maradt a az FKP első embere. A 1970-es évek második felében távolodva a szovjet modelltől, szociáldemokrata típusú politika kialakítását szorgalmazták a párt vezetői. De ez nem akadályozta meg Georges Marchais-t abban, hogy támogassa a Szovjetunió afganisztáni bevonulását. Az 1981-es francia elnökválasztás első fordulójában Georges Marchais a szavazatok 15,5 % szerelte meg. Kommunista elnökjelölt ilyen rossz eredményt régen ért el választáson. Gazdag Ferenc történészt idézve: *„A kommunista választókat a párt kampánya nem győzte meg: sokan úgy érezték, hogy a baloldali egység felbomlásáért az FKP is felelős, és általában árt a baloldal esélyeinek a párt-sajtó heves szocialistaellenessége.”*⁴

A Szocialista Párt jelöltje François Mitterrand, akit nagyon sok kommunista szavazó támogatott már az első fordulóban is, elnökké választása után a francia kommunisták visszatérnek a nagypolitika irányításába. Pierre Mauroy első szocialista kormányfő kabinetjében négy kommunista miniszter jutott tárcháoz (közlekedés, egészségügy, szakmai képzés, közszolgálat). A baloldal hatalomra jutása után, az 1980-as évek elejétől kezdve a Francia Kommunista Párt egyre jobban háttérbe szorult. Ehhez természetesen az is hozzájárult, hogy a világ geopolitikai helyzete néhány éven belül megváltozott az FKP-t anyagilag mindig is támogató Szovjetunió és a szocialista országok egyre mélyülő válsága miatt.

A FRANCIA ÚTTÖRŐK MOZGALMA

A második világháborút követően az FKP égisze alatt megalakult az *Union des Vaillants et Vaillantes* [Bátor Fiúk és Lányok Szövetsége] nevű gyermekszervezet 6-15 éves korú gyermekek részére. A szervezet célja és működése hasonlítható az 1945 és 1948 közötti iskolán kívüli magyar úttörőmozgalomhoz. Franciaországban a többfajta (egyházi és laikus) cserkészszervezetek mellett nagy szerepet játszott még a szociáldemokraták által támogatott *Francs et Franches Camarades* (Francia Súlyom Szervezet) mozgalom.

1965-ben a francia úttörőmozgalomnak 19 megyében 3966 tagja volt, melyből 556-an úttörővezetőként dolgoztak a szervezetben. Ebből 304 fiatal, 18 évesnél fiatalabb diák foglalkozott a gyermekekkel. Az 1980-as évekre a taglétszám megsokszorozódott, a szövetséghez 13 000 fő tartozott. A mozgalom jobbára hétvégi tevékenységekre hívta a kommunista szülők gyerekeit: múzeumlátogatásra, filmvetítésre, kirándulásra, kézügyességet fejlesztő foglalkozásokra, közös táncra, éneklésre és szünidei táborozásra. Az úttörők több alkalommal vettek részt szolidaritási akciókban és a sztrájkoló munkások támogatásában.

A rendelkezésre álló levéltári dokumentumokból kiolvasható az FKP és a francia ifjúsági kommunista szervezet azon erőfeszítése, amelyet a francia gyermekek kommunista szellemű neveléséért tett a tőkés társadalomban.

A *Vaillants* 1970. május 2-3-án rendezett Országos Konferenciája volt az alkalom arra, hogy a szervezet nevet változtasson, ezzel is csatlakozva a szocialista országok gyermekmozgalmához. A régi szövetség nevében lévő „*vaillance*” [bátorság, hősiesség] kifejezés jobban megfelelt a háború utáni időszaknak, jelezve a francia kommunisták hősiességét az ellenállási mozgalomban. A szervezet új neve *Pionniers de France* [Franciaország Úttörői] lett, melyet 255 küldött szavazott meg a Pantinben, Párizs északkeleti külvárosában megrendezett konferencián. Ez a konferencia lett a *Pionniers de France*

első kongresszusa, ahol Paul Laurent, az FKP Politikai Bizottságának tagja megemlítette, hogy a párt *„tudatában van annak, hogy a francia úttörők részt vesznek a demokratikus erők harcában”*.

Az FKP napilapja, a L'Humanité 1970. május 5-én közölt egy nagy cikket, melyben beszámolt az úttörők alakuló kongresszusáról, s idézi a szervezet vezetőjét, Georges Doussin-t: *„Természetesen nem arról van szó, hogy kicsi ,politikai zseniket', hamis felnőtteket ,gyártsunk'. Egy olyan mozgalomról van itt szó, amely nem hagyja magára a gyermekeket bizonyos gondolatok nyomására, melyet előítéletnek neveznek, hanem ellenkezőleg, elősegíti a nagylelkűség és a szolidaritási érzés kialakulását.”* Az alakuló kongresszuson jelen voltak a szocialista országok és a CIMEA nemzetközi gyermekszervezet küldöttei.

A *Pionniers de France* Országos Tanácsa 60 tagot számlált, Országos Titkárságának tagjai pedig fiatal kommunista munkások, az FKP és az Ifjú Kommunisták [Jeunesses Communistes] tagjai, állami alkalmazottak, akik a francia fővárost körülvevő kommunista elővárosok „vörös övezetében” laktak és dolgoznak.⁵

A fennmaradt dokumentumok bizonyítják, hogy a szocialista és a fejlődő országok úttörőmozgalmainak nemzetközi kapcsolatai éveken keresztül jól működtek. A budapesti Politikátörténeti Intézet Levéltárában (PIL) őrzött magyar úttörőmozgalom dokumentumai között találunk jelentéseket és beszámolókat nemzetközi táborozásokról, eszmecserekről. Ilyen Demcsák Lajos, a Magyar Úttörők Szövetsége nemzetközi kapcsolatokért felelős osztály egykori vezetőjének beszámolója, melyet a francia úttörők mozgalmának 17. Kongresszusáról írt. Erre az 1981. október 24-25-én megtartott kongresszusra a már fentebb említett baloldali köztársasági elnök, François Mitterrand megválasztása után került sor:

„A Francia Úttörők Mozgalma XVII. Kongresszusa az 1981. május-júniusi politikai változások után létrejött új helyzetben ülésezett. Már érezhetőek voltak a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális életben a szocialista kormányzat intézkedésének hatásai. Azonban, mint a kongresszus rámutatott: ,távolról sincs szó rendszerváltozásról'. Az új vezetés által ígért változások közép- és hosszútávon megvalósítható olyan ,társadalmi reformok, amelyek célja a polgári demokrácia javítása, bizonyos szabadságjogok kiszélesítése, széles tömegek szociális körülményeinek javítása'. A terbe vett államosítások nem szocialista jellegűek, csupán a rendszer belső válságának felületi kezelését jelenti.” – írja Demcsák Lajos jelentésében.⁶

A francia úttörők tevékenységeit a szövetség főtíkára, Bernard Vera ismertette kongresszusi beszámolójában. Az 1980-as évekre 130 ezer gyermeket

tömörítő mozgalom pénzügyi támogatást eddig csak a kommunista önkormányzatoktól és az FKP-tól kapott. De az új szocialista kormány már juttatott állami támogatást (100 ezer frankot), ami a francia úttörők megítélése szerint nem elég működésükhöz. A főtitkár beszámolójában hangsúlyozta a tömegbázis növelésének fontosságát a jövőre nézve, s a következőképpen fejezte be hozzászólását: *„Követeljük, hogy teljes mértékben ismerjék el a Francia Úttörők Mozgalmának tevékenységét.”*

A kongresszuson részt vett Roland Leroy FKP PB tag. A 12 ország⁷ küldötteit az értekezlet másnapján fogadta André Lajoinie, az FKP második embere a párt impozáns (Oscar Niemeyer híres brazil építész által tervezett) székházában. Elmaradhatatlan programként a külföldi delegációk meglátogatták a kongresszusnak helyet adó kommunista város, Gennevilliers iskoláit és közintézményeit.

A FRANCIAORSZÁGI KAVALKÁD ÜNNEPEK

1967 óta a *Vaillants et Vaillantes* (UVV) évente egyszer egy többnapos nemzetközi találkozót szervezett „Barátság Kavalkádja” néven Párizs egy-egy kommunista elővárosában. A Kavalkád képzőművészeti kiállításból, művészeti és sportbemutatókból, s a különböző országok úttörőinek utcai népviseletes felvonulásából állt. Az első ilyen nemzetközi találkozóra 1967 júniusában került sor Gennevilliers-ben, melynek védnökségét a CIMEA (Nemzetközi Gyermekek és Serdülőkori Mozgalmak Bizottsága) vállalta. Az 1967-es Kavalkád jelszava „Barátság a világ gyermekei között” volt, az 1970-ben Aubervilliers-ben megrendezett ünnepé pedig a „2000-es évben vagyunk”. Ez utóbbi volt az új, *Franciaország Úttörői* mozgalom első bemutatkozó programja. Ezt a nemzetközi eseményt kétharmad részben Aubervilliers város és a Seine Saint-Denis megye kommunista önkormányzata finanszírozta. A programok költségvetéséhez szükséges fennmaradó részt pedig az párizsi régió úttörőszervezetei biztosították. Példaként az 1973-as júniusi Yvry-ben megrendezett Kavalkádot említjük meg, ahol Magyarországot a pécsi Mátyás király utcai ének-zenei tagozatos általános iskola tanulói képviselték.⁸ A magyar úttörődelegáció 13 lányból és 7 fiúból állt, akiket Siptár Ernőné, az iskola néptáncoktató tanárnője, Várnai Ferenc zeneszerző, Császtvay Istvánné, az Úttörő Osztály munkatársa, Benkő Gyula Baranya megyei úttörőelnök és Földes Anna tolmács kísért el. A magyar szervezők, mint minden évben, gondosan ügyeltek a diákok kiválasztására. Csak olyan pajtások utazhattak, akik „minden tekintetben képesek hazájukat képviselni”. A kilenc napig tartott nemzetközi Kavalkádon szovjet, lengyel, bolgár, csehszlovák, NDK-s, jugoszláv, finn és belga úttörők szerepeltek. Az NDK Ernst Thälmann Úttörőszövetsége első alkalommal vett

részt a franciaországi programon, mivel addig minden évben vízumgondok akadályozták meg utazásukat.

A külföldi úttörőcsoportok Párizs kommunista külvárosainak munkásnegyedeiben (iskolákban, szabadidős központokban, öregek otthonában) mutatták be folklórműsoraikat. A magyar úttörők kilenc nap alatt 8 alkalommal szerepeltek több ezer néző előtt. A Kavalkád elmaradhatatlan eseménye volt az Francia Kommunista Párt székházában tett látogatás, és a felnőtt vezetők politikai vitaesten való részvétele. Ezen a magyar úttörővezetők a hazai üdültetési és táborozási helyzetet ismertették, kiemelve Csillebérc és Zánka jelentőségét.

Ez alkalommal is a történésznek nagy segítség a levéltárban megtalálható utazásról szóló jelentés, mely a szocialista rendszer elmaradhatatlan eleme volt. Benkő Gyula jelentésének összegezéséből érdemes idézni, mivel a Baranya megyei úttörőelnök egyértelműen megfogalmazza a franciaországi Kavalkád eredeti politikai céljait :

„Delegációnk teljesítette feladatát, meggyőződésem, hogy méltóképpen képviseltük szövetségünket, hazánkat a Cavalkádon. A gyermekek produkciói bizonyították ének-zene és néptánc kultúránk magas színvonalát. Egyetlen pajtással sem volt probléma az út során, kifogástalan magatartást tanúsítottak és állóképességükből is jelesre vizsgáltak. Megértették, hogy az Ő részvételük a Cavalkádon politikai küldetés és ennek kifejezésre kell jutni minden tekintetben. Örömmel nyugtáztuk, hogy nem csodálkoztak a csillogó kirakatok előtt, a rengeteg autó láttán, sőt büszkén vonultak végig a kalocsai ruhájukban a Champs-Élyséen.[...] A jövő számára tanulság, hogy a kiutazó csoportot nagyon fel kell készíteni, mert ezzel a francia úttörőszövetségnek, az ottani kommunistáknak segítünk. Ugyanis a tömegek előtt a szocialista országokból jött csoportokkal politizálnak, felhasználják a gyermekek szerepléseit arra, hogy bemutassák mit ad a szocializmus, a szocialista társadalom a gyermekeknek.”

A magyar és a francia úttörőszövetség kapcsolatai mindig is barátiak voltak. A csillebérci és zánkai táborba minden évben érkeztek francia úttörők. Az 1980-as években a Magyar Úttörők Szövetsége több, nem kommunista ifjúsági szervezettel (pl. francia cserkészekkel) is kapcsolatba lépett. Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy a francia úttörők és cserkészek együtt táboroztak Magyarországon, ami elképzelhetetlen lett volna saját hazájukban. A Franciaország Úttörői mozgalom folytatja munkáját, de mára már a propaganda tevékenység súlya megszűnt. A szocialista tábor felbomlásával és az FKP politikai meggyengülésével a szervezet mozgalmi jellege is eltompult.

Az FKP levéltárában disszertációm készítésekor csak az 1972-ig terjedő dokumentumok kutatására kaptam engedélyt. Helyzetem paradoxona volt, hogy

a francia úttörők mozgalmáról a Magyarországon található levéltári anyagok adtak nagyobb felvilágosítást. 2003-ban a francia Állami Levéltár [Archives Nationales] és a Francia Kommunista Párt megállapodást kötött a párt archívumának állami feldolgozásáról. Az FKP teljes meglévő anyaga (1921-1994) átkerült a Seine Saint-Denis megye (Párizs határmegegyéje északon, megyeszékhelye Bobigny város) levéltárába. A már feldolgozott dokumentumok, melyek kiegészíthetik neveléstörténeti ismereteinket, 2005. július 1-től kutathatók Bobignyban.

JEGYZETEK

- ¹ E tanulmány a magyar úttörőmozgalomról a Paris 1 Panthéon-Sorbonne Egyetemen 2004 novemberében megvédett PhD-értekezésem alapján készült. Munkám címe „*Egy ifjúsági mozgalom a kommunista Magyarországon : az úttörőmozgalom (1972-1983)* ” *Une organisation de jeunesse dans la Hongrie communiste : le mouvement des pionniers (1972-1983)*, Université de Paris 1 Panthéon-Sorbonne, novembre 2004. A dolgozat témavezetője Bernard Michel egyetemi tanár volt. Doktori értekezésem francia nyelven, francia szemszögből elemzi a kádári Magyarország egyedüli gyermekmozgalmának felépítését és működését, érintve többek között az úttörőmozgalom nemzetközi kapcsolatait, a magyar gyermekirodalmat, a könyvkiadást, a filmművészetet. Magyarországi kutatásaim során elbeszélgettem a cserkészmozgalomról Gergely Ferencsel, az úttörőkről P. Miklós Tamással, Nádházi Lajossal, Nemes Péterrel, Trencsényi Lászlóval, Varga Lászlóval és volt szegedi úttörőkáderekkel. Külön köszönetemet fejezem ki Nádházi Lajosnak, a zánkai úttörőváros volt igazgatójának, aki tanácsaival sokat segített az úttörőmozgalom megértésében.
P. Miklós Tamás szerk. (2004) : *A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek, mozgalmak történetének válogatott dokumentumai I. Gyermek- és serdülőkori szervezetek.* Zánka, 198.
- ² Paul Thorez (1982): *Les enfants modèles.* Lieu commun, Paris. Paul Thorez a Szovjetunióban született 1940-ben. A háború után visszatért szüleivel Franciaországba. Négy nyarat (1950-ben, 1952-ben, 1953-ban és 1955-ben) töltött az artyeki úttörőtáborban. 1968-ban kilép a Francia Kommunista Pártból.
- ³ Stéphane Courtois - Marc Lazar (2000) : *Histoire du Parti communiste français* [A Francia Kommunista Párt története]. Paris, Presses Universitaires de France, második kiadás, 465.
- ⁴ Gazdag Ferenc (1989): *Franciaország története 1945-1988.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1989, 219.
- ⁵ Kutatásom ideje alatt a Francia Kommunista Párt levéltárában csak az 1972-ig terjedő időszak átnézésére kaptam kutatási engedélyt. Leginkább a Roland Leroy (1926-ban született, volt FKP KB titkár és PB tag) által átadott dokumentumok voltak segítségemre : „Association Archives du communisme français : Archives Roland Leroy”. Sajnos, munkám során információkat és adatokat csak a párizsi régióban működő úttörőmozgalomról tudtam szerezni.
- ⁶ PIL. 289. f 13/1981/57, „Tájékoztató a Francia Úttörők Mozgalma XVII. Kongresszusáról”.
- ⁷ Belgium, Chile, Csehszlovákia, Japán, Jugoszlávia, Kambodzsa, Lengyelország, Magyarország, Nyugat-Berlin, Olaszország, Románia, Szovjetunió.
- ⁸ Az 1973-as Kavalkád ismertetésében Benkő Gyula, az Országos Elnökség tagja, Baranya megyei úttörőelnök jelentésére támaszkodom, melyet a MÚSZ Országos Elnökségének készített 1973. augusztus 3-án. Az idézetek, melyek híven tükrözik a hetvenes éveket, ebből a jelentésből származnak. PIL. 289. f. 1973/23. „Jelentés a Párizsban járt magyar delegáció programjáról és munkájáról.” (Az idézeteket az eredeti helyesírás szerint közöljük.)

EGY SZLOVÁKIAI MAGYAR EGYETEMI KAR ELSŐ ÉVEI

ERDÉLYI MARGIT

The first years of a Hungarian faculty in Slovakia. – In 2004 the Selye János University was established in Komarno, Slovakia. The author introduces the formation history of the teachers' training college's faculty. He defines the organizational and pedagogical process that affords possibility to train future teachers of the Hungarian schools in Slovakia. He introduces in details the academic specializations, their contacts with Hungarian and other colleges, universities and some of the courses of the scientific researches.

Die ersten Jahre einer ungarischen Universitätsfakultät in der Slowakei. – *Im Jahre 2004 wurde in Komarno in der Slowakei die János-Selye-Universität gegründet. Die Autorin beschreibt die Geschichte der Gründung der Fakultät für Lehrerbildung. Sie stellt den organisatorischen und pädagogischen Prozess dar, der die Bildung der zukünftigen Lehrer an ungarischen Schulen in der Slowakei ermöglicht. Ausführlich erörtert sie die Fächer, ihre Beziehungen zu den ungarischen und anderen Hochschulen, Universitäten sowie Richtungen der wissenschaftlichen Forschungen.*

Les premières années d'une faculté universitaire hongroise en Slovaquie. – L'Université Selye János a été fondée en 2004, en Slovaquie à Komarno. L'auteur présente l'histoire de la fondation de la faculté de pédagogie. Il décrit le processus d'organisation et d'enseignement qui a ouvert la voie vers la formation des futurs enseignants des écoles hongroises de la Slovaquie. Il présente en détails les programmes de formation, leurs relations avec les écoles supérieures et universités de la Hongrie et d'autres pays, et quelques directions des recherches scientifiques.

2004. január elsején a szlovákiai Komáromban jogilag megalakult a magyar egyetem és 2004 szeptemberében megnyithatta kapuit a 600 hallgató számára.

A Selye János Egyetem három karral működik: a Református Teológiai, a Gazdaságtudományi és a Tanárképző Karral. A Gazdaságtudományi Karnak már kihelyezett tagozata van Királyhelmecen, Losoncon pedig beindítottuk a kihelyezett óvópedagógiai levelező képzést. Hallgatóink számára sikerült biztosítani az évfolyamnak megfelelő oktatást és a kollégiumi szállást, azonban szeretnénk tovább bővíteni a sort egy 200 főt befogadó diákszállóval, majd egy nagy kapacitású étteremmel, előadó- és szemináriumi termekkel a vár területén. Az Egyetemi Könyvtár nagyjából 120 ezer kötettel rendelkezik. Bőséges szakirodalmat kaptunk a Duna TV és a nagylelkű szponzorok jóvoltából is. Sokaknak tartozunk köszönettel.

Az eltelt csaknem három szemeszternyi idő után is kezdő egyetemnek számítunk. Különösképpen igaz ez a tudományos kutatásra nézve, hiszen tudjuk,

milyen idő- és energiaigényes munkálatok kellenek, mire megszületik a várt eredmény. Így volt ez a kezdet kezdetén is a szakok akkreditálásakor, amikor igen nagy segítséget nyújtottak nekünk a magyarországi kollégák. Ugyanis voltak olyan tervezett szakpárosításaink, ahol nem tudtuk biztosítani a professzori/docensi szintű szakfelelősöket, vagy azért, mert nem voltak ilyen szakembereink, vagy ha voltak, nem vállalták a feladatot. A Selye Egyetem nagyra értékeli azt a szakmai segítséget, amelyet a magyarországi professzorok és docensek nyújtottak és nyújtanak nekünk, hiszen támogatásuk az induláskor szellemi kezdő tőkének számított, a jelenben pedig – nagy megelégedésünkre –, már beépült az oktatási és kutatási folyamatokba.

A továbbiakban a Tanárképző Karról szólnék, mivel dékáni minőségemben elsősorban ehhez kötődöm. Karunkon kezdetben a Bologna-rendszer szerint bakkalaureátusi szintre akkreditált szakokat nyitottunk. Ezek a következők:

a) – óvó- és tanítóképzés

b) – a tanárképzésben:

- a magyar nyelv és irodalom

- az angol nyelv és irodalom

- a német nyelv és irodalom

- a kateketika és a bibliai tudományok

- a matematika

- az informatika szabadon párosítható szakokat.

Azóta a történelem is akkreditálva van; a földrajz anyagát szintén átadtuk a minősítő bizottságnak, s elkezdődtek a francia nyelvre és irodalomra, a szlovák nyelvre és irodalomra, illetve a környezetvédelemre és a néprajzra vonatkozó munkálatok.

A meghirdetett programokat az egyes tanszékek gondozzák, mégpedig az Óvó- és Tanítóképző Tanszék, a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, a Modern Filológiai Tanszék, a Kateketika és Bibliai Tudományok Tanszéke, a Történelem Tanszék, a Matematika Tanszék és az Informatika Tanszék. E két utóbbi tanszéki kollégák nagy óraszámban áttanítanak a Gazdaságtudományi Karra.

A magyar nyelv és irodalom kötelező és kötelezően választható tanulmányi programjain túl a választható sávban feltüntettünk olyan diszciplínákat, amelyek nem nevezhetők szorosan bölcsész tudományi vagy tanárképzős tárgynak, gondolok a filmesztétikára, drámaelméletre és a színháztörténetre. Beiktatásukat indokoltnak tartjuk, mert a tanárok ilyen irányú elméleti és szakmai felkészültsége hiátusos az eddigi alap- és középfokú oktatásban, és esetünkben mindhárom program szorosan összekapcsolható az irodalommal. Arról nem is szólva, hogy éppen a két utóbbi diszciplína kapcsán a Jókai Színházzal megvalósítható együttműködésnek jelentős szakmai hozzájárulása

lehet számunkra. A nyelvtudományi részben nyitva hagytuk a lehetőséget a pszicho- vagy szociolingvisztika irányába, a kétnyelvűség, illetve a nyelvjárás-kutatás irányába. Mindegyik nyitás ígéretesnek látszik, nemcsak az oktatást, hanem a tudományos teamek célkitűzéseit illetően is. Ezeken túl hiány van nálunk magyar szerkesztőkben, lektorokban, irattárosokban, képzett könyvtárosokban, ill. újságírókban is. Meggyőződésem, hogy a jövőben egy újrarendelt struktúrában ezek a szakok is beépíthetők a Selye Egyetem megfelelően kombinált szakmai képzésrendszerébe.

A Modern Filológiai Tanszék az angol és német nyelv és irodalom tanulmányi programja alapján két részleggel rendelkezik. Két alapvető idegennyelv-szak, amelyeknek kellő szintű ismerete – mindnyájan tudjuk –, nagy hasznosságú nem csupán az egyetem falain belül. Kitűnő dolog, hogy az idegen nyelvek tanulása divat is lett napjainkban. Jelenleg alapvető kíváncsi vagyok a két nyelv és irodalom egyre magasabb szintű elsajátítására, s a két részleg erősítése a teljes állású oktatók számának emelésével, ugyanis nemcsak szakként, hanem választható idegen nyelvként is oktatjuk az angolt és a németet.

Fontosnak tartom a szlovák nyelv és irodalom programjának kidolgozását is, egyfelől bővítené a választható szakok sorát, másfelől garantálná az óvó- és tanítóképzésben érvényes szlovák nyelvi és irodalmi diszciplínák szakszerű vezetését, ahol is nem elégséges óraadó tanárokkal megoldani ezt a feladatot. Egy kitűnő szlovák tanszék kiépítése nem csupán jelentős ütőkártyánk volna a hazai extrém szemléletekkel szemben, hanem remélhetőleg hozzánk vonzaná részképzésre a magyarországi egyetemek szlovák szakos hallgatóit is.

A humán tárgyak sorában kidolgozott programunk, a kateketika máris tovább bővült a bibliai tudományok fogalomkörével, s a jövőben is várjuk a tanszékre vonatkozó újító, jobbító javaslatokat.

A matematika és az informatika reál szak, s nem kis mértékben tér el a fenti humán diszciplínáktól, mégis alapvetően fontos mindkettő kiépítése, illetve a két szféra: a humán és a természettudományi diszciplínák nyitott kombinációs lehetőségei, mert élet diktálta funkciójuk van/lehet a professzionális érvényesülés szempontjából.

Véleményünk szerint a jövőben mind a humán, mind a természettudományi szakok bővítését meg kell valósítanunk. Egyelőre azt tudjuk, hogy tanárihiány van történelem, földrajz, idegen nyelv, környezetvédelem szakokon, a különböző pszichológiai, pedagógiai, gyógypedagógiai szakokon, s nyilván rajtunk múlik, miként oldjuk meg a diszciplínák bővítését a kereslet függvényében, gondolok itt pl. a néprajz, a politológia, a szociológia, a néprajz, az etika, az esztétika, a filozófia stb. szakokra, vagy az interdiszciplináris tudományok adta lehetőségek kiaknázására. Továbbgondolva a fejlesztés irányát,

remélhetőleg három alapvető szempont szerint haladhatunk: ez a bölcsész tudományi, a természettudományi és a pedagógiai tudományok minőségi és mennyiségi fejlesztése.

Az óvó- és tanítóképzés különösen sajátos területet képvisel. Egyfelől kénytelen nagy merítéssel dolgozni, hiszen a szakmai (pedagógiai-pszichológiai, didaktikai) felkészítés ezeken a szakokon sok tekintetben még kifinomultabb, gondosabb kell hogy legyen, mint a bölcsész, vagy természettudományi szakok esetében, másfelől csupán kis és meggondolt lépésekben tud haladni a nevelő és a tanító. Az óvó- és tanítóképzésre vonatkozó tárgyak skáláját mind mennyiségi, mind tartalmi bontás tekintetében érdemes átstrukturálni, megerősítendő a pszichológiát, a pedagógiát, a módszertanokat, illetve néhány ún. nevelési szakot.

A szak és a szakma közös célkitűzéseit csak akkor tudjuk megvalósítani, ha az elmélet és a gyakorlat szoros egységében gondolkodunk. Komárom városa és környéke az a hely, ahol az óvodától kezdve a középiskoláig bezárólag jól képzett pedagógusok színvonalas intézményekben okítják a kis- és nagydiákokat, s mi ezt a lehetőséget az egyetemi képzésben a pedagógiai gyakorlatok során kiaknázhatjuk. Az ilyen jellegű munkálatoknak mind tervezési, kivitelezési, mind ellenőrzési fázisában együttműködő partnerek lesznek a gyakorló intézmény, a tanszékek oktatói és diákjai. Úgy gondolom, az elméleti tudás és annak alkalmazása terén a kellő arányosság betartása lehet a leghatékonyabb megoldás.

Sajátos helyzetben van a Testnevelés Tanszékünk, amely az egyetem mindhárom karán ellátja a testnevelés-oktatást.

A nappali és levelező stúdium különböző szakjain/szakpárosításaiban a 2. tanévben kb. 800 hallgató kezdte meg tanulmányait. Az oktatók száma és összetétele egyelőre szintén meglegedésre ad okot. A Tanárképző Karon jelenleg kb. 60 oktató dolgozik, zömében főállásban.

Az oktatás sajátos, élet diktálta és keresletfüggő megoldásait a Selye János Egyetem Comenius Pedagógiai Intézetének programjában tudjuk érvényesíteni. Az intézet elsődleges feladata a továbbképzések, nyári egyetemek, kvalifikációs vizsgák megszervezése, kivitelezése.

Az eddig elvégzett munkánk eredményességének statisztikai feldolgozását elkészítettük. Az összegzett értékek nagyobb odafigyelésre és önkontrollra szólnak fel bennünket, többek közt a tehetséggondozás kérdéséről. Sok tehetséges hallgatónk van, akik megérdemlik és elvárják, hogy velük többletmunkában foglalkozzunk. Oktatóink számon tartják és felkészítik őket a különböző versenyekre (szavaló, kiejtési, retorikai, informatikai stb.), de különösképpen a Tudományos Diákköri Konferenciákra szeretnénk koncent-

rálni, amelyeknek színvonalas kivitelezése kisebb-nagyobb alkotóműhelyeket, teameket, individuális foglalkozásokat igényel.

A tudományos kutatás fellendítése karunkon szintén prioritást élvez. Kutatómunkánk eredményeiről mi egyelőre csupán szerény változatban számolhatunk be. Nyilvánvaló, hogy szinte minden kutatást végző oktatónk már korábbi munkahelyén is bekapcsolódott egy-egy projektbe. Ezek folytatását a továbbiakban is támogatjuk, csakúgy, mint a doktori iskolákban vagy államvizsga-bizottságokban való részvételt. Úgy véljük, az ilyen jellegű tapasztalatainkat a karon is érvényesíthetjük. Ennek függvényében szeretném elmondani, hogy a Tanárképző Kar oktatói a 2004-es évben negyvenöt külföldi és huszonnégy hazai konferencián képviselték az egyetemet. A különböző szakszemináriumokat és meghívott előadásokat nem is számoltuk. Úgy vélem, dicséretes az oktatók publikációs tevékenysége is. (Kb. száltíz írás és kiadvány.) Meggyőződésem, hogy a következő éveknek még gazdagabb termése lesz, hiszen nem lankadt a lendület, folyamatossá vált igényünk a konferenciákon való aktív részvételre, ugyanakkor munkálataink szintetizálására is különböző tanulmányokban, szakkikkekben. Igyekezetünk eredményeként 2005 május elejére a Tanárképző Kar egy önálló tanulmánykötetet is megjelentetett.

2004 szeptemberében megalakult a Selye János Egyetem Kutatóintézete, amelynek feladata mintegy koordinátori szerepben összegezni az egyetemi oktatók tudományos munkálatait. Már a 2004-es évben három konferencia szervezését gesztorálta az intézet, amikor is a különböző témák minket, szlovákiai magyarokat, s a szűkebb régió szociális és szellemi fejlesztését célozták meg. A több szervezet és intézmény által megrendezett konferenciák a következő témaköröket foglalták össze:

1. „A határon túli magyarok demográfiai és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években” (2004. október 14. Selye János Egyetem – Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport).
2. „Az EU-integrációs felkészülés helye a magyar-magyar kapcsolatrendszerben” (2004. november 25. Selye János Egyetem – Határon Túli Magyarok Hivatala.).
3. „Mester Jókai”-konferencia Jókai Mór halálának centenáriumán (2004. december 3- 4. Selye János Egyetem – Károli Gáspár Református Egyetem).

2005. április 8-án került megrendezésre egyetemünkön „Az európai felsőoktatási térség felé” című tudományos konferencia, melyen a Selye Egyetem képviseletén kívül a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola és a Dunaújvárosi Főiskola oktatóinak, valamint az Oktatási Minisztérium munkatársainak előadásait hallgathattuk meg. 2005. október 22-én a Budapest Fórum, a székesfe-

hérvári Kodolányi János Főiskola és a Selye János Egyetem szervezésében került sor a Régiók Európája – irodalom, média, kultúra című konferenciára.

Mindezek mellett koncentrálnak a kutatói bázis kialakítására, minden adott lehetőség kiaknázására, hogy megerősítsük a tudományosság elvét minden szinten. Tudjuk, hogy csupán ez lehet a záloga a másodszint (master), a harmadfok (doktori) akkreditálásának is, s annak, hogy egy idő után a kutató-tudományegyetemek közé kerülhessünk. Eddig három tanszékünk három projektjét fogadta el az Oktatási Minisztérium. Szlovákiában elismert, rangos kutatói programoknak számítanak az ún. KEGA-projektek (Kulturális és edukációs grantfeladatok), s ebbe kapcsolódott be a Matematika Tanszék „A virtuális laboratóriumok és az egyetemi művelődési programok alkotása” című témával, amelynek kimunkálása után várhatóan fellendül a matematikai oktatásnak mind az elméleti, mind a gyakorlati része. Az Informatikai Tanszék választott témája „Új módszerek és új technológiák az oktatásában”. Ez az innovációs program legfőképpen a gyakorlati eredményességet célozza meg.

A Magyar Tanszék tervezete a fentiekhez képest nem mondható homogénnek, ti. „A nemzeti, regionális és kulturális örökségünk” cím alá a bőség zavara miatt volt nehéz besorakoznunk. Komárom és szűkebb régiója többek közt olyan nevek vonzásában és fényében tudatosítja szellemiségét, mint Szenci Molnár Albert, Csokonai Vitéz Mihály, Jókai Mór. Miután eldöntöttük, hogy kezdeti felvezetésnek nem árt, ha nagyobbat merítünk, mivel a három nagyság egyikét sem akarjuk kihagyni „a 21. század nevelőinek nevelése célzatunkból”, a projektben szakemberre szabott irodalmi, vallási, pedagógiai aspektusok hangsúlyait kívántuk arányosan ötvözni. Várható, hogy a közeljövőben egy elméletibb jellegű VEGA-program (tudományos grantfeladat) keretében külön-külön foglalkozunk fentebbi nagy íróink munkásságával, illetve életművük egy-egy szegmensével. Sűrítési technikáinkat erősen befolyásolja oktatóink/szakembereink száma, ami a jövőben remélhetőleg határozottan megemelkedik.

Mindhárom projekt három évre szóló koncentrált tudományos munkálatokat jelent a konferenciákon való részvételtől azok megszervezéséig, az anyaggyűjtéstől a tanulmánykötetek, ill. monográfiák, tansegédletek elkészítéséig, kiadatásáig. A VEGA-grantfeladatba is több tanszékünk kíván bejelentkezni a közeljövőben. E rangos, Szlovákiában elismert kutatói programok (mint a KEGA és VEGA) színvonalas kivitelezése – meggyőződésünk szerint – nem csupán belső egyetemi szellemi életünket motiválja, hanem kapcsolatrendszerünk építését is Szlovákia, Magyarország felsőfokú intézményei, illetve az európai vonatkozású partneri együttműködések irányába. Annál is inkább, mert már eddig is jelentős együttműködés alakult ki éppen a közös kutatás terén a Veszprémi Egyetemmel. Reményeink szerint elfogadható lesz a nemré-

giben beadott irodalmi témájú kutatási projektünk, amely „A regionalitás és az identitástudat a kisebbségi irodalomban” címmel 20. századi lírai, epikai, drámai művek szellemi értékeire támaszkodik. Külön erénynek tartom, hogy ebben a teamben már egy hallgatónk is dolgozni kíván, noha még csupán másodéves. A Sokrates/Erasmus és Ceopus programokba is besorakoztunk, amelyekről legfőképpen a hasznosítható kapcsolattartást reméljük.

E munkálatokból mind a magyarországi, mind a szlovákiai kollégák egyaránt kiveszik részüket. Szeretnénk, ha ez a példamutató indulás a jövőben tovább épülne és még inkább kiteljesedne. Erre nézve kívánjuk bővíteni, illetve szerződésekkel hitelesíteni együttműködési szándékunkat, hiszen a valós segítség, az együttgondolkodás, az együttműködés csírái a magyarországi intézmények és a Selye Egyetem között máris léteznek mind az oktatás, mind a kutatás terén.

A győri Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolával, a soproni Benedek Elek Óvóképző Főiskolával számos szakmai megbeszélést tartottunk. Együttműködési megállapodást kötöttünk a Nyugat-Magyarországi Egyetem vezetésével. Szinte állandó a kapcsolattartásunk a székesfehérvári Kodolányi János Főiskolával, amely kapcsolat keretszerződésben rögzítődött. Hosszabb távra tekintő szerződéskötéseket terveztünk a Károli Gáspár Református Egyetemmel, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemmel, a Debreceni, a Szegedi, a Pécsi Egyetemmel s remélhetőleg az ELTE-vel. Folyamatos az együttműködés a Veszprémi Egyetemmel, és megemlíthetem, hogy 2005 márciusában a Selye János Egyetemen üdvözölhettük a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának elnökségét. Látogatásuk megtisztelő volt számunkra.

A sok rendezvény közül hadd hangsúlyozzam az augusztusban nálunk megszervezett Anyanyelvi Konferenciát. Októberben 22-én került sor a Selye János Egyetem, a Budapest Fórum s a Kodolányi János Főiskola közös szervezésében a Régiók Európája: irodalom, kultúra, média c. konferenciára. A későbbiekben Szenci Molnár Albert életét és munkásságát értékelő szimpóziumot is tervezünk a Károli Gáspár Egyetemmel együttműködve. Ugyanakkor a kutatási programok eredményeit prezentáló tudományos tanácskozások sem maradnak el. Fontosnak tarjuk a célzatunknak megfelelő együttműködést mind a hazai, mind a külföldi egyetemekkel, tudományos és kulturális intézetekkel. További kapcsolataink vannak, és várhatóan bővülnek a jövőben:

- a prágai Károly Egyetemmel,
- az Osztravai és Olomouci Egyetemmel,
- a pozsonyi Comenius Egyetem és a nyitrai Konstantín Filozófus Egyetem Pedagógiai Karával.

A kar vezetése kellő gonddal végezte feladatait, s folyamatosan dolgozott a kar mindennemű alapokiratain, működési és szervezési szabályzatainknak

már nemcsak kidolgozásán, hanem innoválásán, jobbításán is. Az alapidokumentumok elkészítése fontos ahhoz, hogy a karon szervezeten folyják a mindennapi munka, hogy a törvényes rend és előírt szabályok szerint tudjunk dönteni minden vonatkozó helyzetben.

A tudományos és szakmai előrehaladásunkat felügyelő és támogató Tudományos Tanács is összeállt a Tanárképző Karon, s jóváhagyta az akadémiai szenátus (kari tanács). Tagjai külföldi és hazai professzorok és docensek. Számukat és arányos részvételüket, majd jogaikat és kötelességeiket törvény szabályozza. Tanácskozásainkon olyan tervezeteket véleményezünk és fogadunk el, amelyek nagyon fontosak a további szakmai és tudományos építkezésünk szempontjából. A Tanárképző Kar támogatta és támogatja az egyetemi szintű dokumentumok és bizottságok létrehozását is, legfőképpen az ösztöndíj, valamint a tanulmányi és vizsgarend szabályzataira gondolok. A kar vezetése s jómagam is alapvetően fontosnak tartjuk az effektív együttműködést az egyetem vezetésével. Én magam, egyetértésben a kar s a tanszékek vezetőivel, a kar lendületes építését s minden diák és oktató önépítkezését fölöttebb támogatom. Elsődleges feladatunk pedig az akkreditált szakok bővítése és egyben minőségi váltása, azaz a másod- és harmadfok akkreditációja.

Összegzőként szeretném hangsúlyozni a következőket:

A szlovákiai és európai tudományegyetemek közé akkor tudunk besorakozni, ha egyfelől kiváló szaktanárokat képezünk, másfelől biztosítani tudjuk hallgatóink és oktatóink tudományos előrehaladását: a doktoranduszi, a habilitációs (docensi) és inaugurációs (professzori) folyamatokat. Ez a kettős cél kell, hogy meghatározza karunk minőségi működését. Mindezekhez még jó néhány lépést szükséges megtennünk:

Az oktatásban meg kell valósítani az egyre igényesebb, valamint hasznosíthatóbb tudás átadását, amelynek tartozéka a magiszteri, majd doktoranduszi szint akkreditáltatása; a szakpárosítások választhatóságának bővítése; önálló (mono-) szakok létrehozása (pl. szociológia, médiakommunikáció); minősített oktatók felvétele, az internisták fejlődésének támogatása; az elméleti pedagógikum mennyiségi csökkentése, minőségi megerősítése; a módszertani tárgyak és a pedagógiai gyakorlat átgondolt tartalmiságának, formájának kivitelezése; programok összeállítása a tehetséges hallgatók gondozása céljából.

A kutatást s a tudományosságot megerősítendő – véleményünk szerint – elengedhetetlen egy működő, speciális oktatási és nevelési kutatóműhely megalapítása a karon, amely közép-európai szintű és viszonylatú lehet. Ezen belül a szakoknak megfelelő minősített szakemberek felvétele kutatói státuszba, akik az oktatásban is részt vennének, és profiljuk megfelel a Tanárképző Kar szakjainak/szakmai kihívásainak; saját oktatói/kutatói tudományos szakfo-

lyóirat létrehozása, amely nem csupán, de elsősorban az egyetem dolgozói számára nyújtana fórumot; monográfiák, tanulmánykötetek, tankönyvek gondozása, támogatása, kiadása.

Az ilyen átfogó koncepcionális gondolkodásunk elősegítené egyetemünk céljainak egyetemessé válását, ami a szlovákiai magyar helyzetüknél fogva nem kis feladat és cél, mert a régió értékeinek fejlesztése mellett s azon túl, megszabadulnánk annak visszahúzó attribútumaitól.

A külkapcsolatok célzott kibővítése sem maradhat ki a fejlesztésből, pl. konferenciák szervezése, a tanár/diák mobilitások megerősítése, a közös publikációk kiadása, közös kutatói programok kivitelezése a partnerintézetekkel stb.

Az infrastruktúra fejlesztése – amely elsődlegesen egyetemi szintű kompetencia –, ugyancsak alapos tervezést igényel, pl. az épületek megvásárlása, a tanszékek ellátottsága kellő számú számítógéppel, tansegédlettel, a tanszéki szakkönyvtárak kiépítése és sorolhatnám tovább.

Ezek megvalósítása – meggyőződésem szerint – feltétlenül szükséges, és egy részük egy-két éven belül kivitelezhető, más részük a továbbiakban folyamatosan fejleszthető és bővíthető. Tudásra éhes világunkban – úgy vélem –, az egyik legfontosabb elfogadható princípium számunkra a valós tudás és az applikálható tudomány védelme és támogatása.

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS A 20. SZÁZADI PEDAGÓGUSKUTATÁSRÓL

SÁNTHA KÁLMÁN

A historical survey on the 20th century teacher research. – The study introduces the European (including Hungarian) tendencies of teacher research. The essayist states with comparative analysis of different tendencies of work of authors; the headspring of the main success of the teacher's work is the teacher's professional civilization and the optimal presence of personality.

Historischer Überblick über die Pädagogenforschung im 20. Jahrhundert. – *Die Studie stellt die Richtungen der Pädagogenforschung in Europa (darin auch die in Ungarn) des 20. Jahrhunderts dar. Der Autor stellt mit einer vergleichenden Analyse der Arbeiten von Autoren verschiedener Richtungen fest, dass die Effizienz der Pädagogenarbeit von der Kultiviertheit, der positiven persönlichen Eigenschaften des Pädagogen abhängt*

Parcours historique des recherches pédagogiques du xxe siècle. – L'étude présente les tendances des recherches pédagogiques européennes et hongroises. L'auteur constate, à travers une analyse comparative des études des auteurs de différentes tendances, que le succès du travail d'un enseignant dépend d'un mélange optimal de ses qualités personnelles et de sa culture professionnelle.

A pedagóguskutatásokhoz, a tanári munka hatékonyságának, valamint a tanárképzés eredményességének vizsgálatához az elmúlt évtizedekben számos, a tanári tevékenységet középpontba helyező kutatási irányzat járult hozzá. Ezek az irányzatok részben követik egymást a történelmi fejlődés során, bizonyos mértékig napjainkban is hatnak, kiegészítik egymást.

E tanulmány célja a XX. századi pedagóguskutatás irányzatainak rövid bemutatása mellett feltárni azt, hogy milyen szempontok és módszertani megfontolások alapján jutott el a tanári munka eredményességének vizsgálata a mai állapotába. Mivel történelmi áttekintésre törekszünk, így az egyes irányzatok főbb jellemzőinek a bemutatását végezzük el. A pedagóguskutatás irányzatainak meghatározásánál *Falus* (2004a) szempontrendszerét követjük.

A pedagóguskutatás történetében a kutatók többféle módon próbálták megadni a választ arra a kérdésre, hogy mitől függ a tanári munka hatékonysága, milyen tényezők befolyásolják a pedagógusok tevékenységét. *A pedagóguskutatás kezdetén* a jó pedagógus tulajdonságainak összegyűjtésével próbálták a kutatók a pedagógiai tevékenység eredményességét elemezni.¹ Az 1930-as években *Hart* tízezer tanuló véleménye alapján megállapította, hogy a kedvelt és hatékonyak mondott tanárokat a vidámság, a türelem, a barát-

ságosság, a megértő, elfogulatlan magatartás, az igazságos osztályzás jellemzi (Falus 2004a). *Gordon és Rogers* munkássága is felhívta a figyelmet azokra a személyiségvonásokra, amelyek a hatékony, az eredményes pedagógust jellemzik.

A jó pedagógus tulajdonságainak összegyűjtése napjainkban is jellemzi a pedagógus-személyiség elemzésével foglalkozó kutatásokat, azonban még nem igazolt, hogy a különböző preferált tulajdonságokkal rendelkező pedagógusok munkája valóban eredményesebb lenne (Szivák 2002). Az évtizedek során a jó pedagógus tulajdonságlistáinak összegyűjtése megfelelő alapokat nyújtott a tanári tevékenység ellátásához szükséges képességek leírásához. Napjainkban a pedagógusi képességek többféle rendszere ismert. *Sallai* (1996) a kommunikációs ügyességet, a gazdag és rugalmas viselkedésszerepertóárt, a gyors helyzetfelismerést, az erőszakmentes és konstruktív konfliktusmegoldást, az együttműködés képességét, a pedagógiai helyzetek elemzésének képességét és a mentális egészséget tekinti a legfontosabb képességeknek. *Hegy* (1996) általános (kommunikációs, konstruktív vagy didaktikai és szervező) és speciális pedagógiai képességeket (helyzetfelismerés, döntés, alkalmazkodás, tolerancia, identifikációs, empátia, figyelemmegosztás és játszani tudás képessége) különített el részben átfedve, részben pedig kiegészítve *Sallai* rendszerét. E képességek vizsgálatával ma már számos szakirodalom foglalkozik. Falus (2004a) szerint e rendszerezések is vitathatóak, hiszen lehet, hogy itt olyan általános emberi vonásokról van szó, amelyek nemcsak a tanári pályán, hanem az élet minden területén hasznosíthatóak.

A klasszikus pedagógustulajdonságok leírása után a pedagóguskutatás történetében fordulópontot jelentettek az *1960-as évek*, amikor a tanári tevékenység, a gyakorlati pedagógiai készségek feltárása került a vizsgálatok középpontjába. A kutatásokban a tanári személyiségről a tanári tevékenységre került a hangsúly. A kutatókat az a kérdés foglalkoztatta, hogy miként lehet a pedagógusok tevékenységét olyan kis, elemi egységekre bontani, amelyek egyenkénti fejlesztése az egész tevékenység fejlődéséhez és a hatékonyság növeléséhez vezet. Elkezdődött az osztálytermi történések tudományos megfigyelése. Több pedagógiai tevékenységelemről sikerült bebizonyítani, hogy hozzájárul a tanári munka eredményességéhez és a tanulói teljesítmény növekedéséhez. Megjelent a mikrotanítás, mint egy lehetséges megoldás arra, hogy miként lehet az eredményes pedagógiai tevékenységhez szükséges készségeket elsajátítani és beépíteni a tanári munkába. A pedagógiai készség fogalmát Falus (1975) a tanári tevékenység olyan lényeges, viszonylag jól elhatárolható komponenseiként határozta meg, amelyek a tanítási-tanulási folyamatban különböző kombinációkban alkalmazhatók. A pedagógiai készségekkel kapcsolatban a kutatók egy része a technicista felfogás híve volt, szá-

mukra a készségek alkalmazásának száma volt fontos a tanári tevékenységben, a kutatók másik csoportja a készségek minőségére helyezte a hangsúlyt a tevékenységben (Falus 2001c). A fentiekből is látható, hogy a tevékenységközpontú tanárt az elemzés, a döntés és a tevékenység végrehajtása jellemezte és jellemzi napjainkban is. Azonban több kutató jó néhány problémára hívta fel a figyelmet, állítva, hogy a jó tanítás azon múlik, hogy a tanár mikor és hol alkalmazza a készségeket. *Seidman* (1969) szerint a technikai készségek összetettsége nem azonos a jó tanítással. Az egyik legnagyobb kételyt és ezzel egyben a pedagóguskutatás más irányú továbbfejlesztésének szükségességét *Berliner* (1969) fogalmazta meg, amikor azt állította, hogy a kutatók nem ismerik annak a módját, hogy miként lehetne a tanárjelölteknek útbaigazítást adni a készségeknek az egyes pedagógiai szituációban való megfelelését illetően (Falus 1986). A pedagógiai szakemberek egy része elismerte, hogy vélhetően a kelleténél többet foglalkoztak a tanári tevékenység vizsgálatával, így háttérbe szorultak olyan lényeges, a tevékenységet irányító és meghatározó szempontok, mint a gondolkodás és a döntések vizsgálata.

Így jutunk el az *1970-es évekig*, ahol a pedagógusok gondolkodásának és döntéseinek elemzése került a kutatói figyelem középpontjába. Vizsgálatok mutatták ki, hogy a pedagógusnak egy tanítási órán és azon kívül is különböző minőségű és mennyiségű döntést kell meghoznia. Ez a tény felvetette azt a kérdést, hogy vajon mindig tudatos döntést hoznak-e a pedagógusok, hogyan gondolkodnak, milyen tényezőkkel mérlegelnek a döntéseik meghozatalakor, melyek a gondolkodásuk és a cselekvésük meghatározó tényezői. Megjelentek a kis mintákon végzett, nem a reprezentativitásra törekvő vizsgálatok, amelyek komoly kutatómódszertani vitákat is eredményeztek, mert a kutatók egy része azt vallotta, hogy a korábbi kérdőíves kutatásokkal a gondolkodást, a döntést irányító mechanizmusok nem tárhatók fel egyértelműen. Így a vizsgálatok segítségével a pedagógiai kutatómódszertan repertoárja is bővült. Neves kutatók (Babanszkij, Shavelson, Berliner) a tanítást döntések meghozatalának és végrehajtásának folyamataként értelmezték. Shavelson (1976) szerint a döntések meghozatalának feltétele az alapvető készségek birtoklása. Ebben az időszakban több pedagógiai kutató a gondolkodás és a döntéshozatal középpontba állításával, különböző modellek vázolásával törekedett a tanári tevékenység leírására (Falus 1986): a *Snow-modell* a készségek, a döntéshozatal és a tanári munka differenciáltabb leírását egy adott időpontban a tanítási-tanulási képesség, a tárgyi tudás, a tanítási készség és az érzelmi állapot függvényében képzelte el. A *Smith-modell* a tanári tevékenység leírását a döntéshozatal középpontba állítása mellett a tevékenység három fázisának, a tervezésnek, a végrehajtásnak és az értékelésnek a megkülönböztetésével írta le. *Falus modellje* pedig a pedagógus tevékenységét kétdimenziós mo-

dellben képzelte el, amely tekintettel volt a pedagógiai munka fázisaira és az azon belül megvalósuló munka jellegére is. Azaz, az egyik dimenziót az elemzés, a döntés és a végrehajtás adta, a másikat pedig a tervezés (felkészülés), a tanítás-nevelés és az értékelés jelentette. Mindegyik modellből látható az a törekvés, hogy a pedagógus tevékenységét, a készségeket komplex módon, a döntéshozatal középpontba helyezésével célszerű vizsgálni, hiszen ezek segítségével tudjuk a tanári mesterséget a munka minden fázisára kiterjedően részletesen elemezni.

A gondolkodás és a döntések vizsgálata az *1980-as, 1990-es évekre* elvezetett a tanári tudás leírásához, elemzéséhez. A kutatói figyelem fókuszába a pedagógiai tudás leírása, a tudás létrejöttének és változásának elemzése került. A kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a pedagógiai gyakorlat során különböző sémák alakulnak ki, melyek száma és minősége befolyásolja a tanári tevékenységet, s hatással vannak a pedagógus tudásának kialakulására és változására. A következőkben nézzünk röviden néhány tudásértelmezést és vizsgáljuk meg, hogy a különböző kutatói álláspontok szerint a sémák milyen szerepet töltenek be a tanári tevékenységben.

A pedagógiai tudás tartalmára vonatkozóan a kutatók megállapították, hogy az a tudás, amivel a pályakezdő és a több éves tapasztalattal bíró pedagógusoknak egyaránt rendelkezniük kell, három kategóriába sorolható (Falus 2004a). Az *általános pedagógiai tudás* mindazokat a szaktárgyakhoz nem kapcsolódó ismereteket foglalja magába, amelyeket egy pedagógusnak birtokolnia kell, amikor belép egy iskola kapuján. Ide sorolhatjuk az oktatás-nevelés céljairól, a pedagógusszerepekről, a tanulók általános és személyes ismeretéről, a megfelelő tanár-tanuló, tanár-kolléga és tanár-szülő kapcsolatáról alkotott ismereteket. A *tantárgyi (szaktárgyi) tudás* hosszabb időtartam alatt formálódik, az adott szakterület tanításából származó tapasztalatok útján fejlődik ki. Az alaposabb szaktárgyi ismeretekkel rendelkező pedagógusok jobban alkalmazkodnak a tanulók sajátosságaihoz, más az óravezetési stílusuk, ami azt feltételezi, hogy a tervezésnél, a módszerek kiválasztásánál több szempont alapján mérlegelnek, tudják, hogy milyen tananyag elsajátításához mely módszerek vagy kombinációjuk lehet eredményes. Bár *Shulman* a *pedagógiai tartalmi tudás* fogalmának szánta az összekötő szerepet az előző két csoport között, *Grossman* (1990) nevéhez fűződik e tudástípus részletezése. Szerinte minden pedagógusnak tekintettel kell lenni a tantárgy céljára és a személyiségfejlesztésben betöltött szerepére, ismerni kell az alkalmazott stratégiákat, módszereket, munkaformákat, a tanulók tantárggyal kapcsolatos ismereteit és a tantervet, ami alapján tanít.

A pedagógiai tudás jellegének vizsgálatakor több tudásértelmezéssel találkozunk. Az *elméleti tudás* vizsgálatánál több neves kutató tagadta, vagy

csekély mértékben ismerte el az elméleti ismeretek szerepét a pedagógus tevékenységében. *Schön* (1983) szerint a pedagógus csak kis mértékben alkalmazza elméleti ismereteit, ehelyett tapasztalatait hívja segítségül, és az így kialakított új tudásrendszert használja a különböző pedagógiai helyzetekben. Így eseti tudásra tesz szert, amely a későbbi hasonló pedagógiai szituációkban felhasználható. *Kessels- és Korthagen* (1996) állították, hogy az elméleti ismeretek a mindennapok pedagógiájában kevésbé használhatóak, mert ezek speciális, egyedi, helyzetfüggő tudást és ismerethalmazt igényelnek, amelyekre az elmélet nem tud maradéktalanul felkészíteni.

Schön (1983), *Calderhead* (1996) és *Falus* (2001b) meghatározásait tekintve a *gyakorlati tudás* olyan alapos tudás, amely a pedagógusok szakmai tapasztalatából származik, a cselekvésben kipróbált, kontextusfüggő, lehetővé teszi a pedagógus számára a szerteágazó pedagógiai problémák gyors felismerését, kezelését és eredményes megoldását. A gyakorlati tudás folyamatosan változó, az új információk és ismeretek halmazából merít, majd új elemeket, sémákat épít be a tanári tevékenységbe. Szituatív, események köré csoportosuló, cselekvésben megnyilvánuló tudásnak is nevezhető. A gyakorlati tudás forrásainak *Zeichner* és *Liston* (1996) a személyes tapasztalatokat, a másoktól átvett ismereteket, valamint a pedagógus tevékenységével kapcsolatos értékeket tartották.

A *mesterségbeli tudás* nehezen meghatározható, hiszen problémás a különbségtétel a mesterségbeli és a gyakorlati tudáskategóriák között. A különböző pedagógiai szituációkra adott tanári reakciók minősége, eredményessége alapján dönthető el, hogy melyik pedagógus rendelkezik mesterségbeli tudással, hiszen a tanárjelöltek, a pályakezdő és a több éves tapasztalattal bíró pedagógusok is birtokolnak bizonyos elméleti és gyakorlati tudást, de az eltérő pedagógiai helyzeteket nem egyformán eredményesen és körültekintően kezelik. Kutatók szerint a mesterségbeli tudás lehetővé teszi a pedagógusok számára a stratégiák, a taktikák, a rutinok alkalmazását a pedagógiai tevékenységükben (*Falus* 2001b).

A pedagógiai tudás elemzésénél ebben a korszakban vált igazán fontossá a sémák vizsgálata, hiszen ezek lépten-nyomon megtalálhatók a pedagógusok tevékenységében, befolyásolják és alakítják azt. „A sémák a sztereotip jellegű tevékenységek megoldására alkalmazható tudásrendszerek, amelyek a tevékenység ismételt elvégzése során alakulnak ki” (*Falus* 2001c. 18), leegyszerűsített ábrázolások, amelyek egy bizonyos jelenséget vagy gondolkodási-cselekvési hajlamot képviselnek. Elősegítik a problémák reprezentációját, illetve a tevékenységhez szükséges információk előhívását.

A pedagógusok tudásának vizsgálatában kutatók arra a kérdésre keresték a választ, hogy mit jelent sémákat alkalmazni a pedagógiai tevékenység so-

rán. Megállapították, hogy a séma lehetővé teszi a tanár számára, hogy a kínáló pedagógiai helyzetet azonnal értékelje, döntsön, ha szükséges, tervét az új helyzetnek megfelelően módosítsa. A sémaelmélet szerint a pedagógiai gyakorlat során a pedagógusok tudatában bizonyos tudásrendszerek, sé mák alakulnak ki, s ezek segítségével a tanár majdnem automatikusan dönt a különböző tanítási-tanulási, nevelési szituációkban (Falus 2001c). Az ilyen sé mák száma és minősége különbözteti meg egymástól többek között a kezdő és a tapasztalt tanárt. A kognitív pedagógiai kutatások alapján ekkor formálódott ki a szakértő és a kezdő pedagógus gondolkodását, problémamegoldó képességét, sémarepertoárját vizsgáló összehasonlító kutatási terület (Szivák 1999).

Az utóbbi években egyre inkább elterjedt az a szemlélet, amely a pedagógiai tevékenység intuitív jellegét hangsúlyozta. Az intuitív folyamatoknál a gyors döntéshozatal kap óriási szerepet, ezzel egyszerre felvetődik a rejtett tudás kérdése, mely szerint tudásunk nagy része rejtett, hallgatag, vagyis többet tudunk, mint amennyit kimondunk. Megjelent a tehetetlen, a nem használható tudás fogalma is. Ismertté vált, hogy a pedagógiai tudás kognitív struktúrába szerveződik, amelyek meghatározzák az észlelést, a megértést, az emlékezetet, változásuk pedig maga után vonja a praxis változását is (Szivák 2002).

A kutatások legutóbbi fejezeteként az *1990-es években és napjainkban* megjelent a nézetek vizsgálata. A probléma felvetése újként hatott a nemzetközi és a hazai szakirodalomban is. *Richardson* (1996) és *Falus* (2001c) meghatározásai alapján állítható, hogy a nézetek olyan feltételezések a világról, amelyeket igaznak vélünk, de nem áll mögöttük feltétlenül valós igazságtartalom, befolyásolják ítéleteinket, mások megítélését, felhasználjuk őket a döntéseinknél. Irányítják a cselekvést, kognitív jellegűek, rejtettek, de feltárhatóak. A nézet fogalmához szinonimaként használhatjuk a hit, az idea, az eszme, a minta, a képzet fogalmakat. A nézet tartalmára vonatkozóan a szakirodalom több elméletet használ rokonértelmű megközelítésként, de mindegyikből levonható az a következtetés, hogy a pedagógusok rendelkeznek olyan, többé vagy kevésbé koherens nézetrendszerrel, amelyet a gyakorlati tevékenységük során használnak. A pedagógusok nézetei alapvetően három forrásból származtathatók (Falus 2001b). Beszélhetünk személyes élettapasztalatokról, a tanulás idejéből tanulóként tapasztalt egyéni élményekről, valamint nagy szerepet kapnak a formális képzésből származó tapasztalatok, a saját tanítás és a gyakorlat is. A nézetek nemcsak az új információk befogadásánál, a tudás kialakításánál jelennek meg, hanem befolyásolják a tanári tevékenységet is.

A kialakult nézetek nehezen változtathatóak, tartósak, szorosan kapcsolódnak az ember korai tapasztalataihoz, ha egy alapvető nézet változik, az a

többi módosulását is előidézheti. Befolyásolják azt, hogy milyen jellegű információkat hogyan sajátít el a pedagógus, miként építi be ezeket a már meglévő és a gyakorlatban bevált sémarepertoárjába. A nézet szűrő hatással van a kezdő és a tapasztalt pedagógusok tevékenységére is (Szivák 1999).

Az 1990-es évek és napjaink pedagóguskutatási irányainak vizsgálatánál meg kell említeni a *reflektív gondolkodás* feltárására tett lépéseket is, hiszen így a hazai pedagógiai szakirodalomban is, hasonlóan a nézetek vizsgálatához, előtérbe kerültek a különböző kvalitatív kutatási módszerek, s a kapott eredményeket nemcsak a további kutatásoknál, hanem a pedagógusképzésben és -továbbképzésben is felhasználták.

A reflektív gondolkodás vizsgálata az 1980-as évektől az Egyesült Államokból indult (a reflektivitás gondolata korábban már *Dewey*nál is megjelent), a reflektív tanár fogalma *Schön* (1983) nevéhez köthető. *Schön* elmélete alapján a gondolkodás három szinten vizsgálható. A cselekvésben érvényesülő tudás szintjén a gondolkodás a cselekvésben valósul meg, majdnem teljesen rejtett, burkolt, nem kifejtett. A cselekvés során megvalósuló reflexió esetén a pedagógus nem állítja le a cselekvést, de korrigálhat a tevékenységén, általában problémás helyzetekben kerül erre sor. A cselekvés utáni reflexió szintjén az elemzés, a tanulságok levonása történik.

Schön (1983) és *Falus-Kimmel* (2003) meghatározásai szerint a reflexió lehetővé teszi a párbeszédet a szituáció és a reflektáló személy között, így nem más, mint tevékenységünk másokra és önmagunkra tett hatásainak szisztematikus számbavétele. A reflektivitás a pedagógusok gondolkodásának formáló eszközeként jelent meg. Valószínűsíthető, hogy azon tanárok tevékenysége hatékonyabb, akik tudatosan reflektálnak, tudják, hogy mit, miért tesznek az órán. Ezt az állítást támasztotta alá *Memmert* (1991) is, aki az oktatás alapköveként a tervezést és az elemzést (reflektálást) határozta meg. Napjainkban a reflektivitás új megközelítésekkel egészült ki. Szerepet kapott a reflexió kollegiális természete, hiszen legtöbbször a pedagógusok az egymás közötti beszélgetések során reflektálnak a saját tevékenységükre, így lehetőség nyílik a tapasztalatok megbeszélésére is (Szivák 2003).

A pedagógiai kutatók többek között a tanári reflexiók fajtáinak és szintjeinek meghatározásaitól remélik a reflektív gondolkodás minél alaposabb megismerését. Ebben a megismerési folyamatban jelentős szerepet játszanak a kvalitatív kutatási módszerek is, amelyek a belső, a rejtett, a kontextusfüggő elemek feltárására helyezve a hangsúlyt lehetővé teszik a pedagógusok reflektív szemléletének vizsgálatát.

Schön (1983) elméleti rendszerét továbbfejlesztve *Griffiths-Tann* (1992) öt reflexiófajtát állapítottak meg. A *gyorsreflexió* azonnali, automatikus reflexiót jelent a cselekvés során, jelentkezhet probléma esetén is, amikor a peda-

gógus azonnal reflektál, változtat a cselekvésén, megoldva ezzel a felmerülő problémát. A *javításreflexió* esetén a tanár rövid gondolkodás után a tanulói reakciók hatására változtat eredeti elgondolásán. Az *áttekintésreflexió* során a pedagógus kötetlenül beszél a problémákról, az óra történéseiről, és észrevételeket is fűz ezekhez. A *kutatásreflexió* szisztematikus reflexiót jelent, a tanár tudományosan elemzi saját tevékenységét. A *kutatás- és elméletalkotásnál* a pedagógus tapasztalatait figyelembe véve átgondolja, átfogalmazza saját elméleti rendszerét. A gyors reflexiótól a kutatás- és elméletalkotásig a válaszok egyre bonyolultabb formát öltenek, így a reflexiófajták segítségével a gondolkodás egyre több összetevőjének feltárása válik lehetővé.

A reflexiófajtáktól eltérően *Jank és Meyer* (2002) a reflexiók három szintjét határozták meg. A *folyamatszinten* a tanítás-tanulás során az oktatás konkrét végrehajtásakor a tanár és a tanuló közös cselekvésekor fellépő reflexiók találhatók. Az *elemző-tervező szinten* az oktatási folyamatok és keretfeltételeinek elemzésekor és tervezésekor megjelenő reflexiók állnak, míg a *meta-szinten* a pedagógus rendszeresen reflektál a tanítás-tanulás folyamatainak feltételeiről, és következtetéseket von le a saját tevékenységéből.

A reflektív szemlélet a pedagógiai kompetenciák között is szerepet kapott, a reflektív tanítás egy nélkülözhetetlen kompetenciaként jelent meg a tanári munkában és hozzájárult a tanári tevékenység hatékonyságának a növeléséhez. A pedagógiai kompetenciák tudás, nézetek és gyakorlati készségek ötvözetei, amelyek lehetővé teszik a pedagógusok eredményes tevékenységét egy adott területen (Falus 2004b). *Kron* (1997) álláspontja szerint a pedagógiai tevékenység nem lehet eredményes a tudatos reflektálás nélkül, így a szakmai, a szociális és az eszközök használatának kompetenciája mellett megkülönböztette a reflexiós kompetenciát is. *Jank-Meyer* (2002) a didaktikai kompetenciák egyik ágaként említették a pedagógus reflexiós kompetenciáit. Elméletük szerint a reflexiós kompetencia három tényezőből áll, mégpedig a szakmai, az elemző és a tervező kompetenciából. Mindezekre való tekintettel állítható, hogy a reflexió során a pedagógus összes meglévő kompetenciáit felhasználja, így a gondolkodás és a cselekvés összefüggéseire is fény derül, vagyis a hatékony tanári tevékenység vizsgálatánál nem mellőzhető a reflektív szemlélet tárgyalása.

A tanulmányban röviden áttekintettük azokat a XX. századi pedagóguskutatási irányzatokat, amelyek a tanári tevékenység eredményességének, hatékonyságának feltételeit és összetevőit vizsgálták. Vélhetően a pedagóguskutatás tárháza ezzel nem merült ki, így a jövőben további lehetőség nyílik a tanári tevékenység még részletesebb feltárására és elemzésére, ezzel együtt pedig a pedagóguskutatás módszertani repertoárjának bővítésére.

JEGYZETEK

¹ Az empirikus pedagóguskutatások már 1896-ban *Kratz és munkatársai* kutatásaival elkezdődtek, akik szintén a jó pedagógus tulajdonságlistának összeállításával vizsgálták a tanári munka hatékonyságát (Szivák 2002; Falus 2004a).

IRODALOM

- Berliner, D. C. (1969): *Microteaching and the Technical Skills Approach to Teacher Training. Technical Report.* Stanford University California, USA.
- Calderhead, J. (1996): *Teachers: Beliefs and Knowledge.* In: Calfee, R.-Berliner, D. (szerk.): *The Handbook of Educational Psychology.* New York. . MacMillan. 709-725.
- Falus Iván (1975): *Mikrotanítás.* Budapest. OOK.
- Falus Iván (1986): *A mikrotanítás elméleti és gyakorlati kérdései.* Budapest. Tankönyvkiadó.
- Falus Iván (2001a): *Pedagógus mesterség - pedagógiai tudás. Iskolakultúra, 2. sz. 21-28.*
- Falus Iván (2001b): *Gondolkodás és cselekvés a pedagógus tevékenységében.* In: Báthory Z.-Falus I. (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből.* Budapest. Osiris Kiadó. 213-234.
- Falus Iván (2001c): *A gyakorlat pedagógiája.* In: Golnhofer E. - Nahalka I. (szerk.): *A pedagógusok pedagógiája.* Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó. 15-26.
- Falus I. - Kimmel M. (2003): *A portfólió.* Budapest. Gondolat Kiadói Kör, Books in Print.
- Falus Iván (2004a, szerk.): *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz.* Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Falus Iván (2004b): *A tanári kompetencia fejlesztése az iskolai munka kezdő éveiben.* VEAB Konferenciaelőadás, Veszprém.
- Griffiths, M. - Tann, S. (1992): *Using reflective practice to link personal and public theories.* *Journal of Educational for Teaching, 68-84.*
- Grossman, P. (1990): *The Making of a Teacher: Teacher Knowledge and Teacher Education.* New York. Teachers College Press.
- Hegyí Ildikó (1996): *Siker és kudarc a pedagógus munkájában.* Budapest. Okker Kiadó.
- Kessels, J. - Korthagen, F. A. J. (1996): *The relationship between theory and practice. Back to the classics.* *Educational Researcher, 3. 17-22.*
- Kron, W. F. (1997): *Pedagógia.* Budapest. Osiris Kiadó.
- Memmert, W. (1991): *Didaktik in Grafiken und Tabellen.* Bad Heilbrunn. Verlag Klinkhardt.
- Richardson, V. (1996): *The Role of Attitudes and Beliefs in Learning to Teach.* In: Sikula, J. (szerk.): *Handbook of Research on Teacher Education.* New York. MacMillan. 102-119.
- Sallai Éva (1996): *Tanulható-e a pedagógus mesterség?* Veszprém. Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Seidman, E. (1969): *A Critical Look at Microteaching.* USA. University of Massachusetts.
- Schön, D. A. (1983): *The reflective practitioner. How professionals think in action.* London. Temple Smith.
- Shavelson, R. J. (1976): *Teacher's Decision Making.* In: *The Psychology of Teaching Methods The Seventy Fifth Yearbook of NSSE.* Chicago. University of Chicago Press. 372-414.
- Szivák Judit (1999): *A kezdő pedagógus. Iskolakultúra, 4. sz. 3-13.*
- Szivák Judit (2002): *A pedagógusok gondolkodásának kutatási módszerei.* Budapest. Műszaki Könyvkiadó.
- Szivák Judit (2003): *A reflektív gondolkodás fejlesztése.* Budapest. Gondolat Kiadói Kör, Books in Print.
- Werner, J. - Meyer, H. (2002): *Didaktische Modelle.* Berlin. Cornelsen Scriptor.
- Zeichner, K. M. - Liston, D. P. (1996): *Reflective Teaching. An Introduction.* Mahwah, New Jersey. Lawrence Erlbaum.

MEGEMLÉKEZÉS

MIGUEL UNAMUNO EMLÉKEZETE (1864-1936)

KÉRI KATALIN

Memory of Miguel Unamuno (1864-1936). – During his university studies the author became acquainted with the life-work of the celebrated Basque scientist. This prominent member of the universal cultural history influenced the society of his era and took an outstanding back-seat in the training of scholars. His writings are very impressive. The author submits the childhood and adolescence of the scientist and recites the beginning of a path of life that became prestigious in his subsequent works.

Zum Gedenken von Miguel Unamuno (1864-1936). – *Das Lebenswerk des berühmten baskischen Wissenschaftlers wurde der Autorin während seiner Studienjahre vertraut. Diese wichtige Persönlichkeit der Weltkulturgeschichte übte eine starke Wirkung auf die Gesellschaft seiner Zeit aus und hatte eine bestimmende Rolle in der Ausbildung von Wissenschaftlern. Seine Werke sind auch heute bedeutend. Die Verfasserin beschreibt mit der Darstellung der Kinder- und Jugendjahre des Wissenschaftlers einen Lebensanfang, der auf seine spätere Tätigkeit von bedeutender Wirkung war.*

La mémoire de Miguel Unamuno (1864-1936). – *L'auteur a rencontré l'œuvre de ce grand savant basque pendant ses études universitaires. Ce personnage illustre de l'histoire culturelle a exercé une grande influence sur la société de son temps et il a joué un rôle fondamental dans la formation des chercheurs. Ses œuvres ont une très grande importance encore de nos jours. A szerző a tudós gyermek- és ifjúkora bemutatásával olyan életútkezdetet ismertet amely későbbi munkásságára me (ezzel az utolsó mondatrészével nem tudok mit kezdeni)*

„Milyen nyelven tud?” – kérdezte életem első spanyol óráján a kiváló nyelvész, Fülei-Szántó Endre. „Franciául...” – feleltem bizonytalanul. Erre ő elővett a táskájából – mely mindig tucatnyi idegen nyelvű könyvet rejtett –, egy kopott, francia nyelvű kötetet. „Jövő héten ebből referál, mindegy, milyen nyelven” – mondta. Unamuno gyermek- és ifjúkora volt a mű témája. „Ki az az Unamuno?” – gondoltam kétségbeesett diákként, de hangosan egy szót sem mertem szólni...

UNAMUNO ÉLETÚTJA

Unamuno, a baszk tudós, aki 1864-ben született Bilbaóban, az egyetemes művelődéstörténet kimagasló alakja. A filozófia és a nyelvészet iránt érdeklődők éppúgy meríthetnek műveiből, mint a pedagógiai kérdésekkel foglalkozók vagy a jó irodalmi művek kedvelői. Életrajzát nem nehéz rekonstruálni, hiszen terjedelmes életműve jórészt biográfiai ihletettséggel.¹ Ám leveleiből, költeményeiből és naplójából nem egy határozottan körvonalazható személyiség bontakozik ki előttünk, alakját valamilyen homály lengi körül, felhők és elmosódó körvonalak nehezítik megismerését.² Gyermekkorát beárnyékolta apja korai halála (1870) és a szülővárosát is érintő 2. karlista háború. 1880-ban, tizenhat évesen Madridba ment egyetemre, ahol előbb licentiatusi, majd doktori fokozatot szerzett (1884). Bilbaóból magával vitte a spanyol fővárosba szülőföldje, Baszkföld szeretetét, a katolikus hitet és csillapíthatatlan tudásvágyát. Egyetemi éve alatt rengeteget olvasott, tanult, a filozófia különböző irányzataival ismerkedett, irodalmi és filológiai tanulmányokat folytatott. Doktori értekezését 20 éves korában nyújtotta be a baszk nép eredetéről és őstörténetéről.³

Később úgy emlékezett vissza életének ezen időszakára, hogy „faltam a könyveket, főként 16 és 26 éves korom között”. 1884 és 1891 között újra Bilbaóban élt, és magánoktatással foglalkozott. Ebben az időben bontakozott ki publicisztikája. Magasszintű klasszika-filológiai műveltségének köszönhetően 1891-ben a Salamancai Egyetem Görög Nyelvi Tanszékének vezetője lett, 1900-ban pedig az intézmény rektora. *„Egy elszegényedett, csupán jogi, bölcsész- és orvosi karral rendelkező egyetemre érkezett 1891-ben Unamuno, hogy szimbolikus hírnevét és a hagyományok dicsfényét megőrizve életre keltse Salamancát.”*⁴ Vezetése alatt az egyetem nagy fellendülést ért meg. Unamuno mint a latin-ógörög-castellano nyelv összehasonlításával foglalkozó nyelvész, mint író és mint a monarchia ellen cikkező publicista vált híressé ebben az időben. Több, a neveléstörténet szempontjából értékes műve született e korszakában, például a rendhagyó módon, regény formájában írott „Szeretet és pedagógia” (1902) valamint az „Emlékek a gyermek- és ifjúkorról” (1908) című művek. 1900-ban választották rektorrá, abban az időszakban, amikor Spanyolországot öldöklő politikai csatározások osztották meg. Az európai műveltségű ifjú rektor Salamancába a liberális gondolatiság frissességét vitte el.⁵

1904-ben monarchiaellenes írásai és politikai megnyilatkozásai miatt elmozdították rektori állásából, ami jelentős ellenállást váltott ki politikai körökben és a sajtó hasábjain. Luis Moldonado, José Ortega y Gasset és mások emelték fel szavukat a salamancai tudós érdekében.⁶ Ezt követően jó ideig

bölcsészkarai dékán és rektorhelyettes volt. 1923-24-ben a Primo de Rivera-féle diktatúrával került szembe, szenvedélyes hangú nyilatkozatban ítélte el ugyanis a katonai stílusú erőszakot, kifejtve például diákjainak azt, hogy mindez nem egyenlő az értelemmel, a műveltséggel, a férfiasággal: *„Mert az akarat racionális és intelligens. És emberi. Az emberi nem egyenlő a férfiasággal. Nem csak a férfinak lehet akarata és intelligenciája. Az akarat és az értelem nem csupán férfitulajdonság. Ezek a nemi különbségektől független dolgok. Spanyol diákok, ne süllyedjétek a nyers érzékiség és a macho birkapásztor szintjére... Az értelmiségnek kell megmentenie a hazát... Napjainkban mást nem hallunk, mint a barbárság hazugságának rajongó dicséretét... Hirdessétek, hogy nincs érték, nincs energia, nincs akarat, nincs hazafiság értelmiség nélkül.”*⁷ Nyilatkozatát a *La Tribuna* című lapban is közzétette, emiatt 1924 februárjában Fuerteventura szigetére száműzték. Nem sokkal később ugyan lehetősége lett volna visszatérni hazájába, de – hogy a diktatúra továbbélése ellen tiltakozzon –, 6 éves önkéntes franciaországi száműzetésbe vonult (Hendayébe).

1930-ban Primo de Rivera diktátor lemondott, így egy évvel később, a köztársaság idején Unamuno újra visszatért Salamancába, ahol nem csupán a rektori címet nyerte el megint, de a város tiszteletbeli polgármestere és nagyrabecsült lakója lett. Az 1931-32-es tanévnyitón lelkesítő ünnepi beszédet tartott: *„Az egyetem egyszerre egység és egyetemesség. Az egyetemesség maga a kultúra; az egység az egyetemesség hatalma, amely etimológiailag a katolicizmussal egyenlő... Most bizonyos, Spanyolországot megosztó, felforgató legendák azzal érvelnek, hogy akik ellenzik a monarchiát, azok nem liberálisok, hanem bomlasztó elemek. Én mondom nektek: egyetemünk nem satnyulhat el a kormányforma miatt... Nektek a lélek, a kultúra és a tudomány munkásaivá kell válnotok... A próbatétel napjai jönnek, s e napok során, hallgatóim, ki kell kovácsolnotok fegyelmezettségetek kohóját. Az újjászületés, a harc napjai jönnek; a szabadságért, az egyenlőségért, a testvériségért, a hitért, a reménységért, a felebaráti szeretetért folytatott harc napjai, hit a szabadságban, szabadság a hitben, mert a hit – ahogyan Szent Pál mondotta –, nem más, mint önkéntes szolgálat; reménység az egyenlőségben, egyenlőség a reményben és a testvériségben. Harcolnunk kell a kultúra szabadságáért, a műveltség, a testvérré válás és a testvériség szabadságáért, hogy egyszerre dobbanjon a szívünk, s egy nyelven beszéljünk. Itt vagyunk mi, az egyetem integrált működését megvalósító négy kar professzorai, akik az egészséget, a természettudományt, a humanitást és az igazságot képviselik. Továbbra is a politikai különbségek és megosztottság nélküli Spanyolország történelmét őrizzük, mivel minden más esetleges és átmeneti. A kultúra kormányformák felett áll, s azok nem*

változtathatják meg a kultúra értékeit. Őfelsége, a szuverén és egyetemes Spanyolország nevében a Salamancai Egyetem 1931-32-es tanévét megnyitom. A mi Urunk világosítson meg bennünket, hogy kegyelmében részesülve szolgálhassuk a köztársaságot, a mi közös anyánkat, hazánkat.”⁸ 1934-ben élethossziglani rektorrá nevezték ki, de az 1936-ban kitört polgárháború idején újra megfosztották rektori tisztjétől. Ez amiatt történt, mert Unamuno 1936. október 12-én (az Újvilág felfedezésének évfordulója alkalmából tartott ünnepnapon) a Salamancai Egyetemen felszólaló Millán Astray tábornok értelmiségieket, baszkokat, katalánokat gyalázó beszéde nyomán váratlan és igen szenvedélyes válaszbeszédet tartott. Ennek híres sorai így hangzottak el: „Ez itt az értelem szentélye, és én ennek a főpapja vagyok. Önök azok, akik e szent helyet megszenteltelenítik. Bárhogy szóljon is a mondás, én mindig próféta voltam saját hazámban. Önök győzni fognak, de nem meggyőzni. Győzni fognak, mivel több, mint elegendő brutális erejük van, de meggyőzni nem, mert meggyőzni annyi, mint rábeszélni. Ahhoz pedig, hogy rábeszéljenek, arra lenne szükségük, ami önöknek nincs – észre és igazságra a harcban. Feleslegesnek tartom, hogy a lelkükre beszéljek: gondoljanak Spanyolországra. Kész, végeztem.”⁹ Ezt követően Unamunót – a spanyol tudományos élet és felsőoktatás egyik legkiemelkedőbb alakját, aki még megérhette, hogy Salamancában Unamuno-tanszéket alapítottak –, házi-őrízetbe zárták, és ugyanebben az évben érte utól a halál is.

GYERMEK- ÉS IFJÚKORI EMLÉKEI

Unamuno életművének pedagógiatörténeti jelentősége nagyon sokrétű. Monumentális és rendkívül gondolatgazdag írói hagyatéka különösen sok adalékot tartalmaz a gyermekkortörténet, illetve a felsőoktatás-történet, az egyetem eszméje kapcsán.

Több munkájában részletesen írt például saját neveltetéséről, színes és izgalmas körképet vázolva a 19. század végének bilbaói és madridi iskoláiról, az ottani tantárgyakról és nevelési módszerekről. 1908-ban jelentette meg visszaemlékezéseit gyermek- és ifjúkorára vonatkozóan.¹⁰ E műve a neveléstörténet értékes forrása. Visszaemlékezéseinek laza füzére a századvégen folyamatosan napvilágot látott a spanyol sajtóban, ám az igazi sikert és olvasottságot az egybegyűjtött írások adták. Nem csupán városának és korának, de lelkének „tájképei” is tükröződnek ebben a műben. Bár az írás látszólag könnyed, mégis benne sűrűsödik az a „tragikus életérzés”, amely önmaga és a világ megismerése során elfogta az érzékeny lelkű gondolkodót. 1920-ban ő maga azt írta egyik barátjának, hogy e mű a „leghevesebb dráma”.

Legkorábbi emléke egy édesapjával kapcsolatos jelenet volt a kisgyermek-

kor éveiből: apjánál vendégségben járt egy francia férfi, és Unamuno ekkor szembesült azzal, hogy vannak olyan emberek is a világban, akik nem az ő nyelvét beszélik. Felnőtt nyelvészként erre úgy emlékezett, hogy akkor mozdult meg valami a lelkében, amit „filológus-hivatásnak” lehet nevezni.¹¹ Írása bepillantást nyújt az egykori alsó- és középfokú iskolák világába, ahol gyakran suhogott a nádpálca, ahol a fiúkat „pulykakakasoknak” hívták a tanítók, akik, természetesen maguk is, mindannyian viseltek valamilyen ragadványnevet (Például egyik, folyton kámforszagot árasztó tanítójukat „Don Higiénianak” hívták a diákok.)¹² Unamuno úgy gondolta, hogy a gyermekközösségben nevelkedni mindennél jobb iskola volt számára, mert a közös csínytevések, játékok, de még a verekedések is maradandó és fontos élménynek bizonyultak.

Memoárjában csakúgy, mint számos újságcikkében kifejtette, hogy a gyermek igazi művész, kreatív egyéniség, aki játékaiban, verseiben, képzeletében, humorával újrateremti és egységében érzékeli a világot. *„Minden gyermek művész, és akkor is annak kellene maradnia, ha felnő...”*, *„Nincs az az író, aki mesésebbet alkotna, mint az élő gyermeki nyelv...”*, *„Amikor felnövünk, elveszítjük gyermekkori humorérzékünket. A város ostobasága eltompítja a lelkünket...”* – efféle mondatokat vetett papírra emlékezésében.¹³

Unamuno részletes, akár néprajztudományi szempontból is értékelhető leírásokat adott gyermekkora ünnepeiről, a karácsony, a Háromkirályok, a karnevál, a Nagyhét, az elsődözés számára felejthetetlen pillanatairól. Leghosszabban és legélénkebben azonban nem ezekről számolt be a negyvenes éveiben járó tudós, hanem arról, amikor 1874-ben a karlisták ágyúkkal lőtték Bilbaót. (Erről a témáról külön műben is megemlékezett „Paz en la guerra” címmel.)

1875-től középiskolásként ismerkedett a világgal. Erről így írt: *„Elkezdünk tanulni azt a nyelvet, amit a papok használtak a misén, és kezdtük megismerni azokat a dolgokat, amik a világban történtek. Betűket és nem számokat kezdtünk szorozni és összeadni, valamint tanultuk az összes, a világban csak létező állat és növény nevét; megtanítottak úgy viselkedni, mint a felnőttek, és az osztályfőnökünk magázott minket; házi feladatokkal láttak el bennünket, és megtanultunk könyvekkel a hónunk alatt járni az utcán.”* *„A kamaszkor alapvetően vidám kor kellett volna, hogy legyen, ám az én fekete ruhás latintanárom alakja, az [ajtóra kifüggesztett] ragozási táblázat és a rendhagyó igék szomorú emlékké teszik az egészet...”*¹⁴ – vallotta a felnőttként kiváló nyelvészé érett Unamuno. Egyetemi professzorként teljesen elítélte gyermekkora iskoláinak magoltató módszereit, és azt, hogy a kollégiumokban a fegyelem volt a leginkább uralkodó. A történelem tanulásának máig keveset változott módjáról Unamuno így em-

lékezett: „*Hányingerem volt a népek jövés-menésétől, a furcsa nevektől, a csaták, rokonok, örökségfelosztások sorolásától. Királyok jöttek, és olyan gyorsan megölték őket, hogy nem volt idő sajnálkozni a haláluk miatt, mint ahogyan arra sem volt idő, hogy megismerjük őket, és az ember szinte azt kívánta, bárcsak lett volna vége valamennyi uralkodónak egyszerre, bár ölték volna meg mindet egyetlen egy nagy csatában. Aztán végül el sem jutottunk a francia forradalomig, mert a kínaiak, perzsák, káldeusok annyi időt elvettek. Ebből később arra jutottam, hogy a történelmet napjainktól visszafelé kellene tanulni.*”¹⁵

Unamuno kedvenc tárgyai közé tartozott viszont a költészetten és a retorika. Visszaemlékezései és újságcikkei is telis-tele vannak romantikus és filozofikus költeményekkel és idézetekkel, és irodalomtörténeti munkái mellett színpadi művei és önálló versei is nagy hírnevet hoztak számára. A 98-asok nagy nemzedékéhez tartozó tudós a gyermekek világát, a gyermeki lelkületet is elsősorban az irodalom, főként a költészet felől próbálta megközelíteni. Spanyol és angol gyermekverseket vizsgált és elemzett, és e kutatásait egészítette ki saját gyermekkori tapasztalataival. Egy késői újságcikkében ezt írta: „*A gyermek teremtő magányosságban él a többi gyerek között, létrehozva és megálmodva saját külön világát; nem helyhez és időhöz kötötten él, és nem is úgy álmodik. A végtelenségben és az örökkévalóságban létezik. Az élete nem térben és időben zajlik, nem helyhez és nem időponthoz kötődően él. Tagadja a tér és az idő mértékét. Sem az óra, sem a kalendárium nem uralkodik felette.*”¹⁶

Unamuno több írásában és beszédében is kérte a pedagógusokat, hogy értékeljék a gyerekek, a tanítványok egyéniségét, tiszteljék a növendékek kreativitását, és amennyire tudják, őrizték magukban a gyermeket, aki ártatlan, őszinte és rosszindulat nélküli. A polgárháború kitörése után a gyerekek nevében többször is felszólította a harcoló feleket, hogy szüntessék be az agressziót.¹⁷

GONDOLATAI AZ EGYETEM ESZMÉJÉRŐL

Unamuno salamancai évei alatt rendszeresen írt az egyetem rendeltetéséről, konferenciaelőadásokban és újságcikkekben fejtette ki gondolatait a felsőoktatás helyzetéről. 1899-ben például a *Revista Nueva* című lap hasábjain közölte a *De la enseñanza superior en España*¹⁸ című cikksorozatot, 1914-ben pedig *Lo que ha de ser un rector en España* címmel publikálta eszméit.¹⁹ 1899-es cikksorozatában – melyet Spanyolország vesztes gyarmati háborúja utáni, az ország lelkiállapotát is tükröző, kiábrándult hangulatban írt –, több lényeges problémára irányította rá a figyelmet. Szerinte a dogmatizmus, a

szektásság, a bárdolatlanság, a militarizmus voltak leginkább felelősek hazája helyzetéért. A spanyol tudományosság hiányáról, a közoktatás és a felsőfokú képzés csődjéről számolt be írásaiban Unamuno. Lesújtó kritikát mondott az egyetemi oktatókról, akik szerinte pusztán megélhetést nyújtó helynek tekintik az egyetemet, akik nem hajlandók egymással együttműködni, mindentől és mindenkitől függetlenül, saját kényük-kedvük szerint tartják előadásukat. *„Az egyetemi oktató-mivolt voltaképpen hivatali tisztség, sajátos létmód. A szinte vallási elhivatottság hangoztatása nem több üres szólamnál. A fontos az, hogy kifogjanak egy jó állást, egy biztos pozíciót, hogy egy tanszék tulajdonosaivá váljanak... (...) S ha egyszer kezünkbe kaparintottuk a javadalmat, akkor aztán ihaj-tyuhaj! Vannak egyetemi oktatók, akik alig olvasnak; sokan akadnak, akik folyékonyan csak spanyolul tudnak olvasni. S akad olyan is, aki az órán azt bizonygatja, hogy a szocializmus csak a műveletlen népek körében terjed.”*²⁰

Kemény hangon szólt azokról a módszerekről is, ahogyan az egyetemi előadások folynak. A tudományok szempontjából elvetendőnek tartotta a diákokra nem figyelő, gramafonmódjára szövegeket hadaró előadókat, ehelyett a szemináriumi foglalkozásokat ajánlotta, amelyek a diákok öntevékenységén nyugszanak. *„A szeminárium azonban tudományos műhely, a mi egyetemünk pedig nem tudományokat, hanem tantárgyakat oktat, ami nem csekély különbség”* – írta, és személyes példái közül az alábbi idézte fel: *„Valamennyi professzorom közül, akik valaha is tanítottak engem, a legszívesebben arra a bölcsészkar professzorra emlékszem vissza, aki a legkevesebbet tantárgyáról beszélt, és ez a tantárgy pontosan ugyanaz, amit később én is tanítani kezdtem. Híres módszere abban állt, hogy megtiltotta az összes nyelvtankönyv használatát, és a görög nyelv oktatását oly mértékben leegyszerűsítette, hogy a második tanév befejezése után még szótárral sem tudott senki sem fordítani, a legjobb tanulót is beleértve. (...) Ennek ellenére ő volt az, aki megszerettette velem e tantárgyat, melyből ma élek. (...) Áradt belőle a hellén szellem, habár tárgyával nem sokat törődött; ember volt ő a javából, s ez többet ér, mintha valaki egyetemi professzor.”*²¹

Éppen ezek miatt a gondolatok miatt Unamuno többször leírta azt is, hogy az oktatási reformok, tantervi változtatások nem hozhatnak igazi eredményeket mindaddig, amíg a tanárok nem módosítják a saját szellemüket, mert az igazi változásokhoz nem minisztériumi tervek, hanem diákjaik és a tudományok iránt elkötelezett, kreatív és lélekben erős tanárok szükségesek. Kora számos más, kiemelkedő gondolkodójához hasonlóan elítélően szólt a „specialistákról”, azokról, akik egy-egy tudományos részterület „szakértőiként” nem rendelkeztek rálátással az Egészre, folytonosan analizáló vizsgálódásaik közepette megfeleltek a szintézisről.

Unamuno külön fejezetet szentelt a haza-fogalom meghatározásának és az életcél kibontásának. Mint egyéb műveiből, úgy a felsőoktatást jellemző cikkeiből is kiderül, hogy azt gondolta, Spanyolország felemelkedéséhez és virágzásához éppúgy, mint az egyén boldogulásához, transzcendens cél szükséges. Egy vallásbölcselet idézve így fogalmazott: *„A Nyugatot sohasem fog belenyugodni abba, hogy nincs már életcélja, így aztán nyugta sem lesz!”*²² És ezt írta még: *„... ugyan mi egyéb adna nekünk végcélt, életcélt, ha nem a tudat, a közös szellemiséget formáló tudat? Az élet eszményét és az önmagunkban való hitet csakis úgy tudjuk megalkotni, ha megismerjük önmagunkat és a világot körülöttünk. (...) Egy nemzet csakis úgy élhet, ha beépül a többi nemzet szervezetébe; nem támadó vagy védekező jellegű háborús szövetség, családi paktumok, politikai szövetkezések révén, hanem a szellem bensőséges szálaival kell a többihez kötődni. (...) Ha nem alkalmazkodunk az európai környezethez, nem lesz hazánk; alkalmazkodni pedig nem úgy kell, hogy eszméket importálunk Európából, miket azután – a vámmilletékből következő felárral – értékesítünk itthon, hanem úgy, hogy mi tanulunk meg eszméket gyártani, vagyis kialakítjuk magunkban az eszmeteremtés képességét, és a bazárok helyett inkább eszme-műhelyeket hozunk létre. Ehhez pedig arra van szükség, hogy mozgósítsuk népünk minden alkotóképességét, s mielőtt elvetnénk a kintről behozott magvakat, előbb jó mélyen forgassuk meg saját szellemi talajunkat, így aztán e magvakból végül a mi gabonánk kel ki.”*²³

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

752 éve már, hogy 1254-ben X. Bölcs Alfonz, Kasztília és León nagy királya a Salamancai Egyetem részére kiadott Magna Chartájában megerősítette működésében a jeles intézményt. Salamanca, a „Tormes-parti Athén” nagyszerű tudósok egész sorát adta a világnak, és innen vitték az európai tudományosság magvait Latin-Amerikába is. 2004-ben 140. évfordulóját ünnepeltük Miguel Unamuno születésnapjának, aki egész életében szenvedélyesen harcolt világa és hazája különböző problémáinak megoldásáért, tanárként és rektorként pedig a Salamancai Egyetem régi, nagy hírnevének visszaállításért. Filozófiája, pedagógiai gondolatai nem elvont elmélkedések, hanem valódi, hús-vér emberekről szóló tanítások. Műveiből sokat tanulhatunk hazafiság, európaiság, kutatói lét és életeszmeny vonatkozásában. Gondolatait – melyek a két világháború közötti Magyarországon nem voltak ismeretlenek a Nyugatosok körében –, érdemes megismernünk, mert írásaival fontos forrásokat nyerhet a nevelés- és művelődéstörténet, eszme-futtatásaiból sokat meríthet mindenki, aki a világ teljesebb megismerésére vágyakozik.

JEGYZETEK

- ¹ Életrajzával kapcsolatosan ld.: Gullon, Ricardo: *Autobiografías de Unamuno*. Gredos, Madrid, 1964.; Blanco, Manuel García: *En torno a Unamuno*. Taurus, Madrid, 1965.; Csejtei Dezső: Utószó. In: Unamuno: *A tragikus életérzés*. Európa, Budapest, 1989. 345-353. A róla szóló művek alapos bibliográfiáját ld.: <http://jaserrano.com/unamuno/bibliograf.html> (2003. 11. 25.)
- ² Miguel de Unamuno: *Obras Completas* I. Bevezető tanulmány. Biblioteca Castro, Turner, Madrid, 1995. IX.
- ³ Csejtei: *Utószó* i. m. 347.
- ⁴ Rodríguez, L. E. Bezares – Rodríguez G. A.: Salamanca en las Españas. In: *La Universidad de Salamanca I. Trayectoria historia y proyecciones*. Salamanca, 1989. 423.
- ⁵ Szilágyi István: Salmantica docet. *Valóság*, 1997. 785.
- ⁶ *Obras completas* I. i. m. X-XI.
- ⁷ Arco López, V. del: El siglo XX. 1: 1900-1936. In: *La Universidad de Salamanca I. Trayectoria historia y proyecciones*. Salamanca, 1989. 254. Idézi: Szilágyi István i. m. 85.
- ⁸ Uo. 284. Idézi: Szilágyi István i. m. 86.
- ⁹ Idézi: Csejtei Dezső i. m. 348.
- ¹⁰ Unamuno, Miguel de: Recuerdos de niñez y de mocedad. In: *Obras Completas VIII. Autobiografía y recuerdos personales*. Escelicer, Madrid, 1966. 97-169. Az idézett részleteket e tanulmány szerzője fordította.
- ¹¹ Uo. 97.
- ¹² Uo. 100-101.
- ¹³ Uo. 114-116.
- ¹⁴ Uo. 131-133.
- ¹⁵ Uo. 136.
- ¹⁶ Unamuno, Miguel de: El día de la infancia. *Ahora*, 1936. junio 12. 1104.
- ¹⁷ Delgado, Buenaventura: *Historia de la infancia*. Ariel, Barcelona, 1998. 173.
- ¹⁸ A felsőoktatás helyzete Spanyolországban. Magyarul megjelent: *Ész – élet – egzisztencia I. Egyetem, nevelés, értelmiségi lét*. Szerk.: Csejtei Dezső, Dékány András, Simon Ferenc. Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1990. 277-308. Ford.: Csejtei Dezső.
- ¹⁹ Benito, Agustín Escolano: *Historia de la educación* II. Anaya, Madrid, 1985. 360.
- ²⁰ A felsőoktatás helyzete... i. m. 283.
- ²¹ Uo. 287-288.
- ²² Uo. 301.
- ²³ Uo. 304.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Portrays of outstanding pedagogues

Die Erinnerung der Pädagogen

La mémoire des enseignants

Pedagógusok emlékezete. – Zilahy Lajos egyik novellájának címe: Mikor halt meg Kovács János? A novella arról szól, hogy a fiatalon elhunyt Kovács János asztalossegédet egy-két hozzátartozója, ismerőse még meg-megemlegeti, de aztán lassanként elhalnak ők is, miközben Kovács János sírkeresztjét egy koldus ellopja és feltüzezi. Végül 46 év múltán egy fiatal kecskeméti ügyvéd, apja iratait selejtezve, kidobta Kovács János egykori elismervényét, amely a szemétben elázott, majd elenyészett. „És ekkor, ebben a pillanatban, halála után negyvenhat esztendővel, mindörökre elmúlt és mindörökre eltűnt a földről az asztalos legény élete.”

A példázat kedvéért idéztem a novellát. Az ember ugyanis kétszer hal meg: egyszer élettani, s egyszer spirituális, szellemi értelemben. Második halála akkor következik be, amikor már nincs senki, aki tetteit emlegetné, emlékét ébren tartaná, ápolná. S ez kivel előbb, kivel utóbb megtörténik, azokat kivéve, akik ércnél maradandóbb emléket állítottak maguknak. Tudjuk, erre kevés pedagógusnak van esélye. Pedig a nevelő, a tanár, a tanító is alkotó ember, csak az ő alkotásának sajátos a jellege és az anyaga: a gyermeki tudatot és a lelket formálja. Tehát munkálkodása közvetlenül nem tárgyiasul, és nem válik azonnal termelődérvé. Mestersége természeténél fogva láthatatlanul épül be a gyermek, az ifjú eszméletébe, aki észre sem veszi, hogy már nevelője szemével látja az életet, az ő gondolatait és szófordulatait ismételve, az ő mozdulatait utánozza. S ez így van rendjén. Madách halhatatlan művének egyik gondolata: „A művészetnek is legfőbb tökélye, hogy úgy elbű, hogy észre sem veszik.” A jó pedagógus is művész, hiszen névtelenül hat, amit nem lehet szabadalmaztatni. Mi más a pedagógus hivatása, ha nem ez a folytonos alakító-formáló, katalizáló anonim szerep?

A sors igazságtalansága tehát, hogy a nevelők haláluk után jószerint elfelejtődnek, pedig egykor nagy hatással voltak százakra, ezrekre, s nemcsak iskolai tanítványaikra, hanem különösen a falusi, tanyai tanítókra gondolva, tágabb környezetükre is. Mai divatos szóval úgy mondják, etalonok, azaz példaképek, akik egyéniségük kisugárzásával, kultúraszervező tevékenységükkel sokszor egy emberöltőn keresztül valóban a szellem lámpásai voltak. Ezt a méltánytalanságot ismerte fel a Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület, s

határozta el, hogy kiadványokban örökíti meg megyénk egykori, immáron elhunyt pedagógusainak életrajzát. Ez az elhatározás lényegileg minősíti az egyesületet. Mindenképpen dicséretes, hogy nem tesz különbséget tanyai tanító és egyetemi tanár között, hiszen társadalmilag egyformán értékes munkát végeztek, csak más színvonalon, más közegben. Ez több mint gesztus: értékmentés! Gondoljuk el, többségében olyan személyekről van szó, akiknek áldozatos tevékenységét, életútját csak szűkebb környezetük ismeri igazán, olykor leszámazottjuk, családtagjuk a hiteles krónikás. Nem véletlen, hogy a kötetek, immár a negyedik, az *arcképcsarnok* és nem a *lexikon* elnevezést viselik, amint erre a szerkesztő is utal. Az egyes cikkek írói ugyanis nem rejtik véka alá kötődésüket, a szeretet, a ragaszkodás forrósága olykor felolvasztja az objektivitás jégpáncélját. S ez nem hiba, minthogy nem a Magyar Tudományos Akadémia kiadványáról van szó, noha a mértékre azért vigyázni kell, s ügyel is Ungvári János, a szerkesztő. Az ő munkája külön elismerést érdemel, hiszen nem hivatásos szerzőkkel, hanem önkéntes csapattal dolgozik, amelynek tagjai különböző korosztályú és neveltetésű személyek. Közülük többen feltűnően lelkes munkát végeztek.

A szerkesztő, ahogy az szokás és szükséges, az életrajzok egységes tartalmi-szerkezeti felépítése érdekében előre megadott szempontok szerint kérte és kéri az írásokat. Bár e szempontok némi teret engednek a szubjektivitásnak – ám ezek a betétek a színfoltok. De kéri a hitelesítő dokumentációt, azaz, a hivatkozások megjelölését is. Ezért bizonyos esetekben a tudomány lesz hálás.

A jövőben talán nem ártana még következetesebben érvényesíteni ezt a vezérfonalat, hogy az életrajzok egységesebb képet mutassanak, például a terjedelem tekintetében. Vagy az életrajzi adatoknál egyes esetekben találunk hónapot, napot, más esetekben nem. Ahol ez megvan, annak az adatnak a dokumentumértéke magasabb. Olyan közlemény is olvasható, amelynek már szerzőjéről is arcképet kellett írni, minthogy az illető időközben meghalt.

Az Előszóban azt olvassuk, hogy a kiadvány olyan pedagógusok portréját örökíti meg, akiknek üzenetük van a ma számára is. A szerkesztő nyilván a pedagógiai ethoszra gondolt, s nem ideológiai vagy politikai üzenetre. Az Arcképcsarnokban szereplő pedagógusok jobbára a két utolsó emberöltő alatt, azaz az 1920-as évektől a legutóbbi időig működtek, bár van olyan is, aki 1853-ban született és 1911-ben halt meg. Mint ismeretes, ez idő alatt több politikai-társadalmi rendszerváltás zajlott le. Bölcsen teszi tehát a szerkesztőbizottság, hogy a nevelők politikai szereplését nem tekinti értékszempontnak, pusztán megmásíthatatlan ténynek.

Az iskola ugyanis a diktatúrákban mindenképpen a hatalom előretolt ideológiai állásának számított. A Horthy-rendszerben pedagógusok voltak a leventeoktatók, mert nem térhettek ki a rájuk kényszerített feladat elől, a

Rákosi- és a Kádár-rendszerben a pedagógusok voltak az úttörő- és KISZ-vezetők, egyes esetekben ugyanazok. Ez volt alkalmazásuk feltétele. Helyénvaló tehát, ha a szerzők társadalmi munkájukat, s a rendszer által adományozott kitüntetéseiket felsorolják. Viselőire az vesse az első követ, aki ellenálló volt, egzisztenciáját vagy életét kockáztatta, mindenki másnak illik tisztelni azt az oktató-nevelő munkát, amit ezek az emberek a túlpolitizált légkörben végeztek. Végtére is olyan nemzedékek kerültek ki a kezük alól, amelyek nemzetközi összehasonlításban is megállták a helyüket az alkotómunka minden területén.

Napjainkban az egyesület legfontosabb tevékenysége a kiadványok szerkesztése, megjelentetése. Nem szabad megfélemlenünk arról, hogy ezt a nagyszerű és áldozatos feladatot csak egyes önkormányzatok, intézmények, vállalkozások, nem ritkán magánszemélyek anyagi támogatásával képes ellátni. Az összefogás mindenesetre egy olyan kezdeményezést realizált, amelyre már más megyék is felfigyeltek, s követni szándékozzák az egyesület példáját.

Hibátlan munka? Nem, akadnak apróbb hibák is, de ezek a tűréshatáron belül vannak.

Visszatérve a példázatnak szánt idézetre, nem túlzás azt állítanunk, hogy az egyesület „életmentést” végez a szó szellemi értelmében.

(Pedagógusok arcképcsarnoka 1-5. – Karácsony Sándor Neveléstörténeti Egyesület, Debrecen. 2002-2005.)

Bakó Endre

* * *

Commemorating the 150th anniversary of starting educating women in Veszprém

Am 150-ten Jubiläum der Veszprémer Frauenerziehung

Au 150e anniversaire de l'éducation des femmes à Veszprém

A veszprémi nőnevelés 150. évfordulóján. – Veszprém: Padányi Schola Catholica, 2005. – 59 p. Az irgalmas nővérek veszprémi intézete alapításának 150. évfordulójára emlékezve szervezett neveléstörténeti konferenciát a Padányi Schola Catholica.

Az ott elhangzott öt előadásból négyet közöl a kötet. *Gaál Richárd: A veszprémi Irgalmas Nővérek Ranolder Intézetének története a levéltári dokumentumok tükrében* című előadását a Padányi Schola Catholica jubileumi évkönyve 1854–2004 tartalmazza.

Veress József teológus *Padányi Biró Márton és a pedagógia* címmel a barokk kor oktatási rendszerével, ezen belül a jezsuita és a piarista iskolával

foglalkozik, részletesen taglalja a két tanító rend sajátosságait, tételesen összefoglalva a Societas Jesu nevelésfilozófiáját és a Scholarum Piarum jellegzetességeit. Az első jezsuita iskola 1548-ban, az első piarista iskola 1597-ben kezdi meg munkáját. Erre a korszakra esik a veszprémi püspök tevékenysége, akinek az oktatással kapcsolatos tevékenységet tételesen adatolva ismer-teti az előadás, bemutatva azt a jelentős munkát, melynek során Biró püspök Fejér, Somogy és Veszprém megyében összesen 28 falu számára hoz létre iskolát. A rekatolizáció jelentős alakjának prédikációs tevékenységének példák-kal való illusztrálásával zárul a dolgozat.

Kelemen Elemér előadásának címe *A középfokú oktatás modernizációja Magyarországon a XIX. század második felében*. A szerző beszél az 1777. évi Ratio educationis, illetve az 1806. évi második Ratio educationis szerepéről, majd ismerteti az 1849-ben életbeléptetett tanügyi intézkedés, az Organisationsentwurf hatását. A magyar közoktatás nemzeti és polgári jellegű modernizációjának feltételét a kiegyezés teremtette meg. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk megteremtette a kötelező és egységes elemi népoktatást, de a középfokú oktatásra vonatkozó elképzelések csak Trefort Ágoston minisztersége alatt alkotott 1883. évi XXX. törvénycikk oldotta meg, jóváhagyva a már létező gimnáziumot és a reáliskolát. Az előadás részletesen tárgyalja a középiskolai tantervi reformmal kapcsolatos ismeretanyagot. Szól a helyi tantervek készítéséről, a tanárképzésről, a dualizmus iskolafejlesztési munkájáról, lehetőségeiről.

A Veszprém középiskolai oktatásának története a XVIII. századtól napjainkig című előadás szerzője *Tölgyesi József*. 1711-től egészen 1894-ig egy gimnázium működött a városban. 1894-ben megindul az Angolkisasszonyok Sancta Maria Intézetében a tanítónőképzés, 1895-ben pedig megkezdik az oktatást a Veszprémi Állami Felső Kereskedelmi Iskola. Az 1948-as iskolaállamosítást követően a gimnázium állami intézmény lesz, és megszűnik a veszprémi tanítónőképzés. A felsőkereskedelmi iskola Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola néven a középfokú közgazdasági szakképzés iskolája lesz. A XX. század közepén új középfokú tanintézmények alakulnak: a mai Ipari Szakközépiskola és Gimnázium, a Táncsics Mihály Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium. 1954-ben kezdi meg működését a későbbi Kállai Éva Gimnázium. A 80-as évektől további iskolák alapítására kerül sor: Jendrassik György Középiskola és Szakiskola; a Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Szakközépiskola és Szakiskola; a Dohnányi Zeneművészeti Szakközépiskola. A megnövekedett igényeknek megfelelően újabb gimnáziumban, a Vetési Albert Gimnáziumban kezdődik meg az oktatás 1989-ben. A rendszerváltás után megszűnik az oktatás állami monopóliuma és a magán, az alapítványi iskolák mellett megjelennek az egyházi iskolák is. Az előadás

záró részében Tölgyesi József az elmúlt másfél évtized újonnan alapított középiskoláit mutatja be..

A konferencia záró előadását *Kajtár Józsefné*, a Kállai Éva Gimnázium nyugalmazott igazgatója tartotta *Mozaikképek a volt Kállai középiskola életéből* címmel. Az előadás nyomán készült cikk számos eseményt, személyt, diákot és tanárt hoz egy-egy villanásra az olvasó elé, és a több évtizeden keresztül működő tanintézet mindennapjaiba ad betekintést. A „múltba néző mesélgetések” emberi közelségbe hozták a már egy évtizede megszűnt középiskolát, talán azzal a szándékkal is, hogy valaki vagy valakik majd a mozaikokat egy egészébe rakják össze és megírják a város második gimnáziumának történetét.

A veszprémi konferencia előadásait tartalmazó kötet Gaál Richárd és Sebő József szerkesztők munkáját dicséri. Azt csak remélni lehet, hogy az érdekes neveléstörténeti témákat feldolgozó ISBN nélküli kiadvány bekerül a szakmai köztudatba és eljut minden érdekelthez.

Csiszár Miklós

* * *

History of education from a different prospective

Schulgeschichte anders

L'Histoire des écoles autrement

Iskolatörténet másként - Gráberné Bősze Klára: A Veres Pálné Gimnázium története. I. köt. Az Országos Nőképző Egyesület tanintézetei és a leánygimnázium 1869/70 – 1947/48. Bp. 2006. 377 p. – E folyóirat olvasói jól tudják, hogy egyes iskolák történetének feltárásának igen nagy hagyományai vannak. A XVIII. század közepétől rendszeresen jelentek meg könyvek, tanulmányok, melyek egy-egy iskola történetének bemutatására vállalkoztak. Szombathy János 1827-ben (Sárospatak), Ballagi Mór 1847-ben (Szarvas), Müllner Mátyás 1857 (Sopron) írta meg iskolája történetét.

A millennium hatalmas lehetőséget adott az iskolatörténeti irodalomnak. Központi szándék alapján szinte minden iskola feldolgozta saját iskolájának történetét. A megjelenés műfaja elsősorban a könyv volt, de igen sok esetben folyóiratokban, valamint a rendszeresen megjelenő iskolai értesítőkben jelentek meg iskolák történetét bemutató tanulmányok. Az 1949 utáni két évtizedtől eltekintve eltérő szinten ugyan, de folyamatosan jelentek meg iskolatörténeti tanulmányok.

Gráberné Bősze Klára könyve tehát egyfelől szervesen illeszkedik a neve-

léstörténeti irodalmunk hagyományaihoz, másfelől azonban jelentősen eltér azoktól. E munka ugyanis nem csak igényességével, színvonalával emelkedik ki a hasonló célú munkák sokaságából, hanem szerkezetében, felépítésében kihasználja a számítástechnika nyújtotta lehetőségeket. E lehetőségek a Schola Orbis eredményeiből adódnak. A könyv ugyanis e munkák keretében feltárt adatokra támaszkodik, s ezzel a számítógépen található információkat könyv formájában elsőként adja közre.

Így Gráberné Bősze Klára munkájával egy új műfajt alapjait rakta le azzal, hogy értékelések helyett tényeket közöl. Bakó Anna és Szilágyi Erzsébet a bevezetőben „kellemes múltba kalandozást” kíván az olvasónak. Első olvasásra furcsa volt ez a kívánság, de később megértettük, hogy valóban gondolatébresztő kalandozást jelent a könyv elolvasása. Szinte minden közölt tényre, eseményre rácsodálkozhatunk, elemezhetünk és értékelhetünk.

A hagyományos könyv értékel, elemez, hozzátesz, nem ritkán elvesz a szerző szándékától függően, sok esetben ideológiai beállítottságától, különböző prekonceptióktól elvonatkoztatva. Ez a könyv viszont tényeket közöl. Tény, hogy 1904/05-ben a tanulók kirándultak Esztergomba, az Uránia Színházba, a Központi tejszarnokba, majd a következő évben a Gellérthegyre, a Botanikus Kertbe, a Mentőegyesület telepére stb. Száraznak tűnő tények, de mégsem azok, mert képet kapunk egy száz éve működő iskola mindennapjairól. A tanítás módjáról, tandíjakról és tandíjmentességről, tanári fluktuációról, az iskolai egészségügyről stb. Hihetetlen mennyiségű forrásanyag van az évenkénti bontásban és a 66 oldalon közölt iskolatörténetben.

Kutatóknak értékes forrásanyag, érdeklődő olvasóknak gondolatébresztő kalandozás. A kettőt nem lehet és nem szabad szétválasztani. Minden közölt tényen – és ez vonatkozik a kötet második részében közölt tanári és tanulói életrajzokra is –, nem csak gondolkozhatunk, hanem gondolkodnunk is kell, összehasonlíthatunk, értékelhetünk, véleményt formálhatunk. A könyv második része a tanári kart és a jeles diákok életútját mutatja be. Itt sem értékel „csak”, hanem objektíven bemutatja az életutak jelentős állomásait is.

A tanárok és tanulók életútjának bemutatása annyival több, mint egy hagyományos életrajzi lexikon, hogy az adatok elsősorban az iskolára, a bemutatott személy iskolai teljesítményére vonatkoznak. Ugyancsak többletet jelent a tanárok irodalmi munkásságának – meggyőződésem szerint teljességre törekvő – bemutatása.

A könyv ebben az esetben is a következtetések levonását az olvasóra bízta. A következtetés a recenzens megítélése szerint megdöbbentő. A tanári kar tudományos-szakmai aktivitásából, irodalmi tevékenységéből egyenes következik a magas színvonalú oktatás. Ennek eredményét a jeles tanulók életrajzi adataiban olvashatjuk. A könyv számos pozitívuma mellett kicsinyes apró-

ság, de mégis megemlítem, hogy nehezen fogadom el a „Pályakép” kifejezést. Talán helyesebb lett volna az életút kifejezés, de az is egy megoldás lett volna, ha az itt közöltek beépülnek az életrajzi adatokba. A kettő ugyanis nehezen elválasztható.

A fentieknél lényegesebb, hogy a munka a Schola-Orbis program keretében, annak szerves részeként, eredményeként készült. E program értékelésére e helyen nem térek ki, pusztán csak jelzem, hogy annak jelentősége tudománytörténeti szempontból is fontos. A könyv egyik különleges értéke, hogy e program keretében készült és a szerző vállalkozott a számítógépen hozzáférhető hatalmas tényanyag „hagyományos”, papíralapú megjelenítésére.

A jövő útja a két megoldás, a hagyományos és az új ismerethordozók kapcsolatának optimalizálása. Gráberné Bősze Klára munkája a felsorolt tartalmi értékein túl, ezen a területen is úttörő jellegű.

Jáki László

* * *

Reforming life and pedagogy- reception of international endeavours in Hungary

Lebensreform und Reformpädagogik - die Rezeption der internationalen Bestrebungen in der ungarischen Pädagogik

La réforme de la vie, pédagogie de réforme – la réception hongroise des expériences internationales

Németh András – Mikonya György – Skiera Ehrenhard (szerk.): Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója – Gondolat Kiadó, Bp., 2005. – 231 p. – A kiadvány témája sokunk által fontosnak tartott, de a gondolatkört valószínűleg kevesebben ismerik alaposan, mélyrehatóan. Ehhez ad szakszerű betekintést a több szerző /szerzőpáros írása alapján az OTKA, az OM Közoktatási Főosztálya, az MTA Pedagógiai Bizottsága és Neveléstörténeti Albizottsága eszmei támogatásával rendezett nemzetközi szimpózium – olvasható Németh András – Mikonya György: Reformpedagógia és életreform Magyarországon: Bevezetés című írásában. A munkát 2004. október 4 és 7 között Egerben német, osztrák, svájci, holland és magyar szakemberek részvételével szélesebb körű hallgatóság kísérelte figyelemmel.

Báthory Zoltán: Reformpedagógia és életreform című tanulmányában írta: „...nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk”. Ám „... a kultúrákban, tradíciókban, hagyományokban és tantervekben rögzített iskolákat járjuk”, vi-

szont az élethosszig tartó tanulás is iskolákhoz pányvázott – állapította meg, miközben így gondolkodott: „... a tanuló embert és társadalmi környezetét is meg kellene reformálnunk” és J. Dewey-t említette példaként, aki mind nagyobb részt kívánt ütni a herbarti „könyviskola” falain. A kérdésekre adott válaszokban a hagyományok fejlesztően őrzése fontos.

Ehrenhard Skiera: Az életreform és a reformpedagógia kapcsolata címen elemezte a városi életformában az ember életkörülményeit és a nevelési céljait taglalta. A falura költözés gondolata, az emberek, állatok és növények gondozása foglalkoztatta. Magántulajdon nélküli keretek között egy falusi kommuna élteti és biofalvak telepítését tervezte, melyek terápiás és pedagógiai célokat is ellátnak. Szakítanak a tekintélyelvű iskolai oktatással és egy ember-és környezetbarát légkört kíván kialakítani, mely gátolja az elidegenedést.

Kiss Endre: Az életreform-törekvések filozófiai alapmotívumai címen számba veszi 1. a filozófia és gyakorlat történeti összetevőit, 2. megpróbálja megfogalmazni az életreform-jelenség alap-meghatározását és 3. leírja néhány fontos perspektíváját, alakulását, fejlődését, valamint a gyakorlattá válás folyamatának változatait.

Ehrenhard Skiera: „A civilizáció és gyógyulásának útja” – Carpenter műve alapján egy nemzetközi dialógus a kultúrakritikáról és az életreformról szól.

Kovács László: Edward Carpenter (1844-1929) élete és munkássága című tanulmányában a kevésbé ismert személyről ír, aki nem igazán vált ismertté, pedig „üzenetének” volt mondanivalója – az „úttörő szocialista” a homoszexualitással kapcsolatosan számos írását közölte.

Németh András: Az életreform és annak magyar pedagógiai recepciója: életreform és művelődési reform. A modernizáció urbanizációs és iparosodási folyamatai nem csak a természeti környezetet, hanem az emberek társadalmi és földrajzi kapcsolatait is átrendezik: a társadalom szerkezetét, az egyes emberek és csoportok életmódját, magánéletét. Rohamosan változtatják a munka- és lakásviszonyokat, a társas kapcsolatokat, valamint a szabadidő eltöltésének, az étkezések és ruhaviselet hagyományos rendjét, vagyis társadalmi reformmozgalmak jelennek meg. Janus-arcú kettősségben folyik a küzdelem a haladás és az antimodern kultúrában.

A 19. és 20. század fordulóján a régi és az új egymás mellett él: az agrárjellegű és a városi világban az életkörülmények gyakran átalakulnak. Az értékrendeket az ún. úri középosztály adja, a paraszti rétegek őrzik, illetve követik a népi kultúrát, ugyanakkor átveszik a modernizáció bizonyos elemeit a piaci-városi világtól, reformgondolatok pattantak elő a fejből, és az utcákat „komor és titokzatos materialisták” járják. A szerző ír a „szociológia első magyar műhelyé”-ről, a Magyar Társadalomtudományi Társaságról, és

a TIT Szabadiskolájáról, a Huszadik Század, a Nyugat és a Szociológia című folyóiratokról.

Baska Gabriella – Szabolcs Éva: Életreform motívumok a Népművelés (Új Élet) című folyóiratban, 1906-1918. A 19-20. század fordulója változásokkal teli évtizedei a gyermektanulmány, a pszichológiai alapú pedagógia és az új nevelés terén teret hódított a reformpedagógia. De vajon milyen társadalmi-kulturális folyamatban szemlélhetjük? Ugyanis Magyarországon a néptanításág érdeklődést mutatott a gyermektanulmány iránt, de hogyan ítéltük meg ezt manapság? A szerzők Rousseau, E. Key nevét említik és a reformpedagógia gyermekközpontúságát sugallják.

Ebben az időben többen hallgatták Schmitt Jenőt, aki hatott Szabó Ervin szellemi fejlődésére is. Találkozunk E. Carpenter, W. Morris, Lev Tolsztoj és Pjotr Kropoktin nevével és műveivel. Megismerkedhetünk R. Steiner tanaival, antropozófiájával, és olvashatunk Nagy Emilné Göllner Mária tevékenységéről, továbbá az Antropozófiai Társaságról, az első magyar Waldorf-iskoláról, mely 1926-tól 1933-ig házában működött.

Mikonya György: Batthyány Ervin bögötei anarchista iskolája munkájában írta, hogy az anarchizmus természetéből adódóan nem törekszik életreform-és iskolaügyi változtatásokra. Célja a társadalom erőteljes átalakítása, mely iskolaügyi változásokat és életreform törekvéseket von maga után. A következőkről szólt: 1. Az anarchizmusról általában. 2. Anarchizmus Magyarországon. 3. Schmitt Jenő és az őt körülvevő személyek. A szerző vázolta a két személy, Tolsztoj és Schmitt nézetei közti hasonlóságot és eltérést is. 4. Szabó Ervin és köre.

Géczi János Reforméletmód és szimbóluma címmel Nagy Sándor világgépének és művészetpedagógiájának elemeit és a gödöllői művésztelep eszmeiségét, továbbá Nagy Sándor egyéni világgépének és művészetpedagógiájának elemeit és a gödöllői művésztelep eszmeiségét, továbbá Nagy Sándor egyéni világgépének néhány elemét ismerteti. Tésabó Júlia Reformeszmék és nevelés a gödöllői művésztelepen címen a gödöllői gyerekek játékszeres környezetéről szól. Megemlíti Undi Mariskát és Juhász Árpádot, Mihály Rezsőt, Kriesch Aladárt. Sztrinkóné Nagy Irén A női szerep változásai és a reformpedagógia címmel fogalmazta meg gondolatait.

Pukánszky Béla Kodály Zoltán zenepedagógiai munkásságának életreform-motívumai című tanulmányában elemezte Kodály munkásságát. Megállapította, hogy új életstílust teremtett a népdal nevelő erejével. Kodály zenetudósi, népzene-kutatói missziójának egyik legfontosabb eredménye éppen az, hogy Vikár Béla nyomdokain járva, barátjával és kollégájával, Bartók Bélával közösen lejegyezte a még fellelhető népdalkincs-népdalkorpusz meghatározó részét.

Sáska Géza tanulmányában A hazai tehetséggondozás életreform-gyökerei címmel jelentős feladatról szólt. A tehetséget, a tehetség fogalmát elemezte, amelyet biológiai eredetű képességnek tulajdonítottak, melyet bizonyos emberek élveznek. Az eszme fejlődésének három nagy korszakát tekintette át 1. Az I. világháború végével, a forradalmakkal zárult időszak, 2. A II. világháború befejezését megelőző időszak. A harmadik pedig az ötvenes évek első felével zárható. A szerző áttekinti a forradalmak kora előtti időszakot, melyben az oktatásnak és a gyermeknek is komoly szerep jutott, majd a következőkben a magyar reformpedagógia, a Magyar Gyermektanulmányi Társaság I. világháború utáni helyzetét mutatja be.

Lányi Katalin

* * *

Professors of medicine at the University of Nagyszombat

Die Arztpädagogen der Universität von Tyrnau

Les professeurs médecins de l'université de Nagyszombat

A nagyszombati egyetem orvostanárai – Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum „Mesterek és tanítványok” sorozatában jelent meg Schultheisz Emil „A nagyszombati egyetem orvostanárai” című könyve, amely a témát nyolc fejezetben tárgyalja. Az önálló egységnek is tekinthető bevezető rész, afféle prologusként a magyarországi egyetemek előtörténetével, ezen belül a Pázmány Péter által 1635-ben, Nagyszombatban alapított „nem teljes” jezsuita egyetem létrehozásával foglalkozik. Az orvosi kar felállítását 1689-ben írt beadványában már Kollonics Lipót érsek is szorgalmazta. Ennek tervezetét azonban csak a 18. század közepén Mária Terézia udvari orvosa, társadalompolitikai kérdésekben legfőbb bizalmasa és tanácsadója, Gerhardt van Swieten dolgozta ki az általa megreformált bécsi orvoskar mintájára. A szervezés a császárnő 1769. november 7-én kelt rendelkezése nyomán indult el. (A jelenlegi budapesti Semmelweis Egyetem jogutódként ezt az időpontot tekinti alapítási dátumának.) Az új fakultásnak öt tanszéke volt: az elméleti orvostan (élettan és gyógyszerstan), a gyakorlati orvostan (általános kórtan), a bonctan, a sebészet és szülészet, valamint a vegytan és növénytan. Az első tanárok kinevezése után 1770-ben kezdődtek az orvoskari előadások, ekkor került sor az első dékánválasztásra is. Az egyetemet az I. Ratio Educationis kiadásának évében, 1777-ben Budára, majd 1784-ben, II. József személyes döntése után Pestre költöztették. Az orvoskar az időközben feloszlott jezsuita rend-

házban kapott helyet. A második fejezet az orvoskar létrehozása előtörténetének egy fontos elemével, a 18. századi orvosi magániskolákkal foglalkozik. Ennek a pregraduális képzési formának fontos szerepe volt az egyetem előtti ismeretek és a betegellátáshoz szükséges készség megszerzésében. A 18. század egyik legkitűnőbb ilyen intézménye Besztercebányán a szatmári béke (1711) után megnyitott Academia Molleriana volt, amelyet a kortársak által „magyar Hippokratésznek” nevezett, Pozsonyban született Moller Károly hozott létre. A század kiemelkedő hazai orvosai kezdtek nála afféle „orvos inasokként”, egyetemre kerülésük előtt tanulmányaikat. Mollert oktató, gyakorló orvosi tevékenységén túl tudományos munkái, szakkönyvei, publikációi tették Európahírű orvossá. Besztercebánya ez idő tájt a felvidék szellemi életének központja is volt, amelyben Moller mellett Bél Mátyás töltött be vezető szerepet. Mindezek részletes ismertetése a fejezetet a hazai orvostörténeti eseményekről adott tájékoztatáson túl kitűnő korrajzzá teszi.

A szerző szerint „alig képzelhető el a hazai egészségügy és orvostan történetének és a nagyszombati orvosi kar létrejöttének megértése van Swieten munkásságának ismerete nélkül”. A harmadik rész ez utóbbival foglalkozik. Bízvást mondhatjuk: az egész könyvnek ez a kulcsfejezete. A század egyik legnagyobb politikusa, a nemzetközi hírű orvosprofesszor, Gerhardt van Swieten a felvilágosodás korának, a felvilágosult abszolútizmus kormányrendszerének jellegzetes alakja volt. (Megkülönböztetendő fiától, a zenei szakirodalomban, főleg Mozart barátjaként és támogatójaként ismert Gottfried van Swieten diplomatától, a bécsi birodalmi könyvtár igazgatójától.) Azt tapasztalta, hogy Magyarországon teljesen hiányzik az egészségügy szervezete, és a közegészségügy mint az állam által biztosított közszolgálat gyakorlatilag nem létezik. Álláspontja szerint ezért a hazai orvosképzésre mindennél inkább szükség volt. A következetesen végrehajtott központi intézkedések megvalósításához teljes hatalmat kapott a császárnőtől, aki kinevezte őt valamennyi olyan pozícióba, amely a sikeres kimenetelt biztosította. Az volt az elképzelése, hogy az egész monarchiában azonos elvek szerint vezeti be az orvosi oktatást és a birodalomban egységes orvosi iskolát teremt. Az átfogó, felülről jövő egészségügyi és oktatási reform az etatizmus jegyében folyt, és nem egyszer súlyosan sértette a nemzeti és egyházi érdekeket.

Van Swietennek a magyarok iránti feltűnő szimpátiáját mutatja, hogy az általa ismert nyolc nyelv mellett magyarul is megtanult. 27 éven át az egész monarchia kulturális, tudományos és egészségügyi életének legfőbb irányítója volt. Őt tekinthetjük a hazai orvosképzés megeremtőjének, a korszerű közegészségügyi szervezet megalapozójának.

A könyv másik fele a nagyszombati orvostanárokkal foglalkozik, akik van Swieten tanítványai, európai szintű tudósok, elismert orvosok voltak.

Közülük négyen 1739-ben születtek: az orvosi kar első anatómiatanára, a cseh származású, de magyarul is kitűnően beszélő Trnka Vencel, az élettan első tanára, a péterváradai Prandt Ádám Ignác, a kor egyik legjelesebb tudósa, a felső-ausztriai származású kémia és botanika tanár Winterl Jakab József és a nagyhírű sebésztanár, a bécsi születésű, de később magyar nemességre emelt Plenk József Jakab. Náluk mindössze két évvel volt fiatalabb a belorvostan első professzora, a Veszprém megye választott tisztiorvosi állásából egyetemi katedrára emelt Schoretics Mihály.

Trnka Vencel az anatómiai katedrát előbb a kórtani tanszékkal cserélte fel, majd a gyakorlati orvostan és a belgyógyászat tanítását is átvette. Kora legjelesebb tudósaival tartott kapcsolatot. A tetanuszról, a vakságról, a csontbetegségekről írt könyve több nyelven megjelent. Schoretics Mihály orvosprofesszorrrá történő kinevezésével egyidejűleg a filozófiai fakultás igazgatója is lett, akinek a feladata volt a matematika oktatásának a felügyelete. Prandt Ádám kezdetben az elméleti stúdiumokat (élettant, gyógyszertant) oktatta, később azonban átvette a belgyógyászati tanszék vezetését, és a betegágy melletti oktatást végezte. Valamennyien kitűnő oktatók voltak.

Winterl Jakab küzdelmes, saját érdekeit a tudomány fejlődése érdekében bármikor feláldozni kész, iskolateremtő egyénisége szinte összefonódott a hazai botanika, a botanikus kert és a vegyészeti történetével. Tanítványa volt a hazai növénytan egyik legnagyobb alakja, Kitaibel Pál. Tanulmányai a jelentős tudományos folyóiratokban jelentek meg. Könyveire az egész szakmai világ odafigyelt. Megállapításaival sok évtizeddel előzte meg korát. Winterl Jakab nevét máig kora híres kémikusai között emlegetik. A nagyszombati kar legelismertebb tagja, Plenk József nem csak kiváló gyakorlati sebész volt, de ő írta a hét kiadást megért „Bevezetés a szülészetbe” című tankönyvet, és tevékenységét a bőrgyógyászat terén is mérföldkőnek tekintették. A szembetegségekről írt tankönyve világhírű volt és többek között Japánban is megjelent.

Schultheisz Emil könyvében olyan, máig lezáratlan problémákkal is foglalkozik, mint az európaiság-magyarország, a haza és/vagy haladás, az állam beavatkozásának lehetőségei és korlátjai a lakosok sorsának alakításába, az állam és az egyházak kapcsolata stb. Mindezek értő tárgyalásával az Európa (és rajta keresztül a világ) életét, sorsát századokra meghatározó 1700-as évekről komplex összefoglaló áttekintést ad, a tudós orvostörténész nézőpontjából, de a téma történelmi, gazdasági, ideológiai összefüggésekbe helyezésének igényével.

(Schultheisz Emil: A nagyszombati egyetem orvostanárai. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2004. 100 p.)

M. Tóth Antal

Apáczai Csere János: Hungarian Encyklopaedia

János, Apáczai Csere: *Ungarische Enzyklopädie*

János Apáczai Csere: *Encyklopaedia Hongroise*

Kovátsné Németh Mária: Apáczai Csere János Magyar Encyklopaedia. Apáczai Kiadó, Celldömölk, 2004. 129 p. - A mögöttünk hagyott 20. században (is) számos teljes és válogatásszerű kiadása jelent meg Apáczai legjelentősebb művének. Olyan emblemikus szellemi alkotás ez, amelyről nem csak a róla, a létezéséről való ismeret szükséges, hanem a tanult magyarok számára a mű értelmezése, tanulságai, tudástartalma mának szóló üzenete is.

Kovátsné Németh Mária az intézmény névadója tiszteletére, valamint neveléstörténeti elhivatottságából adódóan is olyan Enciklopédiaszöveg-válogatást adott ki, amely áttekintő képet nyújt az egész műről, ugyanakkor csak azokat a részeket jeleníti meg és mutatja be az olvasóknak (köztük elsősorban természetesen a felsőoktatásban tanuló tanító, tanár, művelődésszervező és kommunikáció szakos hallgatóknak, azaz, azoknak, akiknek a magyar művelődéstörténet személyiségeit, műveiket ismerni nem csak illik, hanem kötelezettség is), amelyekből kontinuitás vezet a ma társadalmához, tudástartalmához. Kovátsné Németh Mária Enciklopédia-reanimatológiája a kötetet bevezető tanulmányban (Apáczai európaisága és magyarsága) így interpretálja e gondolatot: *„A hazai és európai tudományok egysége alapján fogalmazta meg koncepcióját, hogy itthon is alakuljon ki a művelődés új (korszeri) rendje, újuljon meg a magyar iskoláztatás, a tanítás szelleme, módszere; s az elődök példája nyomán és az európai műveltség eszmeáramlatainak hatására korszerűsödjön a magyar pedagógiai kultúra.”*

A tanulmányban e kettősség koherenciája vonul végig és dominál. Konceptuálisan annak a jelzője – amit a szerző tudatosan és nagyon nyomatékosan emel ki –, hogy Apáczai a maga korát meghaladó szellemisége az erdélyi és a nyugati társadalom anyagi és szellemi műveltsége közötti ellentmondás feloldásában, megszüntetésében egy utat lát: tanítani a nemzetet, iskolákat állítani, ahol a tudás mindenképp felett való. Apáczai Erdélyben meghökkentette hit-sorsosait a gondolat fegyverével? Bizonyára így volt: tanúbizonyosság lehet erre nem csak egyik székfoglaló beszéde, amelyben lelkészként és tanítóként nem a minden bizonnyal elvárt, sztereotip hitmegvallást és hitmeggyőzést választotta mondandójául, hanem „Az iskolák felettébb szükséges voltáról” beszélt a szószéken, de később hitvitáival, a Nyugat társadalmára eszmevilágának hirdetésével is. Kovátsné joggal idézi Apáczai még a Németalföldön megfogant gondolatát, törekvését, elhivatottságát: *„...erősen föltettem magamban, hogy ha a jóságos és hatalmas Isten néhány esztendő elteltéig megnyújt-*

ja és meghosszabbítja életem fonalát, nem halok meg addig, míg magyar nyelven nem közlöm a magyarokkal összes tudományomat”.

A tanulmány elemzést ad Apáczai és az életmű kapcsolatáról, korszerűen, modern történelmi módszerekkel értelmezi és értékeli a szerző-mű együtttest. Bár ebben a hangsúly természetesen a műre irányul, textusa mögött felszökken Apáczai minden olyan törekvése, amely Erdély társadalmának komplex átalakításának igénye felé mutat. Ehhez tűz ki célokat, ad tartalmat, ajánl módszert és néz a jövőbe az „édes nemzetem” ígéretében. S közvetve távolabbra is tekint? Már ekkor ott volt gondolatai között, hogy a magyar nemzet csak akkor lesz a Nyugat (Európa) egyenjogú társadalma, ha a körülötte lévő nemzetek iskoláikkal maguk is megteremtik új társadalmukat? E gondolat aligha csak áthallás Apáczai művéből, eszmerendszeréből.

Apáczai műve nem egyszerűen csak kompiláció. Számára mások művei, mint Alstediusé, Althusiusé, Amesiusé, Descartesé, Fennerusé, Regiusé, Scriboniusé és másoké nem átveendő szövegek, hanem olyan forrásanyag, amelyet újra értelmez, rendszerez és Erdély társadalma, leendő tanítványai szükségleteihez igazít, úgy, hogy ebbe saját gondolatait, tudásanyagát is beépíti. Tudatos transzformáció és adaptáció e mű, amely - Kovátsné értékelése szerint - azt bizonyítja, hogy Apáczai „...felismerte kora kihívását, az enciklopédikus műveltség szükségességét”.

A bevezető tanulmány több szempontú elemzést ad a műről. Motivációként – mintegy visszautalóan a későbbi időkből – Apáczai tudomány iránti elkötelezettségről szóló szavai idéződnek fel, majd az életűnek (benne itthoni tanulmányainak) azoknak a szakaszaival ismerkedhet az olvasó, amelyek oly nagy hatással voltak későbbi pályájára, gondolkodásmódjára, műveinek tartalmára, szerkezetére. „...a régi és az új tudományok övözete, helyes megértése a tudomány” – idézi Kovátsné, s ebből vezeti le Apáczai enciklopédikus gondolkodásának forrásvilágát, amelyben tetten érhető az a maga korában reformértékű állásfoglalása is, hogy a nemzet számára szükséges tudományt nemzeti nyelven kell közvetíteni. A tanulmányban különösen hangsúlyos értékelést kap a mű magyarnyelvűsége: „...kimagasló Apáczai érdeme a magyar nyelv gazdagításában”. Ez a speciálisan magyar környezet számára készült munka e szempontból éppolyan fontosságú, mint tartalma, amely olyan szerkezeti struktúrát alkot, hogy a felosztási alapot ma is helytállóan tarthatjuk. Nyelvi közegében is jellegzetesen apáczais: tudományos művet írni megfelelő, aktuális szókészlet nélkül nagy szellemi és nyelvi erőpróba lehetett, de Apáczaiiban az anyanyelven történő oktatás és tudományművelés iránti elkötelezettség töretlen volt.

Az előszóban értékelést olvashatunk még Apáczai módszertani útmutatásáról, majd a mű részletei következnek, elsőként az, amelyben „Apáczai Csere

János üdvözli az igaz bölcsességre törekvő olvasót”. A 11 fejezetből olyan részletek találhatók, amelyek jól jellemzik az egyes fejezetek egészét szerkezetében, tartalmában és stílusában is. Kovátsné tekintettel volt arra, hogy válogatásának szövegei a mai olvasó számára értelmezhetőek legyenek, s ugyanakkor visszatükrözze Apáczai komplex világképét, s egyben intellektuális élményt is nyújtsanak.

A fólió méretű kötet vizuálisan és a tipográfiaiilag is jól megkomponált fejezete az Apáczairól képekben című. Így, együtt ezek a képanyagok még sehol nem kerültek közlésre. A szerző gondossága, a fellelhetők közül a legtipikusabbak közlése olyannyira közel hozza az olvasóhoz Apáczait és környezetét, hogy az már a mentális élményen túlmutatóvá válik. Tudjuk, hogy Apáczairól nem maradt ránk hiteles portré. Arcmásának, alakjának különböző stílusú és anyagú képzőművészeti megformálása az olvasó számára lehetőséget ad arra, hogy ezek közül kiválassza önmaga számára azt, amelyikkel - Apáczait olvasva - azonosulni tud. Az olvasó iránti figyelmesség, hogy elolvasható Szabó Lőrinc gyönyörű, megható verse, a Tavasz a házsongárdi temetőben.

A kötetet Bibliográfiai mutató zárja. (Apáczai írásainak kiadásai; Apáczairól szóló összefoglaló művek; Tanulmányok Apáczai életrajzához; Apáczai mint pedagógus; Tanulmányok Apáczai irodalmi munkásságáról; Apáczai könyvtáráról; Apáczai értékelése, méltatása; Apáczai az irodalomban.)

A gyönyörű formai kivitelű, s ugyancsak gyönyörűen, szinte kódexszerűre tipografált kötetet több támogató közreműködésével az Apáczai Kiadó jelentette meg, méltóan ahhoz a mindössze harmincnégy évet élt tudós tanárhoz, akivel „ragyogó gátat épített a szellem”.

Tölgyesi József

* * *

In memory of Apáczai Csere János (1625- 1659)

Die Erinnerung von János Apáczai Csere (1625-1659)

La mémoire de János Apáczai Csere (1625-1659)

Apáczai Csere János emlékezete. «Én gondolkodom, azért vagyok.» Kovács Sándor Iván szerk. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp. 2004. - 280 p.
- A kötet anyaga három blokkból áll: válogatás a 350 évnyi Apáczai-irodalomból, a 2003-ban Budapesten tartott Ego cogito ergo sum-konferencia előadásából (valamint néhányat a keszthelyiből, amely a magyar nyelvű tudo-

mányosságról szól), és tartalmazza Apáczai doktori értekezésének magyar fordítását.

A MIT Tanulmányok-sorozata 1. köteteként megjelent mű méltó a vállalkozás szelleméhez: olyan tudós pedagógus életművét mutatja be, akinek máig meghatározó szerepe van a hazai tudományos és közgondolkodásban a művelődés szerepéről, szükségességéről vallott felfogása révén: kijelölte azt a tudásmezőt, amely az egyes embert és a társadalmakat elvezetheti a mindig aktuálisan korszerű ismeretek gyakorlati alkalmazásához, a személyes én és a társadalom műveltsége konvergenciájához.

A kötet első részében retrospektív írások jelenítik meg Apáczai életművét, s a köréje szerveződött tudományos (elsősorban tudományelméleti), valamint szépirodalmi vonatkozású tanulmányok és forráselemzések teszik teljessé a megemlékezési alkalmat.

Árprily Lajos emlékidéző verse kapcsán két szerző (Lászlóffy Aladár és Gyalui Farkas) mutatja be a híres házaspár kapcsolatát. „A múlt időben” és „a jelenben élő” Apáczai-életművet sokoldalúan körbejáró, jól, minden tekintetben arányosan meg- és felidéző tanulmányrészletek szerzői között olyan kitűnő Apáczai-kutatók találhatók, mint Bán Imre, Szilágyi Sándor, Neményi Imre, Vajthó László, s a régiek, a kortárs Bethlen Miklós, s mások: Pápai Páriz Ferenc, Bod Péter, Weszprémi István, Katona István, Pápay Sámuel, Toldy Ferenc. Külön-külön az életút és az életmű egy-egy szeletét villantják fel, ám így együtt mégis a teljes egészet adják. Különösen érdekesek azok a részletek, amelyek egy-egy – látszólag mellékes – jelenséget, tényt mutatnak be, olyanokat is, amelyek elgondolkodtatóak nemcsak a kor társadalmát mélyebben ismerők, hanem a laikus érdeklődők számára is. Egyetlen példa erre: Mit találtak a kortársak Basirius lakásában távozása után és mit Apáczai halála után. „Leltár. Basirius, hajdani durhami prebendárius, a Gyulafehérvári Főiskola rektora lakásában nevezettnek távozásakor talált tárgyakról: török szőnyegek, ruhák, 150 birodalmi tallér értékű ágybéli holmi, 120 birodalmi tallér értékű selyem doktori díszruha, selyem ágykárpit, ezüstkannalakkal teli láda, arany poharak. - Leltár. Apáczai Csere János, a Kolozsvári Református Kollégium tanára Magyar utcai lakásának berendezési tárgyairól: egy köntöstartó, egy padocska, egy feketére festett asztal, egy festetlen, két nagy, két kis karosszék, két ágy.” Bár a szemelvények többsége bizonyára ismert az avatottabb (tudományközelen munkálkodó) olvasók körében, ám mégis, relevációként hatnak az egymás mellé sorakoztatott, különböző területeket eltérő felfogásban közvetítő értékmegjelenítések. Klasszikus szövegek éppúgy találhatók e sorban, mint újabbak, amelyek a mai olvasó számára értelmezik az életmű egy-egy vonatkozását. Érdekesnek tartható a családgenalógiai összeállítás is, amely fényt vet arra, hogy e kiemelkedő képességű

tudóst, mint embert személyiségében milyen genetikai és társadalmi közeg határozta meg.

A forráskutatások alapján bővített Apáczai-életút és -életmű-rekonstrukciók bizonyára nem teljeseek. Az például, hogy fellelhető volt házasságkötésük dokumentuma, csak egyik jelzője lehet annak, bizonyára lappanganak még talán itthon (Erdélyben), de bizonyára külföldön (főleg Hollandiában) is olyan dokumentumok, amelyek tovább árnyalhatják Apáczai – már-már statikussá merevedett – emberi, tudósi arculatát. Különösen fontos lenne, hogy az Apáczai külföldi mozgásterületén élő kutatók figyelmét felhívjuk arra, munkájuk során keressék nyomait e peregrinus magyarnak, s talán az egyetemes (összehasonlító) neveléstörténet is hozadékként könyvelheti majd el a fellelt szórványadatokat.

A konferenciaanyagban – többek között – Köpeczi Béla, Kovács Sándor Iván, Kiss Farkas Gábor, Szentpéteri Márton és Nagy Levente írása olvasható az Enciklopédiával, a korabeli teológiai disputációval kapcsolatban, Apáczai és Alsted, Apáczai és Bethlen kapcsolatáról, az egyetemtervezetről.

A kötetet minden, a művelődéstörténet bármely területét művelő kutató, oktató és érdeklődő laikus olvasó is haszonnal forgathatja, különösen arra tekintettel is, hogy 2009-ben ismét Apáczai-évforduló lesz, s ekkor tudományos, valamint közgondolkodásunknak kitüntetetten életműve, példája felé kell fordulnia. Remélhetően megemlékező programokban nem lesz hiány. Ebben különös felelősséget és feladatokat kell majd vállalnia a neveléstörténet-tudományt művelő személyeknek, intézményeknek és szervezeteknek itthon és Erdélyben is.

Tölgyesi József

ELŐFIZETÉS A NEVELÉSTÖRTÉNETRE

A folyóiratot a szerkesztőség címén lehet megrendelni egy évre vagy lapszámonként. A megrendelésen szerepeljen a megrendelő neve, címe, valamint a számlát fizető neve és címe. Kérjük annak megjelölését, hogy a számla összegét átutalással vagy a küldendő csekkel egyenlítik ki.

A folyóirat évenként 4 lapszámmal jelenik meg. Az előfizetési díj lapszámonként 300 Ft, egy évre 1200 Ft. Az előfizetési díj tartalmazza a postaköltséget is.

Örömmel fogadjuk, ha +1 előfizetést felajánlanak a határainkon túli általános vagy középiskola, felsőfokú oktatási (tanárképző) intézet, esetleg magánszemély számára. Ebben az esetben kérjük a cím közlését. Cím megjelölés nélkül a szerkesztőség juttatja el a lapot olyan külföldi kutatónak, intézménynek, aki/amely számára az előfizetés pénzügyi nehézséget jelentene.

6 NEVELESTÖRTÉNET